

Språk, spill og fortellinger i rettssalen

En studie av Orderud-saken

Line Norman Hjorth

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
Universitetet i Bergen
2019

UNIVERSITETET I BERGEN

Språk, spill og fortellinger i rettssalen

En studie av Orderud-saken

Line Norman Hjorth

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
ved Universitetet i Bergen

Disputasdato: 14.06.2019

© Copyright Line Norman Hjorth

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverkslovens bestemmelser.

År: 2019

Tittel: Språk, spill og fortellinger i rettssalen

Navn: Line Norman Hjorth

Trykk: Skipnes Kommunikasjon / Universitetet i Bergen

ABSTRACT

In this thesis I seek a better understanding of the defendants speaking-situation in the courtroom. For this particular purpose I consider the lingual exchange in the courtroom as *language games*, and I argue this term is able to shed light on central aspects of this specific situation. The concept of language games is introduced by Ludwig Wittgenstein and his philosophy is the chief source of inspiration in this thesis. I try to show that the concept is able to illuminate how the juridical actor's questions is part of ongoing language games performed to advance certain arguments and achieve set goals – usually to underpin or undermine the defendants credibility at specific areas. The defendant's answers must therefore be regarded as a *response* to the initiated language game. The language games in the courtroom is assigned to promote or challenge different but specific *narratives*. In this thesis I operate with the term *underlying narratives*. These narratives are never, or seldom, verbalized explicitly at discourse level. Therefore, we need to regard the defendants response as a reaction to the narrative that is implied in the specific language game. I claim that these fundamental conditions affect the defendants speaking situation – and that it's crucial to take these into consideration in order to undertake a fair assessment of their credibility, and in the end to sentence or acquit them.

The courtroom setting has a very exceptional lingual practice that makes the distinction between game and speaking, introduced by Rush Rhees, relevant. I find that the lingual/legal practice in court is governed by rules, strategies and tactics that makes it resemble a game, and that this constitutes challenging conditions in terms of the defendant's ability to get heard or acknowledged as an individual, without at the same time trying to expand or challenge the conditions that determines the language games.

In my analysis of the lingual exchange in the courtroom I study the cross-examinations of four defendants in a specific Norwegian criminal case – the Orderud-case. The case is particularly interesting for the following reasons: two men and two women were convicted of the same crime but got different sentences, all four pleaded not guilty and gave different and contradictory statements about the sequence of events they were charged for, and there was no decisive forensic evidence in the case. Finally, the defendants were only charged for complicit murder. A consequence of this was that the question at stake was not if they had an alibi, but rather who they were as individuals. This meant that during the examination in court, the defendants basically had to tell the story of who they were, and their credibility became crucial. This, I argue, is dependent upon the defendant's different capabilities for coping with the language games in court.

Takk, Frode Helmich Pedersen, for din åpenhet og sokratiske tilnærming. Din kyndige veiledning og tilstedeværelse har vært uvurderlig.

Takk, Toril Moi, for at du introduserte meg for Ludwig Wittgensteins tankeunivers, og for at du stilte de viktige spørsmålene på de riktige tidspunktene.

Takk, Arild Linneberg, for at du etablerte forskningsfeltet Rett og litteratur i Norge og for at du tok imot meg med åpne armer da jeg kom til Bergen.

Takk, Kjersti Kvile, for dine kommaer og betimelige rettelser, og for at du er mitt hjem på Vestlandet.

Takk, Synne Ytre Arne, for ditt smil og din latter, for inspirerende samtaler og utveksling av drømmer, erfaringer og utfordringer.

Takk for øvrig til:

Vigdis Hjorth, Trygve Norman, Marie Norman Hjorth, Jesper Norman Hjorth, Inger-Maren Slagsvold, Maja Friis Kristensen, Bjørn Ekeland, Johan Dragvoll, David C. Vogt, Peter Voss Knude, Marjanne Kurth, Anna Eborn og alle mine gode stipendiatkollegaer på LLE.

Til Alma og Hannah

Innholdsfortegnelse

<i>Innholdsfortegnelse</i>	8
1. INNLEDNING	10
2. INNLEDENDE OM RETT OG LITTERATUR	22
3. INSPIRASJONEN OG METODEN	45
LUDWIG WITTGENSTEIN.....	46
SANNHET OG TROVERDIGHET.....	68
FORTELLINGER.....	80
4. INNLEDENDE OM ORDERUD-SAKEN	89
Innledningsvis.....	89
Livsfortellingen til Orderud gård: karakterer, situasjoner og forhold.....	89
Etterforskningen	93
Tiltalen og hovedforhandlinger	97
Anken.....	99
Dommene.....	100
5. ANALYSENE	108
GENERELL INNLEDNING TIL ANALYSENE	109
TILTALT A	136
INNLEDNING TIL ANALYSEN AV A	136
ANALYSEN.....	142
TILTALT B	186
INNLEDNING TIL ANALYSEN AV B	186
ANALYSEN.....	193
TILTALT C	235
INNLEDNING TIL ANALYSEN AV C.....	235
ANALYSEN.....	242
TILTALT D	284
INNLEDNING TIL ANALYSEN AV D.....	284
ANALYSEN.....	289
6. ANALYSENS FUNN: TALESITUASJONEN OG DOMMEN	322
TEMAER OG FUNN.....	323
LAGMANNSRETTENS DOM.....	334
FORSTÅElsen AV DE TILTALTE	345
7. MYTOLOGISKE TYPER OG KULTURELLE FORTELLINGER	355
8. AVSLUTNING	385
9. EPILOG	390

1. INNLEDNING

Denne avhandlingen tar utgangspunkt i spørsmålet om hvordan vi kan forbedre vår forståelse av tiltaltes talesituasjon i rettssalen. I undersøkelsen av dette spørsmålet er jeg inspirert av filosofen Ludwig Wittgenstein, og avhandlingen argumenterer for at hans eksempelorienterte tenkemåte og sentrale begreper kan være fruktbare i forsøket på å forstå betydningen av den språklige utvekslingen i rettssalen og de betingelsene den er underlagt. Den konkrete språklige utvekslingen i rettssalen har ellers vært lite behandlet i forskningen innen feltet *Humanistic Legal Studies* som denne avhandlingen skriver seg inn i. Avhandlingen ønsker å vise at Wittgensteins begrep om *språkspill* kan kaste et nytt lys over og hjelp oss til å oppnå større innsikt i tiltaltes talesituasjon.

Retten i hverdagslivet

Mange av de spørsmålene jeg tar opp i det følgende er av den typen man stadig møter i hverdagslivet. Forleden hørte jeg for eksempel rabalder fra rommet til jentene mine på fem og åtte. Da jeg kom inn satt de i hver sin seng med armene i kors, røde i fjeset:

Alma: Det var Hannah som begynte!

Hannah: Nei, det var Alma – hun tok Elsa-viften min!

Alma: Det er ikke sant! Det er min – den lå i min seng! Og Hannah kløp meg – se her!

[Jeg kunne ikke se noe]

Hannah: Alma dyttet meg først!

Begge så insisterende på meg. Hvem skulle jeg tro på? Hva skulle jeg spørre om for å få klarhet og hvordan ville mitt spørsmål påvirke deres respons?

Situasjonen er hverdagslig. Alle foreldre har befunnet seg i lignende situasjoner utallige ganger. Spørsmålene som oppstår i slike konkrete situasjoner illustrerer på forenklet vis noen av de grunnleggende dilemmaer som står sentralt i en rettssal. Den er selvsagt svært annerledes enn den mellom to kranglende barn, men likhetstrekkene er der: Hvem har rett? Hvilke spørsmål kan stilles for å komme nærmere sannheten, og hvordan stille dem? Hvordan forstå svarene? Og i hvilken grad vil utsagnene være en respons på andres ytringer om hendelsen det er snakk om? Spørsmålet om hvordan vi kan forbedre vår forståelse av tiltaltes talesituasjon i rettssalen handler om å få klarhet i hvilke midler tiltalte har til rådighet for å bli hørt og forstått, og snu tilhørernes oppfatning av hvem de er.

Tiltaltes talesituasjon

La oss si du er tiltalt i en drapssak, men nekter skyld. Det finnes ingen bevis i saken som med sikkerhet kan knytte deg til ugjerningen. Uansett hvordan du oppfatter din egen rolle i det som har skjedd, vil du som tiltalt i rettssalen befinne deg i en svært spesiell talesituasjon. Du er under anklage, ytrer deg foran en rekke tilhørere, og din fremtid og sosiale anseelse står på spill. Dette er din mulighet for å fortelle om hendelsen tiltalen gjelder og forsvare deg mot anklagene som påtalemyndigheten mener å kunne bevise riktigheten av. Med deg i rettssalen har du en forsvarer hvis oppgave det er å få frem de momentene som taler imot at du er skyldig. Overfor dere står aktoratet, representert ved statsadvokaten, som skal overbevise retten om at det som står i tiltalen er riktig. Fag- og lekdommerne har inntatt sine plasser, det samme har bistandsadvokatene. I tillegg kommer publikum, de pårørende – både dine og de fornærmedes – dessuten kanskje pressen og andre interesserte. Først overværer du statsadvokatens innledende prosedyre som peker på de bevisene påtalemyndigheten mener er egnet til å domfelle deg. Her hører du sannsynligvis mye du ikke er enig i

eller som du ville ha uttrykt på en annen måte. Men du vet at du ikke kan protestere, korrigere eller nyansere. Når statsadvokaten er ferdig, forsøker din forsvarer å rette oppmerksomheten mot det som taler for din frifinnelse. Så er det din tur til å fortelle. Eksaminasjonen starter forholdsvis forsiktig. Rettens leder gir deg mulighet for å fortelle fritt om hendelsen tiltalen gjelder. Kanskje gjør du det, kanskje ikke – fordi du ikke vil eller ikke får det til. Du er kanskje i tvil om du burde fremstå ivrig etter å forsvare deg eller sikker i din uskyld. Kanskje *er* du skyldig, men ikke på den måten tiltalen hevder. Det er mange hensyn å ta og det er vanskelig å snakke naturlig. Hvordan få frem ditt perspektiv, når du er henvist til å svare på de juridiske aktørenes spørsmål? Oppgaven din som tiltalt er å mestre en språklig utveksling som er initiert og dominert av de juridiske aktørene. Din respons på spørsmålene som stilles deg vil inngå i rettens vurdering av din troverdighet.

Spørsmål og svar er en av de mest naturlige måtene å kommunisere på, mennesker imellom. I noen situasjoner, når vi er forelsket eller på et legekontor, er vi gjerne særlig oppmerksomme på hvilke spørsmål som stilles og hvordan vi selv svarer på dem. I andre situasjoner går språket nærmest på autopilot. I rettssalen er spørsmålene som stilles aldri tilforlidelige og svarene du gir aldri uten betydning. Både spørsmålene og svarene er fremsatt med spesifikke mål for øyet, og de aller fleste spørsmål forsøker enten å få deg domfelt, frifunnet eller få straffen redusert så mye som mulig. Men spørsmålet kommer først, og svaret vil uvegerlig være en respons – en reaksjon på de premissene som ligger innbakt i spørsmålene og som trekker i en bestemt retning. Som tiltalt erfarer du antagelig at de juridiske aktørenes spørsmål i rettssalen impliserer en spesifikk tolkning av et saksforhold. Kanskje er til og med svaret ditt overflødig? Bare tanken vil kunne gjøre deg motløs. Men du svarer. Hva annet kan du gjøre? Det ene spørsmålet avløser det andre og du responderer så godt du kan ut fra de forutsetningene du har. Noe har du ikke svar på, annet vil du ikke si eller har ikke ord for, enkelte spørsmål gjør deg kanskje frustrert, irritert eller trist. Det du nesten garantert vil støte på er spørsmål du ikke forstår meningen med og derfor ikke vet hvordan du skal svare på. Selv om spørsmålene i seg selv ikke er uforståelige, kan formålet med dem være uklart for deg. Kanskje får du fornemmelsen av at de er en felle som skal lure deg inn på et spesifikt område. Du *vet* jo at det er en hensikt med spørsmålene, at de ikke er tilfeldige, at de søker å belyse et bestemt moment i saken,

men så lenge det er uklart for deg hva advokaten vil frem til, er det vanskelig å manøvrere.

I hverdagslivet forstår vi som regel hvorfor spørsmålene vi konfronteres med stilles oss, da de vanligvis inngår i en spesifikk praksis i en konkret situasjon. Når jeg kommer inn til døtrene mine og spør om hva som foregår, er de ikke tvil om hva hensikten med spørsmålet mitt er. De vet hvilken slags praksis de nå tar del i, nemlig den som går ut på å nøste opp i en pågående konflikt. Den innebærer språkspill som handler om å anklage, forsvare seg og overbevise. I rettssalen er spørsmålene som stilles også del av en spesifikk praksis, men det kreves ofte juridisk kunnskap og erfaring for å forstå den fulle meningen med dem. Tiltalte kjenner vanligvis ikke verken den generelle rettslige praksisen eller de rettslige poengene i den konkrete saken like godt som de juridiske aktørene gjør. Den språklige utvekslingen i rettssalen bærer altså preg av at de deltakende aktørene har ulik erfaring med og kjennskap til den rettslige praksisen.

Tiltaltes talesituasjon i Orderud-saken

Det vanligste er at den tiltalte i en rettssak blir utfordret av og selv må utfordre aktoratets tolkning av hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Men det finnes også saker hvor tiltalte ikke bare konfronteres med den tolkningen av hendelsesforløpet aktoratet vil fremme, men også av andre medtiltalte som har et syn på saken som avviker fra deres eget. Orderud-saken er et eksempel på en slik sak og det er den som skal undersøkes i det følgende. I denne landskjente kriminalsaken ble fire mennesker tiltalt for medvirkning til trippeldrap.¹ I mai 1999 ble tre mennesker funnet drept på en gård i Sørumsand, et eldre ektepar og deres voksne datter. Sønnen ble tiltalt for medvirkning til drap på sin familie, og det samme ble hans kone, hennes halvsøster og halvsøsterens daværende kjæreste. Alle de fire tiltalte nektet straffeskyld og ga ulike og motstridende forklaringer. Det fantes ingen avgjørende tekniske bevis i saken. Vi kan derfor anta at

---

¹ Saken om trippeldrapet på Orderud gård er per i dag en av Norges største uløste kriminalsaker, og den ble et nasjonalt fenomen i de årene den pågikk: Fra drapene ble omtalt første gang i media, mai 1999, over to rettsinstanser til endelig dom i april 2002, og helt inntil i dag hvor saken er begjært gjenopptatt.

vurderingen av de tiltaltes troverdighet – og i siste ende sakens utfall – i stor grad baserte seg på hvordan de tiltalte håndterte talesituasjonen i rettssalen.

Spesielt for denne saken er at de tiltalte ikke bare utfordres av aktoratets spørsmål, men også av spørsmål fra de tre medtiltaltes forsvarere. Dette kompliserer tiltaltes talesituasjon med hensyn til å forstå hensikten med de spørsmålene som stilles. Hver av partene kommer til rettssalen med et mål om å få gjennomslag for sin versjon av hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Enkelte forsvarere forsøker kanskje å få frikjent sin egen klient ved å få domfelt en annen tiltalt, eller forsøker å styrke en annen medtiltaltes troverdighet fordi dennes forklaring underbygger forklaringen til deres egen klient. På grunn av slike strategier og fordi de ulike partenes interesser er sammensatte og flertydige, blir tiltaltes forutsetning for å forstå den fulle meningen med den språklige utvekslingen de inngår i, krevende. Praksisen i rettssalen – med ulike taktiske strategier for å nå et bestemt mål – påvirker hvilke spørsmål som stilles og på hvilken måte. Dette får innflytelse på tiltaltes muligheter for å uttrykke seg.

Ludwig Wittgenstein

Den østeriske filosofen Ludwig Wittgenstein (1889-1951) ser språket som uløselig forbundet med menneskelige praksiser. Hans språksyn og tankeunivers er den viktigste inspirasjonskilden i arbeidet med denne avhandlingen. At det skulle bli slik, var ikke opplagt. I utgangspunktet hadde jeg tenkt å undersøke forholdet mellom kjønn og språk i rettsalen, og mente at Orderud-saken – der to kvinner og to menn ble dømt for samme forhold, men fikk ulike straffer – var svært interessant i så måte. I 2015 fikk jeg tilgang til videomaterialet fra lagmannsrettens behandling av trippeldrapssaken og satte meg ned for å undersøke det. Men etter timer foran skjermen som viste fire konkrete, svært egenartede mennesker i vitneboksen, følte mine tidligere teoretiske overveielser abstrakte og fremmedgjørende. Konfrontert med denne særlige saken og fire virkelige mennesker som ‘snakket for sitt liv’ forsto jeg at det ble feil å tre forutinntatte teorier om kjønn ned over materialet.

Under studiet av videooptakene ble jeg opptatt av hvordan de tiltalte håndterte den særlige talesituasjonen de befant seg i. Deres måte å respondere på de juridiske aktørenes spørsmål var så ulik. Jeg ble nysgjerrig på hva dette handlet om og hvilken

betydning det eventuelt hadde for vurderingen av deres troverdighet. Hvordan kunne jeg forstå bedre? Omtrent på samme tid begynte jeg å sette meg inn i Ludwig Wittgensteins sene filosofi. Der ble jeg presentert for et språksyn som jeg mener er egnet til å belyse slike forhold. Wittgenstein er opptatt av hvilken situasjon et utsagn opptrer i og hvilke menneskelige praksiser det inngår i, og jeg kom inn på tanken om at den språklige utvekslingen i rettssalen bør betraktes som nært forbundet med det konkrete og usedvanlige – i betydningen lite hverdagslige – scenariet som utspilles der og som de tiltalte er nødt til å håndtere. Dette kan kanskje synes åpenbart, men Wittgenstein lærer oss at man, for å vinne innsikt, nettopp må lære seg å se det kjente i et nytt lys.² Han mener at for å forbedre vår forståelse av språket, menneskene og verden er det ikke nødvendig å øke vår kunnskapsmengde, men å skifte perspektiv og forbedre vår forståelse av den kunnskapen vi allerede har. Denne oppfordringen ga gjenklang i meg, jeg ønsket nettopp å *forbedre forståelsen* av tiltaltes talesituasjon i norske rettssaler.

Språkspill

Så hvordan kan Wittgensteins tenkning hjelpe oss til å forbedre forståelsen av tiltaltes talesituasjon? Innledningsvis skrev jeg at Wittgensteins begrep om *språkspill* kan belyse den språklige utvekslingen i rettssalen, og hjelpe oss til å forbedre vår forståelse av tiltaltes talesituasjon.³ I denne avhandlingen vil jeg verken gi en fullverdig framlegging av Wittgensteins filosofi eller bidra til den omfangsrike og til dels motstridende Wittgenstein-forskningen, men snarere søke å vise hvordan hans tenkning og enkelte av hans sentrale begreper kan være godt egnet til å kaste nytt lys over forholdene i rettssalen. Av samme grunn tar jeg i analysene utgangspunkt i en

---

² I sitt innledende essay til *Filosofiske undersøkelser* formulerer Knut Olav Åmås det slik: «Ludwig Wittgensteins [...] tenkning står i motsetning til den filosofiske tradisjon, [...] fordi den ikke er det vi kan kalle en begrunnelsesfilosofi. Han leter ikke etter begrunnelser på et dypere, skjult nivå. Interessen for det åpenbare er snarere en av hjørnesteinene i Wittgensteins filosofi etter *Tractatus*.» Ludwig Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, Bokklubben Kulturbibliotek (Norge: De norske Bokklubbene AS, 2003), s.XXIV.

³ Begrepet om språkspill signaliserer også at denne avhandlingen befinner seg i et Wittgensteinsk tankeunivers og dermed opererer med og forholder seg til visse begreper fremfor andre.

forståelse av språkspillbegrepet som fungerer operativt og informativt i forbindelse med den spesifikke oppgaven jeg har satt meg fore å undersøke.

Som allerede påpekt, er tiltaltes talesituasjon preget av den rettslige praksisen. Dette handler ikke bare om det særlige scenariet som utspiller seg i rettssalen, grovt skissert over, men også om hvordan den språklige utvekslingen *er* den rettslige praksisen, som er regulert av både straffeprosessloven og en rekke uskrevne regler for hvordan man oppfører seg i en rettssal. Avhandlingen vil forsøke å vise at begrepet språkspill kan belyse hvordan den rettslige praksisen påvirker tiltaltes talesituasjon. Språkspill skal i denne spesifikke sammenhengen forstås som en *formålstjenlig språkbruk innenfor en bestemt språklig praksis*. Med formålstjenlig mener jeg alle de oppgavene språket har i rettssalen, hvilket arbeid de ulike ytringene skal gjøre og hvordan de inviterer til en viss type respons.⁴ Spør du meg om hvorfor jeg bedro deg, starter du et språkspill som ber meg om å forklare årsaken til en spesifikk hendelse. Jeg kan reagere med språkspill som for eksempel handler om å forsvare meg eller angripe deg eller om å fornekte. I så fall starter jeg egne språkspill som samtidig inngår i det initierte språkspillet. Men dersom jeg svarer med å kommentere den amerikanske presidentens siste twitter-melding ville jeg starte et nytt språkspill og samtidig forlate det du initierte.⁵ Et typisk eksempel fra rettssalen er når de juridiske aktørenes språkspill har til hensikt å påvise inkonsistens eller misforhold mellom tiltaltes ord og handlinger, som regel trukket frem for å svekke deres troverdighet. Slike språkspill inviterer tiltalte til å avdramatisere den eventuelle inkonsistensen eller kanskje oppklare at en inkonsistens ikke likevel foreligger.⁶ Men dersom tiltalte responderer med å gi utbroderende detaljer fra et stevnemøte, er det et forsøk på å avbryte språkspillet. Det som kjennetegner de juridiske aktørenes språkspill er at de søker å fremme et bestemt poeng og inngår i en spesifikk strategi som søker å oppnå et fastlagt mål.

---

⁴ Begrepet om språkspill ligger nært opp til John L. Austins begrep om *talehandlinger*. Jeg drøfter disse to begrepene i kapittel fem.

⁵ Avhengig av situasjonen ville man kunne argumentere for at det språkspillet jeg starter – som har til hensikt å avlede din oppmerksomhet – fortsatt er del av det initierte språkspillet.

⁶ Noen ganger vil advokatens påpeking av en inkonsistens – et eventuelt misforhold mellom ord og handlinger – være nok til å etablere den skepsis mot tiltalte som advokaten søker å oppnå, slik at responsen språkspillet inviterer til er underordnet det forhold at språkspillet settes i gang.

Det avgjørende er likevel ikke om et initiert språkspill lykkes eller feiler, og det er heller ikke hvilke elementer som må være tilstede for at spillet fullbyrdes. Begrepet om språkspill skal i denne avhandlingen snarere rette oppmerksomheten mot responsen, mot utviklingen av den språklige utvekslingen og mulighetene for et samspill. Den rettslige praksisen i rettssalen gjør dessuten assosiasjonen til *spill* svært relevant: Den språklige utvekslingen der følger som nevnt visse spilleregler som noen av partene har bedre kjennskap til og erfaring med enn andre. I tillegg kommer at alle partene anlegger ulike strategier og streber etter et spesifikt mål. Analysen undersøker tiltaltes talesituasjon og viser at denne i stor grad er bestemt av å skulle reagere på de juridiske aktørenes språkspill og i liten grad gir tiltalte mulighet for selv å legge føringer for den språklige utvekslingen. Språkspillbegrepet er egnet til å belyse *hva* tiltalte må reagere på og *hvordan* responsen arter seg ut fra de betingelsene den er underlagt.

Fortellinger

Avhandlingen betrakter den språklige utvekslingen i rettssalen som ulike språkspill. I rettssalen er språkspillene nært forbundet med spesifikke *fortellinger* de ulike partene vil fremme omkring det hendelsesforløpet tiltalen gjelder, og som de vil ha gjennomslag for. Språkspillene er uttalt språk i utveksling mellom mennesker, mens fortellinger kan favne om alt fra indre til mer eller mindre uttalte sammenhengende narrativer.

Fortellingenes rolle i rettssalen og i rettsaker mer generelt, har vært et yndet tema for mye av forskningen innen *Humanistic Legal Studies*. Tilnærmingene er mange og ulike. Et sentralt spørsmål omhandler ofte det forhold at enhver hendelse som er skjedd i den virkelige verden og som ønskes formidlet, må fortelles – settes ord på – og at dette kan gjøres på mange ulike måter.⁷ Hva gjør en fortelling mer

---

⁷ Dette drøftes blant annet av litteraturprofessoren Peter Brooks – en sentral bidragsyter til forskningen på fortellinger i retten – i artikkelen «Narrative Transactions – Does Law Need a Narratology?» Han skriver om en sak hvor en mann blir dømt i første rettsinstans, frikjent i andre og til sist domfelt i høyeste rettsinstans. De sentrale fakta var aldri omstridt i noen av rettsrundene, likevel ble det konstruert «four retellings of what we know is the ‘same’ story» – altså fortellingen om et og samme hendelsesforløp. Brooks spør og svarer: «How can these four stories, based on the same ‘facts’ – none of the principal events of what happened [...]

overbevisende enn en annen? Svarene på et så stort spørsmål vil være sammensatte, og vil ikke bare handle om en fortellings konstruksjon, men også om hvordan den formidles til et publikum, og hvilket. Det som uansett er sikkert er at kvaliteten på de fortellingene som fremføres i rettssalen er av stor betydning for sakens utfall.⁸ Derfor er spørsmålet om hvordan vi skal håndtere fortellingen som bevis i rettssaler tatt opp av flere forskere, i norsk sammenheng kan Audun Kjus nevnes. Han har blant annet drøftet hvordan allmenne fortellinger som finnes i kulturen preger de konkrete fortellingene i retten.⁹ Slike perspektiver blir relevante for hvordan denne avhandlingen opererer med fortellingsbegrepet i rettssalen.

Fortellingene står helt sentralt i rettssaker, som i livet forøvrig. Hver dag blir vi presentert for fortellinger vi må ta stilling til, fra vår partner, våre kollegaer, våre barns lærere og så videre.¹⁰ I det ovennevnte tilfellet med mine døtre, der jeg må opptre som dommer, blir jeg, for å kunne ta stilling, nødt til å konstruere min egen fortelling om hva som har skjedd. Da vil jeg antagelig starte med å fakta-sjekke de to fortellingene deres, men like viktig for min vurdering vil mine erfaringer med dem være, mine forestillinger om hvem de er som særlige individer, men også som typer, og kanskje også mine forestillinger om søstre mer generelt, samt min opplevelse av hvordan de formidler fortellingene sine; hvem virker mest oppriktig, hvem forstiller seg? Forhold som disse har betydning for om en fortelling virker troverdig og overbevisende. Spørsmålet om hvorfor vi tror på noen fortellinger og andre ikke, står sentralt i

---

was in dispute – have different outcomes? The answer, I think, is that the narrative ‘glue’ is different: the way incidents and events are made to combine in a meaningful story [...]». Peter Brooks, "Narrative Transactions – Does Law Need a Narratology?," *Yale Journal of Law & Humanities* 18, no. 1 (2006): s.10.

⁸ I referanseverket *Reconstructing Reality in the Courtroom* – et pionerarbeid innen forskning på fortellinger i retten – skriver W. Lance Bennett og Martha S. Feldman følgende: «[...] a well constructed story may sway judgements even when evidence is in short supply». Martha S. Feldman W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, Second Edition ed. (New Orleans: Quid Pro Books, 2014), s.62.

⁹ Audun Kjus' bidrag til forskningen på fortellinger i retten springer ut av hans doktorgradsarbeid i kulturhistorie. Avhandlingen var et etnografisk studie av norske kriminalsaker og ble senere utgitt i bokform med tittelen *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*. Audun Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker* (Unipub, 2008).

¹⁰ Vi trenger fortellinger for å forstå hendelsesforløp, hevder blant andre litteraturforskeren Lionel Trilling. Han peker også på at fortellingen er forklarende i sin natur: «It is the nature of narration to explain; it cannot help telling how things are and even why they are that way.» Lionel Trilling, *Sincerity and Authenticity* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1973), s.135.

avhandlingen, fordi fortellingene som konkurrerer med hverandre i rettssalen i stor grad påvirker tiltaltes talesituasjon. I denne avhandlingen blir fortellingene undersøkt på to nivåer; først konkret med utgangspunkt i hvordan partenes ulike fortellinger påvirker den språklige utvekslingen i rettssalen og dermed tiltaltes talesituasjon, dernest hvordan disse fortellingene står i forbindelse med dypere kulturelle forestillinger. Disses betydning for våre tenke- og handlemåter kan belyses ved hjelp av psykoanalytiske perspektiver. I avhandlingen undersøker jeg hvilke større forståelsesrammer, kulturelle og psykologiske, som gjør seg gjeldende for fortellingene i retten og – igjen – for de tiltaltes talesituasjon.

Rett og litteratur

Det som foregår i retten er en slags historiefortelling. Dette er opplagt selv om folk flest kanskje ikke assosierer rettssalen med det å skulle fortelle historier til hverandre. Antagelig har bevisstheten om dette økt de siste årene i takt med at populære podkaster og tv-serier har rettet et kritisk søkelys mot konstruksjonen av fortellinger som skjer under en etterforskning og i en rettssal.¹¹ Orderud-saken ble også gjort til gjenstand for en slik dramatisering da NRK høsten 2018 sendte *Gåten Orderud* på tv og *Familiene på Orderud* som podkast.

Den etablerte betegnelsen ‘Rett og litteratur’ dekker over et vell av forskjellige disipliner og interessefelt som behandler blant annet konstruksjonen av fortellinger i retten. I Norge ble ‘Rett og litteratur’-feltet introdusert av professor Arild Linneberg, som sammen med Johan Dragvoll og Bjørn C. Ekeland fikk etablert *Senter for humanistisk rettsforskning* på Universitetet i Bergen. Denne avhandlingen springer ut av forskningsmiljøet der, og dens analyse av Orderud-saken plasserer seg i forlengelse av hvordan disse forskerne, blant annet i boken *Justismordets retorikk*, har arbeidet med konkrete, norske rettssaker og studert dem fra et retorisk, filosofisk og

---

¹¹ Podcasten *Serial* som dekonstruerer fortellingen fra rettssaken mot Adnan Syed, er et eksempel på dette, og må kunne kalles forløperen til en rekke andre podkaster som tar opp beslektede temaer. I tillegg kommer en mengde tv-serier som problematiserer rettsprosesser. Noen eksempler er: ‘The Staircase’, ‘Making a Murderer’, ‘The Jinx’ og ‘OJ. Simpson vs. the State’. I Norge er det de siste årene blitt publisert flere bøker om kjente norske rettssaker. Bjørn Olav Jahrs bøker om Birgitte Tengs og Baneheia-saken er eksempler på dette.

humanistisk perspektiv.¹² Å studere rettsprosesser med utgangspunkt i ulike humanistiske disipliner er altså en fellesnevner for store deler av forskningen foretatt innen 'Rett og litteratur'-feltet. Dette prosjektet adskiller seg imidlertid fra mye av det eksisterende arbeidet på feltet i kraft av å fokusere på den språklige utvekslingen i rettssalen og ved å være inspirert av Ludwig Wittgensteins språkfilosofi og metode.

Avhandlingens inndeling

Avhandlingens andre kapittel er en kort presentasjon av den eksisterende forskningen innen fagfeltet 'Rett og litteratur', som denne avhandlingen skriver seg inn i, men samtidig adskiller seg fra. Av redegjørelsen fremgår det hvilke temaer som har vært gjenstand for drøftelse i forskningen på feltet, slik at leseren kan få en idé om hvordan denne avhandlingen både er beslektet med, avgrenser seg fra og utvider de perspektivene som allerede eksisterer. I kapittel tre gjør jeg rede for den sene tenkningen til Ludwig Wittgenstein og de sentrale aspektene ved hans tenkning og metode som utgjør det avgjørende bakteppet for mine egne analyser av eksaminasjonen av de tiltalte i lagmannsretten. Her diskuterer jeg også filosofen Rush Rhees' tolkning av språkspillbegrepet og gjør rede for hvordan hans refleksjoner får betydning for mine analyser av språkspillene i rettssalen. Videre trekker jeg frem enkelte vitnepSYKologiske perspektiver i en drøfting av det komplekse spørsmålet om hvordan troverdighet kan vurderes i en rettssal. I kapittel fire gir jeg en kort presentasjon av Orderud-saken med vekt på de elementene i den som blir avgjørende for å forstå analysene. Kapittel fem består av to deler: Den første er en generell innledning til analysene av de fire tiltaltes talesituasjon, den andre består av selve analysene. I den generelle innledningen gjør jeg rede for hvordan begrepet om språkspill er egnet til å belyse tiltaltes talesituasjonen i den juridiske konteksten rettssalen utgjør. Der formulerer jeg også tese og problemstilling og gjør rede for analyse materialet og utvalget av eksaminasjonssekvenser. Deretter kommer selve analysene av eksaminasjonene, inndelt etter hver av de tiltalte i saken, og i den

---

¹² Justismord-prosjektet var et treårig forskningsprosjekt som munnet ut i boka *Justismordets retorikk*. Johann Dragvoll Arild Linneberg, Bjørn C. Ekeland, *Justismordets retorikk* (Norge: Vidarforlaget, 2013).

rekkefølge de ble eksaminert i. I kapittel seks drøfter jeg funnene fra analysen med utgangspunkt i de temaene jeg presenterte som sentrale i kapittel tre og i lys av den vurderingen av de tiltalte som fremgår av lagmannsrettens dom. I kapittel syv tar jeg utgangspunkt i et overordnet funn fra analysene og reflekterer over dette i en større kulturell kontekst og fra et psykoanalytisk perspektiv. I kapittel åtte avslutter jeg med noen refleksjoner over hva undersøkelsene i avhandlingen har vist om tiltaltes talesituasjon. Helt til sist finner leseren en kort epilog.

2. INNLEDENDE OM RETT OG LITTERATUR

Rett og litteratur: tvangsekteskap eller 'meant to be'?

I boka *Prosedyreteknikk* fra 1956 siterer forfatteren J.B. Hjort noe en viss Lord Justice Birkett skal ha erklært om det å være sakfører i en rettssak: «Den store verdi som en velordnet fremstilling har, kan ikke fremheves nok, en klar, ordnet, fengslende fremstilling er uvurderlig overfor en jury. Advokaten bør studere sin lov og rettspraksis omhyggelig, men også litteraturen». ¹³ Siste setning henspiller det synspunktet som i sin tid igangsatte bevegelsen som kalles 'Rett og litteratur' ('Humanistic Legal Studies'/'Law and Literature'). Siden da har feltet utviklet seg i ulike retninger, hvorav en betoner Hjorts påstand om viktigheten av en fengslende fremstilling i retten.

Hjort vektlegger i den ovennevnte boka retorikkens avgjørende betydning i rettssalen, og beklager seg over at retorikkfaget er blitt fjernet fra jusstudiet, siden språket er enhver sakførers viktigste verktøy og Cicero og Aristoteles kan lære dem noe vesentlig om å bruke språket i sine bestrebelser på å overbevise en jury.¹⁴ Boka kan betraktes som et inderlig innlegg for det tette båndet mellom jussen og språkfagene, et bånd som pionerene John Wigmore og Benjamin Cardozo hadde tematisert noen tiår tidligere (1920-30).

---

¹³ J.B. Hjort, *Prosedyreteknikk – herunder parts- og vitneavhøring* (Oslo: Den Norske Sakførerforening, 1956), s. 20.

¹⁴ *Ibid.*, s.30-31.

Om lag tjue år etter at Hjort påpekte slektskapet mellom jussen og litteraturen, kom boka som satte litteratur og rett-bevegelsen i gang, *Legal Imagination* (1973), skrevet av jussprofessoren James Boyd White.¹⁵ Men det var først på 1980-tallet at bevegelsen fikk vind i seilene, da White utga to andre innflytelsesrike tekster: *The Legal Imagination: Studies in the nature of Legal Thought and Expression* (1973) og *Heracle's Bow: Essays on the Rhetoric and Poetics of the Law* (1985).¹⁶ Siden har feltet utviklet seg til en mangeartet bevegelse som omfatter svært ulike tilnærminger til forholdet mellom rett, retorikk og litteratur.

Internasjonalt: rett i litteratur og rett som litteratur

På tross av de ulike tilnærmingene til forholdet mellom rett og litteratur, har det vært en tendens til å dele feltet inn i to; rett i litteraturen og rett som litteratur. Den første fokuserer på hvordan retten er representert i litteraturen, den andre på de litterære aspektene ved loven, på hvordan jussen baseres på formidling av fortellinger; *retorikk*, og tolkninger av dem; *hermeneutikk*. I oversiktsverket *Literary Criticisms of Law* deler forfatterne Robert Weisberg og Guyora Binders feltet inn i fem overordnende tilnærminger: Hermeneutic Criticism of Law, Narrative Criticism of Law, Rhetorical Criticism of Law, Deconstructive Criticism of Law and Cultural Criticism of Law.¹⁷ Utover dette kan man legge til en 'Feminist Criticism of Law', hvor skikkelser som for eksempel Robin West står sentralt. For denne avhandlingens del, er det imidlertid

---

¹⁵ I *The Legal Imagination: Studies in the Nature of Legal Thought and Expression* (1973) sammenlignet White beskrivelser i litteraturen med beskrivelser i retten og avdekket hvordan rettens aktører ikke har en god nok forståelse av hvordan de bruker språket. White mener advokatens arbeid kan sammenlignes med en forfatters, fordi det involverer en evne til å forestille seg eventuelle innvendinger fra opponenter, jurymedlemmer og dommere. De må kreativt organisere og fortolke fakta og presentere dem på en original måte slik at deres egen versjon av et hendelsesforløp kan prøves overfor et annet og i siste ende bli trodd for å være det riktige. James Boyd White, *The Legal Imagination* (USA: University of Chicago Press. Abridged edition, 1985).

¹⁶ James Boyd White ga også ut essayet «Law as Language: Reading Law and Reading Literature» hvor han skriver følgende om forholdet mellom jussen og litteraturen: «The lawyer and the literary critic, as readers of texts, face difficulties and enjoy opportunities that are far more alike than may seem at first to be the case: in a deep sense, I believe, they are the same». "Law as language: Reading law and reading literature," *Texas Law review* 60, no. 3 (1982): s. 415.

¹⁷ Robert Weisberg Guyora Binder, *Literary Criticism of Law* (Princeton, NJ: Princeton university Press, 2000).

tilstrekkelig å presentere feltet kort ut fra en tredeling; den humanistiske, den hermeneutiske og den narratologiske. I tillegg vil jeg nevne det som kan kalles en psykoanalytisk retning, samt trekke frem forskning fra det beslektede feltet 'law and society' som har et lingvistisk blikk på språkbruken i retten.

Innen feltet rett i litteraturen drøfter man hvorvidt litteraturen er eller kan være en kilde til innsikt i rettssamfunnet, fordi den tematiserer spørsmål om moral, rettferdighet, etikk, empati, etc. Litteraturen har alltid – fra de greske tragediene, over bibelfortellingene og frem til forfattere som Kafka, Camus, Dickens, Dostojevskji og Melville – beskrevet menneskets møte med loven som en speiling av selve den menneskelige tilstand.¹⁸ Peter Brooks, en av de sentrale bidragsyterne innenfor den narratologiske retningen, mener at særlig tragediesjangeren tydeliggjør dette:

Tragedy is always the story of the discovery of the law – perhaps the Law – and in this manner it makes clear, maybe more than any other genre that literature's exploration of the individual's destiny always encounters those systems of constraint, those basic interdictions, that both frustrate individual endeavours and constitute irrefutable elements of the definition of the human condition.¹⁹

---

¹⁸ Viktige navn er Richard Weisberg med boka *Poethics, and Other Strategies of Law and Literature* (1992). Et sitat fra hans artikkel «Coming of Age Some More: 'Law and Literature' Beyond the Cradle» illustrerer den humanistiske tankegangen: «We must seek to implement, at every point on our professional spectrum, a reflected sense of human experiences, our own and indeed those described in imaginative literature. Literature teaches us what social science cannot, because literature is the best source (outside of ourselves) of sense and sensibility.» Robert H. Weisberg, "Coming of age some more: 'law and literature' beyond the cradle," *Nova Law review* 13, no. 1 (1988): s. 110. Andre sentrale bidragsytere er Ian Ward med boken *Law and Literature: Possibilities and Perspectives* (1995); Robin West med *Narrative, Authority, and Law* (1993); Robert Weisberg med *Literary criticisms of Law*; samt Richard Posner som utga boken *Law and Literature* i 1998. Sistnevnte mener lov ikke kan leses som litteratur og erklærer seg selv formalist når han leser litteratur og intensionalist når han leser lover. Litteraturen beror for ham i den estetiske nytelsens verdi, hvorimot loven beror i sannhetens verdi. En lovtekst er en melding, en ordre, den er ikke fengslende, ironisk, tvetydig eller mangeartet - alle de ting som vi kan kreve eller ønske av litteraturen. Loven har en enkelt mening, og vi kan kun finne frem til den meningen ved å undersøke forfatterens intensjoner: «At the level of message most works of literature are clear. What makes them unclear is that we are not interested in staying at that level. But the message level is the only interesting level of a statutory or constitutional text». Richard A. Posner, *Law and Literature* (Cambridge: Harvard University Press, 1998), s.309.

¹⁹ Peter Brooks, "The Law as Narrative and Rhetoric," in *Law's Stories*, ed. Peter Brooks and Paul Gewirtz (New Haven and London: Yale University Press, 1996), s. 15.

Tanken er at litteraturen kan utvide vår forståelse av lovens rolle i samfunnet, altså «rettens forhold til individene, og individenes forhold til retten» som Bjørn C. Ekeland formulerer det i sin PhD-avhandling *Rettferdige Ord*.²⁰ De humanistiske rett og litteratur-forskerne er med andre ord opptatt av at jurister må lese litteratur, for å øke sin kjennskap til den menneskelige natur, opparbeide en bedre forståelsesevne og få trening i å foreta moralske vurderinger.²¹ Dette handler også om å få en bedre forståelse av de ulike måtene språket kan brukes på for å formidle en sak, hendelse, fornemmelse eller overbevisning. Rett og litteraturbevegelsen begynte med denne humanistiske og en anelse romantisk inspirerte tankegangen.

Med tiden er de store fortalere for at jurister må lese litteratur fått følge av dem som argumenterer for at jurister også bør sette seg inn i litteraturteori. Den hermeneutiske rett og litteratur-forskningen fokuserer på hvordan den juridiske praksisen er basert på fortolkning og bedømming av tekster, som f.eks. Grunnloven, rettsdokumenter, avhør og dommer. Disse to retningene innenfor 'rett og litteratur'-feltet – den humanistiske og den hermeneutiske – er nokså forskjellige: Den humanistiske retningen leser og tolker litterære tekster som tar opp rettslige spørsmål, mens den hermeneutiske tar for seg juridiske tekster med utgangspunkt i litteraturvitenskapelig teori og metode – man leser jussens tekster på samme måte som man leser litteratur. Der hvor den humanistiske forskningen har en moralsk oppløftning på agendaen, er den fremtredende problemstillingen for de hermeneutiske forskerne *makt*; hvem eller hva kontrollerer meningen i en tekst? Er det ordene i teksten, hvordan de er satt sammen eller konvensjoner i persepsjonen.²² De hermeneutiske forskerne²³ vil anvende fortolkningsmetoder lånt fra litteraturteorien til

---

²⁰ Bjørn C. Ekeland, "Rettferdige ord – humanistisk rettstenkning mellom rett og retorikk, lov og litteratur" (Universitetet i Bergen, 2009), s. 74.

²¹ Jane Baron, "Literature and the Problems of Interdisciplinarity," *The Yale Law Journal* 108, no. 5 (1999): s.1063-64.

²² *Ibid.*, s.1065.

²³ Sentrale bidragsytere til den hermeneutisk retningen innfor 'Rett og litteratur'-feltet er blant andre Robert A. Ferguson med «Rhetorics of the Judicial Opinion» (1996) hvor han skriver om dommen som en egen litterær genre. Han påpeker i den forbindelse hvor ulike disipliner litteratur og juss er: «Instead of tracing connections, the aim here will be to use literary criticism to identify ways in which the law provides its own peculiar kinds of statement». Robert A. Ferguson, "Rhetorics of the Judicial Opinion," *Yale Journal of Law & Humanities* 2, no. 201 (1990): s. 201. Et annet sentral navn er Ronald Dworkin som i sin innflytelsesrike artikkel «Law as Interpretation» (1982) argumenterer for at loven kan leses som litteratur:

bruk i rettslige spørsmål. Her handler det om å ha en ydmykhet overfor hva det innebærer å beherske et språk. Tanken er at ettersom loven materialiseres i tekster, så må disse tekstene leses og fortolkes. Litteraturteoretikere har i lang tid fordypet seg i problemer omkring fortolkning, og ifølge rett og litteratur-hermeneutikerne kan de teoriene og metodene som er blitt utviklet av dem anvendes på og gjøre seg gjeldende for juridiske tekster.²⁴

Narratologiske perspektiver

I den narratologiske forskningen på rett og litteratur er kritikerne opptatt av de *narrativene* som presenteres i rettsalen, i rettsdokumentene eller i domsteksten.²⁵ I retten fortelles historier, språklige fremstillinger av hendelsesforløp, og det narratologiske blikket retter seg mot de fortellermessige aspektene ved det som fremlegges av tiltalte, advokater, vitner og dommere.

Peter Brooks er en sentral bidragsyter til den delen av rett og litteratur-feltet som beskjeftiger seg med narrativets rolle.²⁶ Evalueringen av hva som gjør en fortelling overbevisende og undersøkelsen av hvordan flere gjensidig inkonsistente fortellinger om den samme hendelsen kan fortelles feilfritt, er spørsmål som opptar

---

Loven er som en roman skrevet av en rekke forfattere. Vellykkede fortolkere av loven kan sammenlignes med bidragsytere til en roman som skrives over tid, av en rekke ulike forfattere. Ronald Dworkin, "Law as Interpretation," *Critical Inquiry* 9, no. 1 (1982): s. 179. Et annen viktig bidragsyter på dette feltet er Stanley Fish med den inngrepende boken: Stanley Fish, *Doing What Comes Naturally* (Durham and London: Duke University Press, 1989). Se også artikkelen «Working on the Chain Gang: Interpretation in the Law and in the Literary Criticism» hvor Fish imøtegår Dworkins analogi mellom lovforskere og romanforfattere: "Working on the Chain Gang: Interpretation in the Law and in the Literary Criticism," *Critical Inquiry* 9, no. 1 (1982): s. 201-16.

²⁴ Baron, "Literature and the Problems of Interdisciplinarity," s.1064-65.

²⁵ Sentrale bidragsytere er bl.a. Peter Brooks, Jane Baron, Paul Gewirtz, Robin West, Alan Dershowitz og Richard Delgado. Sistnevnte viser i sin artikkel «Storytelling for Oppositionists and Others - A Plea for Narrative» hvordan det alltid finnes flere sannheter omkring den samme hendelsen; enhver historie kan fortelles på mange ulike måter avhengig av hvilket perspektiv man taler ut fra: «much of social reality is constructed. We decide what is, and, almost simultaneously, what ought to be. Narrative habits, patterns of seeing, shape what we see and that to which we aspire». Richard Delgado, "Storytelling for Oppositionists and Others - A Plea for Narrative," *Michigan Law Review* 87, no. 8 (1989): s. 2416.

²⁶ Se Peter Brooks, *Troubling Confessions; Speaking Guilt in Law and Literature* (2000), *Law's Stories; Narrative and Rhetorics in the Law* (1996), *Psychoanalysis and Storytelling* (1994), samt en lang rekke innflytelsesrike artikler, deriblant «Narrative Transactions» (2006).

Brooks. Dette faktum stiller spørsmål ved holdbarheten av den underliggende antagelsen om at entydig sannhet finnes. Enhver sannhet må under alle omstendigheter *fortelles*, settes ord på, gis en narrasjon, og det betyr at ingen fakta kan skilles fra den fortellingen de inngår i.²⁷ Samtidig kan enhver fortelling fortelles på et utall ulike måter og fra ulike perspektiv, og fortsatt være sann. Årsaken til det skal finnes i narratologiens sentrale skille mellom «events in the world and the ways in which they are presented in narratives».²⁸ Også Frode Helmich Pedersen betoner i artikkelen «Fortellinger og Plausibilitet. [...]» distinksjonen mellom «[...] *selve hendelsene* slik de har foregått ute i virkeligheten, og en hvilken som helst *fremstilling* av disse hendelsene».²⁹ Denne distinksjonen som siden den russiske formalismen også er blitt referert til som *Fabula* og *Sjuzet*,³⁰ antyder også at det eneste vi som lesere og tilhørere har å arbeide med er presentasjonen av hendelser «[...] in the vehicle of narrative discourse, that our understanding of events as they happened out there, in the world, is an inference we make, a normalized chronology and causality we intuit from what the narrative tells us [...]».³¹ Som Brooks peker på er skrankeadvokatens jobb å få en sammenhengende og kaotisk fabula til å bli en overbevisende sjuzet. Det ligger i narrativets natur å forklare.³² Den språklige fremstillingen av hendelsesforløpet – hvor personer og hendelser beskrives og plasseres i en bestemt rekkefølge – utgjør den *narrative konstruksjonen* og det er denne som underkastes en eksaminasjon av narratologene, ofte i et forsøk på å besvare det Helmich Pedersen betegner som det

---

²⁷ Bjarne Markussen beskriver i sin artikkel «Rett og Litteratur – en introduksjon og et bidrag» forholdet mellom saksforholdene og fortellingen slik: «Når fortellingen tillegges så stor betydning i rett og litteratur-teorien, skyldes det nettopp den nære sammenhengen mellom forståelsen av saksforholdene og presentasjonen av dem. Juridiske fakta får ikke sin betydning som isolerte fenomener, men ut fra den teorien de tillempes, den fortellingen de innpasses i». Bjarne Markussen, "Rett og litteratur – en introduksjon og et bidrag," *Edda*, no. 03 (2005): s. 226-43.

²⁸ Brooks, "Narrative Transactions – Does Law Need a Narratology?," s.2.

²⁹ Frode Helmich Pedersen, "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori," *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, no. 01 (2016): s.46.

³⁰ Fabula er «the order of events at they took place in the world referred to by the narrative discourse» og Sjuzet er «the order and the manner in which events are presented in the narrative discourse». Brooks, "The Law as Narrative and Rhetoric," s.17.

³¹ Ibid.

³² Lionel Trilling skriver i boka *Sincerity and Authenticity*: «It is in the nature of narration to explain; it cannot help telling how things are and even why they are that way». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.135.

mest «brennbare» spørsmålet for enhver som interesserer seg for rettsfortellinger: «Hva [...] skal til for at en sann fortelling blir oppfattet som usann av bevisbedømmerne og, omvendt, hvordan usanne fortellinger kan bli oppfattet som sanne. Spørsmålet blir med andre ord hvilke narrative grep, hvilket narrativt mønster, hvilken type perspektivbruk, tidsfremstilling og karakterisering som er mest hensiktsmessig å bruke dersom man ønsker å bli trodd i retten».³³

For å nærme seg et svar på dette må vi ta med i betraktningen både den rollen narrativer spiller i vårt eget liv og hvordan vi tilegner oss erfaringer, samt den rollen fortellinger spiller i vår kultur mer generelt. For Brooks er vektleggingen av narrativets rolle knyttet til den fundamentale rolle det har i ethvert menneskes liv, siden vår selvforståelse er uløselig knyttet til de historiene vi forteller om oss selv:

Narrative appears to be one of our large, all-pervasive ways of organizing and speaking the world – the way we make sense of meanings that unfolds in and through time. The law, focused on putting facts in the world into coherent form and presenting them persuasively – to make a "case" - must always be intimately intertwined with rhetoric and narrative.³⁴

Og fordi ethvert narrativ er preget av det Roland Barthes kaller *doxa*, de ueksaminerte kulturelle forestillingene som til en hver tid strukturerer vår forståelse av hendelser og av hvordan mennesker handler og agerer, er det viktig å være på vakt overfor standardiserte karakterer og adferdsmønstre som kan gjøre seg gjeldende i fortellinger:

Narratology [...] includes attention to minimal units of narrative, and how they combine in a plot; to how we understand the initiation and completion of an action; to standard narrative sequences [stock stories]; to the movement of a narrative through a state of disequilibrium to a final outcome that re-establishes order. Narratology also considers perspectives of telling: who sees and who tells; the explicit or implicit relation of the teller to what is told; the varying temporal modalities between the told and its telling. [...] Most important, perhaps, narratology postulates a fundamental distinction between events in the

---

³³ Pedersen, "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori." s. 49

³⁴ Brooks, "The Law as Narrative and Rhetoric," s.14.

world and the ways in which they are presented in a narrative discourse, demonstrates that storytelling always attempts to give some shape and significance to life.³⁵

I rettssaker utspiller det seg ofte en kamp mellom en fortellings konstruksjon og persepsjonen av den; *hvilke* narrativ kan fortelles i en spesifikk sak, *hvordan* skal de fortelles og lyttes til og *hvem* er de adressert til? Ifølge jusprofessoren Paul Gewirtz er retten et sted for narrative transaksjoner – utvekslingen av fortellinger.³⁶ Samtidig kan oppmerksomheten på narrativer ha en slagside; forestillingen om hva et overbevisende narrativ er kan virke villedende fordi rettsaktører og juryer kan komme til å tro at virkeligheten er underlagt de samme kriteriene for sammenheng og konsistens som litteraturen ofte er. Dette poenget understrekes av Alan Dershowitz, som i artikkelen «Life is Not a Dramatic Narrative» argumenterer for at virkeligheten er langt mer tilfeldig og usammenhengende enn vi ville ha akseptert i en litterær fortelling: Situasjoner er uforutsigelige, relasjoner tvetydige, menneskelige tilstander umåtelig komplekse. Han trekker frem Anton Tsjekhov regel om at en pistol som introduseres i første akt må være avfyrt i tredje akt og hevder at slike forløp beror på en narrativ logikk som ikke kan overføres til det 'virkelige' liv.³⁷

Narratologien tar altså for seg vinklinger og perspektiver i rettens fortellinger, og også hvordan komplekse mennesker ofte reduseres til lett fordøyelige stereotyper i disse. I den norske narratologien er dette kalt *narrative personindikasjoner i diskursen*. Karakteriseringen av de ulike aktører er som regel tett knyttet til den større fortellingen de inngår i og som de juridiske aktørene vil ha gjennomslag for.

---

³⁵ "Narrative Transactions – Does Law Need a Narratology?," s. 2.

³⁶ Gewirtz formulerer det på følgende måte: «Storytelling must conform to certain distinctive legal rules of storytelling contained in the law of evidence and procedure. Seen in this way, in fact, the entire law of evidence, and much of the law of procedure, is really a law of narrative – of narrative transactions». Paul Gewirtz, "Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems in the Criminal Trial," in *Law's Stories*, ed. Peter Brooks & Paul Gewirtz (New Haven and London: Yale University Press, 1996), s.136.

³⁷ Alan Dershowitz "Life is not a Dramatic Narrative", in *Law's Stories. Narrative and Rhetoric in the Law.*, (Yale University Press, 1996), s. 99-105.

Courtroom stories: Feldmann og Bennett

W. Lance Bennett og Martha Feldmans bok *Reconstructing Reality in the Courtroom – Justice and Judgement in American Culture* er et pionerarbeid innen forskning på narrativets rolle i retten og hva som gjør fortellinger troverdige. En av konklusjonene i deres studie er at rettssakers utfall ofte i like stor grad var avhengig av kvaliteten til fortellingene som ble fremført i rettssalen som av de øvrige bevisene:

The structure of a story can be just as important as its documentation. Although it is doubtful that completely undocumented stories will be believed in many instances, it is quite possible that adequately documented but poorly structured accounts will be rejected because they do not withstand careful scrutiny within a story framework. Similarly, a well constructed story may sway judgements even when evidence is in short supply.³⁸

En velkonstruert fortelling er avgjørende i rettssalen. Forfatterne drøfter i denne forbindelse hvordan visse fortellerstrategier kan fremkalle visse fordommer hos dommere og jurymedlemmer, og hvordan en identifikasjon med tiltaltes fortelling avhenger av om rettsaktørene deler tiltaltes normer, og om de kan kjenne seg igjen i det handlingsmønster det fortelles om og se årsakssammenhengene i det.³⁹ Uteblir identifikasjonen, er det mindre sjans for at dommerne og jurymedlemmene tror på tiltaltes forklaringer, og det vil påvirke hvordan dommere og juryer vurderer fakta. Feldman og Bennett trekker frem det sentrale begrepet *stock stories* – våre generaliserte forestillinger om hvordan mennesker normalt agerer og reagerer – og viser hvordan slike forestillinger kommer i spill i rettssalen.⁴⁰ Fortellingen blir desto mer sentral dersom dokumenterbare og tekniske bevis er fraværende, hevder Feldman

---

³⁸ W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s.62.

³⁹ Bennett og Feldman formulerer det på følgende måte: «[...] share the norms, experiences and assumptions necessary to draw connections among story elements». Ibid., s.161.

⁴⁰ Bennett og Feldman beskriver 'stock stories' på følgende måte: «our generalized notions of social life». Ibid., s.41.

og Bennett, og måten en fortelling fortelles på har avgjørende betydning for hvordan den oppfattes.⁴¹

Bennett og Feldmans studier viser at forholdet mellom konkret språkbruk og de større fortolkningsrammene fortellingene om hendelsesforløpet blir forsøkt plassert inn i – såkalte ‘stock stories’ – er avgjørende. Forskerne peker på hvordan språket ikke er tilstrekkelig når det handler om å verifisere handlinger og hendelser, men likevel har svært stor betydning for tiltaltes sjanser for å bli trodd; språklige ferdigheter, mønstre for spesifikk språkbruk og karakteristiske uttrykksformer for ulike grupper i samfunnet spiller inn:

[...] it is reasonable to propose that the key variables in justice processes involve facility with language, the ability to manipulate concrete facts within abstract categories, and the manner in which interpretive contexts that represent social reality is structured.⁴²

Det handler om, ifølge Bennett og Feldman, å vurdere hvorvidt språkbruken er tilpasset de regler og mønstre vi finner i den virkelige verden, via den generelle fortolkningsrammen fortellinger representerer.⁴³ I likhet med Peter Brooks betoner forskerne altså at alle bevis i en sak må vurderes i lys av den større fortellingen de inngår i.⁴⁴ Feldman og Bennett konkluderer med at nesten alle retoriske taktikker i rettssalen er knyttet til de større fortellingene som legger føringer for fortolkningen. Forskerne drøfter i denne forbindelse interessante problemstillinger som for eksempel hvordan advokatenes spørsmål kan være innrettet mot å produsere definisjoner av bevisene slik at de passer med den større, underliggende fortellingen de ulike partene forsøker å etablere. Studiene deres underbygger samtidig en antagelse om at enkelte advokater mer eller mindre varsomt leder vitnet eller tiltalte gjennom avhøret ved å gi

---

⁴¹ Bennett og Feldman formulerer det slik: «[...] the way in which a story is told will have considerable bearing on its perceived credibility regardless of the actual truth status of the story». Ibid., s.82.

⁴² Feldmann og Bennet formulerer det således: «Even though we use language to deliver our accounts of the real world, language usage alone can neither validate nor invalidate those accounts». Ibid. s.134

⁴³ Ibid., s.127.

⁴⁴ Ibid., s.129-30.

dem antydninger om hvor bredt eller snevert de skal besvare spørsmålene, hvor mye informasjon de skal gi og hva de kan forvente i det neste spørsmålet.⁴⁵ Formålet med slike defineringstaktikker er ifølge Bennett og Feldman å transformere deler av bevisene til språklige begreper som korresponderer med ens egen fortelling om hendelsene tiltalen gjelder. Begrepene kan selvsagt også tjene den funksjon å opprøre eller provosere motparten.⁴⁶

Bennett og Feldmans studier viser hvordan konstruksjonen av fortellinger har stor betydning – også for den konkrete språkbruken i rettssalen. Resultatene fra dette pionerarbeidet antyder at fortellingene som forsøkes fremmet i rettssalen fungerer styrende for den språklige utvekslingen der. Fortellingene påvirker både hvordan spørsmål stilles og besvares. Sagt på en annen måte antyder studiene at de ulike partenes fortellinger og språkbruken deres i rettssalen er uløselig forbundet. Bevisene må språkliggjøres på en måte som stemmer overens med den underliggende fortellingen som forsøkes fremmet, og denne er igjen knyttet til generaliserte kulturelle fortellinger. Den språklige utvekslingen i rettssalen er avgjørende for hvordan retten forstår både tiltalte og hendelsen tiltalen gjelder, samtidig er den preget av at de deltakende partene forsøker å fremme ulike fortellinger. Denne avhandlingen undersøker blant annet hvordan slike forhold påvirker tiltaltes talesituasjon.

Nasjonalt: Rett og litteratur i Norge

Pionerarbeidet innenfor den norske forskningen på 'Rett og litteratur'-feltet kan plasseres i forlengelse av den hermeneutiske retningen, men er også beslektet med det Weisberg og Binder kaller 'den retoriske kritikken' og den 'dekonstruktive kritikken'.⁴⁷ Dette fremgår blant annet av hvordan de norske litteraturforskerne, Arild Linneberg, Johan Dragvoll og førnevnte Bjørn C. Ekeland – som alle var sentrale aktører i

---

⁴⁵ Ibid., s.112.

⁴⁶ Ibid., s.115.

⁴⁷ Se Binder og Weisbergs *Literary Criticisms of Law*, Princeton University Press, 2000. Etter min mening kan det være mer forvirrende enn klargjørende å dele feltet inn i så mange retninger som Binder og Weisberg gjør, da distinksjonene kan overskygge hvor mye de ulike retningene overlapper hverandre og deler interesser og utgangspunkt.

arbeidet med å etablere feltet i Norden på 1990-tallet – selv beskriver det i sin bok *Justismordets Retorikk*:

Det dreier seg i retten om retorikk i klassisk forstand, slik Bakhtin forsto den på en ny måte og med store konsekvenser for analyse og forståelse av rettsprosesser. Logos, argumentasjonen, saksinnholdet, er avgjørende i retten, og innbefatter det som fortelles under rettsforhandlingene. Som sagt kan ingen dom felles uten at det fortelles ei fortelling ut fra den klassiske retorikkens viktigste spørsmål: *hvem gjorde hva, hvor, når, hvorfor og på hvilken måte?* ⁴⁸

I boka *Justismordets Retorikk* redegjør forfatterne for hvordan den elementære retoriske tradisjonen til dels er blitt glemt i jussen og argumenterer for at det kan være en av årsakene til at justismord finner sted. Retorikkens mål er, i likhet med rettsaktørenes, å overbevise. Tanken er at klassiske retoriske begreper som *inventio*, *actio*, *logos*, *ethos* og *pathos* kan øke vår bevissthet om hvilke fortellermessige aspekter som blir avgjørende i en rettssak og gjøre oss bedre egnet til å gjennomskue når fortellinger feiler.⁴⁹ Bakhtins teoretiske utforming av den elementære retorikkklæren er grunnlaget for de nevnte forskernes arbeid med rettssaker, og de understreker at ett element vil bli tillagt særlig vekt, nemlig «kunnskapen om tegnenes ustabile mening».⁵⁰ En svak fortolkningskompetanse og fraværet av kjennskap til tegnenes ustabile mening er, ifølge disse forskerne, to sentrale elementer som kan føre til justismord. Det handler altså ikke bare om å kjenne til den klassiske retorikken, men også til «fortolknings fallgruver» om en vil unngå justismord.⁵¹

---

⁴⁸ Arild Linneberg, *Justismordets retorikk*, s.37.

⁴⁹ Logos, ethos og pathos stammer fra Aristoteles bok *Retorikk* og er alle avgjørende i rettsprosesser: *Logos* er argumentasjon, en redegjørelse for sakens innhold, og sentralt i enhver rettssak. Litt forenklet kan vi beskrive *Ethos* som en talers karakter og troverdighet. *Pathos* er en appell til følelsene. Men først må sakens fakta finnes: hva har skjedd og hva handler saken egentlig om? Denne prosessen kalles *inventio* og starter allerede i det øyeblikket etterforskningen av en sak går i gang. I *Justismordets Retorikk* betoner forskerne hvor avgjørende dette elementet er i rettssaker: «Hvilke spor finnes? Hvilke indisier, bevis, vitner finnes, hva finner en ut gjennom avhør; hele rettsprosessen avhenger av retoriske grep». Fokuset på hvordan retorikken manifesteres i retten handler i denne sammenhengen også om hvordan den kan villedes og brukes til å maskere feilvurderinger og inkonsistens. *Ibid.*, s.37-38.:

⁵⁰ *Ibid.*, s.39.

⁵¹ *Ibid.*, s.40.

Linneberg, Dragvoll og Ekelands arbeid vektlegger at spørsmål om lov og rett angår menneskenes daglige liv og derfor er like mye et humanistisk område, som et juridisk. Ved å analysere konkrete rettssaker med et oppmerksomt blikk på hvordan språket fortolkes i dem, har forskerne belyst flere kritikkverdige rettsprosesser.

Fortellerperspektivet i bevisbedømmelsen: Audun Kjus og Eivind Kolflaath

I norsk sammenheng har også filosofen Eivind Kolflaath og kulturhistorikeren Audun Kjus på hver sin måte bidratt til forskningen på fortellingsperspektivet i retten. Begge er opptatt av fortellingens betydning og hvordan vi skal håndtere fortellingen som bevis i norske rettssaler. Kjus' arbeid i boken *Sakens fakta* (2008) springer ut av en kulturvitenskapelig kontekst, hvor han betoner hvordan dypereliggende fortellinger som finnes i kulturen preger de konkrete fortellingene i retten.⁵² Kolflaaths utgangspunkt i boken *Bevisbedømmelse i praksis* (2013) er å søke kunnskap om hvordan ulike aspekter ved juridiske bevis blir håndtert i det praktiske rettslivet. Som tittelen antyder er Kolflaath opptatt av å vise hvordan bevisbedømmelsen faktisk foregår i praksis, og han kommer med konkrete forslag til hvordan rettsaktører kan endre sin praksis for i større grad å forholde seg aktivt til de ulike faktorer som gjør seg gjeldende i fortellingsperspektivet. For Kolflaath dreier dette seg om misforholdet mellom «bevisbedømmelsen i det praktiske rettsliv og den oppmerksomheten bevisbedømmelsen får i jusstudiet og juridisk litteratur».⁵³ Store deler av norske rettssaker er i vid utstrekning viet bevisbedømmelse. Likevel er det altså denne delen av rettspraksis som advokater ikke blir trent eller undervist i. Årsaken til dette er ifølge Kolflaath den «tilsynelatende utbredte oppfatningen at bevisbedømmelse er noe alle voksne personer med kognitiv utrustning kan utføre på en forsvarlig måte uten noen form for opplæring – kort sagt at bevisbedømmelse bare er et spørsmål om å bruke sin sunne fornuft».⁵⁴ Kolflaath ser denne oppfatningen i sammenheng med ideen om fri bevisføring – at bevisbedømmelsen i hovedsak er overlatt til dommerens skjønn – og derfor unndratt klare retningslinjer eller detaljerte regler. Likevel viser

---

⁵² Kjus' perspektiv blir særlig relevant for kapittel syv i denne avhandlingen.

⁵³ Eivind Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis* (Norge: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, 2013), s.15.

⁵⁴ Ibid.

psykologisk forskning at en slik praksis er sårbar overfor en rekke «psykologiske feilkilder som lett kan gjøre seg gjeldende om beslutningstakeren ikke har kunnskap om dem og treffer mottiltak».⁵⁵

Audun Kjus analyserer ulike fortellerstrategier i retten. I likhet med Bennett og Feldman viser Kjus hvordan ulike former for språkbruk får betydning for hvordan personlige fortellinger evalueres.⁵⁶ Videre opererer Kjus med en rekke ulike fortellingsbegreper; rammefortellinger, nøkkelfortellinger, makrofortellinger og referansefortellinger. De ulike begrepene refererer til fortellingens funksjon; i hvilket forhold de står til andre fortellinger eller kulturen den inngår i. Begrepene om nøkkelfortellinger og makrofortellinger er særlig relevante for denne avhandlingen. Makrofortellingen drar veksler på standardiserte kulturelle fortellinger og må i en rettslig sammenheng ses i samspill med en mikrofortelling; det overordnede temaet i makrofortellingen forklarer handlingene på mikrofortellingsnivå.⁵⁷ Makrofortellingen er således rammeverket som kan gjøre mikrofortellingen (hendelsesforløpet tiltalen gjelder) forståelig. Disse makrofortellingene kan dra veksler på såkalte kulturelle nøkkelfortellinger; fortellinger som er såpass gjennom-kommunisert i kulturen at de fremstår gjenkjennelige, kollektivt nedarvede. Kjus hevder at «[...] det å knytte et kortere utsnitt opp mot en større fortelling er å anlegge et perspektiv å betrakte hendelsen i».⁵⁸ Betoningen av de større fortellingenes rolle for hvordan retten forstår en hendelse, er en av hovedsakene for Kjus, og hans arbeid har hatt innflytelse på hvordan jeg i kapittel syv drøfter den språklige utvekslingen i rettsalen og forståelsen av de tiltalte i sammenheng med større kulturelle fortellinger.

Psykoanalytiske perspektiver innen Rett og litteratur

De psykoanalytiske perspektivene innen rett og litteratur er relevant for den delen av avhandlingen som ser forståelsen av de tiltalte i lys av større kulturelle fortellinger.⁵⁹

---

⁵⁵ Ibid., s. 15.

⁵⁶ Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.72.

⁵⁷ Kjus formulerer det således: «[...] den enkelte fortellingen om en konkret hendelse skrives inn i dette sjiktet av delt kollektiv fortelling». Ibid., s.100.

⁵⁸ Ibid., s. 100.

⁵⁹ Dette gjør jeg i kapittel syv: *Mytologiske typer og kulturelle fortellinger*

Psykoanalysens fokus på forbindelsen mellom menneskets driftsliv og samfunnets lover, og dens bruk av litterære fortellinger for å belyse dette forholdet, har gitt den en viktig plass innen Rett og litteratur-feltet. Pierre Legendre er en av de sentrale bidragsyterne som anlegger et psykoanalytisk blikk på loven. Med erfaring både som rettshistoriker og psykoanalytiker har Legendre analysert flere konkrete saker i et psykoanalytisk perspektiv og slik fått frem hvilke menneskelige aspekter som er i spill under et lovbrudd og samfunnets prosessuelle behandling av dem. Hans mest kjente eksempel er kanskje Lortie-saken, gjenfortalt og poengtert av Peter Goodrich, en annen sentral figur på dette feltet, der en mann tiltalt for drap medgir at han begikk drapet fordi offeret lignet på hans far.⁶⁰ Dette gir anledning til drøftelser angående ødipuskompleksets rolle i både motivasjonen bak og forståelsen av menneskets handlingsmønster. Ifølge både Goodrich og Legendre innehar den tiltalte sønnen en konflikt som vi alle må forholde oss til; den mellom en skyldbetyngt lydighet overfor loven og ønsket om å overskride den. For subjektet er denne strukturen en konflikt mellom begjær og lov, fordi loven ikke bare bannlyser det ubevisste drapsønsket (begjæret) til det ubevisste, men også «[...] defines law by reference to its prohibition of desire or, more simply, to an unconscious erotic drive».⁶¹

Hos Sigmund Freud kan man snakke om at to ulike lover gjør seg gjeldende; den skrevne lov og den symbolske lov.⁶² Som barn blir vi innskrevet i en symbolsk lov som gjør seg gjeldende både i familien og kulturen, med farsfiguren som det ultimate omdreiningspunkt; han er loven ikke bare innenfor hjemmets fire vegger, men også lovsriver i kulturen og samfunnet. Vi kan altså tale om en fars-lov generelt, og ødipusmyten mer spesielt. Ødipus-myten springer ut fra fars-loven. Ikke bare den skrevne loven regulerer vår adferd, men også den symbolske lov, konstituert først og mest fatalt av våre foreldre. Med tiden erfarer mennesket loven slik den manifesteres i samfunnet og regulerer forholdet mellom menneskene. Det får konsekvenser for det enkelte individs utfoldelsesmuligheter, ifølge Sigmund Freud:

---

⁶⁰ Peter Goodrich diskuterer denne saken i følgende artikkel: Peter Goodrich, "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law," *Washington and Lee Law Review* 54, no. 3 (1997).

⁶¹ *Ibid.*, s. 1037.

⁶² Freud bruker ikke begrepet 'symbolsk lov' – det er hans etterfølger Jacques Lacan som introduserer ideen om den 'symbolske orden' – men hans teorier om de ødipale strukturers innpass i mennesket utgjør en slags kulturell lov, eller mytologi.

At den enkeltes makt erstattes med fellesskapets, er det avgjørende kulturelle steget. Dets vesen og dets innhold er at hvert enkelt medlem innen fellesskapet innskrenker sine egne muligheter for tilfredsstillelse [...]. Nærmeste kulturelle krav er da rettferdigheten, dvs. garantien for at den en gang gitte rettsorden ikke brytes ned til fordel for noen bestemt.[...] Den videre kulturelle utvikling synes å gå i retning av at denne rettsorden ikke skal være uttrykk for viljen til et lite fellesskap [...] Det endelige resultat skulle være en rettsorden som sikrer alle – i det minste alle som er i stand til å leve i fellesskapet og som med sine driftsoppgørelser har bidratt til dette – mot å bli offer for vold.⁶³

Psykoanalysen foreslår derfor, i det minste ifølge Goodrich, at vi studerer det juridiske system ikke bare som et objektivt system av regler, men også som en symbolsk orden.⁶⁴ Innvendingene mot psykoanalytiske perspektiver på loven er gjerne at psykoanalysen angår det private og subjektive, de personlige forhold og den personlige tro. Med sin betoning av drømmer, seksualitet, symboler og det ubevisste, tilhører den et domene som er forut for loven. Ifølge slike argumenter regulerer loven bare de eksterne handlinger til et bevisst og ansvarlig subjekt. Men er det slik at loven kun regulerer det eksterne og det objektive? I norsk lov finnes paragrafer som angår tiltaltes bevissthetstilstand. Begreper som forsett, overlegg og uaktsomhet har til hensikt å kategorisere hvilken mentale tilstand en tiltalt befant seg i under eller i forkant av en ugjerning. Psykoanalysens teori om den motsetningsfylte menneskelige psyken – preget som den er av forestillingen om jegets maktesløshet i møte med ubevisste drifter – er det likevel vanskelig å implementere i retten, for det vil kunne komplisere prosessen med å fastslå et entydig bilde av intensjon og motivasjon. Roten til menneskets lidelse kan ifølge Freud delvis søkes i «det utilstrekkelige i den måten de menneskelige forhold reguleres på, slik vi møter det innen familie, stat og samfunn».⁶⁵ Dette kaller han den sosiale lidelseskilde. Samfunnet har ikke ønsket innsikt i de forholdene psykoanalysen behandler, fordi det ville innebære en form for

---

⁶³ Sigmund Freud, *Ubehaget i kulturen*, ed. Håkon Harket og Eivind Tjønneland Trond Berg Eriksen, trans. Petter Larsen, Cappelen's upopulære skrifter (Oslo: J. W. Cappelen's forlag, 2013), s.40.

⁶⁴ Goodrich, "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law," s.1037.

⁶⁵ Freud, *Ubehaget i kulturen*, s. 30.

selvkritikk. Psykoanalysens kritikk av samfunnet ble dermed, ifølge Freud, betraktet som en fiende av sivilisasjonen og dernest bannlyst som farlig for offentligheten.⁶⁶

Det er også et sterkt kjønnsaspekt ved psykoanalysens distinksjon mellom den symbolske og den skrevne lov, for ikke bare den symbolske lov, men også den skrevne lov er i hovedsak skrevet av menn. Den franske feministiske filosofen og psykoanalytikeren Luce Irigaray har beskrevet forholdet mellom menn og loven slik: «And if for him the law guarantees an increment of pleasure, and power, it would be good to uncover what this implies about his desire - *he seems to get more sexual satisfaction from making laws than love*».⁶⁷ Hvordan loven både er forbundet med og tøyler menneskets begjær og driftsliv står sentralt i en psykoanalytisk tilnærming til forståelsen av retten og lovens betydning i samfunnet. Slike aspekter blir i kapittel syv knyttet til den rollen de kulturelle fortellingene spiller i vår forståelse av tiltalte i en sak.

Lingvistikken

Som vi har sett mener Bennett og Feldman at den spesifikke språkbruken til tiltalte og rettens advokater spiller en sentral rolle i hvordan ulike faktum blir del av fortellinger på. Tiltaltes måte å definere beviset og de spesifikke ord som brukes, er avgjørende for hvordan rettens tilhørere tolker beviset.⁶⁸ De drøfter blant annet advokatenes språklige taktikker for å definere beviser, for eksempel hvordan de stiller spørsmål som krever konkrete og presise svar. Likevel er størstedelen av 'Rett og litteratur'-feltet i hovedsak orientert omkring lesning av tekster, enten det er litteratur, litteraturteori, rettspapirer eller dommer. Det samme gjelder for størstedelen av den narratologiske tilnærmingen. For å finne forskning som tar for seg språkbruken og språkbrukeren i rettssalen må vi rette oss mot lingvistikken. Hvordan språkbruk og fortolkning blir påvirket i møtet mellom autoriteter og mistenkt i en sak, er et av hovedtemaene for lingvisten og advokaten Lawrence Solan. Hans bøker *Speaking of Crime* (2005) og

---

⁶⁶ Goodrich, "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law," s. 1039-40.

⁶⁷ Luce Irigaray, *Speculum of the Other Woman* (Ithaca, New York: Cornell University Press, 1985), s. 38-39.

⁶⁸ W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*. s.108

The Language of Judges (1993) omhandler, grovt sagt, språkbruk i møte med loven. I tråd med Brooks betoner han hvordan rettssaker ofte innebærer en strid mellom konkurrerende narrativ der partenes språkbruk har stor innvirkning på hvilken fortelling dommeren tror på – og dermed sakens utfall. Han er inspirert av filosofer som J. L. Austin og Noam Chomsky og opptatt av hvordan talehandlinger er påvirket av situasjon og omgivelser. Ved å trekke frem konkrete saker og avhør av mistenkte og de spesifikke ordene som brukes, viser han hvordan dette møtet ofte fører til at en mistenkt i møtet med autoriteter bruker en indirekte eller kraftløs språkform, som fører til at utsagnene ikke blir tolket slik de er ment.⁶⁹

En annen sentral bidragsyter på dette området er William M. O'Barr, som blant annet har skrevet boken *Linguistic Evidence* (1982). Den er resultatet av et større forskningsprosjekt på Duke University hvor 150 timer med opptak fra rettssalen ble studert. Studiet tar utgangspunkt i fire lingvistiske variabler, hvorav de mest interessante i denne sammenhengen er forholdet mellom maktfull og maktesløs språkbruk, som baserer seg på Robin Lakoffs studier av forskjeller i menn og kvinners språk.⁷⁰ Studiet til O'Barr fant at disse kjønnsforskjellene gjorde seg gjeldende i rettssalen, men gjerne relatert til kategorier som sosial klasse, utdanningsbakgrunn og tidligere erfaring med å vitne i retten. Studiet fokuserte også på forskjellene mellom narrativ og fragmentert vitnesbyrd. O'Barr konkluderer med at den stilen og formen som en fortelling presenteres med i retten har stor innflytelse på hvordan en fortelling tas imot og vurderes av retten – antagelig mer enn vi har antatt inntil nå:

The experiment readily confirms that seemingly minor variations in manner of testifying produce major difference in the evaluation of testimony on such key factors as credibility, competence to testify, intelligence of speaker, and the

---

⁶⁹ Lawrence Solan kommer med en rekke konkrete eksempler på dette boken *Speaking of Crime*. Peter M. Tiersma Lawrence Solan, *Speaking of Crime. The Language of Criminal Justice*, The Chicago Series in Law and Society (Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005), s. 95-96.

⁷⁰ Robin Lakoffs artikkel «Language and Women's place» er et pionerarbeid innen sosiolingvistiske studier av menn og kvinners ulike språkbruk. Lakoff peker på en rekke trekk hun som hun mener karakteriserer kvinnens språkbruk, til forskjell fra mannens. Robin Lakoff, "Language and Woman's Place," *Language in Society* 2, no. 1 (1973): s. 45-80.

like. In a court of law, factors affecting such evaluations of speakers may in turn affect the entire decision-making process.⁷¹

O'Barr konkluderer altså – i tråd med funnene i Bennett og Feldmanns studie – med at språkbruken i rettsalen har avgjørende betydning for vurderingen av saker generelt og de tiltalte spesielt. Tiltaltes evne til å formulere seg og respondere på en passende måte, er viktig. Solans og O'Barrs studier viser at samfunns-autoriteter og institusjoner med fordel kan bli bedre til tolke indirekte språkbruk. I forlengelse av funnene i deres undersøkelser, vil denne avhandlingen vise at for eksempel en kraftløs språkform kan være en konsekvens av og respons på de juridiske aktørenes språkspill, som på indirekte og direkte måter stadig konfronterer den tiltalte med tolkninger av hvem de er og hvilke fortellinger de inngår i.

Rett, retorikk og verdivurderinger

Slektskapet mellom rett og retorikk er nært og går langt tilbake. Dette er både anke- og utgangspunktet for mye av forskningen som er gjort av Arild Linneberg & Co. De vektlegger alle at jussen til å begynne med var en retorisk disiplin – og roper varsko om at de juridiske aktørene ser ut til å ha glemt eller kassert denne kunnskapen til fordel for en statisk og paragraf-orientert tankegang. Men også rettsvitenskapen selv tar opp spørsmål om slektskapet mellom rett og retorikk. Professor i rettsvitenskap, Hans Petter Graver, har bidratt til å belyse dette forholdet, blant annet i bøkene *Juridisk overtalelseskunst* (2008) og *Rett, retorikk og juridisk argumentasjon: keiserens garderobe og andre essays* (2010). Graver viser i den førstnevnte boken hvordan «[...] moderne juridisk praksis kan forankres i retorikkens klassikere og deres beskrivelser av og veiledning til sin tids praksis».⁷² Hans betydelige arbeid får frem hvordan spørsmål som står sentralt i retorikken har relevans for arbeidet med konkrete rettsaker.⁷³ For denne presentasjonens del kan vi imidlertid nøye oss med å ta

---

⁷¹ Preface i William O'Barr, *Linguistic Evidence* (USA: Academic Press Inc., 1982), xii.

⁷² Hans Petter Graver, *Juridisk overtalelseskunst* (Bergen, Norge: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, 2008), s. 19.

⁷³ Graver vektlegger at rettsretorikk er mye mer enn bare hvordan man overbeviser noen i juridiske spørsmål. Jeg vender tilbake til Gravers bok på ulike steder i avhandlingen. *Ibid.*, s. 46-52.

utgangspunkt i jusprofessoren Sverre Blandhols komprimerte artikkel «Retorikk og juss» (2003).⁷⁴ Hans historiske gjennomgang og drøfting av fagfeltenes relevans for hverandre kan danne et tilstrekkelig bakteppe i redegjørelsen for hvordan den juridiske retorikken er beslektet med denne avhandlingen. Ifølge Blandhol har arven fra antikken tatt form av to ulike tradisjoner: «På den ene siden en 'gresk', filosofisk-systematisk tradisjon, med røtter hos Platon. På den annen side en 'romersk', retorisk-pragmatisk tradisjon, med røtter hos den mer praktiske Aristoteles og Cicero».⁷⁵ Disse to retningene har ulikt syn på en rekke sentrale punkter, blant annet begrepsdannelse, språkets funksjon og på forholdet mellom språk og virkelighet:

Mens den filosofiske oppfatningen går ut på at språket har som primær oppgave å avbilde virkeligheten, og at ordene har visse grunnbetydninger som gir det bokstavelige språket en prioritet fremfor det billedlige, er språk etter en retorisk oppfattelse en form for handling og metafor, en uutslettelig del av det språklige redskap.⁷⁶

Den logisk-positivistiske oppfattelsen av språket innebar at man gjennom tidene forsøkte å tilpasse rettsvitenskapen til geometrien. Ikke desto mindre ble forsøkene på å sette rettsvitenskapelige spørsmål inn i formelle og stabile systemer ikke særlig vellykkede, da klare svar og tydelige grenseoverganger var vanskelig å trekke opp i praksis:

Virkeligheten er for kompleks til at den kan ordnes i et formelt system av begreper. Rettstilfellene forekommer i en glidende overgang fra det åpenbare til det tvilsomme; skarpe grenser finnes ikke. En avgjørelse kan ikke treffes ut fra ett enkelt begrepskriterium, men må fattes ut fra en vurdering av en rekke momenter. Og i den juridiske argumentasjon spiller det formelt logisk gyldige resonnement en helt underordnet rolle. Det er da også få som i dag vil hevde at

---

⁷⁴ En av grunnene til at Blandhols artikkel er å foretrekke i denne forbindelse, er at han i den tematiserer en distinksjon mellom juridisk argumentasjonslære på den ene siden og forholdet mellom retten og samfunnet/menneskene på den andre. Gravers bok *Juridisk Overtalelseskunst* omhandler, som tittelen antyder, hovedsakelig førstnevnte, mens denne avhandlingen er opptatt av nettopp forbindelsen mellom de to områdene Blandhol adskiller.

⁷⁵ Sverre Blandhol, "Retorikk og juss," *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 116, no. 04 (2003): s. 501.

⁷⁶ *Ibid.*, s. 502.

det er mulig å ordne rettsstoffet etter mønster av et formelt logisk system, eller at den juridiske argumentasjon følger logikkens regler.⁷⁷

Den rettslige formelen om at like tilfeller skal behandles likt innebar nødvendigvis verdivurderinger om hva som er et likt tilfelle og slike verdivurderinger er vanskelige å sette inn i et logisk system: «Standpunkter til verdispørsmål ble ansett som irrasjonelle fordi de verken kunne verifiseres empirisk eller utledes logisk».⁷⁸ Blandhol vurderer det slik at den retorisk-pragmatiske tradisjonen har fått størst rotfeste i vår juridiske praksis i dag, og trekker frem Torstein Eckhoffs bok *Rettskildelære* som et eksempel på hvor dette kommer til uttrykk. Blandhol peker på elementer fra retorikken som han ser avspeilet i *Rettskildelæren* med utgangspunkt i Eckhoffs egen karakterisering av den: «I rettskildelæren gjøres det rede for hva man bygger på og hvordan man resonnerer når man tar stilling til rettsspørsmål de lege lata».⁷⁹ Denne beskrivelsen er ifølge professoren i overensstemmelse med retorikken; i likhet med hvordan rettskildelæren tar stilling til rettsspørsmål er retorikken også problemorientert. I rettens behandling av spørsmål er det argumentasjonen, resonneringen, slutningsformene og avveiningene som står sentralt. Dette tilsvarer retorikkens topiske dimensjon.⁸⁰ Graver peker på noe lignende når han knytter det retoriske perspektivet til holdningen om at *gode argumenter* er et av de beste redskapene advokater har for å overbevise.⁸¹

Retorikken har imidlertid begrensninger i rettslige sammenhenger. Blandhol tegner opp et avgjørende skille mellom juridisk argumentasjonslære, hvor retorikken kan bidra, og de øvrige forhold som retten skal ta stilling til. Den juridiske argumentasjonslæren kan lære av hvordan retorikken er problemorientert fremfor systemorientert, og av hvordan den ikke behandler emner som enten sanne eller usanne, men snarere vektlegger det sannsynlige. Ved hjelp av en mer retorisk fundert argumentasjonslære kan vi bli kvitt den «bivalent logikk som kommer til uttrykk i

---

⁷⁷ Ibid., s. 508.

⁷⁸ Ibid., s. 505.

⁷⁹ Torstein Eckhoff, *Rettskildelære*, 3 ed. (Oslo: Universitetet i Oslo, 1997), s.11.

⁸⁰ Den topiske dimensjon kalles i retorisk teori for *inventio*, som betyr å finne frem til argumenter.

⁸¹ Graver, *Juridisk overtalelseskunst*, s. 218.

skarpe dikotomier», som Blandhol anser som en levning fra den gangen retten var preget av den formelle logikk:

Skal man kunne gjøre utledninger i formell logikk, nytter det ikke å si at slutningen er sannsynlig eller nesten gyldig. Det er enten-eller: sann eller falsk. Ut fra en retorisk argumentasjonsteori er det imidlertid sjelden eller aldri at man støter på ekte todelinger. Som regel finnes det mellomformer. Og siden retorikkens område samsvarer med jussens, er det heller ikke på sin plass med dikotomier der.⁸²

For Blandhol er denne dikotomiske tenkningen mest skadelig i oppfattelsen av skillet mellom fakta og vurdering; «[...] mellom 'er' og 'bør; mellom kunnskapsutsagn og vurderingsuttrykk [...]».⁸³ Dersom dette skillet blir oppfattet absolutt overses alle nyanser mellom det vi betrakter som kunnskap og det som beror på den enkeltes vurdering; i realiteten finnes det ikke bare en tredje mulighet, men et helt sett muligheter: «Det er ikke her tale om et enkelt enten-eller. I tillegg til at det i begge relasjoner finnes mellomformer, vil det også være slik at ytterpunktene ikke finnes: det finnes rett og slett ikke noe som er helt objektiv, nøytral rettsvitenskap».⁸⁴

Men som Blandhol påpeker er det viktig å sondre mellom de mulighetene som ligger i retorikken når det kommer til å modifisere og realitetsorientere en juridisk argumentasjonslære på den ene siden, og hvordan retten forholder seg til samfunnet og menneskene på den andre:

En overdreven vekt på retoriske aspekter ved juridisk argumentasjon vil på samme måte som overfokusering av de logiske sider kunne føre til at forbindelsen mellom jussen og de menneskelige og samfunnsmessige relasjoner som reguleres av retten, blir brutt. For å sikre forbindelsen mellom retten og det levde liv er retorikken like så lite som logikken det rette middel.⁸⁵

---

⁸² Blandhol, "Retorikk og juss," s. 515.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid., s. 514.

Hvordan retten og det levde liv kan forbindes bedre er et sentralt spørsmål i denne avhandlingen. I kapittelet som følger forsøker jeg å reflektere omkring nye måter å undersøke denne viktige forbindelsen på, med utgangspunkt i en antagelse om at *eksaminasjonen av den tiltalte* i en sak utgjør et viktig moment i forbindelsen mellom retten og det levde liv. Karakteristisk for eksaminasjonen i rettssalen er talespråket og den språklige utvekslingen mellom mennesker.

3. INSPIRASJONEN OG METODEN

Innledende

Hvordan kan vi sikre forbindelsen mellom retten og det levde liv? Sverre Blandhol lar spørsmålet stå åpent. Det gjør mye av den forskningen jeg har gjort rede for i det forgående kapittelet også, selv om studiene jeg viser til på ulike måter behandler dette spørsmålet – enten det argumenteres for at advokater burde lese god litteratur for å trene opp sitt moralske kompass eller det pekes på betydningen av at de må ha forståelse for tiltaltes sosiale bakgrunn, erfaringer og språkbruk. Denne avhandlingen foreslår at eksaminasjonen av tiltalte i rettssalen utgjør et sentralt ledd i forbindelsen mellom retten og det levde liv.

Drøftelsene som følger er et forsøk på å vise hvordan filosofen Ludwig Wittgensteins sentrale begreper og filosofiske metode kan være fruktbare i arbeidet med å forstå «forbindelsen mellom jussen og de menneskelige og samfunnsmessige relasjoner som reguleres av retten» som Blandhol peker på. Nettopp fordi Wittgenstein fokuserer på hvordan yringer må forstås i kontekst, og som del av en pågående menneskelig praksis – et *språkspill* – kan hans metode hjelpe oss til å legge merke til hvordan den språklige utvekslingen i rettssalen både skiller seg fra, men samtidig er beslektet med vår hverdagslige bruk av språket, og slik forbedre vår forståelse av tiltaltes talesituasjon. I det følgende vil jeg kort klargjøre hvordan Wittgensteins tenkemåte og språkfilosofi, er særlig relevant for avhandlingen. Ettersom tenkning og metode ikke klart kan skilles fra hverandre i Wittgensteins filosofi, og ettersom denne

avhandlingen er inspirert av begge, vil de relevante metode- og tankeaspektene ikke presenteres hver for seg, men inngå i en og samme fremstilling.

LUDWIG WITTGENSTEIN

Språksyn og språkspill

I mine analyser av den språklige utvekslingen i rettssalen, spiller Ludwig Wittgensteins begrep «språkspill» en særlig sentral rolle. Dette begrepet er blitt gjenstand for dyptpløyende stridigheter og ulike fortolkninger innen Wittgenstein-resepsjonen, og min hensikt er ikke å komme med originale forskningsbidrag med hensyn til selve forståelsen av begrepet. Min hensikt er snarere å vise hvordan begrepet kan være med på å belyse språkbruken og de ulike språklige praksisene i rettssalen og hvilken betydning disse har. I den forbindelse tolker jeg i utgangspunktet begrepet språkspill i tråd med dagligspråkfilosofien, som et begrep som skal vise hvordan språket alltid er en del av praksis, og samtidig vektlegge ord og begrepers likheter og forskjeller. I §130 av *Filosofiske undersøkelser* skriver Wittgenstein: «Språkspillene opptrer som sammenligningsobjekter, som gjennom likhet og ulikhet skal kaste lys over forholdene i språket vårt».⁸⁶ Ved å legge merke til språkbruken og hvilke praksiser den er en del av, kan vi bedre se forskjeller og likheter i hvordan ord og begreper brukes, altså hvilket arbeid de gjør i den spesifikke konteksten de opptrer. Dette poenget betones i Wittgensteins kanskje aller mest berømte paragraf i *Filosofiske undersøkelser*, §43: «I en stor klasse av tilfeller – men ikke i alle tilfeller – kan man forklare anvendelsen av ordet 'betydning' slik: Et ords betydning er dets anvendelse i språket».⁸⁷ Betydningen er vevd sammen med bruken, som er vevd sammen med praksisen, som er vevd sammen med menneskets *livsformer*.⁸⁸ For å se begrepers likheter og forskjeller må vi forstå livsformens betydning for praksisen, og praksisens betydning for bruken. Ingenting av dette kan forstås på et generelt eller

---

⁸⁶ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.80.

⁸⁷ *Ibid.*, s.37.

⁸⁸ Begrepet om *livsformer* står sentralt hos Wittgenstein. Se eget avsnitt i inneværende kapittel.

abstrakt plan, det må undersøkes i det konkrete tilfellet og med eksempler på bruk. Forstår vi den praksisen språkbruken inngår i, kan vi lettere se forskjeller og likheter i hvordan begreper brukes. I §11 i *Filosofiske undersøkelser* skriver Wittgenstein:

Tenk deg verktøyet i en verktøykasse: Det er en hammer, en tang, en sag, en skrutrekker, en tommestokk, en limkrukke, lim, spiker og skruer. – Like så ulik som disse gjenstandenes funksjon er, like ulik er ordenes funksjon. (Og i begge tilfeller finnes det likheter.)

Det som forvirrer oss, er selvsagt at ordene fremtrer så likt når de blir uttalt, eller når vi møter dem i skrift eller på trykk. For deres anvendelse står ikke så tydelig for oss. Særlig ikke når vi filosoferer!⁸⁹

Wittgenstein poengterer altså at vi bedre kan oppdage forskjellen mellom ord og begreper, dersom vi har den spesifikke bruken for øye. Hvordan brukes språket av mennesker i konkrete situasjoner? Språket er det viktigste verktøyet vi har for å etablere og opprettholde menneskelige fellesskap. Det talende mennesket står helt sentralt i hans tenkning, men alltid som en del av et fellesskap, en livsform, og dermed et vell av ulike språkpraksiser. Wittgenstein skriver: «[...] lever man annerledes, snakker man annerledes. Med et nytt liv lærer man nye språkspill».⁹⁰ Ytringer er hendelser i en kontekst, i en konkret situasjon. For å forstå ordbruken, må vi forstå situasjonen og konteksten, som igjen må forstås i lys av kulturen og livsformen. Hvis vi for eksempel vil oppnå viten om språkpraksisene i rettssalen, må vi altså studere hvordan språket brukes der.

Begrepet språkspill skal rette oppmerksomheten vår mot hvordan ord og praksiser er sammenflettet.⁹¹ I *Filosofiske undersøkelser* §7 kan vi lese om hvordan språk og handling ikke bare er forbundet, men *vevd* sammen: «[...] helheten av språk og de handlingene som språket er vevd sammen med, kommer jeg til å kalle 'språkspill'».⁹² Hvis vi ikke klarer å knytte andre menneskers ord til deres praksis, vil vi heller ikke være i stand til å forstå dem. Videre skriver Wittgenstein i §23 at han

---

⁸⁹ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.18.

⁹⁰ *Den ukjente dagboken* (Oslo: Spartacus Forlag AS, 2004), s. 19.

⁹¹ Toril Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell*. (United States of America: University of Chicago Press, 2017), s. 44-49.

⁹² Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. 16.

bruker ordet språkspill for å understreke at det å snakke et språk er en del av en aktivitet eller av en livsform.⁹³ Språket responderer på nye omgivelser og endrede forhold, og vår språkbruk er derfor alltid åpen for forandring. Nye språkspill vil oppstå og andre vil bli overflødige og glemte. Endrer livsformen seg, endrer språkspillene seg. Å lære språket er å lære hvordan vi bruker ord og setninger. Det er en praksis som både fører med seg et utall av ulike språkspill og samtidig gjør oss delaktige i de forskjellige livsformene. Enhver praksis har et, muligens mange, språkspill. Å lære å gjenkjenne og praktisere språkspill, er å lære å gjenkjenne og praktisere forskjeller, som litteraturprofessor Toril Moi peker på i sin bok om Wittgenstein og dagligspråkfilosofien: «To be able to distinguish between language-games is to be able to tell the difference between the use of the same word in different language-games».⁹⁴ Samtidig skulle språkspillene også gjerne gjøre oss i stand til å se forbindelsen mellom det forenklete tilfellet og språket slik det brukes i det virkelige livet.⁹⁵ Det er en forenkling dersom man f.eks. – som Augustin i sine *Bekjennelser*, en bok Wittgenstein starter *Filosofiske undersøkelser* med å sitere fra – ikke tar innover seg at språket består av mye mer enn ord på ting i verden. På den andre siden er det en forvanskning når filosofer gjør andre aspekter ved språket til gjenstand for filosofiske drøftelser som er fullstendig frakoblet måten vi bruker språket til vanlig på (metafysikk). I stedet oppfordrer han i §421: «Se på setningen som et redskap og meningen som redskapets anvendelse!».⁹⁶

I §116 skriver Wittgenstein: «Når filosofene bruker et ord – ‘viten’, ‘væren’, ‘gjenstand’, ‘jeg’, ‘setning’, ‘navn’ - og forsøker å gripe tingens vesen, må man bestandig spørre seg: Blir ordet noensinne virkelig brukt slik i språket, der det hører hjemme? – Vi fører ordene tilbake fra deres metafysiske til deres hverdagslige anvendelse».⁹⁷ Vi kan spørre, som Toril Moi gjør, om Wittgenstein her etablerer en

---

⁹³ Ibid., s. 24.

⁹⁴ Toril Moi er professor i litteratur. I 2017 utga hun boken *Revolution of the Ordinary. Literary studies after Wittgenstein, Austin and Cavell* hvor hun skriver om hvordan Wittgensteins språksyn kan være relevant for litteraturfaget. Mois tolkning av Wittgenstein tilhører den dagligspråkfilosofiske, og hennes bok har hatt stor innflytelse på min egen forståelse av Wittgenstein. Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 46.

⁹⁵ Ray Monk, *How To Read Wittgenstein*, How To Read (New York: Morton, 2005), s. 76-79.

⁹⁶ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.188.

⁹⁷ Ibid., s.76.

distinksjon mellom metafysisk språk på den ene siden og dagligdagsspråk på den andre? Nei, mener Moi, Wittgenstein adskiller snarere språk som ikke lykkes i å gi mening, fra språk som virker, språk som gjør et *arbeid*.⁹⁸ Når språket ikke virker (arbeider), er det aldri ordene det er noe galt med, men vår evne til å bruke dem meningsfullt. Som Moi uttrykker det: «To think of language as use is to realize that language is never the problem. The problem is always us».⁹⁹ Det er med andre ord en eksistensiell dimensjon i dette språksynet; vi kan aldri gi språket skylden for vår dårlige evne til å uttrykke oss presist.

Eksempelet og det konkrete tilfellet

Wittgensteins tenkning er eksempelorientert. Knut Olav Åmås skriver i sitt innledende essay til *Filosofiske undersøkelser* at «Wittgenstein skyver eksempler (...), moteksempler (...), tankeeksperimenter (...) under leserens nese og oppfordrer ham eller henne: Se! Tenk deg! Anta! Vurder! Ikke glem! Husk! Vær forsiktig!».¹⁰⁰ Eksemplene står sentralt. Det gjør de fordi Wittgenstein ikke tror på at vi kan skape én teori som forklarer alt om språket. Han avviser det han kaller vår hang til å generalisere.¹⁰¹ Ethvert tilfelle av språkbruk krever sin egen respons, hver sin analyse, fordi for Wittgenstein kommer refleksjoner og innsikt «[...] til nytte i avklaringen av enkeltstående problemsituasjoner», som Åmås formulerer det.¹⁰² Det avgjørende for Wittgenstein er «det partikulære som ikke kan settes på formel».¹⁰³ Hvis vi vil lære noe om språket, må vi studere eksempler på bruk. Eksemplene beskriver det som skjer,

---

⁹⁸ For Wittgenstein er språk som arbeider, dagligspråket, en viktig kontrast til det han kaller «language on holiday», altså metafysisk språk som ikke gjør noen jobb.

⁹⁹ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 49.

¹⁰⁰ Knut Olav Åmås i det innledende essay til Bokklubbens norske utgivelse av *Filosofiske Undersøkelser*. Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. LI

¹⁰¹ I *Den Blå Boken* skriver Wittgenstein at vår hang til å generalisere fører til villfarelser og er resultatet av en rekke tilbøyeligheter, blant annet vår tendens til å se etter noe som er felles for alle størrelser. Wittgenstein knytter denne hangen til å generalisere til vår opptatthet av den vitenskapelige metode. *Den blå bog og den brune bog* [The Blue and Brown Book], Kulturklassiker Klim (Danmark: Klim, 2012), s. 26-27. På engelsk er dette blitt oversatt til «the craving for generality». Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.1, 92-99.

¹⁰² Wittgenstein, *Den ukjente dagboken*, s.18-19.

¹⁰³ *Ibid.*, s.19.

uten å rettferdiggjøre eller forklare det. Som Rush Rhees formulerer det: «You describe by *means* of examples. Not as if you were describing a particular happening; you are describing a *practice*».¹⁰⁴ Eksemplene ikke bare viser forskjellige språkbruk, men får oss samtidig til å tenke, til å legge merke til forskjellige aspekter ved hvordan språket kan brukes og hvilke aktiviteter bruken er vevd sammen med.

Ifølge Wittgenstein må en studie som går ut på å observere virkeligheten, basere seg på «det som for lengst er kjent» og ikke vitenskapelige hypoteser om hvordan det burde eller kunne være. I §415 skriver han: «Det vi kommer med, er egentlig bemerkninger til menneskets naturhistorie; ikke kuriøse bidrag, men konstateringer som ingen har betvilt, og som bare unngår vår oppmerksomhet fordi vi stadig har dem foran øynene».¹⁰⁵ Eksemplene er sentrale fordi de gir en mulighet for å *vis*e frem det som ikke kan sies eller argumenteres for, samtidig unngår vi generalisering og teoretisering og kan fokusere på det *konkrete og partikulære*. Via eksempler vil Wittgenstein få oss til å se betydningen av det som er rett foran øynene på oss, men som vi likevel har vanskelig for å legge merke til. Han vil påminne oss om hva vi faktisk gjør når vi snakker.¹⁰⁶ I eksemplene kan konteksten for ulik språkbruk vises frem og dermed synliggjøre hvilken språkpraksis bruken er en del av. Kun på den måten kan vi forstå hvilket arbeid språkb Bruken gjør. Fremfor å etterlyse ny kunnskap, burde vi arbeide for å få en bedre forståelse av den kunnskapen vi allerede har. En økt forståelse blir mulig dersom vi klarer å kaste nytt lys over det som er kjent, som ligger rett foran oss, og i tråd med dette skal diskusjonene i *Filosofiske undersøkelser* belyse, eller «throw a different light on» visse uttrykk vi bruker.¹⁰⁷ Det handler altså om å få et klart overblikk over hvordan vi bruker velkjente ord og fraser.

---

¹⁰⁴ Rush Rhees, *Discussions of Wittgenstein* (London, Great Britain: Routledge & Kegan Paul, 1970), s. 44.

¹⁰⁵ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. 186.

¹⁰⁶ Moi skriver følgende at Wittgensteins bruk av eksempler «[...] leads us away from metaphysics and back to the ordinary and everyday». Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.78.

¹⁰⁷ Rhees, *Discussions of Wittgenstein*, s. 46.

Det åpenbare og den oversiktlige fremstillingen

Ved å vise frem eksempler på språkbruk forsøker Wittgenstein å påminne leseren om det åpenbare, nemlig hvordan vi faktisk bruker språket til vanlig. Ifølge professor i filosofi, Ray Monk, framholdt Wittgenstein i sine forelesninger en analogi mellom hans filosofiske metode og Freuds psykologiske metode.¹⁰⁸ Wittgenstein hevder at Freud ikke har gitt oss vitenskapelige forklaringer på drømmer eller nevroses. Hans bedrift var mye større enn som så, for Freud har gitt oss en ny mytologi, en ny måte å se på oss selv og mennesker rundt oss, en måte som tillot oss å se forbindelser mellom ting som vi ikke hadde sett tidligere.¹⁰⁹

Wittgenstein vil få oss til å se det som ligger rett foran oss; forbindelseslinjene, forskjellene og familielighetene i hvordan ord og begreper brukes. Dette er ikke alltid lett, for vi er, ifølge Wittgenstein, ikke trent i å se sammenhenger, likheter og ulikheter som kan kaste lys over de språklige praksisene våre. Han oppfordrer oss til å se språket på nye måter. Knut Olav Åmås skriver at Wittgensteins metode går ut på å «gjennomføre en sammenlignende aktivitet og se kjente fakta i et nytt lys».¹¹⁰ For å kunne se det som er rett foran oss – eller med en vri på et velkjent uttrykk: å kunne se skogen til tross for trærne – er det nødvendig med det Wittgenstein kaller *oversiktig fremstilling*. Det er via en oversiktig fremstilling at man blir i stand til å se de sammenhengene og forskjellene som er nødvendige for å forstå det vi vil vite noe om. I §122 i *Filosofiske undersøkelser* står det:

Den oversiktlige fremstillingen formidler den forståelsen som nettopp består i å se 'sammenhenger' [...] Begrepet oversiktig fremstilling er av grunnleggende betydning for oss. Det betegner vår fremstillingsform, den måten vi ser tingene på.¹¹¹

Når Wittgenstein snakker om «oversiktig fremstilling» handler det om å legge noe frem uten å forklare eller trekke entydige slutninger ut av det. I §129 står det: «De

---

¹⁰⁸ Monk, *How To Read Wittgenstein*, s. 74.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Formuleringen er hentet fra Knut Olav Åmås' innledende essay til Bokklubbens utgivelse av *Filosofiske undersøkelser*. Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. LIII.

¹¹¹ Ibid., s.78.

aspektene ved tingene som er viktigst for oss, skiller seg ut på grunn av sin enkelhet og hverdagslighet. (Man legger ikke merke til det – fordi man stadig har det foran øynene).¹¹² For Wittgenstein er det filosofiske arbeidet fremskaffelsen av en oversiktlig fremstilling. Han beskriver dette arbeidet som en slags opprydding i et værelse; til å begynne med ser vi ikke hva som befinner seg i rommet, selv om alt er der, rett foran oss. Men når vi får ryddet – og underveis tar tingene opp og kikker på dem flere ganger – ser vi tingene bedre og samtidig får vi en oversikt over værelset.¹¹³

Filosofen Stanley Cavell betoner med Wittgenstein at det essensielle med undersøkelsene våre ikke er å lære noe nytt, men at vi snarere vil forstå det som ligger rett foran oss – fordi det er dette vi tilsynelatende ikke forstår.¹¹⁴ Vi «samler påminnelser til et bestemt formål» som Wittgenstein formulerer det; vi visste jo hva vi hadde i værelset, og vi vet hvordan vi bruker ordene, vi legger bare ikke merke til det i vår daglige omgang med dem.¹¹⁵ Formålet med undersøkelsen er å få en *oversiktlig fremstilling* over ordenes bruk. Dette kaller Wittgenstein også *beskrivelse*. Beskrivelse er terapien vi trenger for å se klart – den peker ut sammenhenger, foretar sammenligninger og er oppmerksom på distinksjoner.

Livsformer

I §19 i *Filosofiske undersøkelser* skriver Wittgenstein: «[...] – å forestille seg et språk betyr å forestille seg en livsform».¹¹⁶ Begrepet «livsformer» står sentralt hos den sene Wittgenstein og hentyder til både våre kulturelle praksiser og disses tilknytning til våre naturlige livsvilkår.¹¹⁷ Livsformer spenner dermed fra det rent biologiske til det

---

¹¹² Ibid., s.79-80.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Cavell formulerer det på følgende måte: «[...] it is if the essence of our investigation that we do not seek to learn anything new by it. We want to understand something that is already in plain view. For this is what we seem in some sense not to understand.» Stanley Cavell, *Must we mean what we say?*, Updated Edition ed. (NY, United States of America: Cambridge University Press, 2003), s.21.

¹¹⁵ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.79.

¹¹⁶ Ibid., s. 20.

¹¹⁷ Wittgensteins begrep om livsformer er omdiskutert, og er av enkelte tolket som sosiale konvensjoner og normer. Her baserer jeg meg imidlertid på den dagligspråkfilosofiske forståelsen av begrepet som vektlegger at livsformer ikke kan reduseres til sosiale

komplett kulturelle og innfanger den konkrete menneskekroppen så vel som de fineste distinksjoner av praksiser i en gitt kultur. Som jeg allerede har vært inne på, er vår språkbruk ifølge Wittgenstein vevd sammen med praksiser, og disse praksisene er igjen en del av vår livsform.

Vi kan belyse begrepet ved hjelp av et eksempel. Tenk på hvordan vi bruker pekefingeren på ulike måter; vi peker med den og vi holder den foran munnen når vi hysjer. Begge praksiser innebærer både en kroppslig og en språklig handling, og de er så naturlige for oss at vi vanskelig kan forestille oss et menneske som ikke reagerer på pekefingeren slik vi venter. Dersom en person ikke demper seg når det blir hysjet på eller ser ned på hånden fremfor i pekefingerens retning når vi peker, vil vi ikke kunne forstå hvordan eller hvorfor personen ikke har lært å reagere som vi forventer.¹¹⁸ Livsformer handler om hvorvidt vi er i stand til å *forstå* hverandres praksis. For å forstå et annet menneskes praksis er vi avhengige av en felles livsform. Begrepet peker mot det vi deler med andre mennesker. Moi formulerer det på følgende måte: «The concept steers our attention away from the inner and the individual and toward the outer, toward practices and conventions».¹¹⁹ Retter vi oppmerksomheten utover oppdager vi at noen livsvilkår deler vi med alle, selv om vi har ulike praksiser for å håndtere dem: Vi må alle ha føde, men noen inntar den med kniv og gaffel, andre med fingrene. Alle mennesker må sove, men noen gjør det i en seng, andre i en hengekøye eller på bakken. Den ene måten er ikke bedre enn den andre. Med slike praksiser kommer ulike språkspill, som for eksempel ordren til barnet ved middagsbordet: «Spis ordentlig med kniv og gaffel». Alle praksiser forutsetter en menneskelig livsform. Å lære å snakke er å bli innvevd i alle de ulike praksisene som gjelder i vår familie, i det samfunnet vi lever og den kulturen vi inngår i.¹²⁰

---

konvensjoner og heller ikke er normative. Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 54-56.

¹¹⁸ I §185 sammenligner Wittgenstein et menneske som «instinktivt reagerte på en pekende håndbevegelse ved å se i retningen fra fingerspiss til håndledd istedenfor i retningen ut mot fingerspissen» med et menneske som instinktivt reagerer annerledes på en ordre (f.eks. om å fortsette en spesifikk tallrekke) enn vi selv ville ha gjort. Se: Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.113-14.

¹¹⁹ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 55.

¹²⁰ Toril Moi formulerer det således: «[...] into the version of all these practices that apply in our family, our society, our version of human forms of life». Ibid., s. 56.

Felles for alles livsform er at vi er adskilte og dødelige. I tråd med filosofen Stanley Cavell betoner Toril Moi de biologiske, antropologiske og eksistensielle aspektene ved begrepet livsform:

What has to be accepted is, first and foremost, our finitude, our mortality, our separation from each other. But this is not all. If I am trying to understand why you say what you say and do what you do, I can't just will away your form of life. On the contrary, I must accept it as the conditions of possibility for your words and acts. This is not a normative point: we are not talking about «agreement in opinions» (§241) here.¹²¹

Wittgensteins paragraf §241 som Moi referer til, lyder som følger: «'Du sier altså at overensstemmelsen mellom mennesker avgjør hva som er riktig og galt?' – Riktig og galt er det menneskene sier; og det er i språket menneskene stemmer overens. Dette er ingen overensstemmelse i meninger, men i livsform».¹²² Poenget er at vi må dele et felles språk for overhodet å kunne være uenige; en ideologisk uenighet forutsetter en delt livsform – vi må være enige i hva vi er uenige om.¹²³

Grammatikk

Forutsetningen for enhver uenighet er altså et felles språk, en enighet om det Wittgenstein kaller grammatikk og regler. Reglene utgjør ifølge Wittgenstein en av språkets grunnleggende bestanddeler og er blitt tematisert av filosofen Rush Rhees.¹²⁴ I boka *Discussions of Wittgenstein* drøfter han blant annet reglens betydning for hvordan språket får mening. Vi er avhengige av en felles enighet for at ord skal få mening, og det er reglene som gjør dette mulig. Jeg kan f.eks. ikke ha et eget (privat)

---

¹²¹ Ibid., s. 59.

¹²² Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.132-33.

¹²³ Toril Moi skriver i *Revolution of the Ordinary*: «Unless I share your language, share your judgements about what counts as a disagreement, as a devastating reply, I can neither tell you how abominable your opinions are, nor subject your views to meticulous ideological critique». Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 61.

¹²⁴ Rush Rhees var nær venn og samtalepartner til Wittgenstein og en av de tre filosofene han testamenterte alle sine skrifter til.

språk som kun gir mening for meg, i så fall er det ikke et språk.¹²⁵ Det må være enighet om reglene for hvordan språket *brukes*. At en regel følges, er simpelthen det som gjør at vi vet hva vi snakker om og at vi forstår hverandre. Dette innebærer at dersom et tegn har mening, kan det også brukes feil. Men feilen oppdager vi kun fordi vi har regler som er blitt brutt. Reglene dannes dermed av den jevnlige bruken av ordene våre: «Unless the word had a regular use, I should not know it was red and I should not know what colour it was, because there would be nothing to know».¹²⁶ Dersom vi for eksempel ikke hadde regler for å beskrive noe, ville jeg ikke gjenkjenne en beskrivelse når jeg fikk en, og heller ikke være i stand til å gi en dersom jeg ble bedt om det. Jeg ville antagelig ikke en gang forstå *hva* jeg ble bedt om, eller rettere; fantes det ikke regler, ville jeg ikke forstå at jeg ble *bedt* om noe, for også forespørsler og anmodninger har en særlig grammatikk. Hvis jeg den ene dagen sier «stopp!» til min datter når hun er i ferd med å helle alle perlene utover gulvet, og jeg dagen etter sier «Potet!» når hun gjør det samme, og den tredje dagen sier mildt «strømpebukse» – så ville hun ikke forstå meg. Vi har regler for bruken av ordet «stopp» og for bruken av ordet strømpebukse; det inngår i ulike språkspill blant annet hvor vi viser frem noe; «Se min nye strømpebukse!» eller når vi gir ordre: «Ta på deg strømpebuksen». Å bruke uttrykk meningsfullt betyr å følge regler.

Jeg skrev nettopp at forespørsler og anmodninger har en særlig *grammatikk*. Hvordan skal *grammatikk* forstås i denne sammenheng? Reglene for språkbruken utgjør grammatikken til ord og fraser. Det er altså i ord og frasers grammatikk – hvordan de brukes over tid – at reglene for språkbruk kommer til syne.¹²⁷ For å belyse hva Wittgenstein mener med grammatikk, kan vi trekke frem §150, hvor det står: «Grammatikken for ordet ‘å beherske’ er åpenbart beslektet med grammatikken for ordene ‘å kunne’, ‘å være i stand til’. Men det er også nært forbundet med

---

¹²⁵ Rhees, *Discussions of Wittgenstein*, s.56. Se dessuten §202: «[...] Man kan [heller] ikke følge regelen ‘privat’, for da ville det å tro at man fulgte regelen være det samme som å følge regelen». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.123.

¹²⁶ Rhees, *Discussions of Wittgenstein*, s.57.

¹²⁷ I §198 skriver Wittgenstein blant annet: «[...] en person retter seg [bare] etter en veiviser i den utstrekning det finnes en konstant bruk, en sedvane» og i §199: «[...] Et menneske kan ikke bare følge en regel én gang. [...] Å følge en regel, å gi en meddelelse, å gi en ordre, å spille et parti sjakk er sedvaner (skikk og bruk, institusjoner). Å Forstå en setning vil si å forstå et språk. Å forstå et språk vil si å beherske en teknikk». Se: Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.121-22.

grammatikken for ordet ‘å forstå’. (‘Å mestre’ en teknikk)».¹²⁸ Når Wittgenstein skriver at grammatikken for disse ordene er beslektet, forstår jeg ham slik at bruken av disse uttrykkene kan ligne hverandre, men at de likevel ikke er identiske; de har *familielikheter*.

Reglene i språket og ordenes grammatikk er noe vi lærer sammen med språket, og det er som nevnt reglene som gjør at vi f.eks. kan oppdage at et uttrykk brukes feil. En felles enighet om ordenes mening er forutsetningen for misforståelser; «I can follow words only where a mistake or a misunderstanding is at least conceivable. [...] Otherwise there would be nothing like what we call understanding them».¹²⁹ Dette er imidlertid noe annet enn våre ulike tolkninger av utsagn. Rhees illustrerer hvordan misforståelser avhenger av at vi allerede kjenner meningen til ordene med følgende eksempel:

He said, ‘I wonder how long it can last’, and she thought he was finding their affair intolerable, whereas he meant the opposite. She knew the meaning of the words he was using, and she could not have misunderstood him in that way unless she had. He might have used the same words to mean what she thought he meant. But he could not have meant either the one or the other unless his words have meant what they do independently; unless they had been the words of a language.¹³⁰

En felles enighet omkring ordenes mening er forutsetningen for våre ulike fortolkninger av utsagn.¹³¹ Vi misforstår ikke lyder. Vi kan ta *feil* av dem, men ikke *misforstå* dem. Og her er vi inne på noe helt sentralt for Rhees; forskjellen mellom å ta feil og å misforstå. Distinksjonen er avgjørende fordi forskjellen ligger i *forståelsen*. Dermed er det også her – i betoningen av at språkbruk innebærer forståelse – at Rhees finner kilden til sine refleksjoner omkring forskjellen ikke bare på reaksjon og forståelse, men også på spill og samtale.

---

¹²⁸ Ibid., s. 92.

¹²⁹ Rhees, *Discussions of Wittgenstein*, s.67.

¹³⁰ Ibid., s.92.

¹³¹ At vi kan tolke de samme ordene forskjellig beror på konteksten; våre erfaringer, følelser og holdninger. Det antydes altså et skille mellom tolkning og regler.

Spill og språk

Forstått som en metafor skal begrepet språkspill få oss til å legge merke til de utallige ulike måtene vi bruker språket på – få oss til å se likheter og forskjeller i våre språklige praksiser, oppdage forbindelseslinjer og sammenhenger vi ikke så tidligere. Det finnes regler for språkbruk, som det finnes regler i ethvert spill, men ingen regler gjelder for alle spill. Wittgenstein vil gjøre oss oppmerksomme på hvordan ulike spill kan være beslektet, uten at det finnes en fellesnevner som gjelder for dem alle.¹³² Rush Rhees tolker, slik jeg forstår ham, Wittgensteins begrep ganske bokstavelig – som *spill* – og mener derfor at begrepet ikke fanger opp den dypere, mer eksistensielle forståelse av et emne eller et menneske som en språklig utveksling kan føre til. Dette får ham til å operere med en distinksjon mellom språkspill og samtale.¹³³ Selv forstår jeg Wittgenstein slik at begrepet språkspill dekker enhver språklig praksis, inkludert det Rhees betrakter som samtale, men hans distinksjon mellom spill og samtale er likevel tankevekkende med henblikk på den språklige praksisen i rettssalen, siden den jo er underlagt andre og mer stringente spilleregler enn dem som gjelder i vanlige samtaler.¹³⁴ I avsnittene som følger vil jeg derfor presentere noen momenter ved Rhees' tenkning omkring språkspill og samtale.¹³⁵

---

¹³² Dette peker Wittgenstein på i §66 i *Filosofiske undersøkelser* hvor han skriver: «Prøv en gang å undersøke f.eks. de prosessene vi kaller 'spill'. Jeg mener brettspill, kortspill, ballspill osv. Hva er det som er felles for dem? [...] se om det er noe som er felles for dem alle sammen. – For når du ser på dem, vil du nemlig ikke finne noe som er felles for *alle*, men du vil finne likheter, slektskaper, og til og med en hel rekke av dem. Som sagt: Tenk ikke, men se! [...]». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. 52.

¹³³ Forutsetningen for å operere med et slikt skille er altså Rhees' bokstavelige lesning av 'spill' i språkspillbegrepet. Rhees' tolkning av språkspill som noe som adskiller seg fra samtalen, står i kontrast til hvordan en dagligspråkfilosofisk forståelse ser språkspill som *en måte å tenke språkbruk på*, hvilket innebærer at en samtale kan være et eksempel på et språkspill. Wittgenstein ville antagelig ikke se samtale og språkspill som motsetninger. I det følgende refererer jeg til språkspill-begrepet i tråd med Rhees, for å vise hvordan hans refleksjoner omkring forskjellen på spill og samtale kan belyse tiltaltes talesituasjon i rettssalen.

¹³⁴ Rhees poengterer at språkspill-analogien er en forklaring på hva språk betyr i filosofien og ikke en vi ville ha gitt i en alminnelig hverdagssituasjon. Lars Hertzberg, "Språkspel kontra samtal - Wittgenstein och Rhees," *Norsk filosofisk tidsskrift* 44, no. 3-4 (2009): s. 307.

¹³⁵ Det er imidlertid ikke dette som er poenget med å bringe Rhees frem i lyset, det er snarere hans bidrag til tenkningen omkring hva *samtalen* kan og skal, i kontrast til for eksempel et spill.

Rhees' tolkning av språkspillbegrepet har sitt rotfeste i et av eksemplene Wittgenstein selv gir på hvordan ulike språkspill kan arte seg, hvor han blant annet ber leseren forestille seg en folkegruppe som har et språk som utelukkende går ut på å gi ordre til hverandre:¹³⁶

[...] La oss nå tenke oss et språk som stemmer med den beskrivelsen Augustin har gitt av det: Språket skal tjene kommunikasjonen mellom en A som er i ferd med å bygge, og en B som er hans håndlanger. A oppfører en bygning av byggesteiner; til sin rådighet har han blokker, søyler, plater og bjelker. B skal rekke byggesteinene til ham, nemlig i den rekkefølgen som A trenger dem i. Til det bruk betjener de seg av et språk bestående av ordene: «blokk», «søyle», «plate», «bjelke». A roper ut ordene; - B kommer med den steinen som han har lært å komme med på dette ropet. – Betrakt dette som et helt primitivt språk.¹³⁷

For Rhees er ikke dette et eksempel på språket slik de fleste av oss bruker det i samtale med hverandre.¹³⁸ Det er et eksempel på primitivt språk, som Wittgenstein selv påpeker, og inneholder ikke, slik Rhees ser det, den sentrale *forståelsen* som ligger til grunn for den måten vi som regel bruker språket på.

Reglene spiller en avgjørende rolle for at menneskene er i stand til å kommunisere språklig med hverandre, men i språkspillbegrepet får reglene en mer problematisk betydning; regelfølgning blir i dette eksempelet noe nesten mekanisk og instinktivt, antyder Rhees.¹³⁹ Her ser en distinksjon mellom *reaksjon* og *forståelse* ut til å gjøre seg gjeldende; det er vår reaksjon på uttrykkene som viser oss at vi bruker dem på samme måte og hvorvidt en regel opprettholdes eller ikke. Byggerne reagerer på ordrene i Wittgensteins eksempel. Men involverer det en forståelse? Nei, hevder Rhees, og derfor dekker det heller ikke det som ifølge ham kjennetegner samtalen mellom mennesker.¹⁴⁰ Jeg mener Rhees' betoning av forskjellen på forståelse og

---

¹³⁶ I *Filosofiske Undersøkelser*, hovedsakelig §2.

¹³⁷ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.13.

¹³⁸ Rhees' innvending mot eksempelet er logisk; hvis språket involverer å si noe, så hevder Rhees at ingenting *blir sagt* i Wittgensteins eksempel. Rush Rhees, *Wittgenstein and the possibility of discourse* (United Kingdom: Cambridge University Press, 1999), s. 9.

¹³⁹ Rhees påpeker selv at risikoen ved analogier er at vi ikke vet hvor langt vi skal trekke dem: «[...] it is easy to misunderstand an analogy because you do not realize just how far it is supposed to go». Ibid., s.52.

¹⁴⁰ *Discussions of Wittgenstein*, s.63-64.

reaksjon kan være fruktbar i forsøket på å forstå den språklige utvekslingen i rettssalen, fordi de temaene som tas opp i Rhees' drøfting av egenskapene ved samtalen kan belyse tiltaltes talesituasjon i rettssalen. På hvilke måter skal jeg komme nærmere inn på i det følgende.

Retten: Spill eller samtale?

Rhees' distinksjon mellom reaksjon og forståelse er del av hans refleksjoner omkring hva som kjennetegner samtalen. For bedre å forstå hva Rhees forsøker å rette søkelys mot når han velger å se språkspill og samtale som motsetninger, kan vi med fordel trekke inn filosofen Lars Hertzbergs drøftelser av Rhees' arbeid.¹⁴¹ Hertzberg framhever Rhees' vektlegging av at begrepet språkspill ikke omfatter samtalen mellom mennesker.¹⁴² Wittgensteins begrep om språkspill får oss til å se hvilken rolle omstendighetene, en pågående virksomhet (det pågående spillet) har for hva det innebærer å forstå hva noen sier; vi må se på helheten en ytring inngår i, for å avgjøre hvordan vi skal forholde oss til den. Det er nettopp Wittgensteins evne til å åpne dette perspektivet – at det ikke bare handler om orden og syntaks – som inspirerer Rhees til å reflektere over hvilke begrensninger han mener ligger i språkspillbegrepet. Som allerede antydnet mener Rhees at en samtale mellom mennesker kan være noe helt annet enn spill.¹⁴³ Dette kan man si seg enig i dersom man forstår spillmetaforen helt bokstavelig: Når vi snakker med hverandre til daglig har vi ikke på forhånd klarlagt reglene på samme måte som vi må gjøre dersom vi skal spille for eksempel backgammon eller bridge med hverandre. Som allerede påpekt er en slik bokstavelig forståelse av spillmetaforen etter mitt syn ikke dekkende for Wittgensteins språkspillbegrep. Ikke desto mindre inneholder Rhees' distinksjon mellom «spill» og «samtale» noen elementer som kan være opplysende i vår sammenheng, idet de kan si

---

¹⁴¹ Drøftelsene i artikkelen «Språkspel Kontra Samtal – Wittgenstein och Rhees». Lars Hertzberg, "Språkspel kontra samtal – Wittgenstein och Rhees," *Norsk Filosofisk Tidsskrift* 44, no. 3-4 (2009).

¹⁴² Hertzberg skriver: «Rhees [visar] på begränsningarna i idén att vårt språk kan betraktas som en uppsättning olika spel. Ett mänskligt samtal skiljer sig, enligt Rhees, på många sätt från spel, eller rättare sagt: ett samtal *kan* vara mycket mera än ett spel». *Ibid.*, s. 308.

¹⁴³ Rhees, *Wittgenstein and the possibility of discourse*, s.45.

oss noe om forskjellen på dagliglivets samtaler og den språklige utvekslingen som finner sted i rettssalen.

Helt konkret kan man hevde at der hvor spillet som regel innledes ved at man blir enige om hvordan man spiller og setter rammene for spillets forløp, er samtalen mer uforutsigbar fordi man ikke på forhånd er blitt enige om eller kan se for seg hvordan den skal forløpe eller hvilket mål den skal ha. Kanskje har den intet mål og heller ingen oppgave. Vi vet ikke hvilke dreininger samtalen skal ta, og som regel kan vi ikke vite hva som er tillatt å si eller gjøre. Samtalen streber sjelden mot et bestemt resultat og det finnes som regel ingen vinner eller taper. I spillet uttrykker vi heller ikke oss selv, som Hertzberg peker på: «Vilka saker som går att säga i ett samtal är inte givet i förväg. Vad du tar upp i samtalet, hör du säger det, är ett uttryck för dig. I spelet kan du däremot på sin höjd uttrycka dig genom den taktik du väljer för att nå målet».¹⁴⁴ Hertzberg kommer med flere eksempler på hvordan spill og samtaler skiller seg fra hverandre, og hva som er særegent ved samtalen. De viktigste i denne sammenhengen er kanskje følgende:

Den som deltar eller följer med ett samtal kommer att varsebli olika relationer mellan de anmärkningar som hör till samtalet: frågor och svar, påståenden och invändningar, utmaningar, medgivanden, vidhållanden, krav på förtydliganden, citat, referat, sammanfatningar mm. Någon kanske påminner om vad som har sagts tidigare, någon vill hålla dig vid dina ord, någon ifrågasätter ditt uttryckssätt osv. Hur samtalet hålls ihop beror också av parternas inbördas relation (är de framlingar eller bekanta?), och av deras relation i *samtalet*: er det en fri konversation som naturligt rör sig från det ena ämnet till det andra, handlar det om något den ena parten upplevt, en berättelse interfolierad med den andras kommentarer eller frågor, är det et kollaborativt sökande efter klarhet i en fråga, eller en kollision mellan motstridiga utsagor? I det senare fallet: är andan i samtalet vänskaplig, inflammerad eller fientlig? Syftar samtalet till ett praktiskt beslut eller till fördjupad förståelse av en fråga?¹⁴⁵

Umiddelbart kan vi være fristet til å betrakte Hertzbergs beskrivelse av samtalen som passende for det som skjer i retten; det er spørsmål og svar, krav om utdypning,

---

¹⁴⁴ Hertzberg, "Språkspel kontra samtal – Wittgenstein och Rhees," s.307.

¹⁴⁵ *ibid.*, s. 309.

innvendinger, etc. For Rhees er det som karakteriserer en samtale nettopp hvordan den er *fritatt for regler*, det finnes ikke et fastlagt forløp, man streber ikke etter et gitt mål og det finnes ingen vinnere og tapere.¹⁴⁶ I motsetning til i et spill finnes det ingen på forhånd gitt forklaring på hvordan vi skal forstå det som uttrykkes i samtalen. Vår evne til å bidra i en samtale på en givende måte avhenger av hvem vi er, og den avspeiler vår menneskeforståelse, vår livserfaring og vår innstilling. Rhees introduserer begrepet «growth of understanding» for å betone at samtalen er den viktigste kilden til en fordypning av vår menneskeforståelse.¹⁴⁷ Hertzberg formulerer det slik: «våra samtal utvecklar vår förståelse, och utvecklingen av vår förståelse fördjupar våra samtal».¹⁴⁸ Her kan vi også gripe til Rhees' egen tematisering av dette spørsmålet, slik vi finner det formulert i boken *Wittgenstein and the Possibility of Discourse*:

If you talk about the use of language, we can always ask how it is used. And this means generally, I suppose: how that expression is used. But for Wittgenstein this meant: give an account of the 'game' in which it enters. And it still seems to me that this does not reach the distinction between an imaginary conversation and a real one. And more specially, it ignores the way in which you can learn through discourse. Which is something that has no parallel in games.¹⁴⁹

Med denne betoningen av læring og forståelse har vi imidlertid beveget oss et stykke bort fra det som karakteriserer den språklige utvekslingen i rettsalen; den er ikke ment

---

¹⁴⁶ Her blir det imidlertid nødvendig å peke på at nettopp en slik argumentasjon avdekker noe av svakheten i Rhees' tolkning av språkspill. Wittgenstein mener neppe at språklige utvekslinger – ulike språkspill – er kjennetegnet ved at det finnes vinnere og tapere. Hans tilsynelatende vilkårlige opprømsing av forskjellige språkspill i §23 – hvorav mange av språkspillene han nevner åpenbart ikke innebærer vinnere og tapere – vitner om dette. Likefullt: poenget med å trekke frem Rhees er å peke på hvordan forskjellen på samtale og spill kan være relevant for forståelsen av den språklige utvekslingen i rettsalen. Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. 24-25.

¹⁴⁷ I introduksjonen til Rush Rhees' bok *Wittgenstein and the Possibility of Discourse*, skriver redaktøren D.Z. Philips at: «The 'games analogy', with its proximity to mastering techniques and skills, leaves out 'understanding between people', and thus makes the relation to rules too external a matter». Rhees, *Wittgenstein and the possibility of discourse*, s.6.

¹⁴⁸ Hertzberg, "Språkspel kontra samtal - Wittgenstein och Rhees," s.311-12.

¹⁴⁹ Rhees, *Wittgenstein and the possibility of discourse*, s.104.

å fordype rettens eller det øvrige samfunnets menneskeforståelse (i beste fall forståelsen av den spesifikke saken). I motsetning til det som ifølge Rhees kjennetegner samtalen, er utspørringen i rettssalen ofte preget av nettopp fastlagte forløp, en streben etter et gitt mål og – når det kommer til stykket – vinnere og tapere, frifunnet eller dømt. Dessuten er det slik at advokatene i rettssalen ikke representerer seg selv på samme måte som individer i en samtale vanligvis gjør. Advokatene representerer en klient eller institusjon, er del av et etablert system, og deres språkbruk er ikke først og fremst uttrykk for deres personlighet eller karakter, men noe de er blitt trent opp i gjennom år, for å fremme spesifikke saker i rettssalen. Dette kompliserer forholdet. Den språklige utvekslingen i rettssalen påvirkes av at de som tar del i den, inntar en spesifikk rolle – slik som dommeren i boksing og målvakten i fotball inntar en rolle. De juridiske representantene taler en annens sak, enten det er deres klients eller rettssamfunnets.

I lys av dette fremstår rettssalen som et svært interessant sted for å undersøke den forskjellen Rhees trekker opp; er den språklige utvekslingen i rettssalen et illustrerende eksempel på en samtale forkledd som spill, eller et spill forkledd som samtale? Eller er det nettopp her, i rettssalen, at disse to ulike fenomenene som Rhees finner det fruktbart å skille, glir over i hverandre? Slike nivåforskyvninger er mulig: poenget er ikke at samtalene våre ikke kan ligne spill, men at det avhenger av den enkelte taleren, i hvilken grad samtalen reduseres til noe som ligner på et spill.¹⁵⁰ I §83 i *Filosofiske undersøkelser* skriver Wittgenstein:

Vi kunne jo utmerket godt tenke oss noen mennesker som moret seg med å spille ball på en eng, men slik at de begynte på forskjellige eksisterende spill og avbrøt størsteparten før de var spilt til ende, og innimellom planløst kastet ballen i været, jagde etter hverandre med den og hev den på hverandre for moro skyld osv. Og så er det en person som sier: De spiller hele tiden et ballspill, og for hvert kast retter de seg etter bestemte regler.

Og finnes det ikke også tilfeller der vi spiller og – ‘make up the rules as we go along’? Jo, og også tilfeller der vi endrer på dem – as we go along.¹⁵¹

---

¹⁵⁰ Hertzberg, "Språkspel kontra samtal – Wittgenstein och Rhees," s.312.

¹⁵¹ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.63.

Reglene ligger ikke fast, de kan både finnes opp og endres underveis i et spill. Hvor sterke føringer reglene har for et spill vil avhenge av konteksten. Og som Kelly Dean Jolly peker på i boken *Wittgenstein: Key Concepts* utgjør retten en svært spesiell og særegen situasjon i denne sammenheng:

The sense in which our speaking is regulated, then, varies from one situation to another. In some contexts (say, in a court of law) the way to proceed is clearly laid down and we can give an account of it, in other contexts we may all proceed in more or less the same way without being able to spell out the principle involved (say, among a team of carpenters), yet again there are contexts in which we improvise, and where we reckon with others being able to go along with what we are doing (say, in spirited conversation).¹⁵²

Reglenes rolle er annerledes i en rettsal enn i en filosofisk eller vennskapelig samtale. Praksisen i retten påvirker den språklige utvekslingen der; rettsalen er et kontrollert rom hvor ting skjer i tur og orden, rommet innbyr ikke til improvisasjon og spontanitet, og sjelden finnes reglene for spillet opp underveis. Blir språket som kilde til økt forståelse redusert til et spill i rettsalen? Og i så fall; hvilke relevante perspektiver går vi da glipp av? Slike spørsmål tas opp i denne avhandlingens analyser av den språklige utvekslingen i rettsalen.

Forskjellen mellom forståelse og reaksjon kan kanskje også være fruktbar i forsøket på å forstå den språklige utvekslingen i rettsalen; på grunn av det taktiske spillet som der uunngåelig finner sted, ser det ut til at tiltaltes *reaksjoner* på de juridiske aktørenes språkbruk og retorikk nettopp er et uttrykk for at de *ikke* opplever å bli møtt med *forståelse*, men i stedet befinner seg innenfor et spill der de stadig må reagere på motspillerens trekk og dommernes intervensjoner. Dersom forventningene til en samtale overføres til den språklige utvekslingen i rettsalen, kan reaksjonen være skuffelse, forvirring, forurettethet, fortvilelse. Situasjonen i rettsalen er ofte den at den ene deltaker har dårligere forutsetninger for å vurdere hva den språklige utvekslingen egentlig dreier seg om enn for eksempel de juridiske aktørene; med sin kjennskap til juridiske fremgangsmetoder og retorikk og sin erfaring fra tidligere

---

¹⁵² Kelly Dean Jolly, *Wittgenstein: Key Concepts*, Key Concepts series (Routledge, 2014), s.46.

rettssaker, forstår de antagelig bedre hvorfor advokaten som eksaminerer tiltalte formulerer spørsmålene på den spesifikke måten hun gjør og avkoder antagelig i større grad hva det *egentlig* handler om i en gitt utveksling, enn tiltalte selv har forutsetninger for.¹⁵³

Spill, sofister og advokater

Et sentralt aspekt ved den språklige utvekslingen i rettssalen er hvordan de deltakende parter har svært ulike roller. Den tiltalte befinner seg gjerne i en eksistensiell situasjon hvor svært mye står på spill, mens de juridiske aktørene ikke representerer seg selv som privatperson og ikke nødvendigvis gir uttrykk for sin egen personlighet; de utfører sitt arbeid. Jeg har allerede vært inne på hvordan ulike roller får konsekvenser for språkbruken, men vi kan her ta med noen øvrige aspekter ved Rhees' tenkning som er relevant med hensyn til den språklige utvekslingen i rettssalen, nemlig forskjellen på oppriktighet og bedrag. Rhees betoner at dersom å snakke kun var et spørsmål om å spille spillet riktig, ville spørsmål om hvorvidt du virkelig *mener* det du sier aldri oppstå. Hertzberg beskriver Rhees' poeng på følgende måte:

According to the sophists, to speak intelligibly is to speak effectively. I succeed in making myself understood if I succeed in getting my interlocutor where I want her, if I am able to get her to agree with whatever it is I want her to agree with. Since effects are all that matters to the sophists, they have no use for the distinction between the genuine and the deceitful. Accordingly, the image of language as a collection of games or a toolbox would have been adequate for their view of what it is to speak.¹⁵⁴

Vektleggingen av likhetstrekkene mellom språkspill og hvordan sofistene brukte språket, er også relevant for forståelsen av den språklige utvekslingen i rettssalen. Vi kan i den forbindelse – om enn med varsomhet – ta sammenligningen ett skritt videre og dra en parallell til de juridiske aktørenes språkbruk. Sofistenes fokus på effektene

---

¹⁵³ Et eksempel på dette kan f.eks. være advokatens forsøk på å avklare ulike straffebud, f.eks. graden forsett, uaktsomhet, medvirkning etc.

¹⁵⁴ Lars Hertzberg, "Rhees on the Unity of Language," *Philosophical Investigations* 35, no. 3-4 (2012): s. 233.

av en bestemt språkbruk, har visse likhetstrekk med hvordan språket i rettsalen – og da kanskje især de juridiske aktørenes språkbruk – er myntet på å oppnå bestemte effekter; få tiltalte dit de vil ha dem; få dem til, mer eller mindre frivillig, å bekrefte deres antagelser. At advokatene i praksis må benytte seg av retoriske grep som til en viss grad er beslektet med sofisteryets, følger kanskje av rettens natur, for en forsvarer må hele tiden opptre som forsvarer og hun kan ikke, som i en filosofisk samtale, forandre mening underveis og bli anklager. Dette innebærer at hun i noen tilfeller må argumentere mot bedre vitende. I den grad det er mulig å hevde at advokater har likhetstrekk med sofistene, må bildet av sofistene som amoralske, overfladiske sannhetsrelativister nyanseres. Ifølge retorikeren Jan Lindhardt betrakter sofistene sannheten som funksjonelt avhengig av tid og sted (*Kairos* = det rette øyeblikk).¹⁵⁵ Denne slags erkjennelsesrelativisme baserer seg på den enkeltes retoriske evne til å fremkalle en form for enighet.¹⁵⁶ Et lignende perspektiv blir relevant i retten hvor tiltaltes evne til å etablere en harmoni mellom den fortellingen hun vil ha gjennomslag for og måten hun forteller på, blir viktig.

Rhees er opptatt av Platons betoning av forskjellen på å virkelig *mene* noe og den imitasjonen som retorikerne og sofistene benytter seg av i sine forsøk på å overbevise. Rhees' bokstavelige tolkning av språkspill fører til refleksjoner over forskjellen på oppriktighet og bedrag, reaksjon og forståelse, som jeg mener er relevante i forsøket på å forstå den språklige utvekslingen i rettsalen. Spørsmålet om hvorvidt vi virkelig mener det vi sier, har for eksempel en særlig plass der, men da som regel knyttet til de tiltaltes ytringer, ikke advokatenes. De tiltalte forsøker antagelig også å overbevise, men de kan ikke på samme måte bruke sofistiske metoder. Deres oppgave er kompleks; de skal helst både fremstå oppriktige og overbevise på samme tid og det står mye på spill for dem, men situasjonen er imidlertid ikke slik at de kan gjøre seg store forhåpninger om å bli møtt med forståelse, i motsetning til om de tok del i en samtale. Tiltaltes talesituasjon er altså

---

¹⁵⁵ Jan Lindhardt, *Retorik*, 3 ed. (København: Rosinante Forlag A/S, 2000), s.27.

¹⁵⁶ Dessuten; Platons kritikk av sofistene er forbundet med hans sentrale skille mellom tilsynekomst og virkelighet. Hans avvisning av sofistenes anerkjennelse av sanseintrykkene får i rettslig sammenheng motsatt fortegn enn i filosofien; tilsynekomsten av ulike forhold får stor betydning i rettsalen. *Ibid.*, s.28.

preget av et ønske om å bli hørt – de søker anerkjennelse både av *hvem* de er og *hva* de sier – i et klima hvor en slik anerkjennelse har dårlige vilkår.

Skeptisisme og anerkjennelse

Rettsalen er et rom der tiltaltes ytringer i regelen blir møtt med skepsis. Jeg skal ikke her gå inn i en stor og krevende diskusjon om filosofisk skeptisisme,¹⁵⁷ men bare kort skissere hvordan rettens skeptiske innstilling får betydning for den språklige utvekslingen i rettsalen og for tiltaltes muligheter for å bli hørt.¹⁵⁸ Rhees' fokus på *forståelse* har likhetstrekk med Stanley Cavells drøfting av begrepet *anerkjennelse*, slik det fremlegges av Toril Moi i boken *Revolution of the Ordinary*, som den følgende utlegningen baserer seg på.

Skeptisismen er vokst ut av menneskets innsikt i at det har svært begrenset innsyn i andre menneskers indre og aldri kan vite sikkert hva andre føler, tenker og mener. Det følger av dette at skeptisismen er forbundet med vårt fundamentale livsvilkår som separate individer.

The skeptic pictures the human being as split between an outside and an inside [...]. The outside consists of expressions and behavior (including gestures, mimicry, and so on). The skeptic rightly argues that expressions and behavior may be deceitful. How, he asks, can we get beyond such outer displays to what we actually want to know, namely the feeling, thought, sensation? He takes the question of how to know others to be a question of how to bring behavior and mind together with certainty. Given this picture, the skeptical conclusion – we can *never* know, or know only for «practical purposes» – seems inevitable.¹⁵⁹

Cavell introduserer begrepet om anerkjennelse som en respons på denne typen filosofisk skeptisisme, i et forsøk på å vise at våre livsbetingelser som adskilte mennesker ikke innebærer at vi *aldri* kan vite hva som foregår i andre menneskers

---

¹⁵⁷ En utførlig redegjørelse for denne problemstillingen ligger utenfor denne avhandlingens mandat.

¹⁵⁸ Dette er et tema jeg drøfter ved flere anledninger i denne avhandlingen, både på direkte og indirekte vis.

¹⁵⁹ Moi, *Revolution of the Ordinary*. *Literary Studies after Wittgenstein*, Austin and Cavell., s. 205-06.

indre: «To understand what it is to know another, Cavell argues, we need to shift our frame and break with the skeptical picture of human beings».¹⁶⁰ Dette skiftet innebærer at vi ikke betrakter det ytre som noe som skjuler det indre, men tvert imot ser det ytre som et uttrykk for det indre. I tråd med dette hevder Cavell at selv om vi 'kun' kan basere oss på menneskers uttrykk, og på tross av bevisstheten om at disse uttrykkene kan bedra og villed oss, så er det imidlertid slik at vi det meste av tiden på en eller annen måte faktisk vet, eller handler som om vi vet hvordan andre mennesker har det. For Cavell er menneskets evne til å uttrykke seg en mulighetsbetingelse, ikke en begrensning, for menneskelig kunnskap.¹⁶¹ En skeptisk innstilling kan forhindre oss i å fange opp det moralske ansvaret som ligger i det å anerkjenne andres uttrykk: «By intellectualizing and epistemologizing human finitude, the skeptic forgets the most fundamental thing about knowledge of other minds, namely that expressions and behaviour *place a claim on others*».¹⁶²

Cavell kan ha rett i at vi i dagliglivet for det meste anerkjenner andres språklige uttrykk fremfor å forholde oss skeptiske til dem, og at dette er et gode, og en betingelse for fellesskap og samarbeid. Samtidig er det vel bred enighet om at en viss skepsis i rettssalen er berettiget. Det er uansett utvilsomt at en skeptisk innstilling gjør seg mer gjeldende der, enn i den språklige utvekslingen mellom mennesker i de fleste andre sammenhenger. I en rettssal kan tiltalte ha gode grunner for å ville villed tilhørerne eller skjule og fordreie potensielt betydningsfull informasjon. Dette vet rettens aktører og inntar naturlig nok en skeptisk holdning til tiltaltes ytringer, hvilket nødvendigvis går på bekostning av deres evne til å lytte tillitsfullt og anerkjennende til det tiltalte har på hjertet. En manglende anerkjennelse av andres uttrykk har både moralske og etiske konsekvenser, understreker Moi, for det handler ikke bare om epistemologisk sikkerhet – om hva vi kan vite – men om hvordan vår respons avslører noe om oss selv.¹⁶³ For å anerkjenne den andre, må vi forsøke å se det den andre ser,

---

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Moi formulerer det slik: «Cavell wants us to realize that our finitude – our bodily experience, which entails our separation from each other and our mortality – is the condition of possibility for, not an obstacle to, human knowledge». Ibid., s.207.

¹⁶² Ibid.

¹⁶³ Ibid., s.208.

gjøre deres virkelighet til vår egen.¹⁶⁴ Gjør vi ikke en gang et forsøk på dette, anerkjenner vi ikke den andre:

Failure of acknowledgement is the absence of an action, the absence of a response, or a noncomprehending, inept, callous response. A failure to acknowledge something isn't a nothing, it is 'the presence of something, a confusion, an indifference, a callousness, an exhaustion, a coldness'». ¹⁶⁵

Dersom de juridiske aktørene i rettssalen er uforstående eller likegyldige i møte med tiltaltes uttrykk, kan det henge sammen med at de allerede har gjort seg opp en mening om saken som skal belyses. Men å anerkjenne en ytring innebærer for Moi nettopp å *ikke* transportere forutinntatte holdninger over på forståelsen av den andre. For å anerkjenne et uttrykk og en handling, må vi møte dem med en åpenhet og med et oppmerksomt blikk som er vår for det som forsøkes formidlet. Mois betoning av åpenhet, oppmerksomhet og bekjempelsen av en forutinntatt innstilling, kan dermed fange opp en utfordring som gjør seg svært gjeldende i rettssalen. De juridiske aktørene møter ikke kun tiltaltes ord med skepsis fordi de er bevisste om at tiltaltes ytringer kan være intendert villedende eller feilaktige, deres skepsis beror også på at de allerede har gjort seg opp en mening om *hvordan* tiltalte er og *hva* tiltalte har gjort. Dette får betydning for tiltaltes talesituasjon.

SANNHET OG TROVERDIGHET

Rettsalen – det logiske rommet?

Litteraturviter og professor i kommunikasjon, Leif Dahlberg, sammenligner rettens bruk av fakta for å konstruere et bilde av virkeligheten for deretter å sammenligne

---

¹⁶⁴ Moi skriver om leseakten og forsøket på å forstå karakterene i en roman, at leseren må «Make their present ours, attempt to see what they see». Selv om Moi her skriver om hvordan en skal anerkjenne litteratur, vil jeg mene dette også gjelder for anerkjennelsen av andre menneskers uttrykk. Ibid., s.209.

¹⁶⁵ Ibid., s.208.

dette bildet med loven, med det Wittgenstein i *Tractatus* kaller «the logical space of the world» [logisches raum].¹⁶⁶ For å forstå hva Dahlberg mener med dette må vi først forstå hva Wittgenstein mener med det 'logiske rommet'. Dahlberg baserer sitt resonnement på fire sentrale og ofte siterte setninger i *Tractatus* og for vårt formål, kan vi nøye oss med å utdype disse en smule. Den tidlige Wittgenstein hevdet at det er ved å kunne henvise til ting i verden at språket får mening. Språkets logikk er representasjonen av et bilde. *Bildet* er det *logiske rommet*. I paragraf 1.13 skriver han; «Kjensgjerningene i det logiske rommet er verden».¹⁶⁷ Videre trekker Dahlberg frem 2.1 «Vi danner oss bilder av kjensgjerningene» og i paragraf 2.11: «Bildet forestiller en situasjon i det logiske rommet, at et saksforhold foreligger eller ikke foreligger». Wittgenstein utdyper i 2.12; «Bildet er en modell av virkeligheten».¹⁶⁸ Særlig viktig for Dahlbergs argumentasjon er kanskje 2.18 hvor Wittgenstein skriver; «Det ethvert bilde uavhengig av dets form må ha felles med virkeligheten for i det hele tatt å kunne avbilde den – riktig eller galt – er den logiske form, det vil si virkelighetens form». Denne såkalte bildeteorien – som Wittgenstein senere tar et sterkt oppgjør med – representerer et syn på språket som ifølge Dahlberg korresponderer med hvordan retten treffer avgjørelser i saker, for også retten bruker en modell av virkeligheten;¹⁶⁹ det handler om å finne sakens fakta, finne ut hvorvidt de er sanne eller usanne og i hvilken grad de er relevante for bevisvurderingen.¹⁷⁰

Som Dahlberg påpeker er det i Wittgensteins tidlige tenkning ikke bare slik at vi «danner oss bilder av kjensgjerningen», bildene sier også noe om hva som er

---

¹⁶⁶ Leif Dahlberg, "Emotional Tropes in the Courtrooms: On Representation of Affect and Emotion in Legal Court Proceedings," *Law and Humanities* 3, no. 2 (2009): s.198-99.

¹⁶⁷ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Norge: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1999), s. 11.

¹⁶⁸ *Ibid.*, s. 16.

¹⁶⁹ Dette er også kalt Legal Fictions. Fordi loven er en tradisjon av deklarativerklæringer av regler, en historie av fremsatte kodekser, krav, tekster og andre typer skrevne lover, er loven alltid forut for dens anvendelse. «This generates the paradox of legal interpretation: the prior law takes the form of a general statement of a rule that cannot possibly foresee all future events». Legal Fiction viser til hvordan retten må velge mellom «adherence to the letter of the law or extension of the prior law by means of the fiction that the novel situation can be found in the text of the earlier decree». Peter Goodrich, "Legal Fiction," in *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, ed. Jahn Manfred David Herman, Marie-Laure Ryan (London: Routledge, 2010).

¹⁷⁰ Dahlberg, "Emotional Tropes in the Courtrooms: On Representation of Affect and Emotion in Legal Court Proceedings," s.198.

tilfelle; at et saksforhold foreligger eller ikke foreligger. *Bildet av virkeligheten* deler med virkeligheten den samme *logiske form*. Wittgensteins reduksjon av verden til et logisk rom hvor påstander enten er sanne, usanne eller meningsløse (avhengig av om de er bilder på virkeligheten eller ikke) har ifølge Dahlbergs likhetstrekk med rettens tro på at det kan konstrueres bilder av virkeligheten: «[...] there exists within the legal system a continuing belief that the legal process [...] is able to present both logical and legal pictures of reality, a belief that serves to legitimise and conserve legal procedure». ¹⁷¹ Det sentrale for Dahlberg i denne sammenhengen, og hele poenget med å presentere denne analogien, er imidlertid at dette er misvisende for hva som faktisk skjer i rettssalen:

I find the [logical positivistic] view that the legal process consists in a construction – through language – of logical pictures of reality not only an idealized (self)image of the legal process, but also that this view itself constitutes a legal fiction. I would argue that the view of legal space as logical space (the construction of logical pictures and the calculation of truth functions) presents us with a misleading picture of what takes place in the courtroom, and that in everyday practice legal space is defined both by factual and interpretative disagreement and by rational and emotional conflict. ¹⁷²

Som utdraget viser er det sentrale poenget for Dahlberg at ulike og *motstridende bilder* av virkeligheten karakteriserer det som utspiller seg i en rettsal. Et slikt nyansert, kontekstbasert og realitetsorientert perspektiv på retten er mer beslektet med Wittgensteins senere tenkning, og det er antagelig derfor Dahlberg velger å kalle språkbruken i retten for *språkspill* fremfor en språklig (og rettslig) ide om ‘logiske bilder’. Dermed legger han også til rette for denne avhandlingens utgangspunkt. Men det er enda et aspekt ved Dahlbergs kritikk av rettens selvforståelse som logisk avbildningsmaskin av virkeligheten som har relevans for denne avhandlingen, for den typen perspektivskifte Dahlberg etterlyser i rettens selvforståelse, gjenfinder vi i den store utviklingen i Wittgensteins tenkning. Det oppgjøret han tok med sin egen tidligere filosofi, hvor han forlater den formen for beregnende tenkning omkring

---

¹⁷¹ Ibid., s. 199.

¹⁷² Ibid., s. 200.

verden, språket og menneskene som Dahlberg mener er beslektet med rettens forestilling om seg selv som en rasjonell og instrumentell instans,¹⁷³ er det som utgjør hans sene filosofi. I den er språket vevd sammen med verden og menneskene på en måte som bare gjør oss i stand til å forstå språket dersom vi ser det i sammenheng med menneskelige praksiser og livsformer. Dersom vi vil ha et mer sammensatt bilde av språkbruken i rettssalen, og forstå hvilken betydning den har, kan vi lære av det perspektivskiftet Wittgenstein foretar i utviklingen fra et strukturelt og logisk blikk til et konkret, kontekstuellt og, vil jeg hevde, *hverdagslig* blikk som betoner språkbruken.

Hvordan spore sannhet og løgn? – Vitnepsykologiske perspektiver

Retten er avhengig av en rasjonell og strukturert tilnærming til sakene de skal behandle, samtidig er rettssalen et sted hvor vurderingen av konkrete saker fordrer en menneskeforståelse. Vitnepsykologien tar opp spørsmål om hvordan tiltalte oppfattes i rettssalen, og forskningen som foretas på dette feltet viser hvor krevende det er å balansere mellom det systematiske og det dynamiske, det generelle og det partikulære. Her skal jeg belyse noen sentrale aspekter ved vitnepsykologiens område og vise hvordan metodene som tas i bruk der – i likhet med hvordan Dahlberg karakteriserer retten – kan være for instrumentelle og generelle til å fange opp nyansene og forskjellene i hvordan mennesker uttrykker seg.¹⁷⁴ Som det fremgår av Svein Magnussens sentrale referanseverk *Vitnepsykologi 2.0* er en av vitnepsykologiens oppgaver å utvikle metoder for å vurdere et vitnes troverdighet og en forklarings plausibilitet.¹⁷⁵ Dette er en kompleks oppgave som i første omgang handler om å finne

---

¹⁷³ Dahlbergs poeng kan her understøttes av blant andre Paul Gewirtz som hevder noe lignende: «[...] there is always a struggle between the idealized vision of law – which proclaims that law is and must be separate from politics, passion, and public resistance – and the relentless incursion of the tumult of ordinary life». Gewirtz, "Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems in the Criminal Trial," s.135.

¹⁷⁴ Det følgende er på ingen måte en uttømmende utlegning av vitnepsykologien. Forskningen på dette området er mangefasettert og dyptpløyende. En rettferdig fremlegging av feltet kan vanskelig la seg gjøre innenfor dette formatet og er heller ikke nødvendig. Denne presentasjonen av feltet baserer seg hovedsakelig på Magnussens verk: Svein Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0* (Oslo: Abstrakt Forlag, 2017).

¹⁷⁵ I vitnepsykologien opereres det med et avgjørende skille mellom en persons troverdighet og en forklarings plausibilitet; troverdigheten handler om ulike variasjoner av løgn, hvorimot

ut av «[...] hvorvidt vitnet forteller sannferdig eller fordreier hendelser, dramatiserer eller underspiller, utelater informasjon, innfører elementer som ikke var tilstede eller rett og slett presenterer en historie som er rent oppspinn» – altså en vurdering av personens troverdighet, for deretter å ta stilling til forklaringens plausibilitet, om «vitnet kan ha observert feil, fortolket hva de observerte på en feil måte og hukommelsen kan være forurenset av irrelevante påvirkninger i tiden etter hendelsene som vitnet forklarte seg om».¹⁷⁶

I tillegg til vitnep psykologiens undersøkelse av menneskets persepsjon – hvordan vi oppfatter, erindrer og forstår visse hendelser – er forskningen også beskjeftiget med spørsmål om hvordan vi (folk flest og fagfolk) oppfatter menneskers gjengivelse av hendelser. Med andre ord; hva gjør at vi opplever en fortelling som troverdig, og i hvilken grad faller vår opplevelse av hva som er troverdig sammen med hva som faktisk er sant – i den grad det er mulig å avgjøre? Hvilke elementer spiller inn når vi fortolker?¹⁷⁷ Disse aspektene ved menneskesinnet angår ikke bare vitners evne til å gjenkalle hendelser på en plausibel måte, men også vår – daglige og rettslige – vurdering av andre menneskers uttrykk. Derfor er det relevant å trekke inn kunnskap om hvilke tegn – inkludert kroppslige uttrykk – mennesket mener å forbinde med sannhet, løgn og troverdighet, samt å studere hvordan disse fortolkningene igjen er knyttet til folklore; kulturelle fortellinger og forestillinger om hvordan mennesker reagerer og agerer i bestemte situasjoner.¹⁷⁸ I tillegg kommer det åpenbare forhold at alle mennesker er forskjellige og reagerer ulikt.

Av denne korte og svært forenklede redegjørelsen for deler av vitnep psykologiens område skulle det fremgå at det er mange ulike aspekter som utgjør bakgrunnen for hvordan spesifikke analysemetoder kan utarbeides. Vi skal ikke gå videre inn på hvilke ulike tilnærminger forskningen tar i bruk, men kan nøye oss med å belyse enkelte aspekter ved vitnep psykologiens metode som er særlig relevante for

---

pålitelighet handler om hvilke kognitive forutsetninger vitnet har for å si det det gjør, med andre ord; husker det korrekt? Ibid., s.14-15.

¹⁷⁶ Ibid., s.15.

¹⁷⁷ Kompleksiteten av slike spørsmål antydes når Magnussen i denne forbindelsen poengterer at «den personlige erfaringen er tilfeldig og selektiv, erfaringene er silt og redigert for å harmonere med personlige ideer og oppfatninger og med holdninger og følelser». Ibid., s.26.

¹⁷⁸ For betydningen av folklore se: Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.45-46, 100-04.

denne avhandlingens problemstilling, nemlig vurderingen av vitners troverdighet. Det følgende er altså en diskusjon av hvilket menneskesyn og språksyn som ligger til grunn for den metoden vitnepsykologien benytter seg av i forsøket på å avklare hvorvidt et menneske lyver eller ikke, og angår i mindre grad forskningen på en forklarings plausibilitet.¹⁷⁹

Troverdighet

Vitnepsykologien bruker som sagt ulike metoder i forsøket på å undersøke om de tegnene vi tolker som uttrykk for løgn har noe hold i virkeligheten, og mange av de forskjellige tilnærmingene supplerer hverandre.¹⁸⁰ Alle disse studiene antyder imidlertid at vi ikke er gode til å bedømme troverdighet; vi vektlegger i uforholdsmessig stor grad det visuelle; menneskers fremtoning, utseende og kroppsspråk.¹⁸¹ Men som Magnussen påpeker: «Usannferdige vitner er vanskelige å avsløre på grunnlag av fremtreden. Løgnaktig adferd er styrt av fremherskende sosiale ideer om nettopp, løgnaktig atferd».¹⁸²

Den vitnepsykologiske forskningen har avdekket hvordan vi automatisk benytter oss av «stereotype forestillinger som ikke er forankret i virkeligheten» når vi vurderer vitners troverdighet.¹⁸³ Denne innsikten er viktig, likevel kan forskningens instrumentelle tilnærming til begreper som sannhet og løgn være en begrensning for den som søker konklusjoner i mer kvalitativ form, fremfor den kvantitative «basert på

---

¹⁷⁹ Vurderingen av en fortellings plausibilitet og en persons troverdighet kan selvsagt ikke klart adskilles, men vil virke inn på hverandre. En stor del av vitnepsykologien beskjeftiger seg imidlertid hovedsakelig med de kognitive og logiske aspektene ved en forklarings plausibilitet; menneskets evne til å oppfatte, huske, gjenfortelle hendelser.

¹⁸⁰ I tillegg til de omtalte modellstudiene studerer de også video-opptak av virkelige vitneforklaringer. I tillegg benytter de seg av såkalt kvasi-naturalistiske studier hvor forskningen imiterer det virkelige liv og naturalistiske studier hvor forskeren så å si er ute i feltet og vurderer vitner og ofre i faktiske saker. Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*, s.30-31.

¹⁸¹ Når vitners verbale utsagn tas opp i forskningen, er det hovedsakelig med utgangspunkt i et logisk og kognitivt perspektiv med røtter i en antagelse om at «forklaring basert på hukommelse for en virkelig hendelse er forskjellige fra fabrikkerte forklaringer i både form og innhold». *Ibid.*, s.214.

¹⁸² *Ibid.*, s.208.

¹⁸³ *Ibid.*, s.221.

statistiske forskjeller mellom betingelser og deltakergrupper», som vitnepsykologisk forskning munner ut i.¹⁸⁴

Vår vurdering av menneskers troverdighet baserer seg på delvis ukjente sider ved menneskesinnet slik at vitenskapelige metoder kan virke utilstrekkelige; menneskelige uttrykk og det inntrykket de gjør på mottakeren forsøkes systematisert, kategorisert og protokollført.¹⁸⁵ Det implisitte premisset er antagelsen om at det finnes en observerbar forbindelse mellom innholdet (det sanne eller usanne) og uttrykket. Der hvor vi i dagliglivet reagerer mer eller mindre intuitivt på andre menneskers uttrykk, søkes det i vitnepsykologien å sette det intuitive inn i system, nettopp fordi en intuitiv bedømmelse av tiltalte kan være et problem i rettssalen; kriteriene vi legger til grunn for våre vurderinger – både bevisste og ubevisste – er ikke nødvendigvis holdbare.¹⁸⁶ Størstedelen av vår kommunikasjon baserer seg på en slags tillit; vi legger til grunn at andre mennesker ikke har til hensikt å bedra og villed oss, derfor stoler vi i hovedsak på hverandre.¹⁸⁷ Samtidig innbiller vi oss kanskje at vi er i stand til å fange opp en løgn fordi den nettopp adskiller seg fra det gjengse. Fordi forestillinger om hvordan en løgn kommer til uttrykk allerede er virksomme i oss og i våre vurderinger, blir de gjenstand for undersøkelse i den vitnepsykologiske forskningen: Kommer løgnen til uttrykk i tonen, den usikre stemmen eller de lange tenkepausene, i den skjelvende hånden eller det trippende benet, de forbeholdne svarene eller det flakkende blikket? Ideen om at kroppen kan avsløre usannferdige ytringer er forbundet med antagelsen om at kroppen reagerer på visse måter når vi blir stresset, og at vi i slike situasjoner lettere kan kontrollere våre språklige uttrykk enn våre kroppslige.¹⁸⁸

---

¹⁸⁴ Ibid., s.317.

¹⁸⁵ Dette er problemstillinger som Magnussen selv tar opp flere steder i boka *Vitnepsykologi 2.0*

¹⁸⁶ Magnussens grundige arbeide gjennomgår et utall av ulike studier som alle på et eller annet vis peker i retning av at vi baserer våre vurderinger av troverdighet på kriterier som ikke har hold i virkeligheten; «forskningen tyder på at de holdepunktene ved vitnets fremtreden vi benytter for å vurdere troverdighet ikke har noen sammenheng med faktisk troverdighet». Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*, s.225.

¹⁸⁷ Jeg snakker her hovedsakelig om den norske kulturen, og tar selvsagt forbehold om at det ikke forholder seg sånn i andre land og kulturer, og heller ikke innenfor visse miljøer i Norge. Basert på forskning hevder også Magnussen at vi har en tendens til å vurdere sannhet som mer sannsynlig enn løgn: «[...] i utgangspunktet har vi en bevisst eller ikke-bevisst ide om at folk som oftest forteller sannheten.» ibid.

¹⁸⁸ Denne forskningen baserer seg ifølge Magnussen på to antagelser. Den første er at «løgn vekker følelser (angst og uro), kroppslige uttrykk det er vanskelig å kontrollere, og som derfor

Fra det generelle til det konkrete

To aspekter ved vitnepsykologien er av interesse i denne forbindelse; den allerede etablerte kritikken av hvordan metoden baserer seg på iscenesatte eksperimenter som ikke kan overføres til den virkelige situasjonen i rettssalen (særlig fordi den moralske dimensjonen i sistnevnte ikke innfanges i eksperimenter hvor skuespillere blir bedt om å lyve),¹⁸⁹ samt det faktum at vitnepsykologien gang på gang må konstatere at forbindelsen mellom for eksempel løgn og kroppslige uttrykk ikke har latt seg registrere eller vitenskapelig avdekke.¹⁹⁰ Det betyr imidlertid ikke at det ikke eksisterer en sammenheng mellom menneskets fysiske uttrykk og dets mentale tilstand og språk. Den sosiale konteksten vi befinner oss i vil alltid påvirke vår psyke og dermed vårt uttrykk. Psykologen William James hevder i tråd med dette at: «[...] no one can walk across the platform at a public meeting with just the same muscular innervation he uses to walk across his room at home. No one can give a message to such a meeting without organic excitement».¹⁹¹ Den konkrete situasjonen et menneske befinner seg i påvirker kroppen, og det er all grunn til å tro at det medfører en fysisk reaksjon dersom man velger å lyve i retten. Likevel er det antagelig en forskjell på om man lyver for å redde seg selv, eventuelt legge skylden for en ugjerning på en annen, enn om man

---

vil avsløres i måten vitnet oppfører seg på, selv om det ikke avsløres i hva vitnet sier», den andre går ut på at «løgn krever mer kognitive eller mentale ressurser enn sannferdige beretninger, og at vitnet derfor ikke vil ha kapasitet til å overvåke egen adferd som således vil være annerledes enn ved sannferdige beretninger». *Ibid.*, s.217.

¹⁸⁹ Kritikken går på at forskningen har lav 'økologisk validitet' og derfor lite relevans utenfor laboratoriet: «Hovedargumentet her er at selve den eksperimentelle situasjon ligger for langt fra en rettslig virkelighet, og at de leke deltakerne ikke er ekte dommere – det er personer som kvalifiserer for lekdommertjeneste, men som ikke er tynget av å skulle felle en dom». Modellstudiet er altså blitt kritisert for ikke å være representative for det virkelige liv, og denne type kritikk har vitnepsykologien også anerkjent: «Den viktigste forskjellen er at man av forskningsetiske hensyn ikke kan gjenskape en situasjon hvor det står mye på spill for vitnet som tilfellet er i en virkelig rettssak». *Ibid.*, s.317, s.119.

¹⁹⁰ Magnussen fastslår blant annet følgende i sin bok «Her viser forskningen at lek og lærd er i samme båt – vi er ikke i stand til å skille mellom troverdige og ikke troverdige forklaringer med utgangspunkt i hvordan vitnene fremtrer». I sin oppsummerende konklusjon skriver Magnussen: «Forskningen forteller at vurderinger av troverdighet på grunnlag av hvordan vitner fremtrer og forteller sin historie er grunnleggende upålitelige, uavhengig av hvem som foretar vurderingene. Lekfolk og fagfolk – psykologer, psykiatere, dommere, politietterforskere – er alle i samme posisjon, vurderingen av troverdighet ligger nokså nær tilfeldighetsnivå». *Ibid.*, s.311, s.225.

¹⁹¹ William James, "What is an Emotion?," *Mind* 9, no. 34 (1884): s.188.

lyver for å tjene en høyere sak. Men samtidig er det rimelig å anta at reaksjonen arter seg annerledes enn når vi forteller en hvit løgn til en kollega på kontoret eller en løgn til ektemannen om kollegaen på kontoret, eller dersom vi blir bedt om å lyve foran et kamera. Med andre ord; dette er vanskelig å studere.

Vitnepsykologien har en systematisk tilnærming.¹⁹² Metoden er å vurdere ytringer og uttrykk i fabrikkerte eksperimenter eller i monologer på en skjerm, isolert fra enhver kontekst.¹⁹³ Dette munner ofte ut i en konklusjon om at det ikke finnes en synlig eller påviselig forbindelse mellom ord og uttrykk.¹⁹⁴ Jeg vil mene denne systematiske tilnærmingen har likhetstrekk med den sammenligningen Dahlberg gjør mellom Wittgensteins tidlige språksyn og rettens selvforståelse. Ideen om noe entydig – både med hensyn til hva som er sant og hvordan det sanne kommer til uttrykk – er problematisk. Finnes det overhodet en tydelig eller observerbar forbindelseslinje mellom den verifiserbare virkeligheten og det vi opplever som sant?¹⁹⁵ I en konkret situasjon ville vi kanskje med rette kunne hevde en slik forbindelseslinje, men ville vi kunne peke på den, eller generalisere den? Skal vi forsøke å nærme oss en forståelse av hvorfor visse uttrykk og ytringer oppleves som mer sanne enn andre, blir vi da ikke nødt til å ta innover oss hele det kommunikasjonsbildet som uttrykkene og ytringene inngår i og er en respons på? Det vi kan lære av å studere det *enkelte tilfellet* og den *konkrete situasjonen* står i fare for å bli underkjent både i vitnepsykologiens metoder

---

¹⁹² Den instrumentelle tilnærmingen kan belyses med Magnussens beskrivelse av forskningsidealet som et 'prospektivt design': «Forskeren legger til rette for en situasjon eller hendelse og registrerer forsøkspersonenes svar eller prestasjoner, deretter innfører hun betingelser som antas å påvirke svarene eller prestasjonene og registrerer så nye svar eller prestasjoner under de nye betingelsene. Forskeren sitter med fasiten, hun vet hva forsøkspersonene har blitt utsatt for og kan spore forandringer i prestasjoner eller svarmønstre tilbake til betingelsene som ble innført». Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*, s.27-28.

¹⁹³ Dette kalles *modellstudier* og er kun en ut av flere forskningsmetoder som vitnepsykologien benytter seg av. Ikke desto mindre er det denne type studier som tas i bruk i vurderingen av vitners troverdighet: «I modellstudier i laboratoriet testes frivillige deltakere under strengt kontrollerte betingelser, hvor alt som skjer er nøye planlagt og hvor deltagerens prestasjoner blir registrert med på forhånd bestemte, standardiserte prosedyrer». Ibid., s.28.

¹⁹⁴ Mer konkret; forskningen har ikke kunnet underbygge den utbredt antagelse om hvordan for eksempel en løgn viser seg, kommer til uttrykk. De forestillingene blant folk flest som har gjort og fortsatt gjør seg gjeldende – folk som lyver flakker med blikket, har nølende stemme, urolige kroppsbevegelser osv. – har ifølge forskningen ikke hold i virkeligheten.

¹⁹⁵ Kanskje vi, med Wittgenstein, like gjerne kunne ha spurt oss selv: «Hvordan fylles jeg av medlidenhet med dette mennesket? Hvordan fremgår det hva som er medlidenhetens gjenstand? [...]». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.147. Medlidenhet kunne her også erstattes av f.eks. forakt, sympati, antipati, identifikasjon, etc.

og i retten på grunn av kravet om generalitet og verifisering. Denne avhandlingen arbeider derimot ut fra en overbevisning om at et spesifikt, konkret eksempel kan lære oss noe som har relevans utover sitt eget tilfelle – selv om det aldri vil kunne representere alle tilfeller – og at den spesifikke konteksten er helt avgjørende både i uttrykket for og inntrykket av for eksempel en løgn.

Det enkelte tilfellet, den konkrete saken og retten som situasjon er utgangspunktet for undersøkelsene i denne avhandlingen. Den baserer seg på en holdning om at ord må forstås i den bestemte situasjonen de ytres og ikke ut fra en ide om at de kan representere et logisk bilde av verden. Sannhetsgehalten i en ytring må derfor forstås i sammenheng med den konkrete situasjonen den omgis av. Mot slutten av sitt liv skrev Wittgenstein: «Bruken av 'sann eller usann' har [...] noe villedende ved seg, fordi det er som om man sa 'det stemmer enten overens med fakta, eller ikke', og det som er spørsmålet, er hva som er overensstemmelse her».¹⁹⁶ Wittgenstein vil få oss til å se *hvorfor* vi oppfatter noe som sant eller ikke. I paragrafen etter utdyper han, uten å svare: «'Setningen er sann eller usann' betyr egentlig bare at det må være mulig å ta en beslutning for eller imot den. Men den sier ikke hvordan grunnen til en slik beslutning ser ut».¹⁹⁷ Spørsmålet han reiser er komplekst. Likevel er det grunn til å tro at både retten og vitnepsykologien kan dra nytte av å søke en mer nyansert forståelse av sammenhengen mellom menneskesinnet, sannheten, språket og de rommene eller salene hvor disse dimensjonene kommer til uttrykk og blir avgjørende for menneskers liv.

Forbindelsen mellom uttrykk og inntrykk

En forbindelse mellom *hva* et menneske uttrykker, *hvordan* det uttrykkes, og det inntrykket det gjør på tilhører, er fundamentet i all menneskelig kommunikasjon. Våre egne og andres handlinger og ytringer krever en respons, en reaksjon, en anerkjennelse. Som tiltalt i rettssalen blir din evne til å uttrykke deg ekstra viktig, for responsen du får, kan bli avgjørende for livet ditt.¹⁹⁸ Et sentralt ledd i bevisvurderingen

---

¹⁹⁶ *Om visshet*, Cappelens Upopulære Skrifter (Oslo: J. W. Cappelens Forlag as, 2005), s.73.

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ En spørreundersøkelse foretatt av Ulf Stridbeck og Anders Bratholm viser at forsvarsadvokater angir tiltaltes fremtreden i rettssalen som mulig årsak til at 18% av antatt

som leder frem til en endelig dom, er rettens vurdering av tiltaltes fremtreden i rettssalen. Prinsippene om muntlighet og umiddelbarhet i rettergangen vitner om at retten tillegger menneskets fremtoning og stemme stor betydning; det synlige og verifiserbare blir favorisert. Retten vil møte fornærmede, tiltalte og vitner ansikt til ansikt.¹⁹⁹ Dette handler ifølge psykologene Svein Magnussen og Annika Melinder ikke utelukkende om tiltaltes rett til krysseksaminasjon (som skal sikre rettssikkerheten), det er også et «underliggende premiss at retten kan danne seg et bedre og sikrere inntrykk av de implisertes troverdighet og pålitelighet ved å observere dem «live» enn ved å lese protokoller».²⁰⁰ At ord ikke bare leses på papiret, men ytres av mennesker og på en bestemt måte, er et avgjørende moment i en rettsprosess. Alle de uttrykkene ordene opptrer i samspill med – gestikulasjon, mimikk, stemme, tempo, betoning – er viktige dersom vi vil forstå den fulle mening med det som blir sagt.²⁰¹ Men vi kan likevel spørre om dette er å søke etter *sannhet*? Har vi grunn til å tro at det som er sant vil uttrykkes på en troverdig måte? Vitnepsykologiens funn antyder at det er grunn til å tvile på dette.²⁰² Det finnes tilfeller der sannheten er åpenbar, andre der den forblir uklar og skjult. Kriteriene som ligger til grunn for vurderingen av troverdighet i retten har avgjørende betydning, men samtidig er disse kriteriene uklare for oss og når de forsøkes utredet, fremstår de ofte uholdbare.

---

uskyldige likevel ble dømt. Anders Bratholm Ulf Stridbeck, "Rettsikkerhet i praksis – En empirisk undersøkelse," *Lov og Rett* (1998): s. 323-63.

¹⁹⁹ Annika Melinder Svein Magnussen, "Umiddelbarhetsprinsippet i bevisvurderingen - en utfordring til rettssikkerheten?," *ibid.* 53, no. 10 (2014): s.608.

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ Dette ser vi også formulert i Jo Hovs *Rettergang*, hvor det står: «Fordelen ved muntlig saksbehandling er først og fremst at det blir lettere å bedømme bevis. Når et vitne forklarer seg muntlig, kan en se om det virker usikkert, rødmer, stammer osv. 'Papir rødmer ikke'». Jo Hov, *Rettergang 1. Sivil- og Straffeprosess* (Oslo: Papinian, 1999), s.84.

²⁰² Dette antydes i Magnussens og Melinders artikkel: «Umiddelbarhetsprinsippet i bevisvurdering – en utfordring til rettssikkerheten». De oppsummerer sine egne funn på følgende måte: «[...] antatt rasjonelle sosiale vurderinger er påvirket av irrasjonelle faktorer. Dette handler både om at dagliglivets psykologi – de ideer vi har om sammenhengen mellom folks adferd og deres troverdighet og pålitelighet – ikke stemmer med hva forskningen kan fortelle oss, og at vurderinger av andre personer i alle livets fasetter er delvis styrt av holdninger vi ikke bevisst erkjenner. Slike faktorer slår sterkest ut i direkte møte med andre mennesker, og de gjør at vurderinger hvor retten konfronteres ansikt-til-ansikt med tiltalte, fornærmede og vitner, er spesielt sårbare for irrasjonelle påvirkninger». Svein Magnussen, "Umiddelbarhetsprinsippet i bevisvurderingen - en utfordring til rettssikkerheten?," s.607.

Så hvordan kan vi bedre forstå forholdet mellom uttrykk og inntrykk; hvorfor produserer visse *uttrykk* (f.eks. kroppslig uro) bestemte *inntrykk* (f.eks. at noe skjules)?

Før vi kan gjøre oss forhåpninger om å forstå forbindelsen mellom uttrykk og inntrykk i rettssalen, må vi ha klart for oss hva som kjennetegner den språklige utvekslingen der. Et fellestrekk for alle aktørene i rettssalen er at de forsøker å *overbevise* den dømmende rett. Prosessen med å finne de redskapene som er til rådighet for å overbevise om et rettsspørsmål, inngår i *rettsretorikken*.²⁰³ Ifølge professor i rettsvitenskap Hans Petter Graver handler dette blant annet om hvordan en sak skal beskrives, karakteriseres og bedømmes.²⁰⁴ De juridiske aktørene har andre muligheter for å overbevise enn de tiltalte. For advokatene vil den konkrete saken avgjøre hvilket spesifikt rettsspørsmål som er aktuelt. Rettsretorikken handler om vurderinger som for eksempel «[...] hva er sikkert og hva er mindre sikkert, hvilke inndelinger kan man gjøre, hva er det aktuelt å sammenligne med, hvor gode argumenter kan man finne eller konstruere i den ene eller annen retning [...]».²⁰⁵ Samtidig stiller retorikken også holdningsskapende virkemidler til rådighet som advokaten kan benytte seg av for å få gjennomslag for sitt standpunkt. Det handler altså blant annet om å finne argumentene og legge dem frem på en måte som overbeviser tilhøreren.

Forstår vi advokatenes språklige fremferd i rettssalen som den retoriske kunsten å overbevise, får det betydning for vår forståelse av den språklige utvekslingen der; forsøket på å overbevise blir dermed et sentral aspekt ved alle de ellers ulike språkspillene som spilles i rettssalen. Av denne grunn er begrepet språkspill særlig relevant i en rettssammenheng. Som vi allerede har sett, har den språklige utvekslingen i retten elementer av spill – og skuespill – ved seg. Men der rettsretorikken har overbevisning av sitt publikum i sikte, er språkspill et begrep som i større grad inviterer til å betrakte *samspeillet mellom samtlige aktører*. Samspeillet bærer preg av at tiltaltes situasjon er markant annerledes enn advokatenes. For den tiltalte

---

²⁰³ Rettsretorikken er et stort og omfangsrikt felt med røtter helt tilbake til filosofiens fødsel. Det er her verken mulig eller nødvendig å gi en utførlig fremlegging av den. Her handler det først og fremst om å få frem forholdet og forskjellen mellom retorikk som kunsten å overtale og ideen om språkspill.

²⁰⁴ Graver, *Juridisk overtalelseskunst*, s.45.

²⁰⁵ Ibid.

gjelder fire ulike kommunikasjonssituasjoner: hun skal svare på spørsmål fra lagmannen, aktor, egne forsvarere og evt. andre tiltaltes forsvarere. Som allerede antydnet har tiltalte en utfordrende oppgave i denne forbindelse; hun skal helst både overbevise og fremstå oppriktig på samme tid. Dette innebærer at hun i motsetning til advokatene setter sin egen oppriktighet på spill, dersom hun benytter seg av retoriske 'knep' for å overbevise. Knep og oppriktighet er vanskelig å forene.²⁰⁶

Denne avhandlingen tar utgangspunkt i at dersom vi vil forstå forbindelsen mellom uttrykk og inntrykk, må vi ta for oss den helheten språkutvekslingen inngår i; språkbruken til samtlige aktører, og de ulike språkspillene språkbruken inngår i. Dersom vi mener at yringer og uttrykk må forstås i kontekst, får det konsekvenser for troverdighetsvurderingen. Vi må utvide perspektivet for å kunne vurdere best mulig. I tråd med dette stiller jeg spørsmål som: Hva er tiltaltes uttrykk en respons på? Hva ble hun spurt om, på hvilken måte og av hvem? Dermed innlemmes advokatenes fremtreden og språkbruk også i troverdighetsvurderingen av tiltalte; det handler ikke lenger bare om hvordan tiltaltes uttrykk gir et bestemt inntrykk, men også om hvordan advokatenes måte å uttrykke seg på legger føringer for tiltaltes mulighet for å uttrykke seg. I den sammenheng vil helheten av kommunikasjon i rettssalen vurderes med utgangspunkt i forholdet mellom fortellingene og språkbruken.

FORTELLINGER

Fortellinger og språkspill

Hvordan er språkspillene forbundet med fortellinger? Og hva mener jeg med fortellinger? La oss ta opp det siste spørsmålet først. I forskningslitteraturen som tar for seg fortellingsperspektivet i retten, opereres det med en rekke ulike begrep om *fortellinger*. Her skal vi konsentrere oss om de fortellingsbegrepene som refererer til standardiserte kulturelle fortellinger av mer abstrakt karakter. Det finnes mange av

---

²⁰⁶ Den krevende kombinasjonen av oppriktighet og overbevisning behøver ikke advokatene i samme grad å mestre. De er i rettssalen som representanter for en klient og/eller for en rettsstat, og ikke som seg selv. Advokatene behøver ikke fremstå oppriktige, de skal ikke vurderes. Jf. avsnitt om 'Språkspill, sofister og advokater'.

dem og delvis overlapper de hverandre. Før vi mer konkret drøfter disse ulike begrepene, er det en fordel å ha klart for oss hva de alle referer til og danne oss et bilde av det bakteppet som disse begrepene springer ut av. I denne forbindelse kan vi gripe til en beskrivelse kulturhistorikeren Audun Kjus gir i begynnelsen av sin avhandling *Sakens fakta*:

Vi mennesker har mye kunnskap om mennesker: om hva slags type mennesker som finnes og hvor vi kan forvente å treffe dem, om hva mennesker kan finne på å gjøre og hva de ønsker seg, om hvordan det vil være riktig for et menneske å oppføre seg i bestemte situasjoner. Vi vet hva slags problemer et menneske kan komme ut for og hva disse problemene igjen kan lede til. Denne omfattende kunnskapen om mennesker er på samme tid individuell og kollektiv. En vil alltid kunne finne vesentlige forskjeller i hva to personer vet, mener, har erfart og synes er riktig. Samtidig skal det godt gjøres å finne synspunkter og meninger som ikke deles med andre, som regel med ganske mange andre. [...] mye av folks kunnskap om mennesker og den menneskelige verden lagres og benyttes i form av fortellinger.²⁰⁷

Den kunnskapen om mennesker og verden som Kjus her beskriver, tilegner vi oss både gjennom våre egne erfaringer ved å være menneske i en verden vi deler med andre, men også via de fortellingene vi eksponeres for gjennom livet; i eventyr, folklore, myter og sagaer, men også i populærkultur som litteratur og film og spill – og vi kan legge til avisenes dramatisering av kriminalsaker. Til sammen utgjør denne kunnskapen et bakteppe som er med på å forme vår oppfattelse av hva vi opplever som plausible handlingsforløp og troverdige fortellinger.

Det er ut fra dette overordnede perspektivet at de ulike fortellingsbegrepene får sin mening, og det danner også utgangspunktet for Kjus' studie av fortellingsstrategier i retten.²⁰⁸ Fortellingsbegrepene referer til og drar veksler på bakteppet av menneskelig kunnskap. Vi er avhengige av denne type kunnskap i dagliglivet, ellers ville vi ikke

---

²⁰⁷ Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.14.

²⁰⁸ Disse ulike begrepene blir ikke klart definerte i Kjus' bok, men brukes – slik jeg forstår det – om hverandre for å referere til fortellinger som alle drar veksler på det samme kulturelle bakteppet.

være i stand til å se sammenhenger, lære av våre feil, vokse med erfaringer og å ha forståelse for og tilgi andre deres dumheter. Samtidig kan det i en rettslig sammenheng være en utfordring dersom slik kunnskap støpes inn i *standardiserte fortellinger* om hvordan menneskene og verden er. Såkalte *stock stories* defineres av W. Lance Bennett og Martha S. Feldman i boken *Reconstructing Reality in the Courtroom* som «our generalized notions of social life»²⁰⁹ og Peter Brooks omtaler stock stories som «standard narrative sequences».²¹⁰ Det er altså snakk om standardiserte fortellinger om hvordan mennesker vanligvis oppfører seg og hvordan hendelsesforløp normalt utvikler seg. Slike standardiserte fortellinger kan være problematiske i rettslige sammenhenger fordi de utgjør en forståelsesramme de ulike beskrevne hendelsesforløp kan plasseres inn i og som fungerer effektivt, men samtidig kan de komme til å fremstille på en forenklet og karikert måte som ikke tar høyde for at virkeligheten kan være usannsynlig, sammensatt, tvetydig og motsetningsfylt– og ofte langt mer utrolig enn vi er i stand til å forestille oss.

Audun Kjus benytter seg som sagt av ulike begreper for slike standardiserte fortellinger. Her skal vi primært konsentrere oss om det han kaller *nøkkelfortellinger* og *makrofortellinger*.²¹¹ Makrofortellingen opererer i samspill med en mikrofortelling; det overordnede temaet i makrofortellingen forklarer handlingene på mikrofortellingsnivå.²¹² Makrofortellingen er således rammeverket som gjør mikrofortellingen (hendelsesforløpet tiltalen gjelder) forståelig.²¹³ Dette innebærer at de konkrete saksforhold blir betraktet i lys av en kulturelt generalisert karakterisering av aktørene. Makrofortellingene kan dra veksler på såkalte kulturelle nøkkelfortellinger; fortellinger som er såpass gjennom-kommunisert i kulturen at de fremstår gjenkjennelige, kollektivt nedarvede. Ved å introdusere nøkkelfortellinger

---

²⁰⁹ W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s. 40-41.

²¹⁰ Brooks, "The Law as Narrative and Rhetoric," s. 2.

²¹¹ Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.100.

²¹² Kjus formulerer det således: «den enkelte fortellingen om en konkret hendelse skrives inn i dette sjiktet av delt kollektiv fortelling». Ibid.

²¹³ Eivind Kolflaath velger å omtale makrofortellinger som fortellingstyper: «I møtet med nye fortellinger kan en fortellingstype fungere som en forståelsesramme. Dette kan ha betydning i en rettsak blant annet fordi det gjerne vil være fordelaktig for en part om det saksforholdet retten legger til grunn [...] blir assosiert med én bestemt fortellingstype fremfor en annen. Derfor vil gjerne en part, et vitne med ønske om et bestemt utfall, eller en advokat forsøke å appellere til en fortellingstype». Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis*, s.110.

som forståelsesrammer veiledes tilhører i hvordan hun skal betrakte hendelsene tiltalen gjelder: «[...] det å knytte et kortere utsnitt opp mot en større fortelling er å anlegge et perspektiv å betrakte hendelsen i». ²¹⁴ Litt forenklet kan vi oppsummere det slik: Fordi makrofortellingen drar veksler på nøkkelfortellinger introduserer den en lett tilgjengelig forståelsesramme for mikrofortellingen om selve hendelsesforløpet tiltalen gjelder.

Underliggende fortellinger

I denne avhandlingen opereres det med et begrep om *underliggende fortellinger*. ²¹⁵ Begrepet om underliggende fortellinger har fire sentrale og sammenhengende aspekter ved seg som skal drøftes i det følgende: 1) De er mer konkrete enn makrofortellingene; 2) de er ikke formulert diskursivt som helhetlige fortellinger – noen ganger er de til og med helt uuttalte; 3) de antydes i språklige manifestasjoner (språkspill) og 4) de gjenspeiler en juridisk strategi. Disse fire aspektene må forstås i lys av hverandre. La oss begynne med det første: De underliggende fortellingene opererer på et annet og mer konkret nivå enn makrofortellingene fordi de underliggende fortellingene er blitt knyttet til konkrete mennesker. En makrofortelling kunne for eksempel handle om den manipulerende kvinnen som driver sin forelskede ektemann ut i kriminalitet på vegne av egne ambisjoner. Den underliggende fortellingen kunne være: B har giftet seg med A for å sikre sin økonomiske fremtid. Hun driver ektemannen ut i konflikt med foreldrene fordi hun vil ha eierskap over gården. Til sist involverer hun halvsøsteren i planlegging av og drap på svigerforeldrene. Denne fortellingen knytter seg til den generelle makrofortellingen, men den er samtidig mer spesifisert; i motsetning til makrofortellingen er den underliggende fortellingen forankret i konkrete personer og spesifikke hendelser. I likhet med makrofortellingene, er de underliggende fortellingene sjeldent eksplisitt tilstede diskursivt; de foreligger ikke i sin helhet som verbaliserte. Det som i analysen refereres til som underliggende fortellinger blir altså ikke direkte artikulert i rettssalen, nettopp derfor begrepet ‘underliggende’.

---

²¹⁴ Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s. 98.

²¹⁵ Underliggende skal ikke her forstås som at fortellingene er skjulte. Som vi skal se er de underliggende fortellingene på mange måter åpenbare, men de er likevel ikke uttalt eksplisitt.

Hvordan kan de underliggende fortellingene virke og være til stede uten å bli uttalt direkte? De underliggende fortellingene blir virksomme ved at de manifesterer seg i språkspillene til de ulike aktørene; i *hvilke* spørsmål som stilles, *hvordan* de stilles og i de svarene spørsmålene genererer. De underliggende fortellingene blir altså tydelige via *språklige manifestasjoner*. Manifestasjonene i språkbruken er både utløst av og skal virke tilbake på de underliggende fortellingene; spørsmålets emne og hvordan det er formulert springer ut av den underliggende fortellingen, og har samtidig til hensikt å forsterke den. De språklige manifestasjonene dekker over alle spørsmål som går ut på å etablere elementer i den underliggende fortellingen. Hvordan spørsmålene besvares kan samtidig være en språklig manifestasjon som avviser en underliggende fortelling, eller en forsterkning av en annen.

De underliggende fortellingene eksisterer altså i utgangspunktet ikke i sin helhet på diskursnivå i rettssalen, og kan derfor heller ikke direkte gås i rette med. Vi får kun innblikk i dem indirekte via språklige manifestasjoner. Disse språklige manifestasjonene vitner om ulike underliggende fortellinger som motarbeider hverandre. Her kan vi trekke inn et begrep om *konkurrerende fortellinger*. Enhver rettsak har som regel minst to konkurrerende fortellinger om det hendelsesforløpet tiltalen gjelder; det fremmes en fellende fortelling av aktoratet og en frifinnende fortelling av forsvaret. Sagt mer spesifikt: I den saken som her analyseres eksisterer det for hver av de tiltalte i hovedsak to underliggende fortellinger om hvem de er, som retten må velge mellom.²¹⁶ Et eksempel kan være: I den ene underliggende fortellingen er B en manipulerende og kontrollerende status-jeger som målbevisst har brukt andre mennesker for å oppnå egen økonomisk trygghet, mens i den andre er B en omsorgsfull og ansvarsbevisst person som har tenkt på andre fremfor seg selv. Den samme hendelsen kan bli tolket ulikt avhengig av hvilken forståelsesramme den betraktes i lys av.

De ulike underliggende fortellingene konkurrerer med hverandre, og ingen av dem formuleres direkte i rettssalen, men antydes i de ulike språkspillene. Eksempler på dette kan være når advokater *gjentar* tiltaltes svar, *parafraserer* tiltaltes forklaring, *impliserer* visse premisser i spørsmålene, *antyder* og *insinuerer* diverse saker,

---

²¹⁶ Både Kjus og Kolflaath betoner hvordan ulike rammefortellinger/makrofortellinger konkurrerer med hverandre.

sammenligner ulike forhold og *prioriterer* et emne fremfor et annet. De språklige manifestasjonene av den underliggende fortellingen viser seg i *ordene og uttrykkenes grammatikk*, i språkspillene; hensikten bak spørsmålene og språkbruken. For at de underliggende fortellingene skal bli virksomme er de altså avhengige av språkspillene; det er via dem at fortellingene indirekte kan virke inn på tilhører. Begrepet om underliggende fortellinger er således nært forbundet med språkspillene og med grammatikken til ord og fraser. Ved å studere språkspillene og grammatikken til ord og fraser, kan vi få et klarere bilde av de underliggende fortellingene som er virksomme i hvert enkelt tilfelle. Slik blir det også tydelig at den underliggende fortellingen avspeiler en *strategi* for partenes opptreden og argumentasjon i rettssalen, og som viser seg i språkspillene. I tråd med dette sier måten tiltalte språklig manifesterer sin underliggende fortelling i rettssalen på noe om vedkommendes karakter og troverdighet.

Normer og sammenligninger

I det følgende skal jeg drøfte hvilken rolle *normer* og *sammenligninger* spiller i forsøkene på å fremme de underliggende fortellingene i rettssalen. Ettersom disse begrepene allerede har en rolle i både rettsvitenskapen og rettsretorikken, kan vi til å begynne med avklare min bruk av dem. I rettsvitenskapen taler man om *rettsnormer* når man viser til aspekter som virker inn på vurderingene som rettsanvenderne foretar når de skal ta standpunkt i et rettsspørsmål.²¹⁷ En rettsnorm er med andre ord et rettslig normativt utsagn.²¹⁸ Her vil jeg imidlertid ta for meg begrepet *normer* ut fra en mer dagligdags forståelse, som sosiale normer. Når det gjelder begrepet *sammenligninger*, betraktes det i retorikken som et av de midlene vi kan ta i bruk for å overbevise,²¹⁹ men her vil jeg derimot drøfte det med utgangspunkt i Wittgensteins tenkning. Som vi har sett er situasjonen i rettssalen at de ulike partene vil fremme ulike fortellinger. For å underbygge fortellingen og den karakteriseringen av de tiltalte den

---

²¹⁷ Graver, *Juridisk overtalelseskunst*, s.36.

²¹⁸ Rettsnormene står i kontrast til moralske normative utsagn blant annet ved at de er forbundet med sanksjonsmakt, samt at de inngår i et formalisert sett av normer som er vedtatt av den lovgivende makt.

²¹⁹ Graver, *Juridisk overtalelseskunst*, s.46-48.

innebærer, er advokatene avhengige av å operere med en norm for adferd som dommerne kan vurdere tiltaltes oppførsel opp mot. Ofte er det slik at hvis de tiltalte avviker fra en generell norm for adferd, passer de i advokatens øyne inn i en annen generell norm for kriminell/avvikende adferd.²²⁰ Med andre ord: Enten har tiltalte likhetstrekk med de 'normale' eller med 'avvikerne'.²²¹ En konsekvens av dette kan være at nyanser går tapt. Begrepene språkspill og livsform kan i slike tilfeller hjelpe oss til å se den større konteksten som menneskene og språkbruken inngår i, og dermed oppdage forskjellene i det vi opprinnelig tenkte på som likt, som Lars Hertzberg peker på:

We might compare a word to the ball in a game or the pieces in chess: we have not learned to understand the game by simply observing the ball or the chess king or being told what they are called (PI §31). We must get clear about the role of the object in the game. Balls, for instance, are used in a variety of games: in one game you try to get the ball across the goal line or into a basket, in another you hit it across a net, in a third you try to hit it as far as you can while the other side tries to catch it, in yet another you try to hit your opponent with it, and so on. If you simply concentrate on the fact that in each of these activities a similar-shaped object is in use, you will miss out on all these essential differences.²²²

Dersom vi utelukkende fokuserer på de sidene ved et menneske som passer inn i vår idé om at vedkommende er kriminell, kan vi overse tegn og karaktertrekk som taler imot en slik oppfatning. Wittgenstein minner oss om at ikke bare i filosofien, men også i livet – og vi kunne legge til i rettssalen – kan vi bli villedet av likhetsassosiasjoner som ikke er relevante eller treffende for den saken som er oppe til

---

²²⁰ Kolflaath konkluderer f.eks. med at «atypisk adferd» hører til blant «de desidert hyppigste innsigelsene mot fortellingens generelle plausibilitet som er fremsatt [...] i sakene som utgjør mitt materiale». Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis*, s.128.

²²¹ Ragnar Hauge skriver om dette i forbindelse med det han kaller kriminalitet som livsform, hvor han baserer seg på professor i sosiologi Edwin M. Lemert og hevder at det som gjør at personer betraktes som avvik, ikke er kjennetegn eller egenskaper ved dem selv, men snarere fordi de «skiller seg ut fra det sine omgivelsene eller samfunnet definerer som variasjoner innenfor det normale». Ragnar Hauge, *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 1993), s.101.

²²² Lars Hertzberg, «Language-games and private language» i Jolly, *Wittgenstein: Key Concepts*, s.44.

vurdering. Det finnes bare ett middel mot denne fristelsen: «Å lytte til de svake stemmene som forteller oss at det ikke forholder seg likedan her som der».²²³ Men er det overhodet mulig for retten å ta stilling til det sammensatte og flertydige i menneskets adferd, uttrykk og handlinger?²²⁴

I rettssalen er det hovedsakelig de juridiske aktørene som bestemmer perspektivene som anlegges; det er deres blikk på tiltalte som blir framtreddende, og det er dette blikket som foranlediger de sammenligningene de foretar i forsøket på å underbygge deres fremstilling av hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Ikke desto mindre er det grunn til å være på vakt overfor en sammenlignende metode:

Sammenligningsobjektet, genstanden, ud fra hvilken denne betraktningsmåde er afledt, må vi have angivet, for at diskussionen ikke hele tiden skal være præget af uretfærdigheder. For da bliver også alt, der stemmer med betragtningens urbillige, om vi vil det eller ej, påstået om det objekt, som vi anvender betragtningen på; og så påstås det: «Det må nødvendigvis altid...».²²⁵

Wittgenstein framhever her utfordringene og mulighetene ved sammenligninger; vi må få angitt hvor betraktningsmåten avledes fra, ellers kan generaliseringene bli omseggripende. I *Filosofiske undersøkelser* hevder Wittgenstein noe lignende i §131:

---

²²³ Wittgenstein, *Den ukjente dagboken*, s.62.

²²⁴ Enkelte har hevdet at fremfor å ta på seg denne utfordrende oppgaven, er retten kjennetegnet ved at store følelser ekskluderes for å rydde plass til logiske og juridiske resonnementer. En som har tematisert dette, er Paul Gewirtz. I sin artikkel «Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems at the Criminal Trial» skriver han: «Law is all about human life, yet struggles to keep life at bay. This is especially true of the criminal case. [...] the criminal trial reflects and ignites large passions. Yet it usually seeks to exclude much of that passion from its stage as the trials proceeds with its structured process of legal proof and judgement.» Gewirtz, "Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems in the Criminal Trial," s.135. Betydningen av hvordan fortellinger [bevis] i rettssalen vurderes i samspill med menneskers uttrykk – deres fremtoning og språkbruk – tas blant annet opp av Jon Høyland. Om dommernes rolle skriver han: «Til det han observerer vil det ikke bare knyttes rasjonelle overveielser, men også følelser. Dommeren liker eller misliker et vitne, blir irritert på eller kjenner seg alliert med tiltalte, får sympati med eller misliker fornærmede osv.». Jon Høyland, "Hva styrer dommerens valg? Irrelevante og ubevisste faktorerets betydning for domstolens avgjørelser.," *Lov og Rett*, no. 01 (2003): s. 23.

²²⁵ Et utvalg av Wittgensteins notater ble samlet og publisert av Georg Henrik von Wright under tittelen *Vermischte Bemerkungen* i 1977. Boken utkom på engelsk i 1980 under tittelen *Culture and Value*. I denne avhandlingen siteres det konsekvent fra den danske utgaven, oversatt av Hans-Jørgen Schanz. Ludwig Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger* (Aarhus, Danmark: Forlaget Modtryk, 1991), s.24.

Vi kan nemlig bare unngå det uberettigede eller tomme i påstandene våre ved å vise frem forbildet som det det er, et sammenligningsobjekt – en målestokk så å si; og ikke som en fordom som virkeligheten skal svare til. (Den dogmatismen vi så lett henfaller til når vi bedriver filosofi.)²²⁶

Wittgensteins beskrivelse av filosofiens tendens til å bli dogmatisk, til å presse virkeligheten inn i en allerede eksisterende forestilling, fremfor å benytte sammenligningsobjektet som en målestokk, har kanskje likhetstrekk med den form for dogmatisk slutning fra det generelle til det partikulære som rettsaktørene benytter seg av? Sammenligningene er et viktig retorisk virkemiddel, men de har også en etisk dimensjon ved seg; hva og hvordan du sammenligner blir et spørsmål om moral. Ved alle overdrevne, dogmatiske betraktninger burde vi ifølge Wittgenstein spørre: «Hvad er nu virkelig sandt herved? Eller: I hvilket tilfælde passer det nu virkelig?»²²⁷

---

²²⁶ *Filosofiske undersøkelser*, s.80.

²²⁷ *Kultur og verdi. Spredte bemerkninger*, s.25.

4. INNLEDENDE OM ORDERUD-SAKEN

Innledningsvis

Sentrale navn i saken

De drepte i Orderud-saken er: Ekteparet Kristian og Marie Orderud og deres datter, Anne Orderud Paus.

De tiltalte i saken er: Per Orderud, sønn av Kristian og Marie og bror til Anne. Veronica Orderud, gift med Per. Kristin Kirkemo, halvsøster til Veronica. Lars Grønnerød, kjæreste med Kristin.

Andre navn som opptrer i denne fremstillingen av saken: David, sønn av Kristin Kirkemo. Sverre, biologisk far til Kristin og adoptivfar til Veronica. Per Paust, ektemann til Anne Orderud Paust.

Livsfortellingen til Orderud gård: karakterer, situasjoner og forhold

Familiehistorien

Ekteparet Kristian og Marie Orderud drev Orderud gård i Sørumsand. I 1952 føder Marie en datter, Anne, og to år senere, i 1954, fødes en sønn, Per. Etter daværende odelslov er det sønnen som har odelsretten til gården. I 1972 flytter Anne hjemmefra

for å utdanne seg til sekretær. Per blir boende på gården hvor han arbeider parallelt med at han går på skolen. I 1977 tar Per landbrukseksamen. Farens helse svikter og Per overtar i praksis driften av gården. I 1980 blir Kristian Orderud uføretrygdet og fire år senere, i 1984, blir Per forpakter av gården og deretter står han for investeringer og vedlikehold av den.²²⁸ Parallelt med gårdsdriften studerer Per juss og i 1986 blir han ferdigutdannet jurist. I 1989-1990 blir det nye huset 'kårboligen' oppført, finansiert av farens egne midler og et lån han opptar. I 1990 flytter foreldrene inn i det nye huset som de kaller «Kristiansborg». Per blir boende alene i det som kalles 'våningshuset', hvor han er vokst opp. Han sørger for driften av gården mens faren Kristian hjelper til med de daglige gjøremålene. I 1993 kommer Veronica Orderud (daværende Kirkemo) til Orderud gård som praktikant.

Veronica Orderud, født i 1972, vokser opp på Ekeberg i Oslo sammen med sin mor og morens kjæreste/Veronicas adoptivfar, og tre yngre halvsøsken, deriblant Kristin Kirkemo – som senere skal bli sentral i saken. Som en del av veterinærutdannelsen skal Veronica i et halvt års praksis på et husdyrbruk. I den forbindelse får hun et praktikantopphold på Orderud gård. Hun kommer dit på sensommeren i 1993, 21 år gammel. Der får hun ansvaret for fjøset, for å melke kuer, måke møkk og fore kalver. Til å begynne med bor Veronica i veslebygningen, et lite hus ved siden av våningshuset, men etter hvert som hun og Per får en nær relasjon, flytter hun inn til ham. Per og Veronica gifter seg sommeren 1994, om lag et år etter at Veronica kom til Orderud gård. Per er da 40 år og har bodd sammen med sine foreldre på Orderud gård hele sitt liv. Veronica tar opp igjen veterinærstudiene høsten 1995 og arbeider derfor mindre på gården. Samme år er hun også blitt tante til David, sønn av den ett år yngre halvsøsteren Kristin.

Gårdstvisten

Omkring årsskiftet 1994-95 gir Per uttrykk for at han vil ha en formell overdragelse av gården. Per og faren blir ikke enige om prisen og heller ikke om innholdet av kjøpekontrakten: Per mener han og faren har en muntlig avtale om at han skulle overta

---

²²⁸ Som forpakter 'leier' du et gårdsbruk til jordbruksdrift.

gården vederlagsfritt ettersom han har betalt for den via nedlagte arbeidstimer gjennom en årrekke, mens faren er opptatt av å få en riktig pris på gården, samt å sikre at datteren Anne får en andel av gårdens verdi. Uenigheten mellom far og sønn pågår over en lengre periode, og partene blir verken enige om pris eller vilkår for overdragelse.

I 1997 oppdager Kristian at han i sin selvangivelse, som Per har fylt ut, ikke lenger står oppført som eier av Orderud gård. Han tinglyser derfor en urådighetserklæring over eiendommen for å unngå eventuelle rettslige disposisjoner. Da Per oppdager dette, stevner han faren til Nes herredsrett den 25. september 1997. Han gjør gjeldende at han er eier av gården og viser til en kjøpskontrakt av 15. desember 1995. Kristian anerkjenner ikke kjøpskontrakten og hevder at han ikke har underskrevet den. Dom i saken falt 8. september 1998. Under sterk tvil kom retten frem til at kjøpskontrakten var gyldig. Kristian anker dommen. Kjøpskontrakten ble i ettertid sendt til skriftgranskning, ettersom ektheten av den ble et tema under rettsforhandlingene. Granskningen konkluderer med at underskriften er ekte. Under forhandlingene i straffesaken kommer det imidlertid frem at underskriften var forfalsket.

Gårdslivet

Konflikten mellom far og sønn fører til at gårdslivet på Orderud gård leves separat: Veronica og Per holder til i våningshuset, Kristian og Marie holder seg i Kårboligen. Det er begrenset kontakt mellom de to parene Orderud, selv om de begge fremdeles bor på samme gård. Anne har i en årrekke hatt ulike jobber i utlandet. Fra 1989 har hun imidlertid arbeidet i Norge, og i 1992 gifter hun seg med prosjektleder i Utenriksdepartementet, Per Paust.²²⁹ Hun besøker jevnlig foreldrene i kårboligen. Det er uenigheter omkring hvor involvert Anne var i konflikten mellom hennes bror og far. I perioden fra 1995-1997, hvor Per og Kristian ikke kan enes om en overdragelse av gården og relasjonene innad i Orderud-familien blir vanskeligere, begynner Per og

---

²²⁹ Per Paust blir senere leder for Utenriksdepartementets Utvalg for Sikkerhet og Nedrustning.

Veronica å omgås Veronicas familie. Etter at Kristin Kirkemo har fått en sønn besøker hun regelmessig ekteparet i våningshuset på Orderud gård.

Kristin og Lars

Kristin Kirkemo vokser opp på Ekeberg med sine foreldre og tre søsken, to yngre helsøsken i tillegg til halvsøsteren Veronica. Da hun begynner på videregående, flytter hun hjemmefra og inn hos sin fotballtrener og hans kamerat. Etter ett år slutter hun på skolen og får jobb i Dagbladet, først i bud-avdelingen, til sist i annonseavdelingen. I 1993 får hun kjæreste og begynner å jobbe i utelivsbransjen med ham. Der jobber hun et år inntil hun i 1994 blir gravid. Sønnen David blir født i 1995, og det følgende året besøker hun søsteren på Orderud gård endel ganger med mann og barn. Forholdet med barnets far tar slutt og Kristin møter Lars Grønnerød. De blir kjærester og hun flytter inn hos ham i hans leilighet på Frogner.

Lars Grønnerød har arbeidet i sin families forretningsvirksomhet inntil han i 1990 for første gang blir involvert i narkotikahandel. På starten av 1990-tallet blir han innblandet i diverse kriminalitet og har flere dommer og fengselsopphold bak seg, blant annet for kjøp og salg av narkotika samt heleri. I juli og august 1997 lar Grønnerød seg frivillig innlegge på et behandlingssenter for alkoholproblemer. Høsten samme år, da han er ute igjen, møter han Kristin. Hun er på det tidspunkt havnet i et kriminelt miljø og misbruker narkotika. Derfor har hennes far, Sverre, fått omsorgsretten for sønnen David. Halvsøsteren Veronica har også fått et nært forhold til David, som besøker Orderud gård både med og uten sin mor. Høsten 1998 blir Lars med Kristin til Orderud gård for første gang. Der møter han Per og Veronica Orderud.

Sommer og høst 1998

På sensommeren og utover høsten 1998 skjer det ulike hendelser som skal bli sentrale i drapssaken. I juli 1998 oppdages et attentatforsøk rettet mot Anne Orderud Paust. Hun finner en udetonert bombe under sin bil. Måneden etter, i august 1998, rettes et nytt attentatforsøk mot ekteparet Paust. Denne gangen finner Per Paust en lekkende 5 kilos propanbeholder utenfor parets leilighet i Oslo. Mediene spekulerer i hvorvidt attentatene kan være forbundet med deres arbeid i statlige departementer, og politiet

etterforsker de to attentatforsøkene i sammenheng. Ekteparet kommer under politibeskyttelse, og etter et kort opphold på ukjent adresse i Norge blir de i september samme år evakuert til New York, hvor de oppholder seg i fire måneder i diplomatisk tjeneste. Attentatene er fortsatt uopklarte når ekteparet i januar 1999 vender hjem til Norge. De har politibeskyttelse inntil mars 1999. Per Paust dør 6. mai 1999, etter et kort tids sykeleie.

I begynnelsen av september 1998 vinner Per rettssaken mot sin far, men under sterk tvil. Faren anker dommen. På Pers side av gården kommer nå Kristin på regelmessig besøk for å pusse opp en gammel traktor. Hennes kjæreste Lars er også på gården fra tid til annen. Veronica er involvert i kommunikasjonen med barnevernet omkring samværet mellom Kristin og David.

Drapene

Søndag den 23. mai 1999, få uker etter Per Pausts død, blir Anne Orderud Paust (47) og hennes foreldre, Kristian og Marie Orderud, funnet drept. De blir funnet i ekteparets hjem av Kristians bror, Hans, som hadde tatt turen over til kårboligen etter at han forgjeves hadde forsøkt å komme i kontakt med broren på telefon. Undersøkelser viser at de sannsynligvis er blitt drept natt til lørdag den 22. mai, av skytevåpen på kloss hold.

Etterforskningen ²³⁰

I mediene blir drapene i første omgang satt i sammenheng med de to attentatforsøkene rettet mot Anne Orderud Paust og hennes nylig avdøde mann Per Paust. Men den 25. mai, to dager etter at drapene blir oppdaget, uttaler politietterforsker Espen Gran at «[...] det er ingenting som tilsier at drapene er politisk motivert».²³¹ Politiet velger å fokusere på den interne konflikten i Orderud-familien om overdragelse av gården. Per

---

²³⁰ Denne redegjørelsen baserer seg hovedsakelig på informasjon hentet fra dommene i begge rettsinstansene og eksaminasjonen av de tiltalte under ankeforhandlingene.

²³¹ Dagsrevyen, d. 25 mai 1999

og Veronica Orderud blir avhørt av politiet første gang den 24. mai, mens de befinner seg i Nesbyen for et hundestevne. De blir avhørt igjen den 7. juni.

Noen dager tidligere, den 1. juni 1999, litt over en uke etter at drapene ble oppdaget, blir Kristin Kirkemo pågrepet i forbindelse med et hytteinnbrudd. Hun oppgir både sin mors og Lars Grønnerøds adresse som sin bopel. Politiet ransaker deretter Grønnerøds leilighet og finner blant annet ammunisjon og et magasin til en kaliber 22-pistol. Kirkemo blir løslatt dagen etter, men pågrepet igjen den 11. juni etter at politiets våpentekniske eksperter den 9. juni kunne fastslå at hylser som var funnet på drapsstedet, hadde sittet i magasinet som ble beslaglagt i leiligheten til Lars Grønnerød. I avhør den 12. juni skal Kirkemo ha fortalt at Lars Grønnerød hadde en 38-kaliber revolver. Grønnerød ble pågrepet samme dag og siktet for overtredelse av våpenloven.

Under avhøret av Grønnerød blir han konfrontert med Kirkemos forklaring om at han eier en 38-kaliber revolver. Dagen etter forteller han at Kirkemo på eget initiativ hadde reist til Molde i desember og kjøpt to kaliber 22 pistoler og ammunisjon, og at disse var blitt avlevert til Per og Veronica Orderud på lille julaften, den 23. desember 1998. Grønnerød innrømmer også at han eide en 38-kaliber revolver, men hevder at han overleverte denne til Per Orderud natt til 3. april 1999.²³² Med seg tilbake skal han ha fått en av de to pistolene ekteparet mottok lille julaften 1998. I et avhør noen dager senere sier Kristin Kirkemo – etter å ha blitt konfrontert med Grønnerøds forklaring – at hun kjøpte våpen i Molde og hevder samtidig at hun avleverte disse hos Per og Veronica Orderud lille julaften 1998. Hun påstår også at drapene på Kristian og Marie Orderud og Anne og Per Paust ble planlagt samme kveld.

På bakgrunn av Grønnerøds og Kirkemos forklaringer blir Per og Veronica Orderud pågrepet den 13. juni 1999 og siktet i saken. Kristin Kirkemo har på dette tidspunktet forklart at ekteparet spurte om hun kunne skaffe dem våpen høsten 1998 og at hun lille julaften 1998 avleverte to våpen til ekteparet og at det i den forbindelse ble avfyrt et vådeskudd i våningshuset. Veronica Orderud forteller ikke på

---

²³² Til å begynne med forteller Grønnerød at denne overleveringen fant sted tidligere, en gang i mars 1999. Han gir ulike forklaringer med hensyn til tidspunktet for overleveringen helt inntil han får en telefonutskrift og kan knytte turen til noen telefonsamtaler han foretok.

pågrepstidspunktet om noen skuddepisode lille julaften.²³³ Til et fengslingsmøte i forhørsretten den 15. juni nekter Veronica for at det har vært andre våpen på gården enn et gammelt luftgevær. Etter rettsmøtet blir Per og Veronica Orderud løslatt. Dommeren ser det ikke som sannsynlig at de er involvert i saken. Etterfølgende blir det arrangert muntlige forhandlinger i lagmannsretten. Per og Veronica skal forklare seg direkte til retten.²³⁴ Et tilsvarende skrevet av advokat Schiøtz datert den 17. juni 1999 meddeler:

I nærværende sak står en vurdering av partenes troverdighet helt sentralt. Forhørsrettsdommeren har hatt et helt usedvanlig godt grunnlag for å vurdere partenes troverdighet, om hva de siktede forklarte, observasjon av måten de siktede svarte på, geberder og mimikk. Begge de siktede ga et usedvanlig troverdig inntrykk som fullt støttet opp om de detaljerte politiforklaringer som de tidligere har avgitt i sakens anledning. I en sak med så ekstrem viktighet må forhørsrettens vurdering, på bakgrunn av umiddelbar bevisføring, tillegges vesentlig vekt.

Til møtet i lagmannsretten avviser Veronica deler av Kristin Kirkemos forklaringer, blant annet har det ifølge Veronica ikke vært tale om overlevering av våpen. Hun vedgår skuddeepisoden med Kristin i et senere avhør i juli, og sier at hun har løyet om dette for å skåne nevøen David. Hun gir en annen beskrivelse av hendelsen enn Kristin. Per og Veronica har hele tiden hevdet sin uskyld og nektet ethvert bekjentskap med både våpenoverlevering og drapsplanlegging lille julaften, samt våpenbytte den 3. april.

Påtalemyndighetene baserer tiltalen hovedsakelig på forklaringene til Kristin og Lars. Grønnerøds forklaring sammenfaller på sentrale punkter med Kirkemos, bortsett fra når det gjelder drapsplanlegging lille julaften. Grønnerød vedgår å ha fått en forespørsel fra Per Orderud om anskaffelsen av skytevåpen. Han forteller at han i den forbindelse mottok 20 000 kroner fra Per Orderud, og ga hele beløpet til Kristin da hun skulle reise til Molde for å hente våpnene. Han medgir å ha sett våpnene hos Per og

---

²³³ Forklaringen på at hun holdt tilbake denne informasjonen er i følge henne selv at hun ikke hadde gjort koblingen mellom Kristin Kirkemo og drapene og derfor heller ikke betraktet våpenet Kristin hadde tatt med inn i huset hennes som relevant for saken.

²³⁴ Slike forhandlinger behandles vanligvis skriftlig.

Veronica Orderud på lille julaften, hvor han også ifølge sin egen forklaring har vist dem hvordan det kan ha sittet en kule i pistolen uten at magasinet var i. Grønnerød hevder med dette at han har gitt ekteparet en forklaring på vådeskuddet, men avviser at dette kan kalles «våpentrening», slik Kristin Kirkemo beskriver hendelsen. Han benekter samtidig på det sterkeste ethvert kjennskap til den drapsplanleggingen Kristin Kirkemo påstår fant sted. Grønnerød forteller videre at han 3. april, etter lang tid med pågang fra Per Orderud om å få et sterkere våpen, kjører til Orderud gård og leverer sin egen revolver til ham. Med seg tilbake fikk han en av pistolene Per og Veronica hadde fått på lille julaften.

Etterforskningen frembringer ikke avgjørende tekniske bevis. Et av de viktigste sporene er likevel å påvise at det har vært våpen i Per og Veronicas hus. Ved hjelp av tekniske undersøkelser kan politiet stadfeste at merker i ekteparets spisebord og et knust litografi som hang på veggen har skuddspor som stammer fra et skytevåpen. Dette faktum og det at Kirkemo nevner en forfalsket underskrift på en kjøpskontrakt, blir sentrale omdreiningspunkter for påtalemyndigheten. Flere andre spor blir også viktige i etterforskningen: 1) 180-sporet: En gang mellom påsken og pinsen 1999 mottok nummeropplysningen 180 en oppringning fra en person som taler nedsettende og truende om Anne Orderud Paust, og varsler om et kommende mord på henne og hennes foreldre. I første omgang forsøker politiet å knytte Per Orderud til oppringningen, men klarer ikke å bevise en slik forbindelse. 2) Etterforskere finner en hjemmestrikket ullsokk i skogholtet utenfor kårboligen. Denne forsøker de å knytte opp til Kristin Kirkemos beretning om drapsplanleggingen hvor det angivelig skal ha blitt foreslått å bruke sokker utenpå skoene som et ledd i drapshandlingene. 3) Politiet mener at et pistolmagasin som ble funnet hjemme hos Lars Grønnerød under en ransaking har sittet i drapsvåpenet da skuddene gikk av på Orderud gård. Grønnerød hevder at han ikke har vært i kontakt med noen av våpnene etter at han overleverte det siste til ekteparet i starten av april 1999. 4) Politiet finner fragment av et fotavtrykk på en glassbit fra verandadøren som ble knust da gjerningspersonen(e) tok seg inn i kårboligen. De mener det stammer fra en damesko i størrelse 39-41 og betrakter det derfor som en indikasjon på at en kvinne var med på å utføre drapene. 5) Politiet kan knytte prosjektiler fra drapsvåpenet til prosjektiler fra en revolver som Grønnerød sier han har prøveskutt med i en trestamme og senere avlevert til Per Orderud. 6) Politiet

kan påvise periodevis hyppig telefonkontakt mellom Lars Grønnerød og Per Orderud. Sistnevnte hevder denne kontakten handlet om at Grønnerød skulle hjelpe ham med å skaffe minnebrikker til en datamaskin.

Som det fremgår av det ovennevnte finnes det flere påviselige forbindelser mellom Lars Grønnerød og våpnene. Det som ikke kan verifiseres er at våpnene er blitt overdratt til Per og Veronica Orderud. Det finnes ingen bevis eller spor som direkte knytter Per og Veronica til våpen, foruten skuddmerkene i huset deres. Kristin Kirkemo gir flere feilaktige og uriktige opplysninger, ikke desto mindre er deler av hennes forklaringer blitt støttet av tekniske undersøkelser. Sentralt står hennes beskrivelse av skuddepisoden hos Per og Veronica på lille julaften 1998, samme kveld som hun hevder våpnene ble overlevert. I følge påtalemyndigheten understøtter de tekniske undersøkelsene hennes forklaring av hendelsen, på bekostning av Veronicas versjon, som er helt annerledes.

Tiltalen og hovedforhandlinger

Statsadvokatene Jørn Sigurd Maurud og Olav Helge Thue innstilte på at tiltalen mot ekteparet i trippeldrapssaken skulle henlegges, men tiltale tas ut mot Kristin Kirkemo Haukeland og Lars Grønnerød. Riksadvokaten valgte likevel å tiltale alle fire for medvirkning til trippeldrap. Saken kom opp for tingretten i Frogner Grendehus den 18. april-15. juni.²³⁵ Per Orderud, Veronica Orderud, Kristin Kirkemo Haukeland og Lars Grønnerød stod tiltalt for overtredelse av straffelovens §233, første og annet ledd: *«For med overlegg å ha forvoldt en annens død eller medvirket til dette»*. I tillegg var Kirkemo Haukeland og Grønnerød siktet for attentatene mot Anne Orderud Paust, for overtredelse av straffelovens §227, første straffalternativ: *«For i ord eller handling å ha truet med en straffbar handling som kan medføre høyere straff enn seks måneders fengsel, under slike omstendigheter at trusselen var skikket til å fremkalle alvorlig frykt, eller medvirket til dette»*. Aktoratet nedlegger påstand om at Per Orderud skal

---

²³⁶Dommere var sorenskriver Trond Våpenstad (formann) og byrettsdommer Tor Langbach. Meddommere var pensjonist Reidun Nikolaisen, sekretær Solveig Voldbakken og trygdesjef Holger Melby.

fradømmes arveretten etter sine foreldre og sin søster, jf. arveloven §73. Grunnlaget for tiltalen som skulle behandles under hovedforhandlingene var følgende forhold:

Høsten 1998 henvendte Veronica og Per Kristian Orderud seg til Kristin Kirkemo Haukeland og Lars Grønnerød med forespørsel om de kunne skaffe skytevåpen. Per Kristian Orderud gav deretter Lars Grønnerød penger til våpenanskaffelsen. Den 22. desember 1998 benyttet Kristin Kirkemo Haukeland deler av dette beløpet til å kjøpe to pistoler cal. 22 og ammunisjon av en person i Molde. Under et besøk på Orderud gård den 23. desember samme år overleverte hun pistolene med ammunisjon til Veronica og Per Kristian Orderud. Samme kveld og/eller påfølgende natt planla Veronica og Per Kristian Orderud, Kristin Kirkemo Haukeland og Lars Grønnerød nærmere hvordan drapene på Kristian Magnus Orderud, Marie Orderud og Anne Orderud Paust skulle gjennomføres. Veronica og Per Kristian Orderud fikk herunder opplæring i bruk av våpnene. Natt til 3. april 1999 på Orderud gård mottok Per Kristian Orderud en revolver cal. 38 med ammunisjon fra Lars Grønnerød i bytte med en av pistolene som Kristin Kirkemo Haukeland hadde skaffet. Våpenbyttet skjedde etter initiativ fra Per Kristian Orderud.²³⁶

Hovedforhandlingene i Nes herredsrett forløp over ni uker. Forsvarere for Per Orderud var Cato Schiøtz og Jarl Borgvin Dørre, forsvarere for Veronica Orderud var Frode Sulland og Heidi Ysen, forsvarere for Kristin Kirkemo Haukeland var Tor Kjærvik og Johnny Veum, forsvarere for Lars Grønnerød var Steinar Wiik Sørvik og Morten Kjensli. Påtalemyndighetene ved Jørn Sigurd Maurud og Olav Helge Thue førte omlag 55 vitner, forsvarerne om lag 15-20 vitner hver.

Ekteparets forsvarere kjører et tett parløp under forhandlingene i Nes herredsrett. Forsvaret fokuserer på å lansere andre, alternative teorier om motivet for drapene enn den som er lagt til grunn i tiltalen. I denne forbindelse antyder advokatene at foreldrene Kristian og Marie Orderud ikke var hovedmålet for drapene, men i stedet datteren Anne Orderud Paust, og at motivet for drapene av denne grunn må finnes i hennes historie. De to sentrale teoriene de introduserer er at svar enten skal finnes i Kristin Kirkemos posisjon i den jugoslaviske mafiaen eller i en potensiell strid mellom Anne Orderud Paust og Per Pausts familie som skulle kunne muliggjøre at noen i

---

²³⁶ Dommen fra Nes herredsrett, pr. 22. juni 2001.

Paust-familien var ute etter Anne personlig.²³⁷ I denne forbindelse retter de kritikk mot politiets etterforskning, som de mener har vært mangelfull og ensporet. De understreker den reelle faren for at ekteparet dømmes etter ‘eliminajonsmetoden’: Når ingen andre kan være skyldige, så må det være de to. Under hovedforhandlingene i Nes herredsrett innrømmer Per Kristian Orderud å ha løyet for politiet og domstolen om den forfalskede underskriften på kjøpekontrakten, og for politi og forhørsretten om vådeskuddet på gården lille julaften.²³⁸

Den 22. juni 2001 kom herredsrettens dom i saken: Per Kristian Orderud og Veronica Orderud ble idømt maksimumsstraff på 21 års fengsel. Begge anker dommen. Kristin Kirkemo Haukeland blir funnet skyldig i begge tiltalepunkter og dømmes til 21 års fengsel. Hun anker dommen. Lars Grønnerød frifinnes for tiltalepost II og blir i tiltalepost I, vedrørende overtredelse av straffelovens §233, funnet ikke skyldig. Retten finner at han kun uaktsomt var med på planlegging av drapene og derfor skal dømmes etter straffelovens §239, første straffealternativ. Han blir idømt fengsel i 2 år og 6 måneder. Påtalemyndigheten anker dommen.

Anken

Ankeforhandlingene foregikk i Eidsivating lagmannsrett og fant sted i tiden fra 14. januar til 22. mars 2002, med til sammen 38 rettsdager. Det ble avhørt 98 vitner, hvorav to vitner ved telefonavhør. Tre av vitnene var sakkyndige vitner. For lagmannsretten møtte også to rettsoppnevnte sakkyndige. Hele ankeforhandlingen ble tatt opp på videobånd.

Resultatet av lagmannsrettens behandling var som følger: Per og Veronica Orderud dømmes i lagmannsretten for forbrytelser mot straffeloven §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd, til fengsel i 21 år. Kristin Kirkemo blir funnet skyldig i medvirkning til overlagt drap og dømmes for forbrytelser mot straffelovens §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd til fengsel i 16

---

²³⁷ Faren til Kristin Kirkemos barn, David, skal ha hatt nær tilknytning til den jugoslaviske mafiaen i Oslo på den tiden.

²³⁸ Per Orderud innrømmer i herredsretten at underskriften på kjøpskontrakten er forfalsket, men han nekter å si noe om hvordan dette kom i stand og av hvem.

år. Et mindretall på tre meddommere ville straffe Kirkemo med 12 år.²³⁹ Kristins straff reduseres altså med 5 år i lagmannsretten. Lars Grønnerød dømmes for forbrytelse mot straffeloven §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd til fengsel i 18 år.

Dommene

Per Kristian Orderud

I Nes herredsrett ble Per Kristian Orderud funnet skyldig i overlagt medvirkning til drapene og dømt for forbrytelser mot straffelovens §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd, til fengsel i 21 år. Han ble også fradømt arveretten til gården. Herredsretten la gårdstvisten til grunn som motiv for drapene. Den vurderer at tvisten mellom far og sønn ikke var forlikt på drapstidspunktet, selv om Per Orderuds forsvarere forsøkte å fremme en slik fortelling i tingretten. I dommen vektlegges punkter som underbygger et bilde av at sønnen var midt i en intens konflikt med foreldrene: «[...] ekteparet må i det hele tatt i de siste årene før drapene ha vært sterkt preget av den pågående tvisten med foreldrene», «Per Orderud har åpenbart vært fortvilet» og «slik retten ser det, er det ikke tvil om at den situasjonen ekteparet var oppe i, kan være et tilstrekkelig motiv for drap».²⁴⁰ Disse vurderingene knyttes til tiltaltes bruk av forfalskede dokumenter og hans uriktige forklaringer både til egen advokat og til retten: «Hvis dette kom frem ville det være ytterst pinlig for ham i forhold til foreldrene, og det ville bli desto verre om det kom åpent frem overfor retten og eventuelt ble allment kjent i familien og på Sørumsand». I tillegg fremgår det av rettens beskrivelse av sakens bakgrunn at den vektlegger Orderuds økonomi når det gjaldt driften av gården og en gjeld på flere millioner kroner. En slik evaluering av tiltaltes situasjon underbygger hans drapsmotiv. Et av momentene som trekkes frem for å underbygge dette er at: «ekteparet møtte ikke opp i Per Pausts begravelse og

---

²³⁹ Dommen fra lagmannsretten, d. 5. april 2002.

²⁴⁰ Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. juni 2001

sendte heller ikke blomster».²⁴¹ Retten vurderer videre at drapstankene særlig var knyttet til søsteren; dersom hun forsvant ville tiltaltes problem være løst. Dommen poengterer at planlegging av drap er en adferd i strid med tiltaltes tidligere livsførsel, men forklarer dette med konens inntreden – hun hadde slått seg ned med tiltalte «i den tro at han eide gården» – og en oppbygd aggresjon hos dem begge.

Retten har tillagt Lars Grønnerød troverdighet både når det gjelder våpenoverlevering lille julaften og våpenbyttet natt til 3. april. Per Orderud er med andre ord ikke blitt trodd på noen av følgende sentrale punkter: Beskrivelsen av forholdet til søsteren, hans versjon av gårdstvistens konfliktnivå og status quo på drapstidspunktet, eller hendelsesforløpet på lille julaften. Retten legger til grunn at Per Orderud hadde betalt Lars Grønnerød for å skaffe våpen, at han mottok disse våpnene lille julaften 1998 og at han fikk Grønnerøds revolver natt til 3. april 1999.

I Eidsivating lagmannsrett anlegger tiltalte og hans forsvarere en annen strategi enn i Nes herredsrett: Der hvor de i første rettsinstans bygget forsvaret opp omkring å lansere alternative teorier og drapsmenn, er de nå fokusert på få frem at påtalemyndighetens bevis ikke holder, og samtidig etablere et mer sympatisk og nyansert bilde av både tiltalte og Orderud-familien. Likevel vurderer også lagmannsretten, i likhet med herredsretten, at gårdstvisten er motivet for drapene. Om situasjonen forut for ankeforhandlingen i den sivile saken vurderer retten:

For ektefellene må det ha fremstått som nærliggende at forfalskningen ville blitt avslørt i forbindelse med lagmannsrettens behandling. Dette ville i så fall innebære at de tapte saken, at det ville bli innledet straffeforfølgning mot dem og at de ville lide fullstendig tap av sosial anseelse. Retten legger til grunn at disse forhold etter hvert førte til drapsplanlegging og anskaffelse av våpen og ammunisjon.²⁴²

Til forskjell fra vurderingen i herredsrettsdommen vektlegger ikke lagmannsretten i særlig grad søsterens rolle i gårdstvisten. Ikke desto mindre konkluderer dommen med følgende: «Lagmannsretten legger til grunn at Per Orderud har medvirket over lang tid

---

²⁴¹ Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. juni 2001

²⁴² Dommen fra Eidsivating lagmannsrett pr. 5. april 2002.

med et fast fullbyrdesforsett, og at han etter overlegg har overlatt fullbyrdelsen av planene til andre. Per Orderud blir etter dette å straffe for forbrytelser mot straffeloven §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd til fengsel i 21 år. [...]».²⁴³

Veronica Orderud

I Nes herredsrett ble Veronica Orderud funnet skyldig i overlagt medvirkning til drapene og dømt for forbrytelser mot straffelovens §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd, til fengsel i 21 år. Dommen fra Nes herredsrett hevder at Veronica Orderud «tydeligvis hadde slått seg sammen med Per Orderud i den tro at han eide gården, og med utsikt til en trygg tilværelse, også økonomisk».²⁴⁴ En slik vurdering underbygger et eventuelt drapsmotiv hos tiltalte; gården var av betydning også for henne. I tråd med dette vurderes Veronica Orderuds deltakelse på linje med ektemannen; ekteparet delte både frustrasjon og engasjement når det gjaldt konflikten med foreldrene, og de har «gjensidig styrket hverandres forsett».²⁴⁵ I likhet med vurderingen av Per Orderud, fremhever retten det forhold at Veronica Orderud tidligere har forklart seg usant i retten i den sivile saken om gårdstvisten, og påpeker at dette ikke er uten betydning for vurderingen av tiltaltes troverdighet. Dommen slår fast at det kan svekke tiltaltes troverdighet at hun ikke har samarbeidet med politiet. Andre forhold som vurderes som sentrale, er både situasjonen omkring den sivile saken og at dokumentene i saken var forfalsket, samt det dårlige forholdet til Per Orderuds søster Anne.²⁴⁶ Dommen vektlegger Veronica Orderuds dagboksnotater hvor hun blant annet har skrevet «svina vil ha rettssak» og «jeg ønsker dem døde», som et argument for rettens vurdering om at det «ikke [er] tvilsomt at gårdskonflikten har ledet til drapene».²⁴⁷

Lagmannsrettens vurdering av Veronica Orderud er i hovedsak lik vurderingen fra Nes Herredsrett. Likevel antydes noen sentrale forskjeller; der hvor dommen fra herredsretten vektlegger at Veronica Orderud slo seg ned med Per Orderud for å sikre

---

²⁴³ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett pr. 5. april 2002.

²⁴⁴ Jf. Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001

²⁴⁵ Jf. Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001

²⁴⁶ Jf. Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001

²⁴⁷ Jf. Dommen fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001

seg økonomisk og således knytter et eget motiv til Veronica Orderud, påpeker dommen fra lagmannsretten eksplisitt at den ikke tillegger Veronica Orderud et eget motiv: «Lagmannsretten kan ved straffeutmålingen ikke legge til grunn at hun har vært noen drivende kraft som har utnyttet en ekstrem lojalitet hos ektemannen og som har fått ham med på noe han egentlig ikke ville. Hennes motiv var forankret i ektemannens egen konflikt med sine foreldre».²⁴⁸ Retten legger til grunn at Veronica Orderud har medvirket over lang tid med et fast fullbyrdelsesforsett, og etter overlegg har overlatt fullbyrdelsen av drapene til andre. Hun straffes med fengsel i 21 år.

Kristin Kirkemo

I Nes herredsrett ble Kristin Kirkemo funnet skyldig i overlatt medvirkning til drap og dømt for brudd på straffeloven §233 første og annet ledd og §227 første straffealternativ, jf. straffeloven §62 første ledd, til fengsel i 21 år. Av dommen fra Nes herredsrett fremgår det at Kirkemo tillegges svært lite troverdighet. Retten vurderer at «For Kristin Kirkemos del gjelder det særlige forhold at bevisførselen har gitt et bilde av henne som en rusmisbruker som er blitt oppfattet som grenseløs, uærlig og løgnaktig. Dette er egnet til å gjøre det problematisk å skulle legge avgjørende vekt på hva hun har forklart».²⁴⁹ Dette synspunktet preger dommen i sin helhet. Retten vurderer at Kirkemos forklaring om våpenforespørsel, våpenoverlevering og vådeskudd kun er troverdige fordi Lars Grønnerød understøtter dem, mens hennes forklaring om våpentrening og drapsplanlegging vurderes som utroverdige fordi Grønnerød ikke understøtter dem.

Tiltalen mot Kirkemo gjelder medvirkningshandlinger i form av anskaffelse av pistoler og ammunisjon i Molde og overlevering av dette til ekteparet, samt deltakelse i planleggingen av drapene. I dommen fra hovedforhandlingene har retten både funnet det bevist at Kirkemo har anskaffet pistoler i Molde, samt at hun har overlevert disse til ekteparet. For at disse bevisene skal kunne gå under betegnelsen straffbar medvirkning, må den ene pistolen være brukt under drapene, hvilket retten finner bevist, og hun må ved anskaffelsen ha hatt drapsforsett, hvilket retten også finner

---

²⁴⁸ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett pr. 5. april 2002

²⁴⁹ Dommen fra Nes herredsrett, 22. juni 2001

bevist med bakgrunn i ulike vitneforklaringer. De konkluderer med følgende: «Kristin Kirkemo har etter rettens syn forut for og på tidspunktet for anskaffelsen av våpnene åpenbart hatt drapsforsett».²⁵⁰ Et annet sentralt moment i vurderingen av medvirkningshandlingen, er hvorvidt det har funnet sted en drapsplanlegging og om Kirkemo selv deltok i denne. Kirkemo har hele tiden hevdet at det foregikk en drapsplanlegging, men at hun ikke selv deltok. Nes herredsrett vurderer at det har funnet sted en drapsplanlegging, men at de ikke kan legge til grunn at den skjedde på lille julaften som Kirkemo hevder, men at tiltalte utvilsomt har deltatt i planleggingen: «Hun har vært en aktiv deltaker i planleggingen».²⁵¹ Rettens konklusjon er at Kirkemo har hatt drapsforsett, at hun har sett drapene som en «sikker eller overveiende sannsynlig følge av sin medvirkning». At hennes deltakelse i drapsprosjektet har skjedd over lang tid vitner om at det «utvilsomt foreligger overlegg». I tillegg dømmes Kirkemo i samsvar med tiltalens post II for å ha festet dynamitt under Anne Orderud Paust bil og foretatt en handling «egnet til å fremkalle alvorlig frykt». Som begrunnelse for den samlede straffeutmålingen konstaterer retten følgende:

Hun har, som ekteparet Orderud, over en lengre periode engasjert seg aktivt og konkret i planleggingen og forberedelsen av drapene. Hun har bidratt til å fremskaffe de våpnene som ble brukt, og har gjort flere forsøk på å verve andre til å gjennomføre drapene. Hun har handlet ut fra egen vinnings hensikt, i det hun sannsynligvis har vært stilt i utsikt verdier – penger, eiendom eller leilighet – fra ekteparets side. Også hun har hatt god tid til å erverve motforestillinger, men uten at så har skjedd. Det foreligger ingen formildende omstendigheter.²⁵²

Vurderingen av Kristin Kirkemo etter ankeforhandlingene i lagmannsretten adskiller seg fra herredsrettens vurdering på flere sentrale punkter. Det fremgår av lagmannsrettens bemerkninger at retten baserer store deler av sin beskrivelse av hendelsesforløpet tiltalen gjelder på forklaringen til Kirkemo – og da særlig om hvordan drapsplanleggingen på lille julaften forløp. I dommen legger retten Kirkemos forklaring til grunn, og det ganske bokstavelig:

---

²⁵⁰ Dommen fra Nes herredsrett d. 22. Juni 2001

²⁵¹ Dommen fra Nes herredsrett d. 22. Juni 2001

²⁵² Dommen fra Nes herredsrett d. 22. Juni 2001

Under diskusjonen om hvordan drapene skulle gjennomføres, ble det sagt at man måtte ta dem som var lettest til bens først, og at man kunne bruke sokker utenpå skoene for ikke å legge igjen spor. Kristin Kirkemo bemerket til dette at man ikke kunne drepe mennesker bare på grunn av en gårdstvist. Per Orderud svarte da at hun måtte skjønne alvoret i dette, mens Veronica Orderud uttalte at det dreide seg om et spørsmål om liv eller død.²⁵³

Dette er en gjengivelse av Kristin Kirkemos beskrivelse: Hun er med andre ord blitt trodd av retten på dette punktet. I tråd med hvordan lagretten tillegger Kirkemos forklaring troverdighet, vurderer retten også at Kirkemo: «har hatt en klart mer begrenset rolle enn ekteparet». Retten vurderer det som usikkert hvorvidt Kirkemo hadde forsett med hensyn til drapsfullbyrdelse da hun leverte våpnene til ekteparet, men legger til grunn at hun må ha regnet det som «en realistisk mulighet at pistolene skulle benyttes til drap». Også i lagmannsretten vurdering av hvorvidt Kirkemo hadde drapsforsett og medvirket med overlegg blir det tydelig at de legger hennes egen forklaring til grunn for denne vurderingen. Hun blir altså trodd på sentrale punkter; «hun [ble] vitne til en detaljert drapsplanlegging [...]». Retten er derfor i hovedsak fokusert på å vurdere hendelsene slik Kirkemo beskriver dem opp mot de avgjørende straffebud. Mer konkret: De legger for eksempel til grunn at Kirkemo hentet våpnene ned fra låven og ga dem til ekteparet lille julaften, som hun selv hevder. Derfor er retten i denne forbindelse opptatt av at hun faktisk gjorde dette, selv om hun etter rettens vurdering må ha sett det som en realistisk mulighet at de skulle benyttes til drap; «[...] hun fikk som følge av denne involvering en klar plikt til å motvirke at pistolene ble brukt til drapshandlinger».²⁵⁴ Retten vurderer at Kirkemo må ha «[...] regnet drapene som sannsynlig og når hun likevel ikke foretok seg noe for å forhindre drapene, har hun «[...] ved sin unnlåtelse gjort seg skyldig i overlatt medvirkning til forsettlig drap».²⁵⁵

Lagmannsretten tillegger altså Kristin Kirkemo langt større troverdighet enn herredsretten gjorde. Lagretten konkluderer med; «Kristin Kirkemos rolle har vært begrenset. Det er ekteparet som har initiert drapene, og hun er blitt trukket med i

---

²⁵³ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett 5. april 2002

²⁵⁴ Dommen fra lagmannsretten, d. 5. april 2002

²⁵⁵ Dommen fra lagmannsretten, d. 5. april 2002

planleggingen av de grufulle handlingene etter deres påtrykk». I tillegg til Kirkemos begrensede rolle trekker dommen frem formildende omstendigheter som for eksempel at Kirkemo har hjulpet etterforskningen i saken.

Kristin Kirkemo blir funnet skyldig i medvirkning til overlagt drap og dømmes for forbrytelser mot straffelovens §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd til fengsel i 16 år. Et mindretall på tre meddommere ville straffe Kirkemo med 12 år.²⁵⁶ Kirkemos straff reduseres altså med fem år i lagmannsretten.

Lars Grønnerød

I Nes herredsrett ble Lars Grønnerød frifunnet for forsettlig medvirkning til drap og i stedet funnet skyldig i uaktsom medvirkning til drap. Han dømmes derfor for forbrytelser mot straffeloven §239 første straffealternativ, jf. straffeloven §62 første ledd, til fengsel i 2 år og 6 måneder. Generelt om Grønnerøds troverdighet står det i dommen: «Lars Grønnerød er kriminell og har nær tilknytning til et kriminelt miljø, og også han har misbrukt narkotika. Dette kan gi grunnlag for atskillig skepsis med hensyn til hans troverdighet. Han har likevel i så måte gitt et inntrykk som er annerledes enn Kristin Kirkemo».²⁵⁷ Den siste vurderingen får avgjørende betydning for Grønnerød. Som vi har sett legger herredsretten kun til grunn de momentene i Kirkemos forklaring som understøttes av Grønnerød, hvilket medfører at retten ikke legger til grunn at det fant sted en drapsplanlegging lille julaften. At Grønnerød blir trodd på dette punktet får betydning for vurderingen av hans medvirkning. Angående den påståtte våpenoverleveringen, hvor Grønnerød angivelig leverer sin egen revolver – som kan knyttes til drapene – til Per Orderud, skriver retten: «Lars Grønnerød har selv gjentatte ganger fastholdt selve overleveringen på en måte som etter rettens syn er troverdig, om nå enn tidspunktet har vært upresist angitt» Samlet sett vurderer retten at det ikke er tvilsomt at våpenbyttet skjedde slik Grønnerød hevder, og at han ikke kjente til drapsplanlegging eller gårdstvisten; «for Kristin Kirkemo og ekteparet var

---

²⁵⁶ Dommen fra lagmannsretten, d. 5. april 2002. I forbindelse med straffeutmålingen trekker Lagmannsretten også inn en sak hvor en 19 år gammel jente ble dømt for medvirkning til drap på sine foreldre og sin mormor, men fikk lavere straff på grunn av sin alder og bakgrunn i hjemmet. Dette antyder at lagmannsretten betrakter C som et barn.

²⁵⁷ Jf. Dom fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001.

[det] viktig at han ikke fikk høre om planene». Som følge av dette vurderer retten at Grønnerød heller ikke så det som en mulighet at våpnene skulle benyttes til drap. Derfor vurderer de at han ikke har hatt drapsforsett. Retten konkluderer at Grønnerød er sterkt å klandre for at han har overlatt et kraftig våpen til Per Orderud, etter pågangen fra ekteparet burde han ha skjönt at drap var et mulig motiv, og han dømmes dermed for uaktsom medvirkning. I forbindelse med straffeutmålingen vurderer herredsretten at Grønnerød har «handlet som en følge av pågang fra andre, og da i første rekke fra Kristin Kirkemo som han var forelsket i og dominert av». I tillegg vektlegges at han har bidratt til etterforskningen. Straffen settes til to år og seks måneder.²⁵⁸

Påtalemyndigheten anket dommen. Lagmannsrettens vurdering av Grønnerøds medvirkning er en ganske annen enn herredsrettens. Den tillegger Kristin Kirkemos forklaring troverdighet og legger til grunn at Grønnerød deltok på drapsplanleggingen og deretter overleverte revolveren sin til Per Orderud. På dette punktet legger retten altså Grønnerøds forklaring til grunn. Sistnevnte handling i lys av første blir ekstra graverende for vurderingen av Grønnerøds troverdighet; han har visst om drapsplanene, men likevel avlevert et kraftigere våpen til ekteparet.²⁵⁹ Lagmannsretten vurderer imidlertid at Grønnerød har hatt en begrenset rolle i saken, men legger samtidig til grunn at han har gitt et mer omfattende bidrag enn for eksempel Kristin Kirkemo, i og med at han deltok i drapsplanleggingen. Som formildende omstendigheter trekkes det frem at Grønnerød har hjulpet til med etterforskningen.²⁶⁰ Lars Grønnerød dømmes for forbrytelse mot straffeloven §233 første og annet ledd, jf. straffeloven §62 første ledd, og de forhold som er rettskraftig avgjort ved Oslo byretts dom av 30. august 2000, jf. straffeloven §64, til fengsel i 18 år.

---

²⁵⁸ Jf. Dom fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001.

²⁵⁹ Både herredsretten og lagmannsretten legger til grunn at våpenoverleveringen har funnet sted. På dette punktet finner altså begge rettsinstansene Grønnerøds fortelling pålitelig. Når det kommer til det annet avgjørende punktet på tiltalen, deltagelse på drapsplanlegging, vurderer herredsretten at det ikke er tilstrekkelig bevist at Grønnerød har deltatt og dømmer ham derfor kun for uaktsom medvirkning, hvorimot lagmannsretten legger til grunn at Grønnerød deltok og dømmer han dermed for forsettlig medvirkning. Grønnerøds troverdighet angående dette forholdet er altså svekket fra herredsretten til lagmannsretten. Trolig er det hans generelle troverdighet som er vurdert svakere i andre rettsinstans, som ikke desto mindre fortsatt er avhengig av hans forklaring om avleveringen av revolveren for å kunne knytte ekteparet mer direkte til drapene.

²⁶⁰ Jf. Dom fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001

5. ANALYSENE

GENERELL INNLEDNING TIL ANALYSENE

Innledende

I analysene analyserer jeg utdrag fra eksaminasjonen av de fire tiltalte i trippeldrapssaken på Orderud gård under ankeforhandlingene i Eidsivating lagmannsrett. Utgangspunktet for analysene er spørsmålet: *Hvordan kan vi forbedre vår forståelse av de tiltaltes talesituasjon under en rettsak?* Analysen tar utgangspunkt i at tiltaltes språk er uløselig forbundet med den særlige praksisen i rettssalen og med rollen som tiltalte. Begrepet *språkspill* er i denne forbindelse godt egnet til å fange opp de tiltaltes særlige talesituasjon fordi det viser hvordan tiltaltes språk er en respons på de juridiske aktørenes ulike språkspill som de er henvist til å respondere på og som de håndterer svært ulikt.

Språkspill som analytisk grep

Jeg vil i det følgende utdype hvorfor jeg mener språkspillbegrepet er fruktbart dersom vi ønsker å forstå den tiltaltes talesituasjon og den språklige utvekslingen som foregår i rettssalen. Jeg vil vise at begrepet er egnet til å fange opp hvordan praksisen i rettssalen påvirker den språklige utvekslingen som skjer der. Jeg hevder at begrepet kan synliggjøre hvordan tiltaltes ytringer i rettssalen er språkhandlinger som *responderer* på de konkrete språkspillene som iverksettes av de juridiske aktørene for å sannsynliggjøre eller underminere mistanken mot dem. Først vil jeg klargjøre

hvordan jeg bruker språkspillbegrepet i analysene og deretter drøfte hvordan språkspillene er påvirket av de ulike betingelsene under eksaminasjonene i rettssalen og derfor også av straffeprosessloven. Jeg diskuterer også hvilken betydning aktørenes ulike roller i rettssalen har for språkspillene. Til sist tar jeg opp sentrale forhold ved den spesifikke saken som analyseres. Alle disse aspektene er relevante i forsøket på å forbedre vår forståelse av de tiltaltes talesituasjon, som er denne avhandlingens anliggende.

Tidligere i denne avhandlingen har jeg beskrevet begrepet språkspill i tråd med en dagligspråkfilosofisk forståelse av det, for deretter å drøfte hvordan Rush Rhees tolker det annerledes. I det følgende vil jeg gjøre rede for hvorfor jeg finner deler av Rhees' drøfting av begrepet fruktbart i en analyse av den språklige utvekslingen i rettssalen. Men først skal jeg klargjøre hvordan språkspillbegrepet står i forhold til John L. Austins begrep om *talehandlinger*. For å gjøre det vil jeg begynne med en påminnelse om den dagligspråkfilosofiske forståelsen av språkspill ved å hente frem Toril Mois beskrivelse i boka *Revolution of the Ordinary*: «The point of the term is to draw attention to the intertwinement of words and practices, to show us that we can't understand a word or an utterance unless we understand the practice it is a part of».²⁶¹ Eksempler på språkspill kan være; å insinuere, å antyde, å nyansere, å kverulere, å protestere, å bekjenne. Men betydningen av slike ulike språkspill er uløselig forbundet med den konteksten de opptrer i. La oss ta utgangspunkt i en ytring som: «Skru på radioen». Adskilt fra enhver kontekst er setningen ikke uforståelig, for den følger språkets regler og grammatikk. Men det er vanskelig å si noe om *betydningen* av den før den ses i lys av en situasjon, eller med andre ord: Vi kan ikke avgjøre hva slags språkspill den er del av før den er plassert i en gitt kontekst. Hvem ytrer setningen, til hvem, hvor og når? Er det en datter som ytrer den til sin mor når hun skal sove om kvelden? Eller kommer ytringen fra en romantisk anlagt herre som har arrangert en overraskelse til kjæresten på 10-årsjubileet? Kanskje ytres den på kontoret av en kollega som nettopp har fått vite at det kommer viktige nyheter? Vi kan også se for oss ytringen falle en sen kveldstime når kvinnen i overetasjen igjen har fått besøk av elskeren fra utlandet. Setningens betydning avhenger av konteksten; i det første

---

²⁶¹ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.44.

tilfellet kan ytringen være en del av et språkspill som handler om å gi uttrykk for redsel eller et behov, eventuelt – hvis hun ber om det hver kveld – en del av en rutine, en praksis. I det andre tilfellet er ytringen en del av språkspillet ‘å oppfordre’, eller kanskje å skape forventning og nysgjerrighet. I det tredje eksempelet kan ytringen være en del av språkspillet ‘å beordre’ og i det siste tilfellet kan ytringen handle om å uttrykke forargelse og irritasjon eller kanskje bluferdighet. Desto mer vi vet om den spesifikke situasjonen, dess lettere vil det være å avgjøre hvilket språkspill ytringen er en del av. For at det skal gi mening å drøfte hva en ytring betyr, må vi ta situasjonen den ytres i med i betraktningen.

Begrepet om språkspill er nært beslektet med John L. Austins begrep om *talehandling*, som beskrives på følgende måte: «The issue of an utterance is the performing of an action».²⁶² En ytring er en handling. Kombinasjonen av språk og handling står også sentralt for Wittgenstein, som i sine personlige notater skriver det så enkelt som at «ord er handlinger».²⁶³ Men også konteksten får en sentral rolle i Austins begrep om talehandling: «The truth or falsity of a statement depend not merely on the meanings of words but on what act you were performing in what circumstance».²⁶⁴ Omstendighetene påvirker hvordan vi oppfatter ytringer. Både begrepet språkspill og begrepet talehandling springer ut av den tanke at vi ikke kan hevde noe om en ytring uten å ta konteksten med i betraktningen. Wittgenstein betoner i tillegg hvordan språket er forbundet med vår livsform. Derfor kan språkspillene ikke generaliseres, men må alltid undersøkes med utgangspunkt i konkrete eksempler.²⁶⁵ Derfor kan også nye språkspill oppstå og andre svinne hen i og med at verden er i endring:

---

²⁶² J.L. Austin, *How to do things with words* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1975), s.6.

²⁶³ Et utvalg av disse notatene ble samlet og publisert av Georg Henrik von Wright under tittelen *Vermischte Bemerkungen* i 1977. Boken utkom på engelsk i 1980 under tittelen *Culture and Value*. Her siteres det fra den danske utgaven, oversatt av Hans-Jørgen Schanz. Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger*, s.58.

²⁶⁴ Austin, *How to do things with words*, s.139.

²⁶⁵ I §23 i *Filosofiske undersøkelser* lister Wittgenstein opp ulike språkspill, som jeg ikke gjengir i sin helhet i utdraget under. Men den tilsynelatende vilkårlige listen ser ut til å skulle illustrere nettopp hvordan språkspill ikke kan defineres; det er ikke et fellestrekk som går igjen i alle, men snarere et utall varianter hvorav noen er mer beslektet med hverandre enn andre. Språkspillene kan ikke generaliseres.

§23: Men hvor mange former for setninger finnes det? Skal vi si påstand, spørsmål og ordre? – Det finnes utallige slike former: utallige forskjellige former for anvendelse av alt det vi kaller ‘tegn’, ‘ord’, ‘setninger’. Og denne mangfoldigheten er ikke noe fast, noe som er gitt en gang for alle; nye former for språk, nye språkspill kunne vi si, oppstår, og andre foreldes og går i glemmeboken. [...] ²⁶⁶

Derfor er disse begrepene vanskelig å definere – idet vi forsøker å holde dem fast i en generell definisjon, mister de noe av sitt fremste kjennetegn som totalt kontekst- og situasjons-avhengig. Moi kommenterer dette poenget slik:

While some language-games appear to be related (maybe: requesting, begging, demanding), others have nothing in common (‘singing rounds’ vs. ‘forming and testing a hypothesis’). There can be no one theory, no one definition, to hold such different practices together. To try to find such a theory would be like trying to find one definition for all past and future human actions. ²⁶⁷

Jeg vil derfor ikke forsøke meg på en generell definisjon av verken talehandling eller språkspill. Imidlertid er det fristende å etablere en distinksjon mellom dem. Den kunne lyde omtrent som følger: En hvilken som helst forståelig ytring kan kalles en talehandling, men ser man en talehandling ikke bare i lys av situasjonen den ytres i, men som en del av en særlig språklig utveksling – det språkspillet den inngår i – blir den ytterligere belyst. Det gjør også den responsen den medfører: Hele det bevegelige samspillet mellom de talende kan, etter min mening, forstås bedre dersom det betraktes som språkspill. Her kunne jeg trekke inn et eksempel fra rettssalen. La oss si at en juridisk aktør konfronterer en tiltalt med et misforhold mellom vedkommendes forklaring og noen ubestridelige fakta om denne personens handlinger. Ser vi en slik talehandling som del av et spesifikt språkspill, vil vi ikke bare oppfatte meningen med den juridiske aktørens ytring, men også fange opp og være lydhøre for den språklige utvekslingen som følger av den og hvilke muligheter den tiltalte har til å respondere på den. Hva slags respons legger talehandlingen opp til? Er talehandlingen en felle?

---

²⁶⁶ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.24.

²⁶⁷ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 47.

Kanskje vil responsen arte seg som et forsøk på å boikotte eller bryte ut av det initierte språkspillet. I et slikt tilfelle ville jeg kunne hevde at språkspillbegrepet er bedre egnet til å fange opp nyanser, vekslinger og brudd i en språklig utveksling som inngår i en særlig praksis, for eksempel i en rettsal, enn hva man kunne ha fått til dersom man utelukkende forholdt seg til Austins begrep om talehandlinger. Dessuten kunne jeg peke på at Austins fokus på hvorvidt en talehandling lykkes eller feiler – altså hvilke kriterier som skal være på plass for at en talehandling kan lykkes, eller ei, hva en vellykket talehandling innebærer osv. – er mindre relevant for denne avhandlingen. I rettsalen er det i regelen de juridiske aktørene som initierer språkspillene og avhandlingens fokus er først og fremst rettet mot de tiltaltes talesituasjon. Spørsmålet om en talehandling lykkes eller ikke, er underordnet spørsmålet om hvilken respons språkspillet inviterer til, og hvilke ulike muligheter de tiltalte har til å reagere på det.²⁶⁸

Refleksjonene over skal ikke forstås som et forsøk på å gi en filosofisk definisjon av begrepet språkspill. De er snarere ment som en praktisk leseveiledning – en forklaring på hvordan jeg bruker begrepet i analysene av den språklige utvekslingen i rettsalen.

Praksis og spill

Min bruk av begrepet språkspill er knyttet til mitt blikk på den *rettslige praksisen i rettsalen*. Det er denne som gjør at jeg har funnet det relevant å trekke inn Rush Rhees' drøftelser om forskjellene mellom en samtale og et spill i mine analyser. Jeg tror jeg har dekning for å hevde at den språklige utvekslingen i rettsalen er del av en rettslig praksis som er mer preget av spill enn andre språklige praksiser. Dette gjør at Rhees' refleksjoner omkring hva som kjennetegner en samtale, i motsetning til et spill, er fruktbare i denne sammenheng. Rhees' distinksjon mellom spill og samtale er egnet til å fange opp hvordan den svært regulerte rettslige praksisen i rettsalen får innvirkning på den språklige utvekslingen der. Språkspillbegrepet er etter min mening egnet til å belyse hva de ulike aktørene vil ha språket til å gjøre for dem, og hvordan

---

²⁶⁸ Vi kan naturligvis anta at responsen vil vitne om hvorvidt språkspillet lykkes eller ikke, men undersøkelsens hovedanliggende er altså ikke om språkspillene til de juridiske aktørene har suksess eller er effektive, men hvordan de påvirker og legger føringer for tiltaltes talesituasjon.

deres språkhandlinger ofte er del av et spill. I den rettslige situasjonen handler språkspillene som initieres ofte om en *formålstjenlig språkbruk innenfor en bestemt språklig praksis*. Samtidig kan begrepet få oss til å legge merke til hvordan ulike språkspill inviterer til en helt bestemt respons – en særlig reaksjon.²⁶⁹

I en dagligdags språklig utveksling har vi i regelen store muligheter for å påvirke språkspillene vi inviteres inn i. I en rettsal er tiltaltes reaksjonsmulighet snevret inn. De juridiske aktørenes språkspill legger sterke føringer for utvekslingen fordi de er innrettet mot å oppnå spesifikke mål og fremme bestemte fortellinger. Dette gjør det krevende for den tiltalte å respondere på språkspillene og de har i liten grad mulighet for selv å føre an i den språklige utvekslingen. Praksisen i rettssalen medfører at språkspillene der er underlagt spesielle betingelser og avviker fra hvordan den språklige utvekslingen mellom menneskene foregår i livet for øvrig. For å forstå hvorfor språkspillene i rettssalen arter seg som de gjør, er det nødvendig med en forståelse av den rettslige praksisen og språkspillenes betingelser i rettssalen. I det følgende skal jeg diskutere hvordan straffeprosessloven regulerer betingelsene for de ulike språkspillene i rettssalen.

Straffeprosesslovens regulering av språkspillenes betingelser

Straffeprosessloven regulerer aktiviteten i rettssalen fordi den setter rammene for hva som skal skje, når det skal skje og på hvilken måte; når skal advokatene holde innledende og avsluttende prosedyre og når skal tiltalte, fornærmede og vitner eksamineres. For denne avhandlingens del er det imidlertid tilstrekkelig å gjøre rede for hvordan straffeprosessloven regulerer eksaminasjonen av de tiltalte i en sak. Vi kan ta utgangspunkt i to overordnede punkter: 1) Straffeprosesslovens regulering av de ulike eksaminasjonene; og 2) de føringene straffeprosessloven legger for hvordan eksaminasjonen skal foregå. Når det gjelder første punkt bestemmer straffeprosessloven §91 at den tiltalte først skal eksamineres av rettens leder, og deretter av rettens øvrige medlemmer i følgende rekkefølge; påtalemyndighet,

---

²⁶⁹ Et eksempel på dette kan være hvordan språkspillet som handler om å påpeke inkonsekvenser i en tiltalts forklaring inviterer til at tiltalte skal benekte at slike foreligger, eller oppklare at det som så ut til å være en inkonsekvens ikke egentlig er det.

forsvarere og til sist eventuelt andre tiltalte forsvarere.²⁷⁰ I det følgende skal jeg drøfte hvordan de ulike eksaminasjonene har ulike betingelser som får betydning for språkspillene.

Straffeprosessloven regulerer språkspillene i og med det skiftet av betingelser de ulike eksaminasjonene medfører. Rettens leder (en fast utnevnt embetsdommer) står for den delen av avhøret hvor tiltalte kan forklare seg fritt og i sammenheng om hendelsen tiltalen gjelder.²⁷¹ Her kan tiltalte fortelle med egne ord og på egne premisser innenfor sakens rammer; hun er med andre ord i posisjon til selv å styre språkspillene.²⁷² Rettens leder skal være nøytral og har i regelen ikke inntatt et spesifikt syn på saken som er oppe til rettslig behandling.²⁷³ I de øvrige eksaminasjonene vil det forhold at partene har særlige syn på saken det gjelder prege språkspillenes betingelser. Dette gjør seg igjen gjeldende på to nivåer; i *hvem* som avhører tiltalte og *hva* tiltalte avhøres om. Temaet for utspørringen viser hvilke punkter i de underliggende fortellingene som står på spill.²⁷⁴ I en situasjon hvor to konkurrerende fortellinger møtes – for eksempel aktors og tiltaltes – vil det antagelig

---

²⁷⁰ I straffeloven §91 heter det «[...] Siktete avhøres først av rettens leder. Rettens øvrige medlemmer, påtalemyndighet og forsvareren har deretter adgang til å stille spørsmål til siktete. [...]».

²⁷¹ Nils Erik Lie beskriver denne delen av eksaminasjonen på følgende vis: «Det dreier seg [...] om en forklaring med vitnets egne ord og i sammenheng. Fremgangsmåten gjør det mulig for vitnet selv å velge ut de faktorene som skal vektlegges og beskrives. En fri forklaring kan derfor defineres eller beskrives som en forklaring på vitnes egne premisser. Eksaminators rolle er begrenset til å trekke opp en ramme for det vitnet skal forklare seg om, og deretter sette den frie forklaringen i gang». Nils Erik Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, 2 ed. (Norge: Cappelen Damm Akademisk, 2012), s.84.

²⁷² I denne delen av eksaminasjonen skal tiltalte få anledning til å forklare seg fritt og sammenhengende, i den andre delen skal tiltalte svare på spørsmål fra de ulike partene. Nils Erik Lie formulerer det således i boka *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*: «Både for sivile saker og for straffesaker er altså lovens forutsetning at alle som gir forklaring, først skal uttale seg i sammenheng, og at de deretter skal svare på spørsmål». *Ibid.*, s.83.

²⁷³ Nils Erik Lie referer til en vurdering foretatt av Straffeprosesslovkomiteens innstilling om dette spørsmålet, hvor det heter at dommeren skal komme med «et åpent sinn til hovedforhandlingene uten å ha gjort seg opp en mening om saken [...]». *Ibid.*, s.128. Jon Høyland hevder imidlertid at denne uskyldspresumpsjonen ikke er helt reell, fordi dommeren vet at påtalemyndigheten pleier å ha rett. Høyland, "Hva styrer dommerens valg? Irrelevante og ubevisste faktorerets betydning for domstolenes avgjørelser.," s.25.

²⁷⁴ Den underliggende fortellingen er som tidligere beskrevet den fortellingen som de ulike partene indirekte prosederer for og som legger føringer for hvilke spørsmål som stilles av partene og på hvilken måte. I kapittelet 'Inspirasjonen og Metoden' gjør jeg mer utførlig rede for begrepet om underliggende fortellinger under avsnittet av samme navn.

være enkelte punkter hvor de underliggende fortellingene er i overensstemmelse og andre hvor uenigheten er stor. Språkspillenes betingelser endrer seg avhengig av graden av samstemthet i de underliggende fortellingene.

Språkspillenes betingelser endrer seg altså avhengig av hvem som eksaminerer hvem og hvilke temaer som er gjenstand for utspørringen. Endringen av betingelser viser seg i hvilke språkspill som initieres og hvordan de deltakende aktørene reagerer på dem. Et spill mellom to parter innebærer en respons, og den som starter et språkspill legger store føringer for hvordan det skal responderes, slik at det første trekket får betydning for hvordan mottrekket kan arte seg. Den som skal reagere på et spill som er satt i gang, for eksempel i form av et spesifikt spørsmål fra en av de juridiske aktørene, vet ikke hvilket språkspill hun inviteres inn i før hun er tvunget til å reagere på det. Når temaet for utspørringen er et hvor de underliggende fortellingene til deltakerne er sammenfallende, vil vi kunne gå ut fra at tiltalte velvillig tar del i spillet og reagerer med språkspill som handler om å bekrefte, nyansere og opplyse. Er temaet for utspørringen et hvor de underliggende fortellingene konkurrerer med hverandre, kan vi forvente at tiltalte er mer motvillig og finner det nødvendig å reagere med språkspill som handler om å korrigere, forsvare, avlede eller utfordre. Med andre ord: Dersom tiltalte blir konfrontert med et tema hvor hennes underliggende fortelling avviker fra den som spør (som har startet spillet), preger det betingelsene for språkspillene. Likevel vil det være slik at selv om det er lettere å oppnå et *samspill* mellom tiltalte og forsvarer, påvirker den overordnede praksisen i rettssalen selv de mest åpne og vennlig innstilte språkspillene; tiltalte er i regelen tvunget til å agere med i et spill. Vi kan altså sondre mellom den overordnede rettslige praksisen hovedforhandlingen utgjør (den overordnede rammen for spillet) og de ulike språkspillene som foregår innenfor det. I et slikt perspektiv er selv tiltaltes frie forklaring ikke helt fri, men talesituasjonen adskiller seg likevel fra de øvrige eksaminasjonene i kraft av det ikke er to underliggende fortellinger som møtes.

I eksaminasjoner hvor underliggende fortellinger møtes, kan disse eksemplene på tiltaltes språkspill vise hvordan tiltaltes uttrykk er en form for respons eller reaksjon. Dette er ikke tilfeldig; en tiltalt i en sak er i regelen prisgitt de språkspillene rettens juridiske aktører legger opp til og tiltaltes ytringer arter seg i hovedsak som en respons på de ulike språkspillene de er tvunget til å delta i. Språkspillene aktor

inviterer tiltalte inn i kan være de samme som forsvarerne legger opp til, men uten at betydningen nødvendigvis blir den samme, ettersom betingelsene er svært ulike.

Forskjellen blir her avgjørende, slik Moi også betoner:

To learn to recognize and practice language-games, then, is to learn to recognize and practice *differences*. To be able to distinguish between language-games is also to be able to tell the difference between the use of the *same* word in different language-games.²⁷⁵

Dette gjelder altså også forskjellene på tilsynelatende like språkspill som er underlagt ulike betingelser; språkspillet 'å sammenligne' kan for eksempel ha en annen betydning når det anvendes av aktoratet enn det har når forsvaret bruker det. Betingelsene er avgjørende for om språkspillet arbeider med eller mot tiltalte. Dersom tiltalte eksamineres av sin egen forsvarer er det stor sannsynlighet for at et språkspill som går ut på 'å sammenligne' igangsettes for å understøtte tiltaltes forklaring, mens under aktoratets eksaminasjon kan det samme språkspillet få en annen betydning. Språkspillenes betingelser reguleres av straffeprosessloven.²⁷⁶

Vi har her sett hvordan straffeprosessloven setter rammer for aktiviteten i rettssalen og dermed påvirker språkspillene på ulikt vis. I det følgende skal vi drøfte mer konkret hvordan straffeprosesslovens reguleringer av den språklige aktiviteten i de ulike eksaminasjonene i rettssalen får betydning for språkspillene.

Hvordan skal eksaminasjonen foregå

I straffeprosesslovens §91 står det at rettens leder skal oppfordre tiltalte til å forklare seg sannferdig, og deretter våke over at avhøringene skjer på en tilfredsstillende måte.

---

²⁷⁵ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.46.

²⁷⁶ Hvilke temaer som tas opp av advokatene er i ytterste forstand forbundet med hvilke rettsregler de opererer med. Selv om denne avhandlingen i hovedsak omhandler et enkelt element i bevisvurdering og ikke tar for seg rettsanvendelsen, er disse to sentrale prosessene i rettergangen naturligvis uløselig forbundet; alle språkspill som tas i bruk under bevisføringen er ledd i en prosess som arbeider med henblikk på en bestemt faktumsetablering, og som igjen leder til anvendelsen av bestemte rettsregler.

En del av denne overvåkingen handler om å sikre at «spørsmål som ikke kommer saken ved, skal avvises».²⁷⁷ Videre står det i §92:

Avhøringen skal skje på en måte som er egnet til å få en så vidt mulig sammenhengende forklaring om det forhold siktelsen gjelder. Siktede skal gis anledning til å gjendrive de grunner som mistanken beror på, og anføre de omstendigheter som taler til fordel for ham.

Eksaminasjonen av tiltalte i rettssalen skal blant annet sikre denne retten til kontradiksjon, som paragrafen vektlegger. I praksis er det hovedsakelig under avhøret til rettens leder at tiltalte får anledning til å gi en sammenhengende forklaring om det forhold siktelsen gjelder. Vurderingene av hva som kommer saken ved avhenger av – i den terminologien vi her har etablert – de underliggende fortellingene de ulike partene opererer med, og endrer seg av denne grunn fra den ene eksaminasjonen til den andre. Sagt på en annen måte: De underliggende fortellingene utgjør en viktig del av språkspillenes betingelser, og er dermed medbestemmende for hvilke språkspill som til enhver tid spilles i retten. Men de juridiske aktørene må også forholde seg til mer spesifikke reguleringer i straffeprosessloven. En anføring som ser ut til å ha innflytelse på de juridiske aktørenes språkspill finner vi i straffeprosessloven §290:

Gjengivelse i rettsbok eller politirapport av forklaring som tiltalte tidligere har gitt i saken, kan bare leses opp såfremt det foreligger motstrid mellom hans forklaringer, eller når det gjelder punkter som han nekter å uttale seg om eller erklærer at han ikke husker, eller såfremt han ikke møter. Det samme gjelder skriftlig erklæring som han tidligere har gitt i anledning saken.

De reguleringene denne paragrafen fører til blir særlig framtrødende i saker hvor tiltalte har gitt mange og motstridende forklaringer. For de juridiske aktørene i rettssalen er det ofte avgjørende å påvise steder i tiltaltes forklaring som enten har vært konsistente eller svært inkonsistente, avhengig av om de vil fremme tiltaltes

---

²⁷⁷ Straffeprosessloven §91: «Rettens leder spør siktede om han er villig til å forklare seg og oppfordrer ham i så fall til å forklare seg sannferdig. [...] Retten våker over at avhøringen skjer på en tilfredsstillende måte. Spørsmål som ikke kommer saken ved, skal avvises».

pålitelighet eller det motsatte.²⁷⁸ Ifølge Nils Erik Lie i boken *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker* må paragrafen forstås slik at loven bare gir «adgang til å lese opp forklaringen i den utstrekning den ikke stemmer overens med den forklaringen som blir gitt i retten».²⁷⁹ Paragrafens bestemmelse innebærer at advokaten ofte tar i bruk et språkspill som handler om å påpeke motstrid for å svekke tiltaltes troverdighet. Når motstriden er stor, vil den skape inntrykk av at tiltalte kommer med avvikende forklaringer. Når den er liten, kan den også gjøre det, men kan også skape et inntrykk av at advokaten kverulerer eller forsøker å svekke tiltalte på utilbørlig vis. En slik strategi kan – hvis den brukes hyppig – til syvende og sist arte seg som insinuasjoner om at tiltalte taler usant.

Som allerede nevnt kan partene i en sak ha svært ulikt syn på «hva som kommer saken ved» (jf. §91), og ofte er det behov for å argumentere for at et spesifikt tema har betydning for saken.²⁸⁰ En slik argumentasjon må imidlertid utgå fra tiltaltes svar på advokatens spørsmål, og de juridiske aktørene kan ikke selv forklare eller gjøre rede for et emne de mener er av betydning, da de i hovedsak skal stille spørsmål til tiltalte (eksaminere).²⁸¹ En konsekvens av avhørssituasjonen kan derfor være at de juridiske aktørene stiller en rekke spørsmål som utelukkende skal etablere bestemte rettslig relevante momenter i den underliggende fortellingen, uten at tiltalte eller tilhører har forutsetninger for å vite hvor advokaten vil hen eller hva hun vil få frem. Likevel er det den avhørte som må etablere momentet i den underliggende fortellingen som advokaten vil ha frem, ved selv å sette ord på det. Dersom eksaminator hele tiden legger ord i munnen på den tiltalte, eller forsøker å si direkte det de ønsker at tiltalte skal si, vil det antagelig svekke eksaminators sak. De juridiske aktørene er derfor ofte nødt til å arbeide *indirekte* i sine utspøringer. Derfor tar de i bruk språkspill som

---

²⁷⁸ Om tilfeller hvor det er motstrid mellom politiforklaringer, skriver Lie: «I disse tilfellene vil det være et sentralt element ved vurderingen av troverdigheten av den forklaringen som blir gitt i retten, at vedkommende har forklart seg annerledes tidligere. Dette er det nødvendige å få frem». Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.241.

²⁷⁹ Lie legger til: «Dette stemmer best overens med muntlighetsprinsippet og prinsippet om direkte bevisførsel, og synes også å være den alminnelige oppfatning.» *ibid.*, s.238.

²⁸⁰ §91 i straffeprosessloven slår fast at spørsmål som ikke kommer saken ved, skal avvises.

²⁸¹ Om advokatens rolle under eksaminasjonen av et vitne, skriver Lie: «Det er vitneforklaringen og ikke advokatens kommentarer som er av interesse for retten i denne fasen [eksaminasjonen]. Advokatens synspunkter og vurdering av vitneforklaringen og de enkelte elementene i den bør vente til prosedyren». Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.256.

handler om å antyde, lede og insinuere. Dette innebærer at tiltalte ofte er tvunget til å reagere på et spesifikt språkspill som han eller hun ikke nødvendigvis kjenner hensikten med eller betydningen av. Et eksempel på dette kan være når den juridiske aktøren forsøker å etablere forsett og i den forbindelse må koble denne litt abstrakte juridiske termen til visse konkrete forhold for å sannsynliggjøre forsettet. For en person uten juridiske trening kan en slik prosess fremstå merkelig og uforståelig; hvorfor er advokaten så opptatt av akkurat denne bestemte situasjonen eller hendelsen? Advokaten spiller da et språkspill som handler om å etablere forsett ved å stille et konkret spørsmål til tiltalte. Mens tiltalte på sin side ofte ikke har forutsetninger for å gjennomskue den dobbeltbetydningen som er i spill og derfor simpelthen forsøker å forklare hva som skjedde. Et eksempel fra hverdagslivet kan illustrere dette språkspillet: La oss nå si at min yngste datter vet at hennes storesøster har gjemt godteriposen i sin skrivebordsskuff. Hun lykkes i å stjele fra den, men når ugjerningen oppdages påstår hun at godteriposen tilfeldigvis dumpet ned i hendene hennes. For å finne ut av om lillesøster gjorde det med forsett eller ikke, kan jeg for eksempel spørre om hva hun skulle i storesøsters skrivebordsskuff. Hennes svar på dette spørsmålet vil enten kunne styrke eller svekke mistanken om forsett. Språkspillet handler om å få avklart hvorvidt lillesøster bevisst var ute etter søsterens godteripose eller ikke, men fremfor å spørre direkte om dette, spør jeg om den spesifikke situasjonen.

Språkspillenes betingelser i rettssalen inviterer til en grunnleggende skepsis til tiltaltes ytringer og samtidig til at tiltalte ikke alltid har forutsetninger for å vurdere meningen med de språkspillene de konfronteres med. Der hvor vi i livet for øvrig som regel forstår spørsmål og ytringer i lys av den konteksten de opptrer i, uten hele tiden å dra i tvil den annens hensikt, vet tiltalte godt at det finnes en bestemt bakenforliggende hensikt med det språkspillet som igangsettes av de juridiske aktørene, men de er i en posisjon hvor denne hensikten som regel ikke er direkte tilgjengelig for dem.

Rettens spilleregler

Rush Rhees er som vi har sett opptatt av hvordan en samtale mellom mennesker ikke bare handler om å reagere på en hensiktsmessig måte – slik han mener Wittgensteins eksempel med byggearbeiderne antyder – men også om forståelse. Distinksjonen

Rhees stiller opp mellom spill og samtale kan belyse forskjellen mellom den typen språklig utveksling vi har erfaring med fra våre liv og den langt mer regelstyrte praksisen i en rettsal. Denne bevegelsen, fra dagligsfæren til rettssalen, kunne man nettopp beskrive som en bevegelse fra samtale til spill. At eksaminasjonen i rettssalen adskiller seg fra det som kjennetegner samtalen, tas også opp av juristen Nils Erik Lie i den før nevnte boken *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*. Lie opererer med en distinksjon mellom konversasjon og eksaminasjon og peker på at en eksaminasjon er målrettet og ensidig, offentlig og påtvunget, systematisk og strukturert, mens en konversasjon som regel ikke har et bestemt siktemål, den er i utgangspunktet gjensidig, likeverdig og frivillig, og emnene i en konversasjon er i regelen mer frie, ustrukturerte og springende.²⁸² Lies drøfting av forskjellene på eksaminasjon og konversasjon har åpenbare likhetstrekk med Rhees' diskusjon av hvordan en samtale og et spill skiller seg fra hverandre. Eller tydeligere; Lies beskrivelse av det som kjennetegner eksaminasjonen i rettssalen er slående lik Rhees' beskrivelse av spill. Men der Lie understreker at en eksaminasjon er en kommunikasjonsform som «krever noe annet og mer enn samtaler i øvrig»,²⁸³ – og «mer» her er det som adskiller eksaminasjonen fra konversasjonen, som så å si løfter den opp fra en dagligdags samtale – peker Rhees på hvordan de samme egenskapene er karakteristisk for et spill og begrenser muligheten for en forståelse. Rhees drøfter det som kjennetegner et spill for å få frem egenskaper ved samtaleformen, mens Lie betoner et potensial han ser i den virkelige situasjonen som utspiller seg i rettssalen, hvor den språklige utvekslingen er strukturert slik den er for å sikre rettssikkerheten og for å bidra til en funksjonell sannhetssøken. Det kan derfor synes problematisk å sidestille deres ulike perspektiv. Men jeg vil hevde at Rhees' vektlegging av det som går tapt dersom den språklige utvekslingene mellom menneskene artet seg som et spill, kan gjøre seg gjeldende og bli et reelt tap under eksaminasjonen i rettssalen. Men et tap for hvem? Tiltalte og advokater i rettssalen har ulike hensikter og behov. På et overordnet nivå kan vi si at hensikten med enhver rettsak er å etablere faktum på bakgrunn av bevisføring og bevisvurdering, og deretter frikjenne eller domfelle på

---

²⁸² Ibid., s.25.

²⁸³ Ibid. *Min utheving*

bakgrunn av gjeldende rettsregler. Gjennomføringen av denne prosessen krever imidlertid at de ulike aktørene må innta ulike roller på svært ulike premisser.

Retts salens ulike roller og språkspillene

I retts salen inntar de ulike aktørene spesifikke og på forhånd fastlagte roller. I det følgende skal jeg gjøre rede for hvilken betydning dette får for språkspillene. Der hvor vi i livet for øvrig selv kan velge å innta ulike roller og endre de språkspillene vi deltar i, er utvekslingen i retts salen bundet av at tiltalte skal svare på tiltale og at advokatene skal fremme sitt særlige syn på den konkrete saken. Dette får konsekvenser især for tiltalte som må ta del i eller i det minste forholde seg til, eventuelt forsøke å gjøre opprør mot, det språkspillet som de juridiske aktørene legger opp til.

Kommunikasjonen vi har med mennesker ellers i livet kan selvfølgelig også være preget av bestemte roller; språkspillene vi spiller med vår kjæreste er i regelen andre enn dem vi spiller med våre kollegaer. Men vi er for det meste i stand til å endre disse. Dersom det går opp for meg at jeg er forelsket i min kollega, kan jeg forsøke å opprette et mer flørtende og forførende språkspill med ham. Min kollega kan velge om han vil inngå i dette nye språkspillet eller ikke. I retts salen er det annerledes, for som tiltalt i en sak er du uvegerlig bundet til posisjonen som tiltalt, og du tvinges inn i retts salens språkspill, om du vil eller ei. Men de tiltalte kan forsøke å påvirke språkspillene de blir konfrontert med, for eksempel ved å opponere mot premisset i de juridiske aktørenes språkspill, eller ved å bryte ut av spillet og begynne et annet. Hvilke konsekvenser slike forsøk på å utfordre språkspillene får, er et av de spørsmålene jeg tar opp i min analyse.

Et ytterligere element som er karakteristisk for språkutvekslingen i retten er at mye av det som blir sagt og som tilsynelatende er rettet mot den som eksamineres, i virkeligheten er adressert til en tredjepart, dommerne, som forventes å forstå hvor advokaten vil hen, altså hvilket element i advokatens underliggende fortelling som søkes etablert.²⁸⁴ Slik foregår det hele tiden en form for dobbeltkommunikasjon der

---

²⁸⁴ At eksaminator ikke bare skal kommunisere med den tiltalte eller vitnet under eksaminasjonen, men også med retten, fremgår også i Lies beskrivelse av eksaminatorens rolle: «[...] den som eksaminerer [må] aldri glemme at han har en kontinuerlig pedagogisk oppgave, nemlig å formidle budskapet sitt til retten. [...] Den som spør, må passe på at retten

eksaminatoren kan sies å spille to språkspill på samme tid; ett overfor dommerne og ett overfor den som eksamineres. Det som karakteriserer rettens språkspill er altså at spillene søker å fremme en underliggende fortelling til en vurderende, men ikke deltakende part, dommerne. Rettssalen kan lignedes med en scene, og i likhet med hvordan den språklige utvekslingen mellom skuespillere på en teaterscene ikke utspiller seg for aktørenes egen del, men for publikum, er utvekslingen som foregår i rettssalen adressert til den dømmende rett.²⁸⁵ Rollen tiltalte har fått tildelt er ikke bare påtvunget, men den tiltalte vet og merker antagelig at spørsmålene hun er tvunget til å besvare ikke springer ut av en oppriktig interesse eller nysgjerrighet for henne som person, men av en taktikk innrettet mot å etablere et poeng overfor retten.²⁸⁶ Tiltalte er klar over at hun deltar i en iscenesettelse av dette poenget, snarere enn å bli gjenstand for oppriktig interesse.²⁸⁷ Dette er en av årsakene til at retten er blitt assosiert med teatret.²⁸⁸ Men skuespillerne på en teaterscene tjener penger på sin kunst, de er der frivillig, arbeider mot samme mål og konkurrerer i regelen ikke med hverandre. I tillegg kommer at de kjenner både sine egne og de andre aktørenes replikker på forhånd og vet hvordan det hele ender. Dette er selvsagt ikke tilfellet for utvekslingen i rettssalen.²⁸⁹ Dessuten er aktørene som inngår i den språklige utvekslingen i rettssalen

---

får med seg både spørsmål og svar uten å misforstå. Særlig oppmerksom må en være overfor meddommere og lagrettemedlemmer». Ibid., s.217.

²⁸⁵ Den språklige utvekslingen kan naturligvis også være rettet til andre, f.eks. til publikum og pressen.

²⁸⁶ Nils Erik Lie hevder imidlertid at advokaten helst skal *vis* at en lytter og *utvise* en interesse for tiltalte. Han trekker frem øyekontakt og et kroppsspråk som på naturlig vis opprettholder kontakten med tiltalte som måter å gjøre dette på. Det kan likevel innvendes at en slik adferd fra advokatens side sikkert er viktig, men det endrer ikke på at eksaminasjonen beror på strategi og ikke oppriktig interesse. Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.219.

²⁸⁷ Det er selvsagt ikke gitt at tiltalte ønsker å bli møtt med en oppriktig interesse, kanskje foretrekker hun eller han nettopp det strategiske ved eksaminasjonen. Dette kommer jeg mer inn på i neste avsnitt.

²⁸⁸ At retten minner om et teater, er et omdreiningspunkt for mye av arbeidet til Arild Linneberg og hans medforfattere i boka *Justismordets retorikk. Arild Linneberg, Justismordets retorikk*. Også Nils Erik Lie påpeker slektskapet mellom retten og teatret: «Retten kan på mange måter sammenlignes med en scene, hvor retten er publikum». Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.217.

²⁸⁹ Som jeg allerede har vist er de juridiske aktørenes rolle en annen enn tiltaltes i denne sammenheng; selv om de naturligvis ikke kan vite med sikkerhet hva og hvordan tiltalte vil svare på spørsmålene, har de i det minste kontroll over hvilke temaer som tas opp og relativ føling med hvilke påstander tiltalte vil fremme. For tiltalte gjelder at de kan ane hvilke temaer

ikke likeverdige; den juridiske aktøren som fører an språkspillene har til hensikt å overbevise dommerne og ikler seg i den anledning ikke bare en kappe, men også en figur og adferd som er egnet til å oppnå dette målet. Advokaten er på jobb, hun kan ta av seg kappen, legge fra seg mappen og gå hjem til middag. For en tiltalt står det svært mye på spill, og de kan ikke bare tre ut av rollen som tiltalt, selv ikke når rettsdagen er over. Rollen som tiltalt er både påtvunget og sammensmeltet med dem, og samtidig en rolle de hele tiden forsøker å fri seg fra. Sagt på en annen måte, kan vi anta at tiltalte befinner seg i en eksistensiell situasjon som er mindre styrt av hensikt og formål – utover å bli bedømt mildest mulig – og mer av tvang. Den påtvungne rollen som tiltalt medfører antagelig i første omgang et behov for å tre ut av denne rollen. Men ettersom dette ikke er umulig oppstår et behov for å bli sett, hørt og forstått som ikke bare tiltalt.

Det eksistensielle og det kunstige

Som jeg allerede har pekt på er Rhees' karakterisering av spill og Lies beskrivelse av eksaminasjonen i rettssalen slående like. I det følgende skal jeg drøfte hvordan Rhees' distinksjon mellom reaksjon og forståelse, og mellom oppriktighet og bedrag er viktige også i den rettssalskonteksten som Lie opererer innenfor, fordi den tiltalte etter min mening tar del i et slags spill. Rhees peker på at et spill handler om reaksjon fremfor forståelse. Samtidig er en tiltalt, må vi anta, opptatt av å bli forstått på den riktige måten. Legger vi Lies beskrivelse av eksaminasjonen til grunn, ser den imidlertid ikke ut til å være innrettet mot å få en bedre forståelse av tiltalte. Lie fremhever eksaminasjonens fortrinn fordi han anser språket som et middel til å oppnå et bestemt mål i en spesifikk kontekst. Dette er selve utgangspunktet for Lie i boken *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*: Han kommer med gode råd og instruksjoner som kan veilede jurister i forsøket på å bli gode sakførere i rettssalen, og især dyktige eksaminatorer. Boken fremstår derfor som en nyttig guide eller manual på tilbudssiden med en rekke strategiske knep og språklige taktikker til hjelp for den som har ambisjoner om å bli en dyktig skrankeadvokat. Noen eksempler fra boken kan illustrere dette:

---

som vil bli tatt opp, men de har langt mindre kontroll over hvilke konkrete spørsmål som vil bli stilt og på hvilken måte.

«En gylden regel bør være at man alltid tar sikte på å begynne vennlig og høflig. Det er også viktig at man ikke gir inntrykk av å undervurdere vitnet». ²⁹⁰
«[...] gi positive signaler underveis ved små nikk eller annen bruk av kroppsspråk» ²⁹¹

«Å tilpasse eksaminasjonen slik at man får inn et godt poeng umiddelbart før en pause, kan ha en god effekt». ²⁹²

«Hvis svaret er gunstigere enn forventet, oppstår ikke noe problem. Er svaret mindre gunstig, blir det nødvendig å ta et spontant valg mellom å forsøke å avsvkke svaret ved fortsatt eksaminasjon, eller gå raskt over til et annet tema». ²⁹³

«Utfordringer for advokaten ligger i å signalisere sikkerhet. Det kan vises ved presis spørsmålsstilling og korrekt tempo at han har en hensikt med å stille nettopp dette spørsmålet [...]». ²⁹⁴

«Uansett hvor skadelig svaret er, er det beste man kan gjøre å beholde roen – og pokerfjeset, hvis man klarer det – og fortsette eksaminasjonen i en rolig og elskverdig tone». ²⁹⁵

Sitatene illustrerer godt hvordan de juridiske aktørene skal innta en spesifikk rolle i rettssalen med den hensikt å frembringe gunstige svar for seg selv og sin sak. Av strategiske årsaker må advokatene mestre ulike vokabularer, en riktig tone og en passende fremtoning. Lies råd til advokatene minner umiskjennelig om den sofistiske metode som Rhees' – i forlengelse av Platon – retter kritikk mot. Rhees' distinksjon mellom oppriktighet og bedrag har som sitt utgangspunkt – som tidligere drøftet ²⁹⁶ – at dersom det å snakke bare var et spørsmål om å spille spillet riktig, ville spørsmål om hvorvidt du virkelig mener det du sier aldri oppstå. For sofisten handler det hovedsakelig om den effekten språkbruken har og språket er et middel for å lede motparten et bestemt sted. Av samme grunn er sofisten mindre opptatt av spørsmål om oppriktighet og forståelse. Men for en tiltalt i en rettssal er oppriktighet og forståelse

---

²⁹⁰ Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.327.

²⁹¹ *Ibid.*, s.219.

²⁹² *Ibid.*, s.225.

²⁹³ *Ibid.*, s.231.

²⁹⁴ *Ibid.*, s.244.

²⁹⁵ *Ibid.*, s.257.

²⁹⁶ Jeg drøfter Rhees sammenligning mellom språkspill og sofister i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden* under avsnittet 'Språkspill, sofister og advokater'.

antagelig forbundet; det er i regelen, tenker vi intuitivt, lettere å bli møtt med forståelse av en som er oppriktig, enn av en som forstiller seg.²⁹⁷

Eksempelene fra Lies bok viser hvordan advokatenes fremferd er nøye uttenkt for å oppnå en bestemt effekt. I den grad et begrep som oppriktighet opptrer i Lies tekst, er det som en ønsket fremtoning; det er nyttig for de juridiske aktørene å fremstå oppriktig.²⁹⁸ I et slikt klima er det nærliggende å tenke seg at tiltalte kjenner på de begrensningene språkspillene legger for hennes muligheter for å bli forstått. Hennes behov for forståelse er etter alt å dømme eksistensielt, på samme måte som språket for Rhees er forbundet med det eksistensielle, altså med det han kaller en fordypning av vår menneskeforståelse. Skal vi få en fordypet forståelse av tiltalte, må det hun uttrykker bli tatt på alvor, uten at for mange forutinntatte forestillinger om hvem hun er får lov til å dominere. Men tiltaltes reelle muligheter for å bli hørt kan vanskeligjøres av regler, strategier og streben etter visse mål. Den språklige utvekslingen mennesker imellom kan tilfredsstille dype behov i oss og lede til viktig erkjennelse, men om dette potensialet forløses, er avhengig av både de som deltar i den språklige utvekslingen og konteksten den foregår i. Rettsalen er stedet hvor tiltaltes eksistensielle behov for å bli forstått – enten hun er skyldig eller ikke – møter de juridiske aktørenes konstruerte fakter og drakter.

De juridiske aktørene spiller nødvendigvis en rolle, de forstiller seg. Å forstille seg krever krefter, det er nærliggende å tro at dette går ut over deres kapasitet til å rette sin fulle oppmerksomhet mot den tiltalte i et forsøk på å forstå henne. Og hvorfor forresten forsøke det? En økt forståelse for tiltalte vil for de fleste av rettens aktører forstyrre deres vei mot eget mål. Og også om de brukte krefter på å forsøke å forstå den tiltaltes sinnstilstand og beveggrunner og syntes de fikk det til, hvor og hvordan skulle den økte forståelse komme til uttrykk? Rettsalen er kanskje ikke et sted som legger til rette for et slikt erkjennelsesarbeid.

Rettsalen utgjør altså en slags scene hvor tiltalte blir tildelt en bestemt rolle og må inngå i språkspill som noen ganger har til hensikt å understøtte tiltaltes forklaring,

---

²⁹⁷ På lignende vis kan vi – som tidligere antatt – vente at en skeptisk innstilling gjør det vanskelig å anerkjenne tiltaltes uttrykk og ytringer.

²⁹⁸ Lie formulerer det således: «En advokat som fra starten av viser oppriktighet, sikkerhet og høflighet, uten å henfalle til øyentjeneri, kan regne med å ha rettens positive oppmerksomhet». Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.213.

andre ganger underminere den. Tiltaltes eksistensielle posisjon står i kontrast til den strategiske og formålsbaserte posisjonen menneskene de er plassert overfor innehar.²⁹⁹ Men at tiltaltes situasjon er eksistensiell, forhindrer naturligvis ikke at den også kan være strategisk uttenkt eller bli håndtert instrumentelt. Vi kan uten problemer forestille oss en tiltalt som ville foretrekke det taktiske og konstruerte, fremfor å bli møtt med en oppriktig interesse for henne som person. Konteksten tiltalte befinner seg i kan ikke generaliseres, og ikke alle tiltalte vil ha et like sterkt behov for å bli sett og forstått. Her spiller ulike faktorer inn som det kan være vanskelig å vurdere, fordi vi i regelen ikke kjenner den indre tilstanden til tiltalte; er vedkommende skyldig eller uskyldig? Behovene til en uskyldig tiltalt vil trolig være noen andre enn til en skyldig. Men selv for en som er skyldig, kan behovet for å bli forstått være presserende, for tiltalte vil kanskje ha frem momenter og aspekter som kan gjøre deres handling forståelig; de var tvunget, måtte gjøre det etc. Dessuten finnes det nyanser mellom skyldig og uskyldig som vil prege den individuelle konteksten til hver enkelt tiltalt og få innflytelse på hvilken innstilling og hvilke forventninger tiltalte har til avhørssituasjonen.³⁰⁰ Likevel kan man hevde at rettens bestrebelser på å finne sannheten, krever en mest mulig nyansert forståelse av tiltalte. Men hvordan oppnå dette når avhørssituasjonen bærer preg av taktisk spill? Forblir uskyldspresumsjonen et teoretisk prinsipp som vanskelig lar seg realisere i praksis så lenge tiltaltes muligheter for å unnslippe spillet og bli sett som det partikulære individet det er, er relativt små?

Straffeprosessloven er ment å skulle legge til rette for at kontradiksjonsprinsippet kan manifestere seg i eksaminasjonene. Her skal tiltalte få anledning til å så tvil om riktigheten av tiltalen. Som kompensasjon for at tiltalte ikke har kunnet kommentere underveis i etterforskningsprosessen, skal tiltaltes situasjon i

---

²⁹⁹ Som allerede antydnet kan naturligvis tiltalte anlegge en taktisk strategi og ha en instrumentell tilnærming til den språklige utvekslingen i rettssalen. Jeg antar likevel at situasjonen for tiltalte uansett er mer eksistensiell – især dersom tiltalen er av en slik art at vedkommende risikerer lang fengselsstraff – fordi uansett hvor strategisk de går til verks og uansett hvor instrumentelt de forholder seg til eksaminasjonen, så handler det om dem og deres fremtid, om hvordan de blir sett og forstått av andre – og kanskje i ytterste forstand, om hvordan de ser seg selv.

³⁰⁰ Fra et rettslig perspektiv kan disse nyansene handle om for eksempel 'forsett' og 'uaktsomhet', men fra et menneskelig perspektiv er det gjerne ikke hengt opp på slike juridiske begreper, men snarere et spørsmål om å gjøre en handling forståelig, hvis man tar ansvar for den, eller å moderere fremleggingen av den, sette den inn i den konteksten man mener belyser den best osv.

rettssalen beskyttes av ulike rettslige prinsipper, som for eksempel retten til en forsvarer, retten til å gjendrive grunnene tiltalen beror på og retten til å bli frikjent hvis det hersker den minste tvil hos den dømmende rett.³⁰¹ Men inntrykket retten får av tiltalte er når alt kommer til alt basert på tiltaltes evne til å håndtere de språkspillene de tvinges inn i. Dermed kan tiltaltes rolle i rettssalen risikere å bli redusert til en *respons* på situasjonen og på ulike språkspill.³⁰²

Ankeforhandlinger som rettslig praksis

En hvilken som helst rettssak er en særlig rettslig praksis, men en ankeforhandling er spesiell, i den forstand at vurderingen fra tingretten spiller inn på utvekslingen i lagmannsretten. Dette innebærer blant annet at de underliggende fortellingene får en forsterket rolle, i og med at enkelte underliggende fortellinger allerede er blitt vurdert mer troverdige enn andre. Vi kan utdype dette med et eksempel fra Orderud-saken. I dommen fra Nes herredsrett fremgår det at Lars Grønnerød ble tillagt større troverdighet enn de tre andre tiltalte.³⁰³ Retten la til grunn hans forklaring om hendelsesforløpet på lille julaften og den påståtte våpenoverleveringen. Dette innebærer at retten har hatt tillit til visse fremstillinger av Grønnerød og de andre tiltalte i saken, for eksempel ligger det i kortene at Kirkemo da må lyve om drapsplanleggingen og være en karakter som ikke er til å stole på, mens Per Orderud både lyver om å ha mottatt våpen og har et drapsmotiv han handler aktivt på. Disse vurderingene fra herredsretten får betydning på ulike nivåer. De av de tiltalte som allerede er blitt trodd kommer antagelig til lagmannsretten med større selvsikkerhet og føler seg kanskje tryggere på at deres underliggende fortelling har bestått prøven én gang. De andre tiltalte har på sin side erfart å *ikke* bli trodd, og har måttet forholde seg til vurderinger av dem selv og deres handlinger som er i strid med hvordan de selv har

---

³⁰¹ Hov, *Rettergang 1. Sivil- og Straffeprosess*, s.75-79.

³⁰² At det inntrykket tiltalte gir i vitneboksen får betydningen for rettens vurdering av dem understrekes av Nils Erik Lie når han i boka *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og i sivile saker* blant annet skriver at «Det inntrykket en sitter igjen med etter å ha hørt tiltalte, vil sjelden være vesentlig endret etter den øvrige bevisførselen. Dette gjelder både forklaringens innhold og tiltaltes generelle troverdighet». Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.20.

³⁰³ Grønnerød ble ikke domfelt for *forsettlig*, men for *uaktsom medvirkning*, på grunnlag av at retten ikke fant det bevist at han hadde deltatt i en drapsplanlegging.

lagt dem frem.³⁰⁴ Slike forhold vil etter alt å dømme påvirke de underliggende fortellingene i lagmannsretten helt konkret på den måten at for eksempel Kirkemos forsvar intensiveres omkring det momentet i hennes forklaring hun ikke er blitt trodd på i herredsretten, for eksempel det om at den påståtte drapsplanleggingen skjedde på lille julaften med Grønnerøds deltakelse.³⁰⁵

Den rettslige praksisen i Orderud-saken er preget av at det er fire tiltalte på tiltalebenken og at de alle gir ulike forklaringer om hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Dette innebærer som antydnet at de tiltalte ikke bare konkurrerer med den fortellingen påtalemyndigheten vil fremme, men også med de tre andre tiltaltes forklaringer. Hvorvidt den enkelte får gjennomslag for sin egen forklaring på bekostning av de andres, avhenger dermed ikke bare av deres evne til å konstruere den mest plausible forklaringen om hendelsesforløpet tiltalen gjelder, men i særlig høy grad på deres ulike evner til å mestre rettens språkspill. Vi kan trekke frem noen konkrete eksempler for å belyse dette poenget: Hvis ekteparet Orderud får gjennomslag for sine forklaringer om at de er uskyldige, kan ikke samtidig Grønnerød og Kirkemo bli trodd i deres forklaringer om henholdsvis våpenbytte og drapsplanlegging. Likeledes; dersom Grønnerød og Kirkemo blir trodd på disse punktene, kan ikke retten samtidig tro på at ekteparet Orderud er uskyldige. Samtidig; hvis retten tror på Kirkemos forklaring om drapsplanleggingen på lille julaften – hvor alle unntatt henne selv deltok – innebærer det en avvisning av Grønnerøds forklaring om at han ikke deltok i noen drapsplanlegging. Vi kan legge til halvsøstrenes ulike forklaringer om vådeskuddet på lille julaften; Kirkemos forklaring om denne hendelsen er i motstrid med Veronica Orderuds. Vurderingen av de ulike forklaringene på avgjørende punkter er naturligvis også forbundet med hverandre; velger retten å tro på Kirkemos forklaring om drapsplanleggingen lille julaften, styrker det Grønnerøds forklaring om at Per Orderud maste om et sterkere våpen, som igjen ledet til den påståtte våpenoverleveringen – et annet sentralt punkt i Grønnerøds forklaring. På den andre siden; hadde retten fattet lit

---

³⁰⁴ Noen ganger i form av sterkt nedsettende karakteristikker. Vi ser dette blant annet i Nes herredsretts vurdering av alle de tiltalte unntatt Grønnerød; Kirkemo beskrives som løgnaktig og grenseløs, Veronica Orderud vurderes å ha giftet seg med Per Orderud på grunn av utsikt til økonomisk sikkerhet og Per karakteriseres som en manipulerbar ektemann og hevngjerrig sønn.

³⁰⁵ Jf. vurderingen fra Nes herredsrett som legger til grunn at en drapsplanlegging er skjedd, men tror på Grønnerød når han forklarer at den ikke har foregått på lille julaften.

til Per og Veronica Orderuds beskrivelse av gårdstvisten og familieforholdene på Orderud gård, ville de få vanskeligheter med å tro på Kirkemos forklaring om lille julaften.³⁰⁶

Slike aspekter ved Orderud-saken gjør at de tiltaltes ulike forklaringer blir utfordret fra mange ulike perspektiv på avgjørende punkter. Lykkes ikke den tiltalte med å skaffe seg troverdighet på et punkt, kan det få følger for andre sentrale punkter i forklaringen for alle involverte. Det omvendte gjør seg også gjeldende; blir tiltalte trodd på et vesentlig punkt, kan det medvirke til at retten har lettere for å tro tiltalte på andre. Hvor mange parter som hevder at den enkelte tiltalte lyver kan også bli avgjørende. I tråd med dette kan man hevde at både Grønnerød og Kirkemo har en fordel fordi aktoratet arbeider *med* dem og *mot* ekteparet Orderud på flere avgjørende punkter. Det er ikke urimelig å anta at det er lettere å få et samspill i språkutvekslingen dersom den utspørrende part er vennlig innstilt til tiltaltes forklaring. For de tiltalte i Orderud-saken handler det ikke bare om å konstruere den mest plausible fortellingen om hendelsesforløpet tiltalen gjelder, men om å overbevise retten om at de er mer troverdige enn de andre tiltalte. Om de er i stand til dette, avhenger slik jeg ser det, av deres evne til å håndtere de språkspillene de konfronteres med. Hvor utfordrende språkspillene er, avhenger av hvor vektig motstanden er mot deres fortelling. Samtidig vil antagelig vurderingen av den enkeltes evne til å håndtere språkspillene være påvirket av hvordan de andre tiltalte håndterer dem. De fire tiltalte vurderes i lys av hverandre.

Om forståelse

Som nevnt er det denne avhandlingens hovedanliggende å bidra til å forbedre vår forståelse av tiltaltes talesituasjon i rettssalen. Hva innebærer det for en tiltalt å skulle

---

³⁰⁶ I dommen fra Nes herredsrett ser vi et eksempel på hvordan vurderingen av en tiltaltes forklaring skjer på bekostning av en annens; retten velger å tro på Grønnerøds forklaring om at det ikke foregikk noen drapsplanlegging på lille julaften, men legger likevel til grunn at en slik planlegging har funnet sted, bare ikke på det tidspunktet Kirkemo hevder. Denne vurderingen var helt avgjørende for å kunne frifinne Lars for forsettlig medvirkning og kun domfelle ham for uaktsom medvirkning. I dommen avspeiles også denne vurderingen på et mer grunnleggende nivå i hvordan den generelt vurderer Lars' troverdighet som større en Kristins.

inngå i en eksaminasjon i en rettssal? I mitt forsøk på å gi en oversiktlig fremstilling av de ulike forholdene jeg tror virker inn på denne helt spesielle talesituasjonen til en tiltalt, har jeg arbeidet ut fra den antagelse at tiltalte i regelen kommer til rettssalen med et behov for å bli forstått. Dette behovet kan være stort eller lite og arte seg på ulike måter, men det er nærliggende å anse det som en viktig del av tiltaltes situasjon. Retten er imidlertid ikke satt for å forstå tiltalte. Rettens oppgave er å forsøke å finne sannheten om et saksforhold og komme til en domsslutning. Møtet mellom tiltaltes behov for forståelse og det retten er satt til å gjøre, preger den språklige utvekslingen i rettssalen, og utgjør derfor et sentralt aspekt ved tiltaltes talesituasjon. Avhandlingen tar utgangspunkt i en antakelse om at rettens søken etter sannhet ville få bedre mulighetsbetingelser dersom språkspillene i rettssalen nærmet seg det som ifølge Rhees kjennetegner samtalen. For å forstå et saksforhold er det ofte nødvendig å forstå menneskene som er involvert i den.

I enkelte saker, hvor tekniske spor er få eller fraværende, vil rettens vurdering av de tiltalte *som mennesker* stå sentralt. Sagt på en annen måte: Rettens forståelse av de tiltalte kan bli avgjørende. I Orderud-saken er det ikke bare få tekniske bevis, det dreier seg i tillegg om en atypisk tiltalte, siden ingen av de fire tiltalte er tiltalt for noe annet enn *medvirkning* til drap. Det innebærer at de sentrale spørsmålene i rettssalen i mindre grad dreier seg om å avklare faktiske hendelser – for eksempel hvorvidt de tiltalte har et alibi for drapstidspunktet – men i stedet handler om hvem og hvordan de fire tiltalte er som mennesker. Er de typer som ville være i stand til å planlegge og sette ut i livet et trippeldrap? For å besvare slike spørsmål må man gjerne gå helt tilbake til barndommen. De tiltalte skal fortelle fortellingen om hvem de er, og rettens forsøk på å finne sannheten i saken vil avhenge av deres forståelse av de fire tiltalte.³⁰⁷

Tese og problemstilling

På bakgrunn av alt vi her har vært gjennom, er det blitt mulig å formulere tydeligere hva som er denne avhandlingens tese og problemstilling. Analysen ønsker å undersøke følgende innledende spørsmål: *Hvordan kan vi forbedre vår forståelse av tiltaltes*

---

³⁰⁷ Når jeg skriver 'retten' mener jeg her den dømmende rett, altså juryen som skal domfelle eller frifinne.

talesituasjon under en rettssak? I den forbindelse blir tre ulike nivåer ved tiltaltes talesituasjon sentrale: 1) Den særlige *rettslige praksisen i rettssalen og rollen som tiltalt*. Dette er det mest grunnleggende nivået, som er felles for alle tiltalte i enhver sak. 2) Tiltaltes rolle i *den spesifikke saken*. Her handler det om spørsmål som: Hva er vedkommende tiltalt for? Er det andre medtiltalte i saken? Hvilken motstand møter tiltaltes underliggende fortelling? Finnes det allerede en rettslig vurdering i saken? Den særlige konteksten en ankeforhandling utgjør spiller altså inn på dette nivået. 3) *Det personlige og kulturelle*. Her handler det om hva slags menneske tiltalte er, hvilke språklige evner det har, samt tiltaltes bakgrunn og erfaringer. Med andre ord hva slags kultur og livsform personen er preget av.

Analysen tar utgangspunkt i at alle disse tre nivåene har betydning for tiltaltes talesituasjonen og at begrepet *språkspill* er egnet til å fange opp samtlige av disse ulike aspektene. Begrepet kan også vise hvordan tiltaltes språk er en respons på de juridiske aktørenes ulike språkspill som de er henvist til å respondere på (her blir nivå 1 og til dels 2 avgjørende) og som de håndterer svært ulikt (her blir nivå 3 og til dels nivå 2 avgjørende).

Blant avhandlingens sentrale hypoteser er at dersom tiltalte blir eksaminert av en part hvis underliggende fortelling er i motstrid med tiltaltes, vil hensikten med språkspillene tiltalte konfronteres med være å underminere tiltaltes troverdighet og derfor initiere en respons som handler om å motargumentere. Det samme vil gjøre seg gjeldende dersom temaet for eksaminasjonen er et omstridt element i de underliggende fortellingene som møtes. På lignende vis kan vi forvente at tiltaltes respons vil arte seg annerledes dersom de underliggende fortellingene er samstemte, hvilket igjen vil lede til en respons som på ulike måter handler om å bekrefte.

For de tiltalte i Orderud-saken er forhold som disse særlig prekære, i og med at det er fire tiltalte som alle forklarer seg ulikt om hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Alle de tiltalte nekter seg skyldig i henhold til tiltalen, men Kristin Kirkemo og Lars Grønnerød gir forklaringer som til dels samstemmer med etterforskerens funn og som involverer de to øvrige tiltalte, Per og Veronica Orderud. Dette stiller Kirkemo og Grønnerød i en særegen posisjon overfor påtalemyndigheten, som baserer mye av tiltalen på deres forklaringer, men likevel legger til grunn at de er mer involvert i saken enn de selv vil innrømme. Aktoratet må bare svekke disse to tiltaltes

troverdighet nok til å sannsynliggjøre at de uttaler seg usant om visse forhold, men sant om andre. Forklaringene til Grønnerød og Kirkemo er imidlertid også i motstrid med hverandre på flere områder, selv om de begge peker på ekteparet Orderud når det gjelder ansvaret for planleggingen av ugjerningene. Ekteparet på sin side, nekter enhver befatning med våpenanskaffelse og drapsplanlegging og blir av denne grunn møtt med desto større skepsis av *både* aktoratet og de andre medtiltalte.

De tiltalte i Orderud-saken står ulikt med hensyn til hvilken motstand deres underliggende fortelling blir møtt med. I tillegg fremstår de fire tiltalte som svært ulike mennesketyper, med ulik bakgrunn og svært ulike språklige evner. Slike aspekter får betydning for deres evne til å mestre språkspillene de blir konfrontert med. De tiltalte takler språkspillene på ulike måter, og det er nærliggende å tro at dette får stor innvirkning på hvordan de blir vurdert, og dermed for utfallet av saken. Dommen fra Eidsivating lagmannsrett viser at Kirkemo ble tillagt størst troverdighet av de tiltalte, mens især ekteparet ble vurdert som utroverdige. Grønnerøds forklaring ble hovedsakelig trodd på de punktene hvor den understøtter Kirkemos forklaring, og tiltalen. Hvordan de tiltaltes underliggende fortellinger står i forhold til påtalemyndighetens og i forhold til de andre tiltaltes, påvirker talesituasjonen deres på flere måter, både når det kommer til hvilken motstand tiltalte møter og når det gjelder tiltaltes muligheter for å dra veksler på sin egen forklaring og den underliggende fortellingen den impliserer.³⁰⁸

I analysene ser jeg særlig på hvordan de tiltalte reagerer ulikt på de språkspillene de konfronteres med. En antagelse er at dersom vi betrakter de tiltaltes ytringer som reaksjoner på de juridiske aktørenes språkspill, kan vi få øye på hvilke implikasjoner disse spillene har for tiltalte, og hvordan aktørene som deltar i den språklige utvekslingen i liten grad blir del av et samspill som er egnet til å utnytte det potensialet for innsikt og forståelse som ligger i enhver språklig utveksling.

---

³⁰⁸ Jeg tenker her på hvordan talesituasjonen til for eksempel Kristin Kirkemo er svært ulik talesituasjonen til for eksempel Veronica Orderud, i og med at Veronica Orderud benekter ethvert kjennskap til de ulike hendelsene hun er tiltalt for, og derfor har relativt lite å 'fortelle', men blir møtt med desto mer motstand, hvorimot Kirkemo forklarer seg om en hel rekke hendelser som hun til en viss grad selv har kontroll over og som hun kan 'bruke' på ulike måter under eksaminasjonen, og som i tillegg understøttes av påtalemyndigheten (til en viss grad).

Materialet

Analysematerialet er videoopptak fra ankeforhandlingene i Eidsivating lagmannsrett.³⁰⁹ Bare eksaminasjonen av de fire tiltalte analyseres. Det betyr at det er et svært begrenset innsyn i den overordnede bevisføring i saken. Partsforklaringene utgjør ifølge Eivind Kolflaath bare én av fem beviskategorier.³¹⁰ Analysen knytter derfor ikke de tiltaltes forklaringer til rettens vurdering av andre bevis i saken. Analysens fokus er utelukkende kommunikasjonen i rettssalen under eksaminasjonen av de tiltalte. Dette materialet utgjør ca. 60-70 timer av en ankeforhandling som pågikk over 38 rettsdager og med i underkant av 100 vitner.

Kameraet er plassert på tiltaltes høyre side, ikke langt fra der hvor juryen er plassert. Videoopptakene fra forhandlingene i Eidsivating lagmannsrett var en foranstaltning som tilrettela for direkte overføring av rettsforhandlingene til et mediehus hvor journalister kunne følge med. Opptakene foreligger derfor uredigerte og er samtidig av relativt dårlig bilde kvalitet. Kameraets plassering i rettssalen later til å være resultatet av praktiske og pragmatiske grunner, altså at det ble stilt der det var plass til å sette det. Bildet viser tiltalte fra siden i halvtotal fra livet og opp, litt avhengig av om vedkommende står eller sitter ned. Kameraet fanger sjelden tiltalte i et frontalt bilde.

I analysen av materialet er jeg avskåret fra å bruke de tiltaltes virkelige navn og går derfor over til å snakke om A, B, C og D.

Metode og utvalget av sekvenser

Av de omlag 70 timene med videomateriale jeg har hatt til rådighet, utgjør de sekvensene jeg har valgt å ta for meg en knapp time til sammen. Jeg har stoppet opp ved disse stedene i eksaminasjonen fordi jeg har oppfattet utvekslingene som illustrerende eksempler på hvordan språkspillene i rettssalen arter seg og på hvordan

---

³⁰⁹ Da saken kom opp i Eidsivating Lagmannsrett var medieinteressen så stor at rettssalen ikke hadde kapasitet til å huse alle journalistene. Derfor stod NRK for å filme og video-overføre forhandlingene til et mediehus hvorfra alle journalistene kunne følge med. Det er disse opptakene jeg analyserer.

³¹⁰ Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis*. De fire andre kategoriene er: vitneforklaringer, sakkyndigbevis, dokumenter og gjenstander. S. 61

de tiltalte håndterer dem. I nærlesningen forsøker jeg å avdekke hvordan de ulike aktørene bruker språket og hvordan de tiltalte reagerer i møtet med språkspillene de konfronteres med. I analysene har jeg forsøkt å beholde et åpent og nysgjerrig blikk og har stanset opp ved momenter som jeg har opplevd som særlig interessante i forhold til avhandlingens problemstillinger, men uten at jeg på forhånd hadde klarhet i hva eksemplene fortalte meg om de spørsmålene jeg hadde satt meg fore å se nærmere på. Selv om språkspillbegrepet utgjør en rød tråd i analysene, har jeg også tillatt meg å diskutere problemstillinger som har oppstått underveis og som ikke springer direkte ut fra vektleggingen av språkspillbegrepet.

Hovedfokuset i analysene er rettet mot de tiltalte. Dette innebærer at jeg i analysene nærleser de tiltaltes språk i en undersøkelse av hva som kjennetegner det – for eksempel hvilke ord, uttrykk og vendinger som hyppig tas i bruk – og forsøker å forstå språkbruken i lys av både den overordnede konteksten og den spesifikke situasjonen den opptrer, med andre ord; hva de kan tenkes å være en respons på. De stedene det virker relevant, forsøkes dette også å ses i lys av det vi ellers får innblikk i om de tiltaltes bakgrunn, livsform, forhold til hverandre og til saken. For å forstå tiltaltes talesituasjon og hvordan språkbruken er forbundet med den, er det naturligvis nødvendig også å ta med i betraktningen hvilke språkspill de juridiske aktørenes inviterer de tiltalte inn i.

TILTALT A

INNLEDNING TIL ANALYSEN AV A

*Strategiene*³¹¹

Aktoratet, ved statsadvokatene Jørn S. Maurud og Olav Helge Thue, varsler i sin innledende prosedyre under ankeforhandlingene i Eidsivating lagmannsrett en bevisføring som vil gå direkte på det tiltalte ekteparets alibi for tidspunktet drapene skjedde, selv om tiltalens medvirkningshandlingene opphører flere uker før drapene ble begått. Aktoratet nevner ulike bevis for at gårdskonflikten er årsaken til drapene på Orderud gård. Aktor peker også på at tiltalt A (heretter A) tidlig kom i politiets søkelys på bakgrunn av gårdskonflikten mellom ham og hans far. Aktoratet mener å kunne påvise at personlige motsetninger og krangel om eierforholdet til gården står sentralt i saken og at økonomi kan ha vært helt utslagsgivende.³¹² Aktoratet varsler også at forholdet mellom A og søsteren vil bli sentralt i bevisførselen.

---

³¹¹ Denne redegjørelsen for partenes ulike strategier i lagmannsretten tar utgangspunkt i forsvarers og aktorats innledende og avsluttende prosedyrer. Til orientering kan det her påpekes at den innledende prosedyren til advokatene kommer i forkant av eksaminasjonene og all bevisføring i rettssaken. Her gir advokatene en pekepinn om hvilke bevis de har tenkt seg å føre etc. Den avsluttende prosedyren kommer etter all bevisføring i rettssaken. Dette innebærer at den avsluttende prosedyren ofte tar opp temaer som er blitt sentrale og bevis som er blitt ført under hele rettssaken. Det er alltid aktorats som starter med å prosedere, deretter er rekkefølgen den samme som rekkefølgen tiltalte eksamineres i; først As forsvarere, deretter Bs forsvarere, så Cs forsvarere og til sist Ds forsvarere.

³¹² NTB, 14. januar 2002

I sin avsluttende prosedyre peker aktorstaten eksplisitt på det de mener stod på spill for tiltalte, for dermed å underbygge det de anser som drapsmotivet: Dersom ikke familien ble tatt av dage risikerte A å miste ikke bare gården, men også all sosial anseelse – og konen. Aktor poengterer at A antagelig ikke ville ha vært en interessant mann for konen dersom han stod uten gård og formue.³¹³ At tiltalte plutselig fikk det travelt med å få orden på eierforholdene skyldtes altså at han ville sikre sitt gode forhold til ektefellen.³¹⁴ De mener også at A har vist seg i stand til å lyve flittig og overbevisende om både moren, dokumentforfalskningen og skuddene på lille julaften.³¹⁵

Forsvarerne til A, Cato Schiøtz og Harald Stabell, peker i den innledende prosedyren på hvor viktig det er å få et innblikk i deres klients personlighet for å kunne vurdere betydningen av hans handlinger og i hvilken grad disse står i forbindelse til trippeldrapet. Videre legger Schiøtz frem fem sentrale holdepunkter i forsvaret: 1) Det påståtte motivet, gårdskonflikten, var nærmest bilagt da drapene ble begått;³¹⁶ 2) tiltalte hadde et nært forhold til moren; 3) søsteren var hovedmålet for drapene; 4) tiltalte fikk en sterk reaksjon da han hørte om drapene; og 5) forsvarer Cato Schiøtz tok selv på seg skylden for at hans klient i seks uker nektet å forklare seg for politiet og at han ikke forklarte seg om skuddene på lille julaften.³¹⁷ Utover dette vil forsvaret svekke troverdigheten til medtiltalt D, som påstår at han overleverte en

---

³¹³ Dagbladet siterer statsadvokat Jørn S. Maurud: «[A] og [B] hadde vært ferdige hvis dette hadde kommet frem. Og det spør om [A] hadde vært en interessant ektemann for [B] uten gård og uten formue». Anne Kristin Hjukse Jørgen Tangnes, Ulf André Andersen, "Derfor må de dømmes," *Dagbladet*, 13. mars 2002.

³¹⁴ Flere medier siterer aktorstaten for å ha fremmet denne teorien i sin sluttprosedyre. Inge D. Hanssen og Tor Arne Andreassen siterer statsadvokaten for å ha påstått følgende: «Hun tror han eier gården, og når det går opp for henne at så ikke er tilfelle, ønsker hun å få orden på eierforholdet så fort som mulig. – Etter at [A] og [B] gifter seg i all hemmelighet, får [B] det svært så travelt med å ordne opp i eierskapet. [...] – [Bs] foreldre forstår hvem som står bak og dytter på sønnen». Tor Arne Andreassen Inge D. Hanssen, "Prosedyre i ankesaken. Knallhardt angrep på ekteparet.," *Aftenposten*, 13. mars 2002.

³¹⁵ Dagbladet siterer statsadvokat Jørn S. Maurud for å ha sagt: «Både [A] og [B] har løyet flere ganger – både i avhør, til familien sin og i retten. – Vi vet at de kan lyve både energisk og overbevisende, hvis det er viktig nok for dem». Jørgen Tangnes, "Derfor må de dømmes."

³¹⁶ A hevder at han dagen før drapene ble kontaktet av sin advokat i den sivile saken som presenterte ham for et mulig forlik. A hevder han tok dette til seg, og opplevde saken som løst, men det kommer frem at farens advokat ikke hadde samme opplevelse av situasjonen som advokaten til A.

³¹⁷ Schiøtz har rådet sin klient til å avvente situasjonen og ikke gi forklaringer, men det kommer ikke frem hvilke råd A mer presist har fått av sin forsvarer og heller ikke hvorfor.

revolver til A. Cato Schiøtz varsler også en bevisoppgave som handler om å rive ned alibiet til medtiltalt C for tiden rundt drapene.³¹⁸

I sin avsluttende prosedyre går Cato Schiøtz hardt ut mot medtiltalte C og D. Han peker på at våpnene peker mot D og at han har tilpasset sine forklaringer etter hvert som han fikk informasjon fra politiet. Dessuten retter Schiøtz kritikk både mot det han kaller en «bøtteballett av utroverdige vitner»³¹⁹ og mot det som ifølge forsvareren er dobbeltkommunikasjon overfor juryen fra aktoratets side: «[...] Thue forsøkte i sin prosedyre å drive A inn i kårboligen drapsnatten, til tross for at selve drapsgjerningen ikke er bevistema i denne saken», påpeker Schiøtz.³²⁰

Den avsluttende prosedyren til Harald Stabell ble svært omstridt, både i rettssaken og i mediene. For å få sin klient frikjent selv om retten skulle legge til grunn at A har visst om drapsplanlegging og våpenoverlevering, prosederer forsvareren subsidiært for at A ikke har gjort dette med fullbyrdelsesrett. Med andre ord: Som hovedsak prosederer forsvareren for at hans klient verken visste om eller deltok i det C påstår om drapsplanlegging og våpenoverlevering, og argumenterer i denne forbindelse for at C ikke er til å stole på. Men dersom retten likevel skulle tro på Cs forklaring om at A har kjent til og deltatt på de påståtte hendelsene, så hevder forsvareren at A har gjort dette uten vitende og vilje; han har vært under sterk påvirkning av og blitt ført bak lyset av sin kone.³²¹ As forsvarere overtar dermed den

---

³¹⁸ NTB, 14. januar 2002

³¹⁹ Tor Arne Andreassen og Inge D. Hansen i Aftenposten: Tor Arne Andreassen Inge D. Hanssen, "Prosedyre i ankesaken. Tok livet av Grønnerøds troverdighet," *Aftenposten*, 14. mars 2002.

³²⁰ Tor Arne Andreassen og Inge D. Hansen i Aftenposten: *ibid.*

³²¹ Harald Stabells subsidiære prosedyre ble mye omtalt i mediene, ettersom den skapte gnisninger i den ellers så samkjørte forsvarsduoen til ekteparet, og fordi Stabells klient, A, motsatte seg kraftig en slik taktikk fra forsvarernes side og i denne forbindelse forsøkte å sparke Harald Stabell. Flere kommentarer i avisene rapporterer fra prosedyren til Stabell: «Torsdag prosederte [As] advokat Stabell i en retning som underforstått pekte ut [B] som en mulig pådriver for at trippeldrapet skjedde». NTB tekst, "Kjærvik: Peker ut Veronica," NTB, 15. mars 2002. I Adresseavisen står det: «Uten noen gang å si det med rene ord, lot Stabell det skinne igjennom at han mener at [A] kan ha blitt manipulert eller på annen måte lurt av kona, dersom det, slik han uttrykker det 'mot formodning er sant at han har visst om planer eller våpen'». Wenche Schjønberg, "Forsvarer på stram juridisk line," Adresseavisen, 15. mars 2002. I Dagsavisen, 15. mars, 2002, står det: «I går åpnet [As] forsvarer, advokat Harald Stabell, muligheten for at [B] kan ha sørget for at drapene fant sted, mot ektemannens viten og vilje». Tor Letvik, "Pekte mot Veronica – Pers lojalitet overfor henne er ekstrem," Dagsavisen, 15. mars 2002. Stabell blir også referert på å ha minnet retten på en uttalelse fra

underliggende fortellingen om forholdet mellom A og B som både aktoratet og andre medtiltaltes forsvarere har forsøkt å fremme under rettssaken.

De underliggende fortellingene om A

Det opereres i hovedsak med to ulike underliggende fortellinger om A. Man kan imidlertid si at det eksisterer flere ulike versjoner av disse underliggende fortellingene; alle partene opererer med hver sin underliggende fortelling om de fire tiltalte. Disse har både sammenfallende og avvikende momenter i seg. Her skal vi imidlertid kun klargjøre karakteristikken av A i de to primære underliggende fortellingene.

Den ene underliggende fortellingen er en fellende fortelling. Den fremmes indirekte av både aktoratet og forsvarerne til medtiltalt C: *Bondesønnen A har bodd hjemme på gården med foreldrene hele sitt liv og blir i voksen alder gift med B. Konen manipulerer den nølende ektemannen ut i en konflikt med sin familie om eierforholdene på gården fordi hun har egne ambisjoner om økonomisk trygghet. Nå vil ekteparet ha det hele for seg selv og ikke dele en krone eller kvadratmeter med bondesønnens søster. Konflikten om gården får A til å planlegge drap på hele sin nærmeste familie.* Denne underliggende fortellingen om A handler om en voksen sønn som har overtatt driften av familiegården. Når han blir kjæreste med B blir forholdet til foreldrene anstrengt; eierforholdene på gården må nå formaliseres. Sønnen hevder det er rimelig at han skal få gården vederlagsfritt og vil knapt dele verken tomte-arealer eller andre verdier med sin søster. Men faren vil sikre at hans datter, As søster, får en rimelig del av arven, og når sønnen ikke vil dele, blir det konflikt. I tillegg går det rykter om at Kværner-konsernet kjøper opp tomter i området til svært høye priser, og A og konen ser kanskje for seg at de kan bli rike. Det viser seg at A har forfalsket farens underskrift på selvangivelse og på kjøpekontrakt, og at han lyver om dette både overfor andre familiemedlemmer og i rettssalen. Også hans kone lyver om dette i retten. A får så vidt medhold i den sivile saken mot faren, men på bakgrunn av en underskrift han vet er falsk, og derfor vil farens anke og en ny skriftgranskning kunne avsløre hans bedrageri. A og konen planlegger å ta livet av søsteren og foreldrene

---

Bs far om at B var «manipulerende, egosentrisk og en som tenkte mest på det som er til fordel for henne selv». Schjønberg, "Forsvarer på stram juridisk line."

innen saken kommer opp i lagmannsretten. Derfor ber de C og D om å skaffe våpen og legger til rette for drapsplanlegging etter selskapet på Orderud gård lille julaften 1998. Med resten av familien ute av bildet får de ha gården for seg selv.

Den andre underliggende fortellingen er en frifinnende fortelling. Den fremmes av A og hans forsvarere, og til dels også av forsvarerne til B: *A har et nært forhold til familien, især til sin mor, og han har gjort sitt beste for å løse konflikten med sin far på en rimelig måte. Tvisten om gårdsoverdragelsen kan for utenforstående virke mer graverende enn den egentlig er fordi A ikke hadde særlig kontakt med foreldrene, men den typen adferd er ganske vanlig i Orderud-familien.* Denne underliggende fortellingen om A handler om en sønn som hele livet har bodd med foreldrene og arbeidet på familiegården. I tillegg til fulltidsarbeidet der, har han tatt utdanning, først som agronom deretter som jurist. I takt med at farens helse svikter overtar han den daglige driften av gården. Faren lover ham at som betaling for nedlagt innsats og arbeidstimer kan gården overdras til A vederlagsfritt. Men faren trekker seg plutselig fra avtalen og setter seg på bakbena hver gang sønnen kommer med forslag til løsninger. Til slutt tinglyser faren en urådighetserklæring over eiendommen som forhindrer sønnen i å gjøre nye utbedringer og investeringer. Sønnen ser seg da nødt til å gå til sak mot faren. Han har fortsatt et nært forhold til familien, selv om kontakten med dem er begrenset. A er overbevist om at han har retten på sin side og at saken med hans far vil bli forliket innen den når lagmannsretten, derfor finnes det ikke noe drapsmotiv.

Tiltaltes tid i vitneboksen

I Eidsivating lagmannsrett blir A avhørt over fire dager – tilsammen i om lag 14,5 timer. Han står oppreist under hele avhøret, ofte lent litt framover med hendene plassert på vitnesranken som er heist opp til hofotelengde. Han er iført mørke klær. Slik kameraet er plassert, ses han i en halvtotal fra siden, det vil si fra knærne og opp. På hans høyre hånd, som er nærmest kameraet, kan vi se en vielsesring. A er i forgrunnen av bildet og i bakgrunnen får vi et glimt av rettssalen: Til venstre er publikumsrekkene, i midten og til høyre av bildet sitter konen mellom sine to forsvarere; Heidi Ysen til venstre for henne, Frode Sulland til høyre. Bak dem igjen

sitter D mellom sine to forsvarere; advokat Sørvik til venstre, advokat Kjensli til høyre. Det er vanskelig å se D, da han sitter skjult bak Bs hode.

Tiltalte beveger seg lite under avhørene. Han står med hovedvekt på det ene benet – slik at det andre så vidt er bøyd – og med jevne mellomrom skifter han tyngden. Disse bevegelsene sammenfaller som regel med at A snakker; han får et spørsmål og idet han svarer foretar han en liten bevegelse. Han ser ofte ned i vitneskranken når han forteller, og hodet er den kroppsdelen som beveger seg mest. Han skiftevis nikker og rister på hodet mens han snakker. Profilbildet av tiltalte er mørkt, og ettersom han sjelden vender hodet i kameraets retning, er det vanskelig å betrakte hans blikk og ansiktsuttrykk. Tiltalte er fåmælt og forteller svært lite; han benytter seg ikke av muligheten til å fortelle fritt om hendelsesforløpet tiltalen gjelder. Han inntar vitneboksen som den første av de fire tiltalte, og er uten tvil den som var nærmest knyttet til ofrene. Rollen som tiltalt innebærer for A at han mistenkes for å ha medvirket til drap på sin mor, far og søster.

Viktige punkter for A i lagmannsretten

I lys av vurderingene fra herredsretten blir det tydelig hvilke punkter det har vært viktig for A å bli trodd på i lagmannsretten. På et overordnet nivå har det vært viktig å underminere gårdstvistens som motiv for drapet. Derfor må han bli trodd når han hevder at den sivile saken var tilnærmet forlikt på drapstidspunktet, og at konflikten for øvrig slett ikke stakk så dypt som herredsretten la til grunn i sin vurdering. Angående gårdstvistens intensitet er to sentrale punkter av betydning for tiltalte; 1) å få bevist at han hadde rett i den sivile saken, at gården faktisk var overdratt til ham på lovlig vis og at han dermed ikke har følt seg truet av eventuelle ankeforhandlinger, 2) at forholdet til foreldrene og søsteren ikke var spesielt dårlig. Særlig forholdet til søsteren blir viktig i denne forbindelse, ettersom vurderingen fra herredsretten vektlegger hennes rolle i saken. Det blir avgjørende for A å få gjennomslag for sin forklaring om at søsteren ikke var del av eller engasjert i gårdstvistens. I tillegg er det viktig for A å bli trodd på sin versjon av hendelsesforløpet lille julaften, samt å svekke forklaringen til D om at han avleverte våpen på Orderud gård 3. april. På dette punktet

tilla herredsretten Ds forklaring troverdighet, og la denne til grunn i sin vurdering av A (og D).

ANALYSEN

DEL 1: EN FÅMÆLT LIVSFORM

Begynnelsen

Det første A ytrer i rettssalen er en språklig manifestasjon som peker mot kjernen i både hans egen fortelling om seg selv og de underliggende fortellingene om ham. As fortelling om seg selv er i hovedsak et forsøk på å nulle ut aktorats fortelling om ham; han er ikke hva påtalemyndigheten og enkelte andre advokater forsøker å fremstille ham som. Hvem og hvordan A er, utover det forhold at han *ikke* er slik de andre fremstiller ham, forblir mer uvisst. Følgende korte utdrag er hentet fra hans såkalte ‘frie forklaring’, men illustrerer nettopp hvordan denne fortellingen ikke er fri, men snarere en mot-fortelling, en respons, et forsvar mot noe som er blitt hevdet av andre. Som den første av de fire tiltalte tar han plass i vitneboksen, og lagmannen åpner med å spørre vennlig om han kan fortelle litt om seg selv. A svarer:

A: Ja, jeg er vokst opp på Orderud da. Sammen med min søster og mine foreldre.

Lagmannen: Ja.

A: Og ... Jeg har hatt et helt normalt forhold til både foreldre og søstera mi opp gjennom oppveksten da. Og ... Jeg ser egentlig tilbake på barndommen som helt positivt.³²²

As første ytring i rettssalen viser hvordan hans språk er påvirket av de underliggende og konkurrerende fortellingene allerede fra starten av. Dette handler både om den konteksten rettssalen utgjør på et generelt plan (den overordnede rammen for

---

³²² Tiltalt A, bånd 1, tidskode: 00:09

språkspillene), men også mer spesifikt om ankeforhandlinger som kontekst. A sier: «Jeg har hatt et helt normalt forhold til både foreldre og søstera mi opp gjennom oppveksten da. Og ... Jeg ser egentlig tilbake på barndommen som helt positivt». Hva slags underliggende fortelling er denne ytringen en manifestasjon av? As beskrivelse er en respons på og imøtegåelse av påtalemyndighetens underliggende fortelling som de fikk gjennomslag for i herredsretten. Det er også trekk ved As språkbruk som vitner om dette. Hans bruk av ord som «positivt» og «normalt» drar veksler på allment utbredte forestillinger om det normale og det positive, som gir inntrykk av at det er unødvendig å utdype hva et «helt normalt forhold» er. Allerede her antyder språkbruken at A ikke har tenkt å presentere en egen, frittstående fortelling.³²³ Dette har noen konsekvenser; fremfor å gi et inntrykk av hvem og hvordan A er, er den underliggende fortellingen A opererer med, språklig formet av de andre aktørenes underliggende fortellinger om hvordan A er. Med andre ord: I stedet for å formulere en konkret motfortelling presenterer A en sparsomt formulert negasjon av aktoratets underliggende fortelling. Dette medfører at hans utsagn ofte er fattige på meningsinnhold og knapt kan betraktes isolert fra den fellende fortellingen A kjemper imot. For hva er det å ha et normalt forhold til familien? Eller en positiv barndom? Slike beskrivelser leverer ikke noe innhold utover å benekte aktoratets antydning om at A er et sosialt avvik og at relasjonene mellom familiemedlemmene var dårlig. Tiltaltes første ord i rettssalen illustrerer selve grunnpremisset for fortellingene som presenteres i rettssalen; de konstrueres og formes som reaksjoner mot andre fortellinger og konkurrerer fra start til slutt med disse.

Et fattig språk

A referer ofte til egne inntrykk, som han imidlertid verken kan sette ord på eller kjenner opphavet til. Dette gir aktoratet et stort spillerom. De benytter seg av språkspill som handler om å påpeke mangler i As fortelling som de mener svekker hans troverdighet, for dersom disse (manglene) ikke var til stede, ville det være lettere

---

³²³ Med 'frittstående' mener jeg her en fortelling som ikke bare forsøker å negere den fellende fortellingen. Eivind Kolflaath foretar en lignende distinksjon mellom en såkalt frifinnende fortelling og en fellende fortelling. Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis*, s.150-57.

å tro på ham. Et illustrerende eksempel finner vi i aktoratets eksaminasjon av A. Påtalemyndigheten hevder som kjent at gårdskonflikten var motiv for drapet, og at den handlet om uenigheter om hvilke tomteområder som skulle avsettes til søsteren.³²⁴ Når aktor vil ha større klarhet i søsknenes forhold i tiden omkring den sivile saken og opp til drapene, meddeler A at han følte søsteren var på foreldrenes side i gårdskonflikten. Men hun var samtidig nøytral, skal vi tro A:

Aktoratet: Forholdet ditt til [søsteren] på denne tiden (sommer/høst 1998), [tiltaltes fulle navn], hvordan var det?

A: Nei det var vel ... – vi hadde vel ikke egentlig så mye kontakt, da.

Aktoratet: Nei. Var det noen grunn til det?

A: Nja ... Jeg følte vel kanskje det at hun på en måte støttet mine foreldre, da, i den tvisten de hadde mot meg, da.

Aktoratet: Du følte at hun støttet dine foreldre. Hvordan følte du det da – eller hva var bakgrunnen for at du følte det?

A: Nei vi hadde jo hatt noen samtaler da, for å komme frem til en løsning, så hørte jeg ikke noe mer og da ... – men jeg mente også det, at på en måte, hun prøvde å være nøytral da.

Aktoratet: Men fortell litt mer om dette da, – [tiltaltes etternavn]. Du følte at hun støttet dine foreldre. Hvordan kom det til uttrykk?

A: Det kom til uttrykk på den måten at hun ... – at det vart litt mindre kontakt mellom oss da.

Aktoratet: Ja, Ja, det er på en måte resultatet av det. Men hva var det hun sa og gjorde som ga deg inntrykk av at hun støttet dine foreldre?

A: Nei hun sa det atte ... [lang pause] Hun sa vel egentlig ikke så mye i forhold til det men hun holdt mer med mine foreldre da.

Aktoratet: Ja hvordan da?

A: Hun var vel enig i deres versjon av saken da.

---

³²⁴ Påtalemyndigheten argumenterer for at faren ville sikre sin datter en vesentlig andel av verdiene i gården, også i form av eiendom, og at A motsatte seg dette. Det er derfor helt sentralt for påtalemyndigheten å vise at ikke bare As forhold til foreldrene, men også til søsteren var svært dårlig. De har ulike beviser som de mener indikerer dette, blant annet notater hvor søsteren kommenterer forhold omkring den sivile saken som antyder at hun selv deltok aktivt i det som fremstår som en tilspisset konflikt. Under eksaminasjonen av A leser aktoratet opp flere ulike dokumenter skrevet av søsteren angående gårdskonflikten. A på sin side hevder hele tiden at søsteren ikke hadde noe med saken å gjøre; tvisten berørte utelukkende ham og hans far og handlet om hvordan overdragelsen av gården skulle foregå; med hvilke kår-ytelser og til hvilken pris.

Aktoratet: Sa hun det til deg?

A [nikker]: Ja, eller ... – hun hadde ikke tatt noe standpunkt da, men det var slik jeg følte det da.

Aktoratet: Ja men hvorfor følte du det?

A: Hun var ikke enig med meg da.

Aktoratet: Nei. Og da har hun gitt uttrykk for det til deg da, antar jeg?

A: Ja, hun ville på en måte ikke ta noe standpunkt heller da, men ... [lang pause]

Aktoratet: Nei, så da er jeg fortsatt usikker på hvordan du mener med at hun støttet dine foreldre?

A: Det var det inntrykket jeg satt igjen med da

Aktoratet: Ja. Og hva bygget du det inntrykket på?

Lang pause

A: Jeg bygget det inntrykket på at hun ... – ja holdt mer med de da.

Aktoratet: Ringte hun deg for eksempel og spurte hva i al verden er det du driver med? Var det sånne ting hun gjorde?

A: Ja, hun var jo nede og snakket lite grann med meg da.

Aktoratet: Ja. Fortell om det da!

A: Nei, og så la jeg frem mitt syn på saken og ...

Aktoratet: Hva var det [søsteren] la frem da?

A: Hva?

Aktoratet: Hvis vi kan begynne med hva det var [søsteren] la frem som sitt syn på saken?

A: Ja, nei, altså hun bare lurte på hva som var foregått og hvordan overdragelsen var skjedd da. Og da sa jeg åssen det var da. ³²⁵

Her er temaet for utspørringen et hvor aktors og As underliggende fortellinger er i motstrid med hverandre, for aktoratet vektlegger søsterens rolle i gårdskonflikten som et motiv for drapet, mens A hevder at søsteren ikke tok del i arvestriden mellom ham og hans far. Denne uenigheten resulterer i at aktor og A fokuserer på ulike aspekter ved kommunikasjonen mellom mennesker og denne forskjellen avspeiles i språkbruken mellom dem. Formålet med aktors språkspill er å etterspørre konkrete uttrykk for deretter forhåpentligvis å kunne påpeke en mangel ved tiltaltes forklaring. As respons blir ikke anerkjent i et språkspill som vil vite hva søsteren «sa og gjorde». Tiltaltes vage og generelle ytringer om egne følelser virker nesten malplasserte i

---

³²⁵ Tiltalt A, bånd 2, tidskode: 3:30:00

rettssalen, der aktor er ute etter konkret belegg for påstanden om at relasjonen til søsteren var god. Eller rettere sagt; dersom det kan etableres at det *ikke* finnes belegg for As påstand, styrkes aktoratets underliggende fortelling. Aktors språkspill har altså til hensikt å så tvil ved å etterlyse ytre, verifiserbare uttrykk, utsagn eller handlinger. I møte med kravet om spesifikke eksempler blir As respons fomlete og unnvikende.

Rettens fremgangsmåte er å slutte fra konkrete ytre handlinger, reaksjoner og situasjoner til indre intensjoner, hensikter og motivasjoner.³²⁶ Aktoratet har ulike bevis de mener antyder at søskenrelasjonen var dårlig, blant annet et notat skrevet av søsteren som indikerer at hun deltok aktivt i konflikten.³²⁷ As dårlige evne til å forbinde sin påståtte indre følelse med konkrete holdepunkter i den ytre verden, svekker hans fortelling i rettens øyne og kan også styrke aktoratets underliggende fortelling om at A er påvirkelig, fordi han fremstår usikker og hans tale uten personlig overbevisningskraft.³²⁸ Framtredende trekk ved As måte å respondere på gir inntrykk av en karakterløs og ureflektert person, med svært dårlige forutsetninger for å håndtere talesituasjonen i rettssalen. Dette gjør det lettere for aktoratet å lykkes med sin strategi, for de peker på at han ikke kan vise til noe konkret belegg for at relasjonen til søsteren var god og får fraværet til å indikere at fortellingen er uholdbar. Utvekslingen mellom A og aktor styres av advokatens språkspill med klare formål for øyet. A evner ikke å gi uttrykk for sin spesifikke livsfortelling når agendaen for aktors språkspill er at denne skal blir gjenstand for tvil og verifisering. Strategien A blir konfrontert med av aktor i rettssalen gjør at han knapt makter å ta del i den språklige utvekslingen. Dette gir de juridiske aktørene på aktoratets side stort virkerom som de utnytter offensivt, mens A forblir i en defensiv posisjon.

---

³²⁶ Med utgangspunkt i psykologien kaller Kjus dette for «å slutte fra et ytre forløp til indre tilstander og hensikter». Vi mennesker gjør dette hele tiden, for å forstå andre mennesker og verden omkring oss, men i retten får denne type slutninger fra bestemte hendelsesforløp til menneskers intensjoner og hensikter særlig betydning. I denne saken er graden av f.eks. forsett sentral. Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s. 33.

³²⁷ Aktoratet fremlegger flere notater skrevet av søsteren til A som bevis i saken. På dem har hun blant annet skrevet at broren «intet» skal arve fra henne og at «menneskeliv kan gå tapt» på grunn av konflikten.

³²⁸ Forskning viser at den typen svak språklig og narrativ kompetanse som A her utviser, også kan ha betydning for fortellingens plausibilitet. Feldman og Bennet peker på at fortellingen blir sentral dersom dokumenterbare og tekniske bevis er fraværende. Den språklige evnen til en tiltalt blir avgjørende. W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s.82.

Perspektivforskyvning: Intuitiv forståelse

I rettssalen etterlyser de juridiske aktørene tegn på at de tiltaltes påståtte følelser er «ekte», helst ved at de er uttrykt i ord eller handling. Dersom følelsene ikke kan verifiseres, kan det være et poeng i seg selv. Men som regel er våre forhold og holdninger til familiemedlemmer tydelige for oss, også uten at de er blitt artikulert. Kanskje signaliserer vi hva vi føler med ansiktsuttrykk eller små gester, kanskje forstår vi hvordan en far eller bror har det på hvordan det himles med øynene når samtalen kommer inn på et visst emne, enkelte blir kanskje ualmennelig stille når et bestemt tema blir gjenstand for diskusjon. Vi registrerer hele tiden subtile uttrykk for våre medmenneskers holdninger og posisjoner, særlig de vi står nær, og de former vår oppfattelse av våre relasjoner og situasjonene vi havner i, uten at vi nødvendigvis kan fortelle om spesifikke hendelser eller utsagn som beviser vår opplevelse.³²⁹

Dagligspråkfilosofen Stanley Cavell minner oss om at implikasjonene av det som uttrykkes, er essensielle deler av det som kommuniseres: «Intimate understanding is understanding which is implicit. Nor could everything we say (mean to communicate), in normal communication, be said explicitly [...]».³³⁰ I rettssalen kan det bli et problem at våre inntrykk er formet av slike subtile menneskelige uttrykk, særlig når forholdet mellom mennesker skal defineres eller kategoriseres, slik aktor forsøker i eksempelet over. For As del handler dette hovedsakelig om at han ikke kan, vil eller evner å vise til episoder hvor den påståtte nære relasjonen til søsteren manifesterte seg synlig i verden.³³¹

---

³²⁹ I vitnep psykologisk sammenheng kalles dette *implisitt hukommelse*; til forskjell fra den eksplisitte hukommelsen, som rekonstruerer historien ved hjelp av spesifikke opplysninger om situasjoner og personer og hendelser, er den implisitte hukommelsen en som viser seg indirekte uten at vi er i stand til å rekonstruere den opprinnelige erfaringen. Dette gjør den underliggende erfaringen *tvetydig*, fordi holdninger og adferd ikke entydig kan relateres til spesifikke erfaringer, og vi har heller ingen metoder for å utlede hva eller hvorfor kroppen og følelsene våre husker som den gjør. Magnussen, *Vitnep psykologi 2.0*, s.44-47.

³³⁰ Cavell, *Must we mean what we say?*, s.12.

³³¹ Betydning får det muligens også at As reaksjon på aktors spørsmål gir inntrykk av at han aldri har vært spesielt opptatt av hva søsteren følte i forbindelse med konflikten i familien. Kanskje det aldri falt ham inn å spørre henne? Språket som kilde til økt innsikt ser ut til å være en fremmed verden for A.

Virkelighetsoppfattelse og As «jeg følte»

Som allerede antydnet over, henviser A hyppig til hva han følte i sine forsøk på å gjøre rede for grunnlaget for egne handlinger. Den omseggripende og til dels inkonsistente bruken av ordet gjør at det får en annen betydning enn det vanligvis har, i den forstand at tilhørerne får inntrykk av at A bruker verbet «følte» som en innholdsløs frase fremfor som referanse til en spesifikk emosjonell tilstand. Med Wittgenstein kan vi si at ordet, slik det brukes av A, har en særlig *grammatikk*. Men hva er ordet en respons på og hvilken virkning får det? I det følgende skal vi også undersøke hvordan ulik begrepsanvendelse får betydning for hvordan vi skal forstå forholdet som omtales. I eksempelet under vil aktor vite mer om hvordan A forholdt seg i politiavhørene om attentatsaken mot søsteren og hvorfor han ikke nevnte for etterforskerne at søsteren var engasjert i den sivile saken.³³²

Aktor: Da du var i politiavhør omkring attentatene mot [søsteren], fant du da grunn til å nevne noe som helst om [søsterens] engasjement i denne tvisten som pågikk?

A: Nei, jeg følte da, det mener jeg fremdeles, at hun prøvde å være nøytral, og den korrespondansen hun har hatt med min fars advokat, det visste ikke jeg noe om. Jeg forholdt meg bare til ... eh ... til Hagen og til min far i forhold til den tvisten.

Aktor: Du nevner så vidt på side fem i dette avhøret at du har en konflikt med din far. Det er jo ikke galt, det. [aktor leser opp fra avhøret]. Så blir du spurt om det er andre familiemedlemmer som er engasjert i tvisten [aktor leser opp mer fra avhøret]. Du nevner ikke [søster] her med et ord?

A: Jeg følte at ikke hun var noe part i saken.

Aktor: Nei, hun er ikke part i saken, men du blir spurt om det er andre som er engasjert i denne tvisten.

A: Jeg følte at hun prøvde å være nøytral.

[Aktor forsøker å lese opp mer]

A [avbryter]: Og det tror jeg faktisk hun har nevnt selv, at hun prøver å være nøytral.

Aktor: Ja, men hun var jo ikke det etter din oppfatning heller?

---

³³² Den sivile saken skulle opp i retten i slutten av august 1998, bare et par uker etter det siste attentatforsøket mot søsteren.

A: Jeg forholdt meg bare til min fars advokat, jeg.

Aktor: Men du oppfattet det jo slik, sa du her, at [søsteren] nok hadde tatt parti for dine foreldre.

A: Ja, parti, altså, hun kunne på en måte prøve å være nøytral på en måte allikevel da.

Aktor: Ja, men her blir jo du nettopp avhørt om attentatet mot søsteren din, og så finner ikke du grunn til å nevne at hun faktisk også er engasjert i denne tvisten som pågår?

A: Jeg følte på den tiden at hun var nøytral og at hun ikke var noe veldig engasjert i den tvisten. Det følte jeg.³³³

I likhet med forrige eksempel omhandler også dette utdraget et tema hvor As og aktors underliggende fortellinger er svært divergerende. Aktor referer til As politiforklaring fordi han mener tiltaltes uttalelser der ikke samstemmer med den underliggende fortellingen påtalemyndigheten vil fremme om at søsteren var aktiv i gårdskonflikten. A strever med å respondere på aktors språkspill som har til hensikt å peke på en mulig inkonsistens i tiltaltes forklaring. Når aktor spør om As beveggrunner i en spesifikk situasjon, forsøker A med sitt svar å begynne et nytt språkspill som legger vekt på hans følelse, som i sin natur ikke kan gås etter i sømmene. A hevder to ulike ting på samme tid: Søsteren forsøkte å være nøytral og hun hadde tatt parti. Men den nøytraliteten A tillegger søsteren er åpenbart ikke i overensstemmelse med hva han selv «følte».³³⁴ Aktor underbygger påtalemyndighetens underliggende fortelling som forutsetter at søsteren var en del av konflikten ved å vise til at den ene av As to påstander korresponderer med hans fravær av handling – derfor er den mer plausibel. As forsøk på å justere eller korrigere aktor nytter lite når han ikke uttrykker hva han følte og hvorfor, men bare indirekte får formidlet at hans følelser hadde stor betydning for hvordan han agerte. Da blir aktors utlegning av As adferd og følelser den eneste som blir levendegjort for retten. Samtidig ser vi at As «jeg følte» kommer som en respons på aktors problematisering av hans adferd. Kanskje er det derfor uttrykket «jeg følte» – som vanligvis inviterer tilhører inn i en privat og mer intim sfære hvor vi skal

---

³³³ Tiltalt A, bånd 2, tidskode 31:50

³³⁴ Det som kanskje kompliserer forholdet her er at As bruk av ordet følte ser ut til å være nært beslektet med grammatikken til ordet forståelse. Vi kan ha mange ulike følelser på samme tid, men ikke mange motstridende forståelser.

komme nærmere den som taler – i As bruk virker nærmest fremmedgjørende, som en påstand det er vanskelig å argumentere imot. Ingen kan hevde at A ikke følte det han påstår, men når følelsen ikke har manifestert seg i den ytre verden blir den gjenstand for tvil.

Roller som tiltalt i denne spesifikke saken innebærer at As nære familierelasjon til ofrene blir objekt for disseksjon. Dette forholdet, som har både rettslige og saksspesifikke implikasjoner, kombinert med As fåmælte karakter og dårlige evne til å sette ord på relasjoner og følelser, gjør situasjonen i rettssalen ekstra vanskelig for ham. Problemet er at tilhørerne presenteres for en mann drevet av sine følelser, men likevel ikke får ordentlig klarhet i hva A følte.³³⁵ Som når han i den følgende sekvensen forsøker å svare på aktors spørsmål om hvorfor han ikke kontaktet søsteren etter attentatforsøket mot henne:

Aktor: Oppsøkte du henne da? Spurte hvordan hun hadde det?

A: Nei, jeg gjorde ikke det for jeg følte at hun, ja ... Det var ikke sånn helt enkelt da ... – Jeg følte at ikke det var ... at det var litt vanskelig da, etter at denne saken begynte.

Aktor: Etter denne – ? Tvistesaken?

A [avbryter]: Jeg følte ikke det var noe før det [– rister på hodet]

I denne korte utvekslingen sier A tre ganger «jeg følte at [...]», for deretter å avbryte seg selv. Tiltalte forsøker å si noe om *hva* han følte, men enten finner han ikke ordene eller han vil ikke uttrykke dem i rettssalen. Han ender med å konstatere hva han *ikke* følte.³³⁶ Relasjonen til søsteren var ikke helt enkel, og det var antagelig ikke følelsene heller. Uten trening i å sette ord på egne følelser fremstår As språk famlende og

---

³³⁵ A har ikke et språk for å uttrykke hva han følte, på tross av at han – skal vi forstå ham bokstavelig – følte så mye. Det må være frustrerende!

³³⁶ I tiltaltes språkbruk har negasjonen en særlig rolle; i mangelen av et språk for egne følelser og tanker, blir poengteringen av hva han *ikke* følte eller tenkte, men som aktoratet antyder, helt sentralt. Negasjonen er ikke bare karakteristisk for As språkbruk, men for flere av de tiltalte i retten; de betoner på ulike måter at visse forhold *ikke* var som andre antyder eller hevder.

usikkert i rettssals-situasjonen hvor de juridiske aktørenes språkspill er ute etter tydelige svar og får fraværet av slike til å virke mistenkelig.³³⁷

As ordknapphet kan være et resultat av at han er vokst opp i en fåmælt kultur.³³⁸ Andre menneskers uartikulerte holdninger og meninger kan være sansbare for dem som kjenner denne kulturen og er vokst opp med slike subtile tegn. Rettens tendens til å generalisere, dvs. la samme normer gjelde uansett hvem som snakker, kombinert med en rasjonalistisk innstilling som krever bevis for påståtte følelser og opplevelser, stiller A i en svært utfordrende situasjon, ettersom han åpenbart både er preget av en spesiell livsform som er ulik den generaliserte normen retten opererer med og (tilknyttet denne livsformen) har et begrenset språk som ikke evner å gjøre rede for de sterke følelsene som øyensynlig har drevet ham. Aktor har kanskje ikke kjennskap til eller forståelse for livsformen på den østnorske landsbygda generelt eller Orderud gård spesielt?

Bondelandet: Historikk og kulturell kontekst

I det følgende skal vi diskutere noen kulturelle aspekter ved As språkbruk og hvordan hans fortelling – i forsvarernes øyne – må forstås, samt drøfte konsekvensene av metoden tiltaltes forsvarere tar i bruk for å belyse det de mener er sentrale aspekter i saken. Her fra Schiøtz eksaminasjon av sin klient, om forholdet i Orderud-familien spesielt og livsformen på landsbygda generelt.

Schiøtz: Jeg vil gjerne spørre om forholdene i Orderud-familien ved konflikt. Hvordan er det rent historisk at man har reagert. Og da har jeg tenkt til å

---

³³⁷ Hvordan en persons språkbruk i rettssalen kan få betydning for vurderingen av deres troverdighet er dokumentert av forskning som blant annet viser at dommere er mindre tilbøyelige til å finne svak og unnvikende språkføring troverdig. Såkalte 'svake' egenskaper ved språket ble av Robin Lakoff i første omgang knyttet til kjønn i hennes artikkel «Language and Woman's place» fra 1973, men ble senere av lingvistene William O'Barr og Kim Atkins, i deres studie fra 1980, forstått i sammenheng med sosio-økonomiske posisjoner og klassetilhørighet fremfor kjønn. Forbindelsen til kjønn blir av disse forskerne sett i sammenheng med at det er kvinner som oftest befinner seg i slike svake posisjoner i samfunnet: Sally McConnell-Ginet Penelope Eckert, *Language and Gender*, 2nd ed. (United States of America: Cambridge University Press, 2013), s. 93-110.

³³⁸ Det kan også, naturligvis, være forbundet med at As egentlige følelser ikke underbygger den underliggende fortellingen han vil fremme.

begynne med forholdet mellom din far og den nærmeste nabo [-]. For det første, er han i familie?

A: Nei.

Advokat Schiøtz: Nei, han er ikke i familie. Er det han som eier den gården vi kjørte igjennom og som ligger umiddelbart til din gård?

A: Ja.

Schiøtz: Kan du helt kort forklare hvordan forholdet til den nærmeste naboen var i din fars tid.

A: Det har vært liten kontakt da. Det har vært et ikke-forhold, da, på en måte.

Schiøtz: Hvor lenge da?

A: Ja, femten til tyve år.

Schiøtz: I femten til tyve år har det overhodet ikke vært noe kontakt med nærmeste nabo?

A: Nei den er minimal.

Advokat Schiøtz: Helt minimal ja. Skyldes det en konflikt?

A: Ja.

Schiøtz: Ja. Er det noen grunn til å – kan du peke på hva det er, eller –

A: Nei jeg vet ikke hva det er som er årsaken.

Schiøtz: Du vet ikke hva det er som er årsaken?

A: Nei.

Schiøtz: Men altså, ingen kontakt til den nærmeste nabo i femten til tyve år. Hva med forholdet mellom din far og hans bror som er far til din fetter Lars Orderud.

A: Det var litt det samme forholdet der da. At det var ikke-kontakt.

Schiøtz: Ingen sosial kontakt mellom de to brødrene?

A: Nei

Schiøtz: I mange år?

A: I mange år, ja.

Schiøtz: Mange år. Det er jo litt viktig for forståelsen av denne situasjonen, og dette får vi komme tilbake til, og om denne måten å reagere på og den isolasjonen mellom deg og din far er – hva skal jeg si – enten et tegn på en sterk konflikt, eller bare reaksjonen hos en sær bondefamilie på Sørums, for å sette det på spissen.

A: Ja, det er vel det siste som er tilfelle da. Det er kanskje vår måte å reagere på da. At vi –

Schiøtz: Ja, det var et svært ledende spørsmål fra min side, men –

A: Vi trekker oss tilbake på en måte.

Schiøtz: Så det er altså dette med ikke-samvær ved konflikter, det er det flere eksempler på.

I den siterte sekvensen fremstår advokat Schiøtz svært pedagogisk når han gjør rede for hva han skal spørre sin klient om. Han vil gi ikke bare A, men også rettens tilhørere en forberedelse på hva de nå skal presenteres for: *Den avgjørende konteksten As reaksjoner må forstås innenfor*. Schiøtz legger nærmest ord i munnen på A, når han stadfester fakta forkledd som spørsmål. Han gjør også utstrakt bruk av det som kalles narrative spørsmål formulert som deklarativer setninger.³⁴⁰ Slik får advokaten repetert og reformulert innholdet i svarene han får og blir dermed i stand til å forme emnene som behandles.³⁴¹ Advokatens overordnede hensikt med dette språkspillet er å få frem at relasjonen faren hadde til naboen ligner forholdet han hadde til sin sønn, med andre ord typiske reaksjonsmønstre i familien og ikke tegn på et særlig vanskelig forhold mellom far og sønn. Livsformen på Orderud gård er et sentralt moment i den underliggende fortellingen As forsvarere opererer med.

Som vi har sett ville Wittgenstein med sitt begrep *livsformer* betone både våre kulturelle praksiser og disses forbindelse til våre naturlige livsvilkår, for ikke å snakke om vårt språk; å lære et språk er å lære en livsform.³⁴² I tråd med dette hevder Stanley Cavell at det som er en alminnelig adferd i ett miljø, kan være upassende eller uforståelig i et annet.³⁴³ Et slikt argument blir sentralt for As forsvarere idet de prosederer for at det som av andre kan oppfattes som unaturlig adferd – for eksempel

---

³³⁹ Tiltalt A, bånd 3, tidskode: 2:38:10

³⁴⁰ Betegnelsen er hentet fra Bilyana Martinovski som i avhandlingen «The Role of Repetitions and Reformulations in Court Proceedings – a Comparison of Sweden and Bulgaria» peker på forskning som viser at de mest ledende spørsmål – deklarativer spørsmål og tag-spørsmål – er de mest utbredte i svenske rettssaler. Bilyana Martinovski, "The Role of Repetitions and Reformulations in Court Proceedings - A Comparison of Sweden and Bulgaria" (Gøteborg Universitet, 2000), s.265.

³⁴¹ Advokatens tendens til å ta føringen over hva som sies i retten kan samtidig gi inntrykk av at han ikke har tillit til at A selv er i stand til å ordlegge seg. At Schiøtz overstyrrer A på denne måten kan få den utilsiktede konsekvens at han selv medvirker til å svekke sin klients etos. En kommentator antyder at forsvarerne til A har en del av ansvaret for hans fillete troverdighet, og peker på deres dårlige evne til å få A i tale, hva enten det er i retten eller i politiavhør. I den siterte sekvensen er advokatens tendens til å ta ordet en av årsakene til at A fremstår fāmælt. "Slett forsvarerarbeid?," *VG*, 18. januar 2002.

³⁴² Dette skriver jeg om i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden* under avsnittet 'Livsformer'. Se også: Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s. 94.

³⁴³ Stanley Cavell, *Erfering og det hverdagslige* (Norge: Pax Forlag, 1998), s. 45-46.

den manglende kontakten mellom A og foreldrene – var normal oppførsel i Orderud-familien. Der var det å *ikke handle* i vanskelige situasjoner ganske vanlig; normal adferd blant «sære bondefamilier på Sørums», som advokat Schiøtz formulerer det. Skal vi tro forsvarerne, er altså forskjellen på hva som var normalt i Orderud-familien (og på bondelandet) og hva som er normalt for folk flest i mer urbane strøk helt avgjørende for forståelsen av A. Når A selv skal beskrive forholdet mellom faren og naboen, benytter han seg av samme ord som i beskrivelsen av hans relasjon til søsteren, nemlig at det var *ikke-kontakt*.³⁴⁴ Dette bekrefter igjen at selv om den type reaksjoner ikke er vanlig i andre familier, var det vanlig i Orderud-familien. A søker også, ved å bruke flertallsformene «*vår* måte å reagere på» og «*vi* trekker oss tilbake» å opprette et slags fellesskap med de avdøde familiemedlemmene, antagelig for å fremme sin egen underliggende fortelling om den nære relasjonen. Samtidig får han minnet retten om likheter innad i familien, og ulikhet til utenforstående.

Utdraget illustrerer hvordan As respons nærmest blir overflødig under forsvarerens utspørring, selv sett i lys av den fämælte bondekulturen advokaten forklarer hans fämæltethet med. Man skulle kanskje tro at As forsvarere ville håndtere eksaminasjonen av deres klient på en måte som gjorde det lettere for ham å uttrykke seg med egne ord, ved for eksempel å initiere språkspill som var mer åpne for ulike typer respons. Men det motsatte ser ut til å være tilfellet. Schiøtz metode har som utgangspunkt at hans klient ikke er i stand til å gjøre seg forstått og A fremstår nærmest umyndiggjort i den språklige utvekslingen. I rettssalen kan dette underbygge den underliggende fortellingen om at A var kuet både av sin familie og sin kone.

Ikke-kontakt

I utdraget over blir uttrykk som ikke-samvær, ikke-forhold og *ikke-kontakt* framtrepende. Det er grunn til å dvele litt ved uttrykket *ikke-kontakt*. I første omgang kan vi merke oss at det adskiller seg fra å «ikke ha kontakt», for i dette uttrykket er kontakt noe du ikke har, altså noe ikke-eksisterende. Tiltaltes bruk av uttrykket *ikke-kontakt* hevder derimot noe annet; negasjonen, ikke-kontakten er noe tiltalte *har*,

---

³⁴⁴ Se evt. eget avsnitt om As bruk av dette uttrykket.

denne ikke-kontakten *eksisterer*. Vi skal nå ta for oss et konkret eksempel som kan gi et bedre innblikk i hva tiltalte ser ut til å mene med uttrykket ikke-kontakt. Det følgende er hentet fra aktoratets eksaminasjon som igjen borer i As forhold til familien og uttalelser han er kommet med i et tv-intervju:

Aktoratet: Men hva var ditt formål med å la deg intervju da?

A: Ja det var kanskje for å gi lite grunn syn på min versjon da, og liksom ... – ja få frem vårt syn på saken, da.

Aktoratet: Og ditt syn på saken var at det var et nært og godt forhold med søsteren din og moren din, og det var ikke så verst med faren din heller.

A: Jeg har sagt det at i forhold til moren min så følte jeg at jeg har hatt et veldig nært forhold, og jeg har heller ikke hatt noe dårlig forhold til verken min far eller min søster [mumler].

Aktoratet: Men det er jo ikke riktig det [tiltaltes fulle navn]. Du har jo ikke hatt kontakt med dem på over to år, jo.

A: Men det var ikke noe fiendskap, det var bare det at det var ikke-kontakt.

Aktoratet: Var ikke denne tvisten et uttrykk for ganske sterk uenighet om denne gården da?

A: Jo, men tvisten har aldri ført til noe ... liksom ... – det har på en måte ... – det har ikke blitt noe sånn uvennskap eller noe scener eller sånn av det, det er ikke blitt noe sånt, det er bare det ... at begge parter har bare trukket seg tilbake.

Vi kan begynne med å slå fast at de underliggende fortellingene til A og aktor er svært ulike når det kommer til det avgjørende punktet om As forhold til familien. Aktors offensive språkspill vitner om dette, og A har åpenbart vanskelig for å håndtere aktors insinuasjoner som påpeker det absurde i tiltaltes forklaring ved å oppsummere den på sarkastisk vis, for deretter å stille seg uforstående til den.

As bruk av uttrykket ikke-kontakt opptrer når han må respondere på aktors språkspill som både irettesetter A og som konkluderer med det aktor oppfatter som et faktum, nemlig at A ikke hadde noen kontakt med familien på to år. Tiltalte forsøker å forklare at dette ikke er uttrykk for fiendskap, bare en ikke-kontakt, og uttrykket skal åpenbart fungere som en verdi-nøytral erstatning for fiendskap. I tidligere eksempler har vi sett hvordan A benytter seg av uttrykket i sin beskrivelse av forholdet til søsteren; (jf. «Men jeg har aldri følt at vi har vært noe uvenner eller det var noe... Jeg følte på en måte at det var en ikke-kontakt mellom oss da».) Også her ser det ut til at

uttrykket er ment å beskrive forholdet som nøytralt, og brukt sammen med verbet *var* indikerer A at ikke-kontakten var noe søsknene *hadde* mellom seg.³⁴⁵

Ikke-kontakt slik A bruker uttrykket viser til *tilstedeværelsen* av et noe. Ikke-kontakt er et forhold, et bånd som eksisterer, men som har fått en spesiell karakter; nå er det preget av ikke-kommunikasjon, men det er fortsatt et bånd. Slavoj Žižek har i sin bok *The Parallax View* diskutert denne form for negasjon som knyttes direkte opp til et substantiv.³⁴⁶ Han bruker et eksempel hentet fra Stephen King, hvor uttrykket «undead» (udød) opptrer, fremfor f.eks. «not dead» (ikke død). «Undead» viser ifølge Žižek til en som verken er levende eller død; men snarere en «levende død». I lys av dette er As bruk av uttrykket ikke-kontakt en *hevdelse* av noe han med tiden har tapt. Men denne type tilstedeværende eller eksisterende tap må forstås i lys av kulturen på Orderud gård og den livsformen Orderud-familien var en del av. I den sementerende stillheten som kunne inntreffe blant folkene på bondelandet lå det fortellinger som levde i beste velgående, selv om de aldri ble snakket om. Ikke-kontakt kan i et slikt perspektiv betraktes som en språklig illustrasjon av As rolle både som tiltalt og bondesønn; hvordan finne et uttrykk som beskriver kulturen han er preget av, men som samtidig ikke gjør hans rolle som tiltalt vanskeligere? Rettssalens betingelser og kravet om verifisering gjør det nødvendig å mestre en språklig balansegang.

Perspektivforskyvning: Livsform, språk og forståelse

Hvilken betydning har As livsform for hvordan vi skal forstå ham? Av eksemplene over fremgår det på ulike måter at A er preget av en fāmælt bondekultur. Under eksaminasjonen av ham i rettssalen blir dette både påpekt eksplisitt og illustrert via hans begrensede evne til å uttrykke seg språklig. På bondelandet er taushet kanskje et velkjent og anerkjent språk? Om hvordan språket er det som gjør det mulig for oss å

---

³⁴⁵ Andre eksempler på tiltaltes bruk av uttrykket finner vi i det forrige avsnittet hvor Schiøtz maler frem historikken i Orderud-familien. Om farens forhold til naboen sier A: «Det har vært liten kontakt da. Det har vært et ikke-forhold, da, på en måte» og rett etter om farens forhold til sin egen bror «Det var litt det samme forholdet der da. At det var ikke-kontakt». Til forskjell fra de første to eksemplene, ser vi her at uttrykket – når det opptrer i dialog med tiltaltes egne forsvarere – ikke kommer som en erstatning for en negativ beskrivelse av en bestemt relasjon, men snarere som en bekreftelse på eller supplement til en beskrivelse av et forhold. I alle tilfeller ser det imidlertid ut til at ikke-kontakten er en form for relasjon.

³⁴⁶ Slavoj Žižek, *The Parallax View* (United States: MIT Press, 2006), s.120-22.

forstå et annet menneske, skriver Ludwig Wittgenstein i en av sine bemerkninger: «Når vi hører en kineser, er vi tilbøjelige til at opfatte hans tale som en uartikuleret gurglen. En, der forstår kinesisk, vil erkende *sproget* deri. Således kan jeg ofte ikke erkende *mennesket* i mennesket». ³⁴⁷ Kan vi anerkjenne et menneske dersom vi ikke forstår dets språk? Og hva betyr «forstå» her? Livsformens betydning for hva vi sier og hvordan vi handler kan, som Moi peker på, verken underslås eller villes vekk:

If I am trying to understand why you say what you say and do what you do, I can't just will away your form of life. On the contrary, I must accept it as the conditions of possibility for your words and acts. This is not a normative point: we are not talking about 'agreement ... in opinions' (§241) here. ³⁴⁸

Språk er knyttet til livsform. Hvis det ikke finnes noen forbindelse mellom hvordan et menneske snakker og dets omgivelser, vil vi ha vanskelig for å forstå det. Dette gjelder ikke kun i møtet med fremmede språk og kulturer, det kan også gjelde når en urban byboer forsøker å forstå en innesluttet, fåmælt bonde fra landet. Ja, kanskje i større grad fordi det faktum at de begge snakker norsk, kan villede oss: Hvis vi ikke er oppmerksomme på forskjellen i livsform, kan vi *tro* at vi vet og forstår hva den andre uttrykker, selv om vi faktisk ikke gjør det.

DEL 2: SKEPTISISME OG KONKURRERENDE FORTELLINGER

Vektleggingen av det synlige og rettssalen som skeptisk scene

Hvordan kan vi vite hva andre føler, tenker og har lyst til? Det kan vi selvsagt aldri med sikkerhet. Men i rettssalen blir vårt begrensede innsyn i andre menneskers indre et større problem enn i dagliglivet. ³⁴⁹ Dersom påståtte indre forhold ikke er kommet til

---

³⁴⁷ Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger*, s.15.

³⁴⁸ Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.59.

³⁴⁹ Som vi har sett i eksemplene som er trukket frem inntil nå, er de juridiske aktørene opptatt av uttrykk som kan verifiseres. En persons indre vil imidlertid aldri kunne bevises, og de ytre uttrykkene – enten de er rike eller fattige – vil av en skeptiker kunne betraktes som villedende, fordi det ytre skjuler det indre.

uttrykk, blir det reist tvil om dem (jf. avsnitt om As «jeg følte»). Dette ser vi blant annet når aktor referer til et tv-intervju hvor A har uttalt at han hadde et nært og godt forhold til familien. Aktor er skeptisk til denne påstanden og forsøker å bevise det motsatte ved å påpeke at A ikke kan vite dette:

A: Jeg har hatt det hele tiden, til helt det siste da. [betoner 'hatt']

Aktor: Inntil de to årene før drapene skjedde?

A: Ja.

Aktor: Det var ikke det du sa i det intervjuet jeg hørte. Jeg oppfattet deg dit hen at du sa at du hadde hatt det helt inntil de døde, jeg?

A: Ja, jeg var veldig knyttet til min mor jeg, helt inntil hun døde. Det var jeg.

Aktor: Ja på det parapsykologiske plan da eller?

A: Ja kall det hva du vil, men jeg har hatt sterke følelser overfor min mor hele tiden jeg. At det var liten kontakt på det siste, det er veldig beklagelig, men-

Aktor: Hvordan kom det til uttrykk da?

[stillhet]

Aktor: At du var nært knyttet til din mor?

A: Nei vi var veldig like.

Aktor: Jaja, men hvordan kom det til uttrykk? At du hadde slik knytning til henne? Var det noen som kunne, hadde jeg nær sagt, se det?

A: Hun var vel i en veldig vanskelig situasjon hun og da, i forbindelse med den her sivile saken. Det var veldig vanskelig for henne og.

Aktor: Hvordan vet du det da?

A: Nei, fordi jeg kjenner henne. Altså, jeg er veldig lik henne. Altså jeg tror hun var mellom barken og veden, og hun hadde på en måte ikke noe valg egentlig. Jeg er helt sikkert på det at hun gjerne også ville komme ned til meg og besøke meg, det er jeg helt overbevist om.

Aktor: Du kunne vel bare bedt henne komme da vel?

A: Ja, det angret jeg på da, og jeg prøvde, men det vart bare ikke slik.³⁵⁰

Aktors utspørring handler her om et helt sentral tema der aktoratets underliggende fortelling er i motstrid med As. For å fremme den underliggende fortelling om at As forhold til familien var dårlig, tar aktor først i bruk språkspill som handler om å problematisere tiltaltes forklaring: Så lenge A ikke er i stand til å belegge påstandene

---

³⁵⁰ Tiltalt A, bånd 1, tidskode: 45:30

sine med verifiserbare opplysninger, er det all grunn til å tvile på dem. Via den språklige utvekslingen får vi her både innblikk i bærebjelken i As underliggende fortelling og i hvilket perspektiv aktor legger på den. Formålet med tiltaltes språkspill er å imøtegå aktors tvil ved å vise til sitt indre følelsesliv. For A handler det om tilknytning og sterke følelser, likhetstrekk og slektskap, vilje og overbevisning. Aktor sår tvil om As underliggende fortelling ved å vektlegge det synlige og verifiserbare, for kun det vi kan se og vite – uttrykk og handlinger – kan fortelle oss noe om forholdet mellom A og familien.³⁵¹ Aktor og A har likevel til felles en vektlegging av visse forholds synlighet eller usynlighet. I fraværet av synlige konflikter – opptrinn og munnhuggeri – kan A fastholde sin insistering på den nære relasjonen til moren.³⁵² Aktor har en lignende forutsetning i sin argumentasjon når han antyder at fraværet av en dokumenterbar familiær eller sosial kontakt mellom A og den øvrige familien, indikerer at forholdet var dårlig. Begge er altså opptatt av om visse forhold er synlige eller ikke-synlige for andre. Med andre ord: Så lenge det ikke kan refereres til noe synlig eller konkret, så eksisterer verken uvennskap (ifølge A) eller vennskapelighet (ifølge aktor). Vi kan ikke bevise at våre verbale beskrivelser representerer en objektiv virkelighet, men hvorfor tror vi at øynene våre kan det?

Med sin sarkastiske kommentar om parapsykologi går aktor så langt som til å antyde at As forklaring er uttrykk for selvbedrag. Aktor forsøker å provosere A med sin henvisning til overnaturlige fenomener, men språkspillet mislykkes fordi A tilsynelatende ikke forstår implikasjonene av aktors språkbruk. Aktoratets språkspill i sekvensen over har ikke til hensikt å påpeke fraværet av vitner, men snarere å utfordre selve As virkelighetsoppfattelse (jf. «på det parapsykologiske planet da» som antyder at tiltalte nærmest har vrangforestillinger). Samtidig får aktor det til å lyde så enkelt

---

³⁵¹ Aktoratets utspørring illustrerer her det Bennett og Feldman peker på om forholdet mellom språket vårt og det en verifikasjon krever: «Even though we use language to deliver our accounts of the real world, language usage alone can neither validate nor invalidate those accounts». W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s.127.

³⁵² Hva den nære relasjonen til moren angår, bygger tiltalte videre på et forhold som også bekreftes av dommen fra herredsretten, jf: «[A]s forhold til sin mor er riktignok et moment som kan tale mot at han planla å drepe henne. Han hadde utvilsomt hatt et godt og nært forhold til moren». I tråd med utfallet av dommen sås det likevel tvil om hvorvidt frustrasjonen hans var så dyp at den overskygget dette. Ikke desto mindre er bekreftelsen av den nære relasjonen mellom sønn og mor et moment tiltalte ønsker å understreke, tatt i betraktning at han i herredsretten ble trodd på dette punktet.

(«du kunne vel bare bedt henne om å komme da vel?») mens A responderer med å insistere på at det var komplisert. Aktor vil vite om noen kunne *se* denne påståtte nære tilknytning til moren, han forstår ikke hvordan A kunne *vite* hvordan moren hadde det. Tiltaltes subjektive overbevisning blir ikke tillagt vekt i det skeptiske klimaet han befinner seg i med aktor – selv om det er slik de fleste av oss manøvrerer i det sosiale liv: Vi *vet* ikke hva vennene våre tenker om oss, men vi går ikke rundt og tviler på det – og vi blir sjelden bedt om å bevise vår opplevelse av mennesker, relasjoner eller situasjoner. På tross av at A ikke klarer å utfordre aktors språkspill, er hans respons i den siterte sekvensen mer ordrik og slagferdig enn ellers. Han fremstår helt oppriktig når han vurderer at forholdet til moren fortsatt var nært.³⁵³ Men aktors bruk av ord som «se», «vite» og «parapsykologisk» skal understreke at tiltaltes følelse eller oppriktighet ikke er tilstrekkelig.³⁵⁴ As talesituasjon er her svært preget av de føringene aktors språkspill legger og som vil at han skal belegge hvorfor han følte som han følte.

Vektleggingen av det synlige og verifiserbare gjør at de juridiske aktørene tar i bruk språkspill vi sjelden støter på i livet for øvrig. Aktors skeptiske utspørring av A har likhetstrekk med Wittgensteins beskrivelse av den tradisjonelle filosofen som stiller spørsmål løsrevet fra dagliglivet. I rettssalen står tiltalte i en sal der advokatene ikke gjorde jobben sin ordentlig dersom de ikke var mistenksom overfor det som ble sagt, betvilte ordene til tiltalte og vitner. I sin mest ekstreme variant kan tvilen utarte til en innstilling om at det er umulig å vite noe som helst med sikkerhet. Dersom jeg tviler på at hendene mine eksisterer når de er under dynen, hva gir meg grunn til å tro at jeg har dem når jeg kan se dem; hvorfor stole på det ene sanseinntrykket, men ikke det andre? Vi kan med Wittgenstein stille spørsmålet: «Hva skal testes *gjennom*

---

³⁵³ A gjentar uttrykkelig at han er lik moren sin. Samtidig sier han underforstått at moren er styrt av faren, hun følger hans vilje, vil besøke sønnen, men tør ikke, er «mellom barken og veden» som tiltalte formulerer det, men handler i tråd med sin ektemann. A på sin side blir framstilt som styrt av sin kone; han rådfører seg med henne før han handler. Sønnen identifiserer seg med sin mor og han selv er tilsynelatende like handlingslammet som han fremstiller henne. Det er nærliggende å spørre seg om både sønn og mor er styrt av sine ektefeller?

³⁵⁴ Om dette kan man hevde at det ikke bare er As følelse som underbygger hans påstand om at det var vanskelig for moren ikke å ha kontakt med sin sønn. Et normativt perspektiv kan støtte opp under en antagelse om at en slik reaksjon fra morens side er mer sannsynlig enn det omvendte.

hva?»³⁵⁵ Hvilken undersøkelse ville kunne bekrefte As vurdering av at moren var i en vanskelig posisjon, og ville den tilfredsstillende aktor?

Språkbruk som ufrivillig understøtter konkurrerende fortellinger

As begrensede språk bidrar til at hans ytringer blir påvirket av de andre aktørenes språkbruk, noe som gjør at han ufrivillig kan komme til å understøtte de konkurrerende fortellingene om ham. Her skal vi drøfte hvilken virkning det har når A bruker ord og uttrykk hentet fra motpartens underliggende fortellinger. Motpartens fremstillinger ser ut til å framprovosere utsagn fra tiltaltes side som etter alt å dømme svekker hans egen fortelling. Det følgende utdraget er hentet fra aktorats eksaminasjon og omhandler kommunikasjonen mellom A og B angående søsterens rolle i gårdskonflikten.

Aktor: Snakket du med kona di noen gang om at [søsteren] var litt vanskelig i forbindelse med gårdskonflikten?

A: Nei, det var minimalt. Dette var en sak mellom meg og mine foreldre. Hun var ikke noen pådriver i forhold til det, i den tvisten.

Aktor: Hva sa du nå?

A: Hun var ikke noen pådriver i forhold til den tvisten i det hele tatt.

Aktor: Og når du sier hun, da mener du [B]?

A: [nikker mot tiltalt B] B – eller ingen av de da. Jeg følte det at verken B eller [søsteren] hadde noe, var noe pådriver i den tvisten. Det var mellom meg og mine foreldre, eller meg og min far, da. Og min mor hadde nesten blitt tvunget til å velge side, da. Sånn følte jeg det.

Både søsterens rolle i gårdstvisten og konens rolle overfor A er som vi har sett sentrale momenter i aktors underliggende fortelling. Men dette er samtidig ikke-temaer for A. På dette punktet forsøker aktor å dramatisere, A å bagatellisere. For å få etablert kvinnens rolle i As liv, formulerer aktor et spørsmål som legger til grunn en bestemt tolkning av As forhold til konen og søsteren. Dette gjør aktor blant annet ved å integrere en omstridt premiss i spørsmålet sitt; han vil vite om A snakket med konen

---

³⁵⁵ Wittgenstein, *Om visshet*, s.61.

sin om at «[søsteren] var litt vanskelig» i gårdskonflikten.³⁵⁶ Men en slik beskrivelse av søsteren har A iherdig benektet.³⁵⁷ Tiltaltes umiddelbare respons på aktors spørsmål er å si at konen *ikke* var noen *pådriver* i tvisten. Hvordan skal vi forstå dette utsagnet? As formulering er del av et språkspill som forsøker å avdramatisere og bagatellisere, eller kanskje rettere minimalisere konens rolle. As respons må sees som en reaksjon på aktors underliggende fortelling om at A er dominert av sin kone, og samtidig som en respons på aktors utilbørlige språkspill som forsøker å tillegge A en karakterisering av søsteren som vanskelig.³⁵⁸ Når A uoppfordret tar i bruk ordet «pådriver», kan konsekvensen være at han selv medvirker til å etablere utilsiktede forbindelseslinjer mellom konen og pådriver-rollen. Negasjonen understøtter aktors underliggende fortelling fordi ordet pådriver klebes til konen, selv om As hensikt åpenbart er den motsatte.³⁵⁹ Tiltaltes språkbruk er preget av aktorats språklige manifestasjoner av deres underliggende fortelling, og As utsagn og valg av ord må forstås som en respons på den konkurrerende fortellingen han kjemper imot – og som ble trodd i herredsretten.³⁶⁰

---

³⁵⁶ Denne språklige strategien hvor en omstridt premiss blir lagt til grunn i et spørsmål, kaller Niels Erik Lie «feller» eller såkalte «kaptiøse» spørsmål. Lie, *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*, s.104.

³⁵⁷ Når aktor likevel formulerer seg på denne måten, føyer det seg inn i en retorisk praksis med et spesifikt mål for øyet: Sjansen er stor for at den eksaminerte enten godtar eller ikke registrer premissen og derfor svarer på spørsmålet. Dermed har aktor indirekte fått bekreftet sin egen beskrivelse av et forhold. Med andre ord: Via språkbruken får aktor frem sin fortelling.

³⁵⁸ Aktoratets underliggende fortelling antyder som kjent at B hadde en pådriverrolle i gårdskonflikten og at As handlinger og reaksjoner var påvirket av henne.

³⁵⁹ Dette forholdet drøftes av forfatterne av artikkelen «Negation as a metaphor-inducing operation» hvor de også introduserer betegnelsen «bekreftende metaforisk sammenligning». I artikkelen fremgår det også at konsepter som er gjenstand for negasjon [i dette tilfelle B og pådriver-rollen] får større bekreftende effekt hvis konteksten for negasjonen understøtter den, hvilket må sies å være tilfellet i det siterte utdraget [pådriver-rollen eksisterer allerede i konteksten]. Ofer Fein Rachel Giora, Nili Metuki, Pnina Stern, "Negation as a metaphor-inducing operator," in *The Expression of Negation*, ed. Laurence R. Horn, *The Expression of Cognitive Categories (ECC)* (De Gruyter, Inc. , 2010), s.226-36.

³⁶⁰ I den senere dommen fra lagmannsretten står det om konen (B) at retten «ikke [kan] legge til grunn at hun har vært noen drivende kraft som har utnyttet en ekstrem lojalitet hos ektemannen, og som har fått ham med på noe han egentlig ikke ville». Man kan spørre om hvorfor retten finner det nødvendig å uttale dette? Er det uttrykk for at retten har trodd på A, eller er det snarere uttrykk for at den underliggende fortellingen om konens påståtte pådriverrolle har fått en sentral plass under bevisføringen i rettsalen, men at retten likevel ikke finner den bevist?

Et annet eksempel på hvordan advokatenes formuleringer påvirker As språk på en uheldig måte, ser vi blant annet i advokat Kjenslis (forsvarer til D) eksaminasjon av ham. Advokaten stiller seg svært kritisk til hvordan A, ifølge hans egen forklaring, reagerte på konens beskjed om at C hadde siktet på henne med et våpen. Situasjonen Kjensli her vil vite mer om, oppstår rett etter at vådeskuddet gikk av lille julaften, og rett før selskapets gjester skulle ankomme, når ekteparet forsøker å få kontroll over både våpenet og C.

Kjensli: Lette du andre steder på gården etter henne?

A: Nei, det gjorde jeg ikke.

Kjensli: Det gjorde du ikke. Hvorfor ikke det?

A: Nei for da var jo ... – da synes jeg det var greit at jeg gikk ut til [tiltalt B] og [nevøen til B] som stod ute i før-sentralen da.

Kjensli: Ja. Og så kom du ut til B?

A: Ja.

Kjensli: Og hva fikk du beskjed om da?

A: Nei, da skulle vi ... – da gikk vi alle sammen inn igjen, da.

Kjensli: Hmm..

A: Og så ... –

Kjensli: Så du da noe til C?

A: Nei, men så tok jeg dette opp med B, da, at hvor er hun nå og hva skjer liksom nå? Og da var hun veldig opptatt av at nå kommer det snart gjester, og da fikk jeg rett og slett beskjed om at «nå går du ut og gjør deg ferdig i fjøset» så ... – ja.

Kjensli: Men hør nå her, [tiltaltes fulle navn]

A: Vi var jo ... – ja.

Kjensli: Det har to ganger før vært våpen på gården, en gammel børse med bajonett på, og så var det et våpen som var innom i forbindelse med at det skulle skytes noen grevlinger. Dere skulle ha juleselskap, det var en liten unge der, og du hadde en svigerinne som føyk rundt og skøyt med skytevåpen. Så får du beskjed av B om å gå ut og gjøre deg ferdig i fjøset før gjestene kommer-

A [avbryter]: Men det var jo ... –

Kjensli [avbryter]: Hva tenkte du da?

A: Fløy rundt og skøyt. Altså det jeg fikk gjengitt av B var at hun hadde siktet på henne og så var det gått av et skudd. Om det var .... – ja om det var et

vådeskudd, det er jeg litt usikker på, da, men, ja ...– jeg fikk beskjed om å gå ut og gjøre det ferdig, da. Og da forstod jeg det slik at B mente at det var greit.³⁶¹

Temaet for utspørringer i utdraget er et hvor advokatens underliggende fortelling om hendelsen er svært avvikende fra As. Kjenslis klient (D) hevder at ekteparet ventet våpen den kvelden, mens ekteparet hevder at pistolens tilstedeværelse kom som et sjokk.³⁶² For å så tvil om As forklaring og fremme sin egen, tar advokaten i bruk et språkspill som har til hensikt å problematisere As reaksjoner og motivasjoner i en bestemt situasjon. Samtidig bruker advokaten denne spesielle situasjonen lille julaften til å karakterisere ekteparets forhold, og indirekte hvordan de er som personer. Advokaten spiller dermed ikke bare på den karakteriseringen av A som er implisert i den underliggende fortelling til Ds forsvar, han vil også gi en karakteristikk av B, både i hans parafrasering og ved å bruke vendingen: «Så får du beskjed av B om [...]».³⁶³ På tross av As understreking av at B *ikke* var en pådriver i konflikten, fremstår det i utdraget som om han handler som hun vil: A gjorde kun det konen mente «var greit». Tiltaltes formuleringer indikerer at han mottar ordre fra B («fikk beskjed om»), og at hans handlinger skal godkjennes av henne («da forstod jeg det slik at B mente at det var greit»)³⁶⁴ Denne typen språkbruk underbygger det bildet av ham og konen som A iherdig forsøker å imøtegå, og oppstår antagelig som et resultat av advokatens språkbruk. Her blir det også tydelig hvordan As spesifikke rolle i saken, som både nærmeste pårørende til ofrene, og som alliert med konen, får innvirkning på

---

³⁶¹ Tiltalt A, bånd 4, tidskode: 1:27:30

³⁶² Her skriver jeg våpnene i flertall og deretter våpen i entall. Årsaken til dette er at det var tale om to våpen den kvelden, mens B hevder at hun kun har sett ett våpen. A står fast på at han ikke har sett våpen i det hele tatt, men kun har fått fortalt om vådeskuddet av konen.

³⁶³ Aktoratet hevder i den innledende prosedyren at det ikke er bevis for at B har hatt en pådriverrolle. Likevel fremgår det av statsadvokatens eksaminasjon av de fire tiltalte at de opererer med en underliggende fortelling om at A var under sterk innflytelse av sin kone.

³⁶⁴ Selv om slike utsagn ikke nødvendigvis står i et motsetningsforhold til As påstand om at B ikke var en pådriver eller aktør i konflikten, kan de lett tolkes slik i en rettsal hvor det er lite rom for det sammensatte og komplekse ved mennesker og relasjoner. Det er både praktiske og formmessige årsaker til dette: Det er begrenset tid satt av til hver enkelt sak og rettergangen legger føringer for hvordan disse fortellingene tar form. Det er lettere å få gjennomslag for fortellinger som tilhører alt kjenner fra før. Gjenkjennelige fortellinger inneholder i regelen gjenkjennelige stereotyper. Audun Kjus skriver blant annet at «Den opplagte inngangsporten til å forstå en ny fortelling som man utsettes for, er å forstå den i lys av fortellinger man alt er fortrolig med». Kjus, Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker, s.45.

eksaminasjonen av ham, på den måten at karakteriseringen av konen får betydning for hvordan A skal forstås. Kjenslis språkspill er myntet på å få frem dette, og både As rolle i saken og hans begrensede språk, gjør det forholdsvis lett for advokaten å få gjennomslag for sitt poeng.

Advokat Kjenslis fokus på hvordan A reagerte i situasjonen som oppstod før juleselskapet har som nevnt til hensikt å så tvil om tiltaltes påstand om at våpnene og skuddene kom helt uventet. Ved å problematisere As reaksjonsmønster advokaten å få gjennomslag for sin egen underliggende fortelling, for tiltaltes manglende reaksjon indikerer at pistolene ikke kom som noen overraskelse. Utgangspunktet for advokatens språkspill er en forestilling om hva som er en adekvat reaksjon i en spesiell situasjon. Formålet med å bygge opp under en framstilling av A som dominert av B er å støtte Cs forklaring som i hovedsak er i overensstemmelse med Ds når det gjelder hva som skjedde lille julaften og som samtidig sementerer bildet av storesøsteren som dominerende.³⁶⁵

I begge eksemplene ser vi hvordan den underliggende fortellingen advokatene opererer med manifesterer seg språklig på setningsnivå som i aktors innledende spørsmål og Kjenslis formulering «beskjed om av [...]». Mens aktor lar sin underliggende fortelling framtre ganske tydelig og derfor gir A en anledning til å opponere mot den, er de språklige manifestasjonene til Kjensli (Ds forsvarer) mer subtile og formuleringen blir derfor ikke gjenstand for innvendinger fra A, men snarere overtatt av ham i hans respons på de juridiske aktørenes språkspill, men på en måte som rammer ham selv. Advokaten lykkes i å lokke A inn i en diskurs som motarbeider hans egen underliggende fortelling. Begge eksemplene vitner om hvordan As språk er påvirkelig, og hvordan han overtar andres ord og vendinger. Dette medvirker samtidig til å demonstrere et sentralt poeng i den fellende fortellingen, nemlig at A er påvirkelig. Samtidig blir Kjenslis strategi, som reformulerer As forklaring på retorisk vis, et eksempel på hvordan advokaten bruker den språklige utvekslingen i rettssalen til å fastslå, ikke forstå.

---

³⁶⁵ Ds forklaring adskiller seg imidlertid fra Cs når det kommer til den sentrale drapsplanleggingen på Orderud gård lille julaften. D vedgår å ha instruert ekteparet i hvordan de skal bruke våpnene, men avviser enhver deltakelse i planlegging av drap, slik C hevder.

Perspektivforskyvning: Fra kjærlighet til hat?

I eksemplene over spiller både aktors og advokat Kjenslis underliggende fortellinger på en større makrofortelling om den kuede mannen som er dominert og manipulert av sin kone og derfor havner i strid med sin familie. Det er svært virkningsfullt å spille på slike velkjente og generaliserte fortellinger.³⁶⁶ Et trekk ved den makrofortellingen som flere av partene i rettssalen benytter seg av (B drev A ut i konflikt med familien), er hvordan den er knyttet til større nøkkelfortellinger om hvordan kjærlighet blir til hat i familier.³⁶⁷ For ikke å la denne nøkkelfortellingen i uforholdsmessig grad farge vår opplevelse av den tiltalte, er det nødvendig å få et innblikk i forskjellen på As fortelling og nøkkelfortellingen. Men A er hensatt til å respondere på de juridiske aktørenes språkspill, og i møte med disse evner han verken å undergrave fortellingen han plasseres inn i eller presentere sin egen.

A insisterer på at han fortsatt var glad i familien, selv om han var uenig med sin far. Men når han skal gi uttrykk for denne påståtte kjærligheten er han sjelden spesifikk eller konkret. Dessuten benytter han seg stadig av det etter hvert nesten kjedsommelige og lunkne «jeg følte». Selv om påstanden om en vedvarende kjærlighet umiddelbart kan virke troverdig, vet vi samtidig at nære familierelasjoner ofte er ambivalente, fordi affektene økes der investeringene er store og følelsene sterke. Det er slike forestillinger de ulike underliggende fortellingene om at A har drept sin familie, nærer seg på. A fremstår nærmest forsvarsløs overfor aktoratets språkspill som tjener det formål å sannsynliggjøre at konfliktens intensitet var egnet til å transformere kjærlighet til hat. Uten et innblikk i forskjellen på As fortelling og nøkkelfortellingen, blir det lett å overføre de sterke forestillingene fra den kulturelle nøkkelfortellingen over på Orderud-familien.³⁶⁸ Det påfallende i denne forbindelse er hvordan den

---

³⁶⁶ Dette er et eksempel på en såkalt *Stock Story*: Standardiserte fortellinger om hvordan mennesker vanligvis oppfører seg og hvordan hendelsesforløp normalt utvikler seg.

³⁶⁷ Begrepet om kulturelle nøkkelfortellinger er et hentet fra Audun Kjus. Det er fortellinger som har «høy sirkulasjon og som bidrar til å gi menneskegrupper felles referanser for å forstå og bedømme handlinger». Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s. 38.

³⁶⁸ Wittgenstein påminner om at for å unngå å overføre alt fra forestillingen og over på virkeligheten, må vi vise frem forbildet: «Vi kan nemlig bare unngå det uberettigede eller tomme i påstandene våre ved å vise frem forbildet som det det er, et sammenligningsobjekt – en målestokk så å si; og ikke som en fordom som virkeligheten skal svare til». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.80.

nøkkelfortellingen som settes i spill drar mer vekslar på forestillingene om en ektemanns blinde kjærlighet til en dominerende kvinne med uedle hensikter, enn på en sønns oppgjør med sin patriarkalske far. Uansett er det grunn til å tro at når slike sterke nøkkelfortellinger er i spill i retten, gjør det tiltaltes talesituasjon svært krevende.³⁶⁹

Forholdet mellom konstruksjon og sannhet, form og innhold

Det følgende er en drøfting av hvilke konsekvenser det har at A vektlegger hvordan noe fortelles, mens aktoratet ser ut til å avvise betydningen av en fortellings konstruksjon. Et stort tema under rettssaken generelt og avhøret av de fire tiltalte spesielt, er de skiftende forklaringene alle de tiltalte har kommet med.³⁷⁰ I følgende sekvens vil aktor vite hvorfor A var negativ til at et politiavhør av ham skulle tas opp på lydbånd. Aktor spør tiltalte om han fikk vite årsaken til at de ville ta opp avhøret, om han ble fortalt at det var en rettssikkerhetsgaranti:

A: Nei, altså jeg var litt ... – grunnen til at jeg ikke ... ehh ... ønsket lydbånd, var det at jeg [sukker] altså jeg var i en veldig pressa situasjon da, og jeg var liksom veldig redd for at [sukker] ørsmå unøyaktigheter kunne bli brukt imot meg da.

Aktor: Ja –

A: Og for meg så er det liksom veldig viktig å få forklart meg på riktig måte da.

Aktor: Du var redd for at du ikke skulle få gjort det hvis det skulle være et muntlig –

A: [avbryter] Jeg ville at det skulle ... –

Aktor: Opptak av det du sa?

A: – være lettere å korrigere hvis ikke det var noe lydbånd da. Sånn følte jeg det da. Og etter å ... Ja. Ha kontroll, da. Sånn var den følelsen jeg hadde da.

Aktor: Men var det noe råd du fikk fra forsvareren din og, at –

A: Ja han var enig i det han og da.

Aktor: Han var enig i det.

---

³⁶⁹ Dette aspektet ved tiltaltes talesituasjon drøfter jeg mer inngående i kapittel syv.

³⁷⁰ Beskrivelsen «skiftende forklaringer» sikter her til både regelrette løgner og tilbakeholdelse av informasjon. For ekteparets del omhandler dette særlig hvordan de begge i mange avhør benektet vådeskuddet lille julaften. Selv etter at B hadde innrømmet dette forholdet, samt forklart seg om As rolle i hendelsen, nektet A fortsatt for å ha kjennskap til at det var en pistol på Orderud gård lille julaften.

A: Ja. Så det var i full forståelse med min forsvarer da, at jeg ikke ville ha lydopptak.

Aktor: Men har du det med å si uheldige ting når du skal forklare deg muntlig eller?

A: Uheldige ting... Jeg er veldig opptatt av at det jeg sier skal bli korrekt.

Aktor: Ja. Men det du hadde å si var at du var dønn uskyldig, var det ikke det da?

A: Jo. Derfor var det viktig å få frem mest mulig korrekt i det avhøret da.

Aktor: Ja. Og da ville vel de fleste hadde jeg nær sagt, vært opptatt av å få alt ut.

A: Jo, men som jeg sa i stad... så vart det viktig for meg ... at det vart gjort på den måten som jeg sa i stad, at det var ...

Aktor: Det var viktig for deg å få frem det som var riktig?

A: Ja

Aktor: Jaha. I dette avhøret så får du spørsmål om noen av originaldokumentene i denne tvistesaken på noen måte er forfalsket [betoner 'noen']. Det spørsmålet får du da.

A: Ja.

Aktor: Hva svarte du på det?

A: Ehh... du får, jeg husker ikke helt ... [rister på hodet]

Aktor: Du husker ikke hva du svarte på spørsmål om noen av originaldokumentene i saken var forfalsket?

A: Nei jeg husker ikke hva jeg svarte sånn eksakt da. Jeg sa vel at ingen var forfalska.

Aktor: Ja, «de er ikke det» sier du. Men det var jo ikke sant.

A: Det var ikke riktig, nei.

Aktor: Nei. Var det lettere å få til å si det uten at det var tatt opp på lydbånd eller?

A: Det hadde ikke noe med lydbånd å gjøre da.

Aktor: Men du hadde jo gjort deg opp en mening om hvorvidt du kunne forklare deg med lyd eller ikke, at det ble vanskelig å forklare seg med lyd på.

A: Jo, men dette var jo ... – jeg følte at det var riktig uten lydbånd da. Dette var også-

Aktor: [avbryter] Men dette var hvert fall ikke riktig?

A: Nei men dette var også i full forståelse med forsvareren min da. Så det var ikke noe ... Han var enig i det da. Han følte også det var riktig. Altså, du kan si

med ... – Jeg følte at det var riktig. Du kan si at jeg kanskje har tatt feil i forhold til det, men det var den følelsen jeg hadde da.³⁷¹

I denne sekvensen er aktors underliggende fortelling at A er en som lyver og derfor ikke vil at hans forklaring skal tas opp på bånd. For å fremme denne setter han i gang språkspill som har til hensikt å rette mistanke mot As motivasjoner og hensikter, og antyder at A handler som han gjør fordi han har noe å skjule. As underliggende fortelling derimot, er at han er en ordentlig fyr som vil at tingene skal uttrykkes på den riktige måten. A responderer derfor med et språkspill som handler om å klargjøre hva som var viktig, der poenget blir at det viktige for ham var å beholde kontrollen over sin egen situasjon og å handle i samsvar med sin følelse av hva som var riktig. Mer presist; viktigheten av å få forklart seg på riktig måte og at det han sier «skal bli korrekt».³⁷² Det er altså ikke tale om at forhold eller kjensgjerninger enten er korrekte eller ikke, men at de skal bli det. Betoningen av at noe kan bli korrekt antyder at det ikke handler om å uttrykke et saksforhold, men om hvordan et eventuelt saksforhold skal forklares – hvilken forståelsesramme det skal plasseres inn i. A taler altså ikke om hendelsene slik de har forløpt ute i den virkelige verden, men bare om den språklige fremstillingen av disse. Aktor på sin side insinuerer at forskjellen mellom språk og virkelighet bare er et problem for folk som lyver.³⁷³ Men er det slik? Fortellinger om virkelige hendelser må også konstrueres. Narratologien forteller oss at det er nødvendig å operere med en grunnleggende todeling; på den ene siden den språklige fremstillingen og på den andre siden hendelsene slik de har foregått ute i den virkelige verden. En faktisk begivenhet vil alltid kunne fremstilles på et utall ulike måter, og noen måter vil virke mer troverdig enn andre, uavhengig av sannhetsgehalt. Med andre ord; det at A gir uttrykk for at han er opptatt av hvordan hans fortelling skal konstrueres, betyr ikke nødvendigvis at han lyver eller dikter, selv om aktor via sine

---

³⁷¹ Tiltalt A, bånd 2, tidskode: 2:57:00

³⁷² Det er kanskje ikke rart at A betoner *hvordan* et hendelsesforløp fortelles, når han erfarer hvordan aktor reformulerer og parafraiserer hans egen forklaring? I den siterte sekvensen tar aktor styringen over As fortelling: A var «redd», A fikk «råd», A har det med å si «uheldige» ting, etc.

³⁷³ I artikkelen «Fortellinger og Plausibilitet [...]» drøfter Frode Helmich Pedersen dette spørsmålet og peker på at også sanne fortellinger må konstrueres. Pedersen, "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori," s. 55-56.

spørsmål insinuerer at dersom vi forteller sannheten gjør det ingen forskjell hvordan vi forteller om det. I aktors perspektiv nekter A opptak fordi han *ikke* forteller sannheten. Aktor får det samtidig til å lyde som om det er enkelt å fortelle om alle slags hendelsene så lenge man er uskyldig [jf. «det du hadde å si var at du var dønn uskyldig, var det ikke det da?»] og nedtoner dermed betydningen av selve konstruksjonen av fortellingen som A vektlegger.³⁷⁴

Aktor gir altså uttrykk for at en uskyldig person uten videre ville kunne fortelle alt som det var, uten å måtte lete etter ordene eller være opptatt av hvordan fortellingen vil virke på andre. Dette blir særlig tydelig når han legger til en påstand om hva «de fleste» hadde vært «opptatt av» dersom de stod i samme situasjon som A. Indirekte får aktor sitt poeng frem: Hadde A vært uskyldig, ville han ha handlet annerledes. Samtidig får han underbygget dette argumentet ved å henvise til hva A faktisk sa i det avhøret han nektet at skulle blir tatt opp, for A løy når han ble spurt om noen av originaldokumentene i den sivile saken var forfalsket. Det blir her tydelig at advokaten ikke er opptatt av å forstå hvorfor A handlet som han gjorde, men derimot utelukkende vil få frem at A har løyet.³⁷⁵ Vi ser også at språkspillet som handler om å påpeke løgn og inkonsistens av A blir møtt med språkspill som forsøker å redefinere hva den omtalte hendelsen handlet om.

Selv om en vektleggingen av konstruksjonen av en fortelling er i overensstemmelse med den betydningen konstruksjonen faktisk har, uavhengig av om det fortalte er sant eller ikke, kan det imidlertid vise seg at en slik oppmerksomhet på form fremfor innhold, som A viser i denne sekvensen, stiller ham i et mistenksomt lys.³⁷⁶ Den forskjellen på uttrykk for sannhet og uttrykk for løgn som aktor opererer med (en som lyver er opptatt av konstruksjon, i motsetning til de som forteller sannheten som bare kan snakke fritt), og som beror i forestillinger om relasjonen

---

³⁷⁴ Som jeg skriver i kapitlet *Innledende om rett og litteratur* er betydningen av en fortellings konstruksjon et sentralt tema for mye av forskningen innen Rett og litteratur-feltet.

³⁷⁵ A erklærer til sist at aktor gjerne kan hevde at han tok feil på dette punktet, men at det ikke endrer på den følelsen han hadde den gangen av at det var riktig. Ved å avvise rasjonelle argumenter benekter A enhver innvending aktor måtte ha mot hans forklaring på dette punktet. Så lenge A følte at det var riktig, er moralske overveielser om hvorvidt det faktisk var riktig, underordnet.

³⁷⁶ I boken *Sakens Fakta* skriver Audun Kjus at det lett kan heftes en mistanke ved alt som gir inntrykk av konstruksjon i rettsalen. Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s. 185.

mellom innhold og uttrykk, har ifølge vitnepsykologien gjenklang hos folk flest.³⁷⁷ As språklige begrensninger, hans mangel på distinksjoner og nyanser, kan forklare hvorfor han er opptatt av å uttrykke seg på den «riktige måten», men dette forhold kan nettopp svekke hans etos når han blir konfrontert med en holdning om at konstruksjonen er likegyldig dersom man forteller sannheten.

Konkurrerende fortellinger om søsterens rolle i tvisten

Aktors spørsmål har i hovedsak til hensikt å så tvil om As underliggende fortelling, for lettere å få gjennomslag for sin egen. Det er ikke bare fremstillingen av A som en løgner som blir viktig i denne sammenhengen, men også hans forhold til familien, særlig relasjonen til søsteren. Som vi allerede har sett er dette et tema som står sentralt i aktoratets underliggende fortelling. Retten skal på dette punktet velge mellom ulike karakteriseringer av A.³⁷⁸ Udelt positive og udelt negative karakteristikk kan gjøre seg gjeldende innenfor det samme hendelsesforløpet.³⁷⁹ Når handlinger oppfattes ulikt, formulerer man seg naturlig nok ulikt om dem. Det påfallende i denne saken er hvordan de fortellingene som konkurrerer med As kommer tydeligere frem i eksaminasjonen av ham, enn hans egen. For å få en idé om hans egen fortelling må vi sette en rekke antydninger sammen til et helhetlig bilde. For å kunne treffe en

---

³⁷⁷ Tiltalte kan være uskyldig i medvirkning til trippeldrap, men likevel ha noe å skjule, og 'vokte' sine ord. Men ettersom aktors antydning om at det sanne ikke behøver å konstrueres baserer seg på en utbredt forestilling blant folk flest, kan As vektlegging av hvordan noe formidles antagelig svekke hans troverdighet. Forskning viser for eksempel at umiddelbarhet og tilstedeværelse ubegrunnet regnes som uttrykk for sannhet. Se Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*.

³⁷⁸ Kjus kaller dette et «repertoar av eksempelfortellinger». Disse spenner fra de helt private fortellingene, til de som er forbundet med spesifikke miljøer og til det Kjus kaller «kulturelle nøkkelfortellinger». Kjus knytter de «kulturelle nøkkelfortellingene» til mobiliseringen av makrofortellinger: «En ny fortelling er sjelden veldig ny. Hvis tale etter handling en utsettes for, kan forstås i lys av fortellinger en allerede er fortrolig med, kan en med det samme reise forventninger om hva det hele dreier seg om og hvilke faktorer en bør legge vekt på i vurderingen». Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s-45-46, s.100.

³⁷⁹ De ulike frifinnende og fellende fortellingene om A er eksempler på dette. Hos Audun Kjus kalles dette en fortellings rammeverk, nemlig kjente og typiske fortellinger som handlingen kan knytte seg opp mot: «Temaet for fortellingen gir retningslinjer for hvordan en kan forstå handlingene til aktørene i den». Videre skriver Kjus at det handler om «[...] et forhold mellom motiv og tema, der betydningen til motivet beror på hvilket tema det inngår i». Ibid., s.78, s.100..

beslutning i saken, må retten ta stilling til om A skal betraktes som den forsømte sønnen som blir forfordelt på tross av mange års slit i felles tjeneste eller som den griske broren som under negativ innflytelse fra sin kone vil ha det hele for seg selv og ikke dele en krone eller kvadratmeter med søsteren?³⁸⁰ Uavhengig av hvilken fortelling som legges til grunn, ville vi kunne finne gode grunner for at A er bitter og sint på sine foreldre, og kanskje også søsteren.

Det er mulig å forestille seg hvordan fortellingen til A ville ha artet seg dersom tiltalte fortalte den til en venn under en fortrolig samtale. En alternativ og spissformulert oppsummering av fortellingen om A kunne da lyde som følger: Han har bodd og arbeidet på gården hele sitt liv. Han har ikke bare nedlagt krefter, men også investert tid og penger i å fremtidssikre den ved å fornye maskiner og arbeidsmetoder. Helt siden midten av 70-tallet har han vært hovedansvarlig for driften. Med tiden har han investert alle drømmene og fremtidsvisjonene i gården. Han er nært knyttet til sin mor og far som han har bodd og arbeidet tett sammen med hele livet, og han har i stor grad tilpasset seg dem og føyet dem i mange forhold. Dette er tiltaltes liv, 40 år gammel. Søsteren har vært ute av bildet lenge. Hun flyttet hjemmefra tidlig og har bodd og arbeidet i utlandet i femten år. Hun har gjort karriere, giftet seg og har en fin stilling i et departement. Bror og søster lever ulike liv. Hun har vært borte, skapt sitt eget, tiltalte har blitt hjemme, gjort *det* til sitt eget. Så på et tidspunkt begynner søsteren å vise større interesse for gården. Faren synes det er stas med en datter som arbeider i Forsvarsdepartementet og en svigersønn med prominent stilling i Utenriksdepartementet. Han er mer stolt av sin datter enn av sin sønn, gårdsgutten. Plutselig beveger faren seg bort fra den ifølge A inngåtte avtalen mellom dem om at han skal overta det hele. Alt A har arbeidet for, og som han har betraktet som sitt eget, glir nå ut av hendene på ham, blir noe han skal kjempe for å beholde. Alle arbeidsdagene og investeringene i gården har kanskje vært forgjeves, de blir et bilde på alt han *ikke* har gjort, på det han gjorde gårdsarbeidet på bekostning av. Hvis søsteren kan være fraværende så lenge og likevel gjøre krav på noe – hva har han så igjen for å ha slitt med driften i alle disse årene, for å ha forsakt så mye? Og foreldrene, som har vært avhengige av ham for å drive gården, er nå mer opptatte av

---

³⁸⁰ Dette er selvfølgelig satt på spissen.

datteren, av hennes ve og vel og fremtid. I lys av en *slik* fortelling, fremstår det som rimelig at tiltalte var forarget, kanskje endatil opphisset og kampvillig.

Flere av bevisene aktoratet legger frem i retten peker i retning av at søsteren har spilt en sentral rolle i gårdskonflikten. A på sin side nedtoner fullstendig hennes rolle og hevder at hun intet hadde med saken å gjøre. Likevel fremstår hennes ganske plutselige tilbakevending til gården som avgjørende for intensivering av konfliktnivået i familien.³⁸¹ Men dersom vi skal tro på As forklaring, må vi godta at han er blitt forfordelt på tross av mange års slit i felles tjeneste og likevel *ikke* blitt rasende på sin far og søster. Det oppstår her et motsetningsforhold mellom de kjensgjerningene A forteller om og hans reaksjon på dem. Dersom A hadde gitt uttrykk for sin frustrasjon over situasjonen, søsterens involvering i konflikten og følelsen av å være urettferdig behandlet, ville det ikke nødvendigvis ha forsterket mistanken om medvirkning til drap, men snarere gjort hans forklaring mer troverdig. Men A er så opptatt av å nedtone ethvert element som antyder konflikt eller aggresjon, at han ikke vedstår seg noe sinne. Det er ikke uforståelig, tatt i betraktning det Leif Dahlberg kaller den fundamentale motsetningen mellom følelser og loven.³⁸² Rettssalen utgjør en sosial kontekst adskilt fra den sosiale verden utenfor: I retten inntar aktørene en bestemt persona; følelser og temperament, sinne og hat blir regulert både av det fysiske rommet, av den formelle rettslige prosessen og sist, men ikke minst, av den seriøse holdningen til rettsaktørene og alvoret i tiltalen.³⁸³ I et slikt perspektiv er det gode grunner til at A ikke uttrykker sitt eventuelle raseri mot familien i rettssalen. Likevel blir det et problem at ikke A selv gjør bedre rede for egen adferd under eksaminasjonen av ham, fordi det gir de andre aktørenes språkbruk stort virkerom og de konkurrerende fortellingene mindre motstand. Det oppstår etterhvert et gap mellom As egne beskrivelser og de faktiske forholdene som kommer frem – et gap som lett kan fylles med mistenksomhet. Det er altså ikke utenkelig at A ville ha hatt større sjanse for å bli trodd, dersom han fremstilte seg selv ikke bare som et fortvilet,

---

³⁸¹ I fortellingen til A fremstår det som om søsteren i en årrekke har vært på gården relativt lite: Hun gjorde karriere og bodde blant annet noen år i utlandet. Det er først i forbindelse med formaliseringen av gårdsoverdragelsen at søsteren kommer inn i bildet igjen.

³⁸² Dahlberg påpeker at dette er rettens egen selvforståelse, i realiteten er rettssalen et sted for konflikt og følelser. Dahlberg, "Emotional Tropes in the Courtrooms: On Representation of Affect and Emotion in Legal Court Proceedings," s.176-77.

³⁸³ *Ibid.*, s. 180-83.

men også som et opprevet menneske, sviktet av sine aller nærmeste. Da kunne han ha sagt som Peer i Ibsens skuespill; «Ja, tenke det; ønske det; ville det; – men gjøre det! Nei; det skjønner jeg ikke». Det ser imidlertid ut til at tiltaltes begrensede språk gjør det vanskelig for ham å sette ord på slike ambivalente og kanskje forbudte følelser.

DEL 3: SPRÅKLIGE STRATEGIER

Om å se sammenhenger for å finne avvik

Sammenligninger er et retorisk virkemiddel som ofte tas i bruk indirekte av advokatene under eksaminasjonen av de tiltalte, som regel for å få frem avvik fra en norm. Vi skal her drøfte hvilke ideer om sammenhenger som ligger til grunn for denne typen språkspill. For å sannsynliggjøre As drapsmotiv, må aktor få frem at søsknene befant seg midt i en eskalerende konflikt om store verdier på tidspunktet da søsteren ble drept. Aktoratet er derfor skeptisk til As beskrivelse av søskenforholdet som uproblematisk. I utdraget som følger fokuserer aktoratet på (den manglende) kontakten mellom A og søsteren i perioden omkring attentatene (sommeren 1998).³⁸⁴

Aktoratet: Men når noen forsøker å ta livet av søsteren din, kanskje, er ikke det viktigere da, enn at dere ikke er helt overens når det gjelder denne eiendoms-saken?

A: Klart det er viktig og jeg hadde jo vært i kontakt da, og hun ringte også og sa at det var bra med henne [hvisker nærmest]

Aktoratet: Hun ringer til deg ja?

A: Ja, jeg ringte også opp til henne da ...–

Aktoratet: Etter at hun hadde ringt til deg ja?

A: Ja.

Aktoratet: Men det var ikke du som tok initiativ til å ringe henne, skjønner jeg.

---

³⁸⁴ Sommeren og høsten 1998, et snaut år før drapene natt til 22. mai 1999, utspilte det seg to ulike, men sentrale hendelser: Den sivile saken bygget opp til sitt klimaks med rettssaken i slutten av august, og de to attentatforsøkene mot ekteparet Paust fant sted (15. juli og 12. august 1998). Begge disse to forholdene knyttes til drapene på Orderud gård, selv om attentatforsøkene mot ekteparet Paust ikke ble direkte knyttet til den sivile saken i Orderud-familien på daværende tidspunkt. Under straffesaken antyder aktor likevel en forbindelse mellom attentatene og drapssaken.

A: Men etter den andre så fikk vi ikke tak i henne [han ser ned og retter på noen papirer]. Så ringte hun og sa det som hadde skjedd da [mumler] ³⁸⁵

Aktors språkspill forsøker her å påvise et misforhold mellom As ord og fraværet av handlinger ved å antyde at den manglende kontakten indikerer konflikt. Praksisen med å stille to forhold opp mot hverandre skal fremheve det grunnleggende premisset i påtalemyndighetens tiltale og det den legger til grunn som drapsmotiv i saken; at eiendomstvisten har stukket så dypt at det gjaldt selve livet, og at for A var gården viktigere enn søsterens liv. Selv dersom A hadde gått med på at attentatforsøkene mot søsteren var mye viktigere enn eiendomstvisten, hadde han likevel fått problemer med å vise til handlinger som kunne underbygge at han faktisk mente det slik. A har ikke kontaktet søsteren. Ved å få frem dette knytter aktoratet hans adferd til det som i kriminologisk sammenheng kalles sosialt avvik og som enhver form for kriminalitet per definisjon er et uttrykk for.³⁸⁶ Av mangel på håndfaste bevis på kriminell adferd, må aktoratet insinuere sosiale avvik. Språkspillet vitner samtidig om en holdning, for oppringningen var åpenbart As oppgave i aktors øyne. I fraværet av en slik handling hos tiltalte blir konklusjonen at han satte verdien av gården over søsterens liv. Aktors kontrastering av disse forholdene gjør det nærmest umulig for A å komme med et tilfredsstillende svar og hans forsøk på å utdype og korrigere blir fåfengte.

Det mest tungtveiende argumentet aktoratet har for at forholdet mellom søsknene var mer vanskelig enn A selv vil innrømme, er at han ikke deltok i sin svogers begravelse. Også denne omstendigheten omtales i dommen fra herredsretten som et argument for at gårdskonflikten stakk dypt.³⁸⁷ På spørsmål fra aktor om hvorfor han ikke dro svarer A:

---

³⁸⁵ Tiltalt A, bånd 2, tidskode: 35:10

³⁸⁶ At kriminalitet er et uttrykk for sosialt avvik fremgår flere steder i Ragnar Hauges bok *Kriminalitetens Årsaker* (1993). Hauge, *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*, s. 35, 60-61, 69.

³⁸⁷ I dommen fra herredsretten blir søsterens rolle i gårdstvisten sentral. Den trekker frem flere av søsterens notater og betoner hvordan hennes bortgang ville løse problemet for A [jf. «det var naturlig at drapstankene særlig var knyttet til [søsteren]» og om uenigheten med faren: « hvis hun ble tatt av dage, var grunnlaget for farens innsigelser borte»]. Jf. dom av 22. juni 2001.

A: Nei, jeg følte at ... – Jeg ville gjerne at hun skulle bedt oss, da ... Jeg følte på en måte at vi kanskje ville trenge oss på hvis det ikke var hennes ønske at jeg kom. B ville jo gjerne at vi skulle ha dratt, da, men ...

Aktoratet: Du ventet på en invitasjon? Til begravelsen?

A: Ja, jeg ville gjerne at hun skulle kontakte meg og si at ... – ja be oss, da.

Aktoratet: Sendte du noe blomster eller noe sånt, da?

A: Nei, jeg gjorde ikke det, men ... – det ville også gjerne B at vi skulle gjøre, da, men det vart ikke noe av det heller.

Aktoratet: Men du sa nei?

A: Ja, det vart ikke noe.

Aktoratet: Er dette noe nært og godt forhold da, [tiltaltes fulle navn]?

A [lang stillhet]: Det var jo ... – det vart jo vanskelig helt på slutten da, men det

Aktoratet: Ja, på drapstidspunktet så var det ikke noe ... – så var det vanskelig ja.

A [mumler stille]: Ja. Men jeg har aldri følt at vi har vært noe uvenner eller det vart noe ... Jeg følte på en måte at det var en ikke-kontakt mellom oss da.

Aktoratet: Ja ... Altså likegyldighet er én ting, men at du ikke vil – hadde jeg nær sagt – vise deg i mannen hennes begravelse, eller sende blomster, er ikke det noe mer enn likegyldighet da?

A [lang stillhet]: Jo, det kan du kanskje si, men ... jo, som sagt, så ville gjerne B at vi skulle, da, men det vart ikke noe med det.³⁸⁸

Her konfronterer aktor A med et språkspill som – igjen – setter spørsmålstegn ved fraværet av handling. Men aktor gir verken A eller tilhørerne innblikk i den normen for jevnlig kontakt han her benytter seg av, noe som gjør det vanskelig for A å imøtegå den. Det ser ut til at aktor opererer med en generell norm for menneskelig adferd som de tiltalte ses i sammenheng med og at denne normen – i kraft av sin generelle status – er unødvendig å gjøre rede for. Tiltalte responderer med språkspill som har til hensikt å få frem at intensjonen var der: De *ville* dra i begravelsen, men gjorde det ikke; de *ville* sende blomster, men gjorde det ikke; de *ville* bli bedt, men ble det ikke, de *ville* ikke trenge seg på, så de ble hjemme. Ikke desto mindre får A uttrykt at konen ville gjøre det riktige og at det likevel ikke ble som konen ville og dermed motarbeidet

---

³⁸⁸ Tiltalt A, bånd 2, tidskode: 37:55

fortellingen om at han var under hennes innflytelse.³⁸⁹ Med andre ord: Det er *ikke* konen som bestemmer og han er *ikke* styrt av henne.

Ordet «følte», som tidligere drøftet, opptrer her i As reaksjon på aktors språkspill som gjenforteller på hans vegne. Aktor sier for eksempel «Ja på drapstidspunktet så var det ikke noe ... – så var det vanskelig ja». Og han setter likhetstegn mellom ikke-kontakt og slikt som er verre enn likegyldighet. Slik språkbruk er forsøk på å gjenfortelle og oppsummere As fortelling i den hensikt å nå et spesifikt mål – styrke og fremme tiltalen – fremfor å lytte til A eller ta det han sier på alvor. Som respons på slike tolkninger av egne utsagn er det lett å forstå As behov for å understreke at han opplevde det annerledes. Imidlertid gjør det forhold at A verken uttrykker den frustrasjonen han uten tvil må ha følt i forhold til familien eller imøtegår aktors retorikk, at de juridiske aktørens fremstilling av ham nærmest overskygger hans egen tilstedeværelse.³⁹⁰ A mister kontrollen over avgjørende nyanser i sin egen fortelling og hans språklige begrensninger gir aktors språkspill et stort virkerom som de bruker til å utfylle tomrommene i As fortellinger med momenter fra deres egen underliggende fortelling.

Avvik fra normen: Maskulinitet og autoritet?

Vi har tidligere vært inne på at advokat Kjensli er skeptisk til As forklaring om hvordan han reagerte på Cs bruk av våpen lille julaften.³⁹¹ Her skal vi tilbake til hans avhør av tiltalte (omhandlende As gjøren og laden i tiden etter vådeskuddet og før gjestene kommer) og fokusere på hvordan Kjensli kontrasterer tiltaltes posisjon med hans reaksjon, samt drøfte hvilken virkning det får når advokaten ser tiltaltes framstilling av et bestemt hendelsesforløp i sammenheng med hans egen beskrivelse

---

³⁸⁹ Kanskje forsøker A også her å kompensere for tapet av egen etos ved å bygge opp konens? Han er antagelig klar over at uteblivelsen fra begravelsen kan brukes imot ham, men dersom konens etos kan styrkes vil det ha viktig innflytelse på hans egen sak.

³⁹⁰ Omtale i pressen understøtter en slik vurdering. I Dagbladet står det 17. Januar 2002 etter aktorats eksaminasjon av A, at han er «ribbet for al troverdighet», og VG beskriver samme dag aktorats eksaminasjon som «regelrett karakterknusing» av tiltalte.

³⁹¹ I avsnittet *Språkbruk som ufrivillig understøtter de konkurrerende fortellingene* siterer jeg en sekvens hvor tiltalte svar ufrivillig ser ut til å understøtte advokatens antydning om at tiltaltes håndtering av situasjonen på lille julaften var like vag og vinglete som hans språk er.

av det alminnelige livet på Orderud gård. Advokaten vever sammen kategoriene kjønn og moral i sin problematisering av tiltaltes adferd.

Kjensli: Jo, men du er et oppegående og tenkende menneske sjøl, [tiltaltes fulle navn]. Du eier gården. Det er et våpen på gården – et eller annet sted som du ikke vet hvor er, som er gått av, dere skal ha et juleselskap. Så gjør du ingenting annet enn å gå ut i fjøset. Du gjør som du får beskjed om av B!?!]

A: Jeg regna med det atte C hadde tatt med seg det våpenet, da.

Kjensli: Ja, nettopp derfor. Ville det ikke da være greit å få vite hvor det var og sikre deg at ikke det gikk av en gang til i løpet av kvelden? [pause/stillhet].

Hvorfor gjorde du som B sa – gikk ut i fjøset og fortsatte arbeidet der i stedet for å prøve å finne C og få vite hvor i all verdens navn og rike dette våpenet var og få det våpenet vekk?

A: Sånn i ettertid kan dette virke veldig rart, men der og da så vart det bare slik.

Kjensli: Ja, men, sånn i ettertid ...? Du har forklart at dere har et vanlig og alminnelig familieliv. Stille og rolig på Orderud gård. Så kommer det et våpen inn i bildet, som går av på et eller annet vis, og du sikrer deg ikke dette våpenet? Du reagerer ikke mere på det?

A: Det er ikke akkurat slik det var, da, at jeg ikke reagerte på det, men jeg følte det at det ikke var ... – at den hendelsen var over da, det var den følelsen jeg hadde da.

Kjenslis karakterisering av A beskriver ham som et «oppegående og tenkende menneske» og som «eier» av gården. Han etablerer tiltalte i en maskulin og ansvarlig posisjon for dermed å få frem hvordan hans reaksjon ikke samsvarer med denne rollen. Kontrasteringen mellom maskulin posisjon og umandig reaksjon får tilhørerne til å stille spørsmål ved hvorvidt A faktisk har tenkt selv eller latt konen tenke for seg. Karakteriseringen er samtidig et ledd i en parafrasering som fører Kjensli frem til konklusjonen, og dermed også den deklorative setningen formulert som et spørsmål: A gjør ingenting annet enn å gå ut i fjøset som konen gir ham beskjed om. Advokatens språkspill har her til hensikt å fremstille tiltaltes fortelling om egne reaksjoner som både usammenhengende og utroverdige, og – hvis de medfører riktighet – uansvarlige. Kjensli presenterer tiltalte som et avvik fra normen for hvordan en mann i hans

posisjon burde reagere.³⁹² Forskjellen mellom en handlekraftig mann og tafatt tøffelhet er premisset for en slik vurdering. A er tafatt – ikke bare i den hendelsen han forsøker å beskrive men også i språkliggjøringen av denne. Ved å utpeke konen som den som er best egnet til å vurdere situasjonen og hvordan det bør handles, overfører A ansvaret for sin egen reaksjon over på B. Kjenslis oppstilling av det «alminnelige» og «rolige» familielivet overfor «våpen», kombinert med poengteringen av As manglende reaksjoner, er et språkspill som har til hensikt å diskreditere tiltaltes fortelling om det alminnelige familielivet på Orderud gård. På tross av de utdaterte kjønnsforestillingene som advokatens argumentasjon baserer seg på, er det grunn til å tro at Kjenslis språkspill virker og at As dårlige evne til å imøtegå advokatens fremlegging av situasjonen gjør at hans handlinger fremstår enten uansvarlige eller tøffelhetaktige. A klarer ikke å utfordre det perspektivet advokaten anlegger. Hans nølende og vage forsøk på korrigerende står i stor kontrast til advokatens nærmest hånende ironisering over tiltaltes adferd.

Perspektivforskyvning: Forestillingene om mannen

Hva ligger til grunn for advokat Kjenslis perspektiv i sekvensen over? Ds forsvarer vil få frem et moment i hans underliggende fortelling om at A er under innflytelse av B, for dermed å sannsynliggjøre at A også ble drevet til ting han ellers aldri ville ha gjort, for eksempel drepe sin familie. Den normen for mandig adferd advokat Kjensli opererer med kan være problematisk: A *burde* ha funnet C, han *burde* ha sikret seg våpenet, han *burde* ha reagert sterkere, han *burde* ikke ha hørt på konen, han *burde* ha fått våpenet vekk og funnet ut av hva «i all verdens navn og rike dette våpenet var». Hvilken slags maskulin prototype sammenligner han tiltalte med? Ville de samme krav til adferd gjelde for en kvinne, for eksempel konen? Den handlekraften Kjensli etterlyser baserer seg på en forestilling om den sterke, snarrådige og modige mannens håndtering av en utfordrende situasjon slik vi kjenner dem fra ulike makrofortellinger: Ridderen som redder jomfruer, Superman som redder verden, hverdagshelten som er

---

³⁹² Det er naturligvis mulig å hevde at den normen Kjensli her opererer med ikke nødvendigvis handler om kjønn, men snarere om generell, ansvarlig adferd til «oppegående og tenkende» mennesker. Ikke desto mindre vektlegger jeg her Kjenslis problematisering av hvordan As adferd er styrt av beskjeder han får fra konen.

villig til å ofre sitt liv for et barn. Men hendelsesforløpet som utspilte seg i etterkant av vådeskuddet på Orderud gård lille julaften viser at situasjonen ble løst uten denne type ‘mandig’ handlekraft.³⁹³ Kanskje konens oppfordring om å la episoden fare likevel ikke var så uhensiktsmessig eller uansvarlig som Kjensli vil ha det til? Samtidig forsøker A i eksempelet over å få frem et perspektiv som er særdeles relevant for hvordan handlinger vurderes i retten: Det finnes ikke en mal for hvordan man reagerer adekvat i en spesiell konkret situasjon. Vurderingene som foretas i øyeblikket samsvarer sjelden med den vurderingen som foretas i ettertid. Erfaringen av dette har ført til begrepet etterpåklokskap. Like fullt er det rettssystemets oppgave å forsøke å nøste opp i fortidige, gjerne dramatiske hendelser og forstå de involvertes ulike beveggrunner og handlinger. I forsøket på dette kan menneskets tendens til å generalisere – som Wittgenstein kaller ‘*the craving for generality*’ – av og til stå i veien for å se den enkelte sak og den enkelte tiltalte.

Ufullstendige bekjennelser

As forsøk på å komme med bekjennelser viser hvordan språkbruken hans underminerer poenget han vil ha frem, forstått på den måte at hans valg av ord motarbeider det som vanligvis er meningen med språkspillet ‘å bekjenne’. A har i en rekke politiavhør, samt under hovedforhandlingene i Nes herredsrett nektet å uttale seg om visse forhold.³⁹⁴ Men den ubønnhørlige dommen fra herredsretten har kanskje fått A og hans forsvarere til å skifte strategi, for på sin første dag i vitneboksen under ankeforhandlingene sier han:

Jeg vil gjerne tilføye en liten ting, da, i forhold til den underskriften av kjøpekontrakten. For i forrige – eller, jeg har jo fortalt da også til noen nære slektninger at den underskriften var undertegnet av min mor, og det er ikke korrekt, da. Men grunnen til at jeg nevnte det for min familie var det at jeg hadde fått et ledende spørsmål av et familiemedlem da, om hvem det var som hadde skrevet under på den kjøpekontrakten. Derfor så – uheldigvis – så sa jeg

---

³⁹³ I den forstand at våpenet ikke dukket opp under selskapet og det oppstod ingen faretruende situasjon for de andre gjestene.

³⁹⁴ I herredsretten ville A ikke forklare seg om hvem som skrev under på den forfalske kjøpekontrakten og i politiavhør har han nektet å uttale seg om vådeskuddet lille julaften.

noe som var feil da. Og i forrige rett så synes jeg det var veldig leit å ... – jeg kunne ikke bekrefte at det var min mor som hadde underskrevet, siden det ikke var tilfellet, på den annen side synes jeg det var veldig leit og trist å liksom måtte innrømme at jeg hadde løyet overfor min nære familie da. Så derfor så [sukker] lander jeg på det at ... – at jeg ikke ville forklare meg om hvem som hadde skrevet under, siste gang da. Det var det som var årsaken til det. Og det angrer jeg bittert på nå, men ... Ja. Det er gjort.³⁹⁵

As bekjennelse synes i hovedsak å være et forsøk på å styrke egen troverdighet ved at retten skal se ærligheten i å tilstå løgn. Når han bekjenner sine løgner for retten gjør han seg kanskje også forhåpninger om at de dermed lettere kan tro ham på resten.³⁹⁶ Bekjennelsen skal styrke den underliggende fortellingen om at A er en ærlig og samarbeidsvillig mann som vil det beste og har evnen til å ta selvkritikk. Men tiltaltes bekjennelse lider imidlertid under dens mange forbehold; han innrømmer å ha sagt noe «ikke korrekt», hvilket jo er noe annet enn å innrømme å ha løyet helt bevisst og kalkulert og på bakgrunn av egoistiske motiver. Samtidig begrunner han sin ukorrekte uttalelse med å ha fått et «ledende» spørsmål; det er altså ikke et resultat av egen vilje, men av andres. A sa «uheldigvis» noe som var feil. Ordet indikerer noe vilkårlig, noe han ikke har makt eller vilje over; at det som skjedde så å si var utenfor hans kontroll og dermed heller ikke noe han har ansvar for. Ordet *feil* forsterker ansvarsfraskrivelsen. I likhet med adjektivene leder dette substantivet tankene mot noe som ikke er intendert, i motsetning til løgnen som er en bevisst usannhet. Fremfor å si at han ikke *ville* bekrefte usannheten i retten, forteller A at han ikke *kunne*. Igjen benytter han seg av ord som indikerer at han ikke hadde noe valg.

Samtidig forteller A en personlig fortelling som fremstår som en forsvarstale; grunnen til at han løy var fordi han fikk et ledende spørsmål, men han kunne ikke bekrefte i retten at det var moren som hadde underskrevet, ettersom dette ikke var tilfellet. Her blir ugjerningen fremstilt som et uhell, og i stedet blir vi presentert for fortellingen om at A er så samvittighetsfull og moralsk intakt at han ikke kan gjenta

---

³⁹⁵ Tiltalt A, bånd 1, tidskode: 54:40

³⁹⁶ Som en rettskommentator i Dagbladet påpekte: «Det er åpenbart at han er virkelig lei seg, men juryen kan komme til å stille seg spørsmålet om hva han er mest lei seg for. Er det fordi han løy eller fordi han ble tatt i løgn?». Halvard C. Hanssen, "Ærligheten i å tilstå løgn," *Dagbladet*, 16. januar 2002.

det «ukorrekte» i retten. Det var «leit og trist» å måtte innrømme at han hadde løyet. Først her omtaler tiltalte det han har gjort som en løgn, men da som begrunnelsen for hvorfor han ikke ville fortelle om det. En slik språkbruk undergraver selve formålet og meningen med bekjennelsen, og tiltalte fremstår i stedet selvrettferdig. Hvordan få syndsforlatelse, tilgivelse eller forsoning når du ikke tar ansvar for dine handlinger, men legger skylden for dem over på andre mennesker eller særlige omstendigheter? A gjør et iherdig forsøk på å fremstå som en ærlig og redelig mann, som tar slike ting særdeles alvorlig, men som bare har vært uheldig. Han bagatelliserer og gjør seg til offer for andre på samme tid. Bekjennelsen søker å fremme den underliggende fortellingen om at A egentlig ikke har gjort noe galt, men bare er omgitt av mennesker som leder hans uskyldsrene sinn i moralsk forfall. Noe lignende gjør seg gjeldende også i en annen bekjennelse:

Jeg er også veldig, veldig lei meg fordi jeg har holdt tilbake opplysninger om de kjøpekontraktene. Det var veldig, veldig dumt. Det angrer jeg bittært på da. Men jeg følte på en måte det at den ... – det at jeg hadde løyet i den sivile saken i retten da, det synes jeg var veldig tungt og jeg hadde aldri i livet gjort noe galt før, og jeg synes det var forferdelig fryktelig, jeg synes det var skikkelig ille. Og også det at [sukker] liksom å ha hatt en advokat som hadde stått på det jeg hadde sagt, og også i forhold til familien, da, så var det fryktelig vanskelig for meg. Jeg fikk jo også det rådet av min forsvarer Cato Schiøtz da, at vi skulle legge alle kortene på bordet, men likevel så var det fryktelig vanskelig for meg å gjøre det altså, det ... Jeg synes det var vanskelig. Det var håpløst for meg. Lagmann: Men det du sa til [svoger] om at det var din mor som hadde skrevet – det var ikke heller riktig etter det du sier nu?

A: Nei. Det var også ... ja.

Lagmann: Men hvordan forklarer du det – at du kunne si det?

A: Nei som sagt så fikk jeg et ledende spørsmål av [familiemedlem] som var kona til fetteren min, da. Og da ... Ja. Det var fryktelig dumt, men. ³⁹⁷

A sier at det var «veldig dumt», «veldig tungt», «forferdelig fryktelig», «skikkelig ille», «fryktelig vanskelig» og «fryktelig dumt». Når disse utsagnene ikke synes å kunne få den intenderte effekten på tilhørerne er det antagelig fordi de opptrer i en

---

³⁹⁷ Tiltalt A, bånd 1, tidskode: 1:57:00

bekjennelse som ellers er oppsatt på å betone hvordan tiltalte «aldri i livet hadde gjort noe galt før» og at situasjonen var «fryktelig vanskelig» for ham: «Det var håpløst for meg». Han kommer på ingen måte med en uforbeholden unnskyldning i retning av; «det er min skyld og det var galt av meg!». Også her er tiltaltes bekjennelse en forsvarstale. A tilstår riktignok innledningsvis å ha tilbakeholdt opplysninger, sier at det var «veldig dumt» og at han angrer bittert. Men likevel er det synd på ham; han er en redelig mann som aldri har gjort noe galt før og som nå uheldigvis er havnet i knipe. A tar ikke ansvaret på seg, men formidler derimot at han opplever seg selv som et offer for uheldige situasjoner og andre mennesker. Også denne bekjennelsen nærer seg på en underliggende fortelling om at A uheldigvis er havnet i en vanskelig situasjon, som andre mennesker har skapt og forsterket. Men en slik fremstilling av A fremmer isteden den fellende underliggende fortellingen om ham. At A lett blir påvirket av andres ytringer og handlinger er et sentralt punkt i den underliggende fortelling om at konen ledet A ut i konflikt med familien. Her kan As bekjennelse underbygge den fremstillingen av ham selv som motpartens fortelling baserer seg på. Kanskje er bekjennelsen i seg selv et uttrykk for at A er påvirket av fortellingene om ham? Eller at han har fått råd fra sine advokater som han viljeløst følger? Uansett kan vi med J. L. Austin si at tiltaltes talehandling feiler både i det konstantive og performative aspektet; han får kun vagt frem det forholdet han egentlig skal bekjenne – han er ikke tydelig på hva han har gjort galt (det konstantive aspektet) – og av denne grunn blir det vanskelig for ham å få tilgivelse eller syndsforlatelse (det performative aspektet).³⁹⁸

Selv i disse ordrike bekjennelsene er det lite meningsinnhold. Med en Wittgensteinsk formulering kunne man si; jeg kan ikke godta bekjennelsen hans fordi det ikke er noen *bekjennelse*. Det sier meg bare det han er tilbøyelig til å si.³⁹⁹ Hvordan forklare misforholdet mellom *hva* som uttrykkes og *hvordan* det uttrykkes? Tiltaltes bekjennelser undergraver den frifinnende fortellingen hvor han er et offer for andre menneskers umoralske fremferd og understøtter den fellende fortellingen om ham.

---

³⁹⁸ Austin, *How to do things with words*, s. 83-85.

³⁹⁹ I §386 skriver Wittgenstein: «Jeg kan ikke godta vitnesbyrdet hans fordi det ikke er noe vitnesbyrd. Det sier meg bare det han er tilbøyelig til å si». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.177.

Med Frode Helmich Pedersen kan vi si at «det som i utgangspunktet har et skinn av tilståelse og selvransakelse, i virkeligheten er et forsøk på å unndra seg skyld».⁴⁰⁰ Språkspillet som handler om å bekjenne, mislykkes fordi det er et misforhold mellom språkbruken og selve meningen med praksisen. Alle disse besvergelsene av hvor fryktelig og forferdelig dette har vært gjør ikke noe stort inntrykk, men fremstår snarere nærmest som nesten meningstomme. Tilhørerne vil her uvegerlig spørre seg: Hva er det egentlig som er så fryktelig, forferdelig, dumt og ille? Løgnen? Drapene? Tiltalen? Rettssaken? Kort sagt: Hvilken appell er det egentlig han her retter mot oss?

KONKLUSJON

Analysen har vist at rettens språkspill er svært instrumentelle og at A gjennomgående håndterer talesituasjonen i rettssalen ganske dårlig. De juridiske aktørenes språkspill får særlige konsekvenser for A, fordi den språklige utvekslingen ikke er innrettet mot å lytte til det tiltalte har å si for å reflektere over det, men snarere få retten med på at A er en person som passer med deres egen underliggende fortelling. I tråd med dette tjener det aktoratets sak om tiltalte svarer dårlig for seg, eller om kommunikasjonen kollapser på noen kritiske punkter: Aktoratet søker nettopp å vise at han ikke *kan* svare fordi han er skyldig. Tiltaltes begrensede evne til å gi uttrykk for komplekse tilstander, situasjoner og relasjoner gjør det vanskelig for ham å få frem nyansene i sin egen livsfortelling. Men dette kan like gjerne være en konsekvens av at han er henvist til å respondere på de juridiske aktørenes språkspill og ikke et forhold som avslører noe om tiltaltes rolle i saken, slik aktoratet forsøker å antyde. I lys av de taktiske språkspillene som utfolder seg i rettssalen, er tiltaltes forutsetning for å bli forstått svært små.

Analysen belyser også hvordan rettens argumentasjon er basert på en rasjonalistisk innstilling som i tråd med naturvitenskapenes ideal ser verden som et system av årsaker og virkninger. Et slikt perspektiv krever av tiltalte at han forklarer egne følelser med konkrete hendelser og situasjoner som kan beskrives. Men slik foregår ikke den språklige utvekslingen mellom menneskene i livet for øvrig. Hvilke andre steder forventes det av et menneske at han eller hun skal kunne bevise at

---

⁴⁰⁰ Frode Helmich Pedersen, "Unnskyldninger uten forsoning," *Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfunnsspørsmål* 128, no. 2 (2018): s.86.

følelsene de har er berettiget? Det er ikke kun As språklige begrensninger som skaper vanskeligheter for ham, likevel er det nærliggende å tenke at dersom A hadde vært mer talefør, ville forklaringen hans virket mer overbevisende.

Retten tenderer til å la samme normer og livserfaringer gjelde uansett hvem som snakker. Dette gjør at retten har vanskelig for å være åpen for individuelle særegenheter og ta inn over seg betydningen av livsformer som avviker fra normen. Analysen peker på hvordan ulike sider ved tiltaltes livsform kan forklare og gjøre tiltaltes sparsomme språkbruk og fravær av handlinger mer forståelig, men at dette ikke blir tillagt betydning. Tar vi disse perspektivene med, kan de nølende og usikre språklige uttrykkene som preger As respons, understøtte hans underliggende fortelling om at forholdet til familien ikke var så dårlig som påtalemyndigheten hevder.

TILTALT B

INNLEDNING TIL ANALYSEN AV B

*Strategiene*⁴⁰¹

Aktoratet, ved statsadvokatene Jørn S. Maurud og Olav Helge Thue gjør det klart i den innledende prosedyren at de stiller tiltalt B (heretter B) på like fot med sin ektemann (A); de betraktes som en enhet med samme motiv og beveggrunner. Derfor angår aktoratets bevisførsel – som har til hensikt å underbygge gårdstvisten som motiv for trippeldrapet og som anser ekteparets økonomiske og sosiale stilling som et sentralt tema – like mye henne som ektemannen; hun deler hans motiv, verken mer eller mindre.⁴⁰² Aktoratet fremholder innledningsvis at de ikke har bevis for at B hadde en særlig aktiv rolle i konflikten, men likevel baserer de seg indirekte på en slik antagelse

---

⁴⁰¹ Denne redegjørelsen for partenes ulike strategier i lagmannsretten tar utgangspunkt i forsvarets og aktoratets innledende og avsluttende prosedyrer. Til orientering kan det her påpekes at den innledende prosedyren til advokatene kommer i forkant av eksaminasjonene og all bevisføring i rettssaken. Her gir advokatene en pekepinn om hvilke bevis de har tenkt seg å føre etc. Den avsluttende prosedyren kommer etter all bevisføring i rettssaken. Dette innebærer at den avsluttende prosedyren ofte tar opp temaer som er blitt sentrale, og bevis som er blitt ført under hele rettssaken. Det er alltid aktoratet som starter med å prosederer, deretter er rekkefølgen den samme som rekkefølgen tiltalte eksamineres i; først As forsvarere, deretter Bs forsvarere, så Cs forsvarere og til sist Ds forsvarere.

⁴⁰² NTB skriver: «Aktoratet reserverte seg sterkt i forhold til motivet. Det er ikke nødvendig for aktoratet å bevise noe motiv for medvirkning, sa Maurud. Samtidig varslet han en rekke bevis for at gårdskonflikten er årsaken til de grufulle drapene i kårboligen Kristiansborg». NTB tekst, "Repetisjonsøvelse på Åråsen," *NTB*, 14. januar 2002.

under eksaminasjonene av de tiltalte, og de prosederer eksplisitt på det i sin avsluttende prosedyre hvor de hevder at hennes inntreden på gården intensiverer konflikten i Orderud-familien og at B ikke ville ha slått seg ned sammen med ektemannen (A) hvis ikke det var for den økonomiske sikkerheten han – i kraft av å eie gården – kunne gi henne.⁴⁰³ B blir altså en avgjørende brikke for at aktoratets fortelling om hvordan gårdstvisten oppstod og hvordan den ledet A ut i drapsplanlegging, skal kunne sannsynliggjøres. Aktoratet viser i sin avsluttende prosedyre til bevis som de mener vitner om at forholdet mellom B og svigerforeldrene var svært dårlig.⁴⁰⁴

Forsvaret til B, ved Frode Sulland og Heidi Ysen, vektlegger i den innledende prosedyren at de tiltaltes troverdighet vil bli det avgjørende beviset i saken og at det derfor er viktig å bli kjent med alle de fire tiltalte. Sulland vil i denne forbindelse blant annet legge frem psykologiske vurderinger av B som bevis i saken.⁴⁰⁵ Videre kriterer Sulland opp fire punkter som blir viktig i forsvarets bevisførsel: 1) Hva som skjedde i pinsen 1999 (helgen drapene skjedde); 2) hvilken situasjon halvsøstrene var i da de ga sine politiforklaringer; 3) hva som skjedde lille julaften 1998; og 4) om det finnes en sammenheng mellom drapene, gårdstvisten og attentatforsøkene mot As søster.⁴⁰⁶

Når det er tid for forsvarets avsluttende prosedyre, har imidlertid andre temaer vist seg nødvendige å reagere på. Forsvarer Sulland peker på at B under rettssaken er blitt plassert i rollen som «den demoniske kvinnen i Orderud-familien» og at blant annet mediene har «fremstilt henne som heksen i saken».⁴⁰⁷ Sulland hevder at B har fått tildelt denne rollen fordi det var behov for en demonisk og manipulerende person for å sannsynliggjøre gårdstvisten som motiv for drapene: «Jeg håper lagretten gjennom min argumentasjon ser at myten må kjennes død og maktesløs.

---

⁴⁰³ Vi kan her minne om hvordan kommentatorene i mediene siterer statsadvokatene for å ha påstått at As foreldre forstod hvem som «stod bak og dyttet på ham» og at B «ønsker [...] å få orden på eierforholdet så fort som mulig». Inge D. Hanssen, "Prosedyre i ankesaken. Knallhardt angrep på ekteparet.."

⁴⁰⁴ I Aftenposten siterer Inge D. Hanssen og Tor Arne Andreassen statsadvokat Jørn S. Maurud for å ha sagt: «[...] foreldrene [misliker] svigerdatteren. Og hun misliker dem, det vet vi blant annet fra dagboknotatene hennes. Så tar Per og Veronica seg til rette. [...]». Ibid.

⁴⁰⁵ NTB, 14. januar 2002.

⁴⁰⁶ NTB, 14. januar 2002

⁴⁰⁷ NTB, 14. mars 2002

Hekseprosessen må få en slutt». ⁴⁰⁸ Ifølge Sulland ble dette bildet av B skapt i Orderud-familien allerede før drapene, og han viser i denne forbindelse til vitneuttalelser fra familiemedlemmer som antyder at A endret seg da B kom til gården. Forsvarer Heidi Ysen viser blant annet til vitneforklaringer og uttalelser fra en psykolog som fremstiller B som normal, grei og forsiktig, og andre vitner som beskriver ekteskapet mellom A og B som likeverdig. ⁴⁰⁹ Forsvarerne mener at det er tiltalt D som sitter med svaret og ansvaret i saken; han har forbindelse til drapsvåpnene, han har tilpasset forklaringen sin og mobilisert kriminelle venner for å komme unna. ⁴¹⁰ Cs forklaring kan retten heller ikke legge til grunn, ifølge Bs forsvarere, da hun har et sterkt motiv for å komme unna ved å legge skylden på andre, ettersom hun har anskaffet våpnene og vitner knyttet henne til drapene. ⁴¹¹

De underliggende fortellingene

I likhet med hva tilfellet var med A, opereres det i hovedsak med to ulike underliggende fortellinger om B. Den ene underliggende fortellingen er en fellende fortelling. Den fremmes hovedsakelig av aktoratet, men også av forsvarerne til C: *B er en manipulerende person som målbevisst har utnyttet både A og C for sin egen vinnings skyld.* Denne underliggende fortellingen om B handler om en kvinne som anså Orderud gård og A som et lett bytte; ved å forføre den langt eldre og usikre bondesønnen, som fortsatt bodde hjemme på familiegården og antagelig ikke hadde fått mye oppmerksomhet fra kvinner gjennom livet, kunne hun unnsnippe sin arbeiderklasse-bakgrunn og sikre seg en trygg tilværelse med tilgang til økonomiske midler. Når hun oppdager at bondesønnen som hun har giftet seg med ikke formelt sett er eier av gården og derfor heller ikke så ressurssterk som hun antok, blir hun opprørt og egger ektemannen til å ta kampen opp med foreldrene. Den vage og nølende bondesønnen lar seg manipulere inn i en tvist med foreldrene av sin viljesterke og

---

⁴⁰⁸ NTB, 14. mars 2002

⁴⁰⁹ I mediene refereres advokat Ysen for å ha sagt i sin avsluttende prosedyre at «det er oppstått en myte om [B]. Den må dere ikke ta hensyn til. Hun har ingen personlighetsforstyrrelser, ingen antisosiale trekk og heller ingen psykopatiske trekk». NTB tekst, "Tegnet et bilde av Veronica som snill og normal," NTB, 14. mars 2002.

⁴¹⁰ Her siktes det til en rekke vitner Ds forsvarere har ført i retten.

⁴¹¹ Dagbladet, 15. mars 2002.

kontrollerende kone, som også involverer hennes sårbare halvsøster – fordi hun har forbindelser til et kriminelt miljø – i planene om å ta ektemannens familie av dage.

Den andre underliggende fortellingen er en frifinnende fortelling. Denne fremmes hovedsakelig av Bs forsvarere: *B er den omtenkssomme og ansvarsfulle kvinnen som alltid oppfører seg skikkelig og tenker på andre fremfor seg selv, og derfor ofte inntar rollen som mekler i konfliktfylte situasjoner.* Denne underliggende fortellingen om B handler om en ordentlig og ansvarsfull kvinne som fra hun var helt ung har tatt ansvar både for foreldre og søsken i en familie preget av misbruk, konflikter og utfordringer i tillegg til at hun har gjort det godt på skolen. Hun har håndtert splid i familien samtidig som hun har sørget for hjemmelekser og dyrket sunne, hjemlige aktiviteter som lesning og hundretrening. Hun slo seg ned på Orderud gård fordi hun ble forelsket i A, og fordi hun liker det rolige livet på landet og i naturen. I likhet med rollen hun hadde i sin egen familie, påtar hun seg også i svigerfamilien rollen som besindig mekler som forsøker å finne den beste løsningen for alle i vanskelige situasjoner.

Tiltaltes tid i vitnestolen

B blir avhørt over fire dager – tilsammen i om lag 14,5 timer – i Eidsivating lagmannsrett. Hun inntar vitneboksen rett etter sin ektemann, A, og forblir sittende under hele eksaminasjonen. B er kledd i mørke klær og sitter for det meste tilbaketrukket med hendene i fanget. Bevegelsene hennes er forsiktige, kontrollerte og rolige, det samme gjelder ordene hennes. De fremstår som velvalgte, velformulerte og veloverveide. Hun er mer talefør enn sin ektemann og har tilsynelatende betraktelig lettere for å sette ord på situasjoner og tilstander. Ved flere anledninger begynner hun å gråte. Det skjer blant annet når hun skal fortelle om skyteepisoden med C på gården lille julaften, når advokatene leser opp fra dagboken hennes og når aktor spør om hun hadde et spesielt forhold til nevøen sin.

Da B forklarte seg i lagmannsretten presenterte hun følgende fortelling om seg selv: Høsten 1993 kommer B til Orderud gård som praktikant. Hun er 21 år og går på veterinærhøyskolen. Praksisplassen på Orderud gård er kommet i stand via en tannlege på Sørumsand som kjente både henne og familien Orderud. B får ansvaret for fjøset på

gården. Hun bor i begynnelsen i «veslehuset», et lite bygg ved siden av våningshuset, men etterhvert er hun så mye hos A, at hun «like gjerne kunne flytte inn». Ved juletider flytter hun inn hos ham og sommeren 1994 blir de gift. B forteller at å komme til Orderud gård var møtet med et liv hun ikke var vant til å leve, men samtidig var det en «ro og harmoni over livet der» som hun likte veldig godt, og som hun følte hun ikke hadde hjemme.

Om eierforholdene på gården forteller B at hun ikke visste noen ting. Det var ikke et tema. Men hun tok det for gitt at det var A som eide gården, for det var slik det fremsto. Det var først i 1995 da A ville kjøpe tilleggsbruket Solli, at eierforholdene ble et tema. B ble overrasket over at A ikke var eier. B beskriver et «ganske normalt» forhold til svigerfamilien, men sier samtidig at det var en anstrengt overgang i starten. Våren 1996 går det rykter om at Kværner-konsernet vil bygge ut i området og at eiendommer kan selges for høye priser. Slik B husker det, er det i denne forbindelse at svigerfaren begynner å vise misnøye med den eksisterende avtalen med sønnen. B sier hun hele tiden er overbevist om at A aldri vil selge en kvadratmeter av tomten, men hun tror det må være et slikt mulig scenario som medfører den store uenigheten om prisen på gården. B håper til det siste at de kan unngå rettssak mot As foreldre, men når de innser at det ikke kan unngås, er hun overbevist om at det ikke blir en stor sak, ettersom A har en underskrevet kontrakt datert 15. desember 1995. Først på dette tidspunktet forteller A henne at han har brent den håndskrevne kontrakten som hun hadde sett og i stedet utformet en ny og maskinskrevet versjon. Hun ser at den nye kontrakten er mer utførlig, det er blant annet satt opp vilkår, hvilket det ikke var på den håndskrevne. B forteller at hun tenker den nye kontrakten er mer gunstig, fordi prissummen på gården er høyere og i tillegg er det spesifiserte gårdsytelser.

Etter dommen i den sivile saken i Nes herredsrett, som falt 8 september 1998, hvor A fikk medhold under sterk tvil, foreslår A og Bs advokat, Rolf Nybakk, at kontrakten kan sendes til skriftgranskning, siden ektheten av underskriften hadde vært et tema under saken. B sier hun ikke husker sikkert om dette ble tatt opp før eller etter at As foreldre anket dommen, men hun tror det var før. I forbindelse med at forslaget kommer opp forteller A henne at han har forfalsket underskriften. På tross av hennes forslag om å fortelle dette til advokat Nybakk, blir kontraktene i stedet sendt til skriftgranskning. Overraskende nok blir forfalskningen ikke oppdaget. Hun påpeker at

på grunnlag av at granskningen ikke avslørte den falske underskriften, var den faktiske situasjonen overfor en eventuell ankeforhandling ikke annerledes, men hun understreker samtidig at hennes moralske situasjon hadde endret seg betraktelig.

På sensommeren 1998 kom D på besøk til Orderud gård sammen med C. Av og til spiste han middag der og en enkelt gang sov han over. B forteller om opptakten til julen 1998, at Cs far hadde bestemt at Cs sønn skulle være sammen med ham i julen.⁴¹² C likte ikke ideen og ville ha barnevernet med på at sønnen skulle være sammen med henne på Orderud gård. Denne prosessen var B involvert i. Da C ankom Orderud på lille julaften, hadde hun fremdeles et håp om at sønnen skulle være der over julen. Det skulle han ikke, fikk hun vite, men han var der da C kom.

C kommer kjørende i Ds hvite BMW omkring kl.16-17 og blir ifølge B sur og frustrert når hun får beskjeden om at sønnen hennes ikke kan bli hos dem på Orderud gård over julen, slik hun hadde sett for seg. Furten setter hun seg i kammerset mens B holder på i kjøkkenet for å gjøre i stand til det store juleselskapet. På et tidspunkt kommer B inn til C og oppdager at det ligger en pistol på bordet foran C. Hun tror først at det er en lekepistol og spør om det er noe C har kjøpt i gave til sønnen sin. C sier at det er en ekte pistol, B tror henne ikke og de begynner å diskutere om den er ekte eller ikke. B slår fast at dersom pistolen er ekte, kan C ikke ha den inne i huset. De begynner å krangle. Ifølge B blir C «deprimert» og begynner å rope at ingen bryr seg om henne og sønnen og at hun like gjerne kan ta livet av seg. B forsøker å berolige henne og dempe situasjonen, men det lykkes ikke og hun oppdager at C nå står og peker på henne med pistolen. Et skudd går av. B forteller at hun først tror hun er truffet, men forstår at det ikke er tilfellet og styrer ut til A i fjøset og forteller hva som er skjedd. A går inn i huset og kommer litt etter ut igjen for å hente B i fjøset, der også hennes nevø oppholder seg. A meddeler henne at alt nå er i orden. Inne i huset igjen oppdager B det knuste litografiet og litt senere når hun dekker bordet, ser hun at det er skuddmerker også i det. C er der ikke og på spørsmål fra aktor forteller B at hun ikke tenker videre over hvor hun befinner seg. Senere, midt under middagen, dukker D opp uanmeldt. B dekker på til ham og utpå kvelden etter at Cs far har hentet sitt barnbarn og de andre gjestene er dratt, blir D og C sittende mens B og A rydder opp. B

---

⁴¹² Dette er ikke Bs biologiske far, men han er far til hennes tre halvsøsken og B har vokst opp med ham som far.

registrerer at de begynner å krangle, men oppfatter ikke hva situasjonen handler om før D og C kommer i håndgemeng i gangen. Da forstår hun at det handler om noen kredittkort og nøklene til bilen. D rister i jakken til C og patroner ramler ut. D får tak i nøklene og kjører avgårde i bilen sin. C løper etter og roper på ham. B følger etter. Hun overværer at C ringer til politiet og forteller at D kjører bil uten førerkort. Hun forsøker å få C med inn i huset, uten å lykkes, C begynner i stedet å gå nedover mot Sørumsand. B går inn igjen til A og sier til ham at C antagelig kommer tilbake senere. Før hun og A legger seg, ringer hun til D for å advare ham om at C har meldt ham til politiet. Like etter at B har lagt seg kommer C tilbake. B registrer at hun har annet tøy på enn da hun dro, men tenker ikke videre over det. Begge legger seg. Neste morgen sover C til kl. 17-18 på ettermiddagen. B er inne for å se til henne og setter samtidig et glass med valiumtabletter og Paralgin Forte inn til henne. A og B går en lang tur i skogen med bikkjene og snakker om det som skjedde kvelden før. De blir enige om at det er best å ikke gjøre noe ut av det. Samme kveld spiser de middag med C, som nå har stått opp og oppfører seg veldig «merkelig, ja, antagelig rusa». Etter middagen kjører de henne til D. Hun ser C og D igjen 2. juledag til juleselskap hos faren. Da er alt som vanlig.

B forteller at C kontakter henne på nyåret 1999 for å låne penger til å reise til Trondheim. Hun forteller at hun er på flukt fra politiet og at B kan følge med på nyhetene for å få greie på hva som er skjedd. C blir kjørt til Orderud av en kvinne og får 500 kroner av B. Noe tid senere ringer C fra Trondheim og trenger penger til å reise hjem. Men da er B skeptisk, for hun har fulgt med på nyhetene og ikke hørt noe om forbrytelsen C angivelig skulle flykte fra. Derfor avslår hun halvsøsterens ønske om å låne penger. En gang rundt påske møtes søstrene i forbindelse med at C skal ha en stor sportsveske som hun hadde hatt liggende på Orderud gård siden før jul. Siste gang hun ser søsteren før pinsen er 18. mai, bare fire dager før drapene, da C kommer til gården for å hente hundemat.

Viktige punkter for B i lagmannsretten

I lys av vurderingen fra herredsretten fremgår det flere punkter det blir avgjørende for tiltalte å få gjennomslag for i lagmannsretten; 1) hun må få frem at hun ikke giftet seg med A for å oppnå økonomisk trygghet og slik usannsynliggjøre et eventuelt drapsmotiv hos henne, 2) i forlengelse av dette må hun vise at hun ikke har styrket det påståtte drapsforsettet til A og 3) hun må overbevise om at ting hun har skrevet i en dagbok og som andre parter bruker imot henne, ikke er representativ for hennes handlemåte. I tillegg er det viktig for henne å bli tillagt troverdighet når det gjelder hennes forklaring om vådeskuddet og hendelsesforløpet på lille julaften 1998. Til sist, men ikke minst, må hun lykkes i å svekke halvsøsterens forklaring om våpenforespørsel og drapsplanlegging.

ANALYSEN

Kultur blir natur

Den følgende analysen av B viser hvordan hun via et generalisert og normbasert språk har en tendens til å argumentere indirekte. Eksemplene som trekkes frem viser dette, men forsøker samtidig å gjøre denne språkbruken forståelig ved å se den i lys av talesituasjonen. Analysen av B artar seg annerledes enn analysen av A som er inndelt tematisk. I analysen av B tar jeg hovedsakelig for meg noen språklige vendinger som kommer igjen og igjen. Analysene av eksemplene som trekkes frem suppleres enkelte steder med alternative perspektiver.

Et karakteristisk trekk ved Bs språk er at hun fremstiller som naturlig slikt som egentlig er kultur og resultatet av et valg. Det første eksempelet på dette forekommer tidlig i eksaminasjonen av B og rommer mange ulike trekk ved hennes språkbruk som blir gjenstand for drøftelse i det følgende. I utdraget under blir B spurt om opptakten til den sivile rettssaken mot As foreldre. Lagmannen vil vite om hun bidro med innspill i vurderingen av om de skulle gå til sak eller ikke:

B: Jeg håpet i det lengste at vi skulle slippe.

Lagmannen: Var det noe tema mellom deg og din mann?

B: Ja, vi snakket om det hele tiden. Og jeg kunne ikke ... – det er klart, vi er forskjellige mennesker, men jeg kunne ikke forstå at man ikke bare kunne sette seg rolig ned og snakke om dette, og finne frem til en løsning. Og det synes jeg er sånn litt urettferdig nå i ettertid, at man på en måte ikke har gitt meg kreditt for den innsatsen jeg synes jeg gjorde da – for jeg husker blant annet i dette forliksmøtet som var i januar 98 hvor både [svigerinnen] og jeg var tilstede, hvilket jeg synes var veldig riktig – for jeg synes det var veldig unaturlig at ikke [svigerinnen] og jeg skulle involveres i den prosessen – og da husker jeg bestemt at det var jeg som kom med dette forslaget om at disse tomteområdene skulle holdes utenfor, slik at [svigerinnen] skulle få dem – men det virker som man har glemt det nærmest nå, da.⁴¹³

B starter med å fremme et universelt postulat som det er umulig å være uenig i. Hun kombinerer frasen «det er klart» med det opplagte faktum at «alle mennesker er forskjellige». Deretter kommer det frem at hun regner seg selv blant den type mennesker som vil sette seg rolig ned og snakke sammen og finne en løsning, der andre, kommer det indirekte frem, søker konflikt og kamp. *Hun* vil snakke om det, i motsetning til de andre («man») som ikke er i stand til dette. De ubestemte andre har samtidig øvd urett mot B i deres manglende anerkjennelse av hennes innsats. Hun opererer her med en negasjon; det ville være unaturlig om As søster og hun selv ikke ble involvert i prosessen med tomtedelingen. Adferd forklares hovedsakelig ut fra dikotomier forankret i gjeldende normer, som for eksempel det naturlige/det unaturlige, de normale/de unormale, de anstendige/de uanstendige. Hun konstaterer først at alle mennesker er forskjellige, men opererer altså likevel med to kategorier; de besindige og rasjonelle som hun selv tilhører sammen med rettens aktører, og dem som verken er i stand til å snakke sammen eller verdsetter innsatsen til de før nevnte rasjonelle, besindige. Alle momentene jeg peker på her er som nevnt karakteristiske for Bs språk, og vi skal gå nærmere inn på dem i tur og orden.

---

⁴¹³ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 2:45:00

I sakens natur: «det ble» eller «det ble ikke»

Et karakteristisk kjennetegn ved Bs språk er bruken av uttrykk som «det ble sånn» eller «det ble ikke sånn». I det følgende skal vi undersøke disse uttrykkenes grammatikk, ved å se på i hvilke sammenhenger de forekommer og hvilket arbeid de gjør i den spesifikke konteksten.⁴¹⁴ Hva er uttrykket en respons på? I første omgang drøftes hvordan de brukes i Bs frie fortelling og i responsen på lagmannens spørsmål, deretter vil jeg studere forekomsten av samme uttrykk under aktoratets eksaminasjon. Lagmannen spør B om dokumentene (kjøpekontrakter, skjøtet etc.) i den sivile rettssaken var et tema mellom tiltalte og hennes mann. B forteller: «Det var en prosess dette fra 97 og frem til rettssaken på høsten i 98, og så ble det til at vi måtte gå gjennom disse dokumentene og hva vi hadde av dokumenter».⁴¹⁵ Frasen «og så ble det til» skal her veve den ene hendelsen sammen med den andre, men B svarer ikke på spørsmålet og tilhørerne får ikke vite om det var et viktig tema mellom ektefellene. Indirekte sier B at prosessen gjorde det uunngåelig for dem å gjennomgå det de hadde av dokumenter. Ettersom lagmannen her ikke forsøker å fremme en underliggende fortelling som er i motstrid med tiltaltes, kan uttrykket ses som en respons på vurderingene fra Nes herredsrett. Det er dermed ledd i den underliggende motfortellingen om at ekteparet kun gjorde det de måtte i en spesifikk situasjon og reagerte saklig på de hendelsene som inntraff.

Et annet eksempel på lignende bruk av dette litt distanserende uttrykket finnes i Bs beskrivelse av formalitetene i forbindelse med kjøpet av tilleggsjorden kalt *Solli*. Tiltalte forteller at hun ble forbauset da ektemannen fortalte henne at han ikke hadde hjemmel til gården slik at han kunne kjøpe tilleggsjorden, og legger til: «Og så... – ble det vel slik at man måtte få orden på dette innen utgangen av det året hvor vi fikk kjøpt Solli da».⁴¹⁶ Her supplerer hun frasen med «vel» hvilket gir et inntrykk av noe vilkårlig. Uttrykket blir brukt for å beskrive en bestemt utvikling som ifølge hennes ordbruk i liten grad har vært påvirket av hennes egen eller ektemannens innblanding, men som snarere er et resultat av *sakens natur*. Forskjellen det modale adverbet gjør i

---

⁴¹⁴ Her bruker jeg begrepet 'grammatikk' i tråd med Ludwig Wittgenstein.

⁴¹⁵ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 2:47:10

⁴¹⁶ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 2:37:00

denne sammenhengen, er å gi et inntrykk av at B selv er usikker med hensyn til nødvendigheten av den påfølgende hendelsen. Når lagmannen videre spør tiltalte hvilke overveielser de (ekteparet) gjorde seg før skriftgranskningen i og med at de visste at dokumentet var falskt, svarer hun:

B: Jeg mente jo da at når vi visste at dette dokumentet var falskt, så kunne vi ikke finne på å sende det til skriftgranskning. Så ... – det ble litt sånn konflikter omkring dette her, for jeg mente at det var mye bedre å være ute i forkant og så fortelle advokat Nybakk hvordan dette lå an, før vi fikk det bekreftet av en skriftgransker. Men ... det ble ikke sånn.⁴¹⁷

Forholdet som her omtales er imidlertid av en annen karakter enn de før nevnte eksemplene, for her dreier det seg om en etisk overveielse. B gjør rede for sin egen holdning og den etisk riktige vurderingen hun selv foretok, men sier så at «det ble ikke sånn». Hun har, sier hun indirekte, ikke fått gehør for sin holdning, prosessen gikk som den gikk, liksom av seg selv. Frasen «det ble sånn» er forklaringen, eller kanskje rettere; *erstatte* forklaringen. Uttrykket skal her fremme den underliggende fortellingen om at B ikke har ansvar for utviklingen av hendelsesforløpet selv om hun var ansvarlig ved å oppfordre til moralsk og smart adferd.⁴¹⁸

I disse eksemplene bruker B frasen i forbindelse med hennes svar på lagmannens spørsmål som i hvert fall formelt ikke har annen hensikt enn å opplyse saken. Men hvordan forholder det seg når tiltaltes språk møter aktorats ulike språkspill som har klare strategier – gjør uttrykket et annet arbeid i de sammenhengene hvor hun svarer på aktorats spørsmål? Det følgende utdraget er hentet fra aktors eksaminasjon av B, hvor han vil vite mer om hvordan hun og A innledet en kjærlighetsrelasjon etter hennes ankomst til gården i 1993.

Aktor: Tilbake igjen til da dere [B og A] ble kjærestere. Da du sitter inne i denne veslebygningen og så etterhvert begynner du å spise inne sammen med [A] og så utvikler det seg. Er det mulig å si noe om – altså, normalt er det gjerne noen

---

⁴¹⁷ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 2:57:00

⁴¹⁸ Språkbruken her utfordrer også fortellingen om at ektemannen var under innflytelse av henne.

som tar mer initiativ enn andre til at noen skal bli kjærester eller ... Hvordan var det med dere to da? Hvem sjekka hvem av deg og [A]?

B: Det husker jeg egentlig ikke.

Aktor: Nei vel. Nei?

B: Jeg tror det egentlig bare ble sånn.

Aktor: Det bare ble sånn.

B: Ja ⁴¹⁹

Temaet for utspørringen springer ut av aktors underliggende fortelling om at B har hatt et ønske om å finne en velhavende mann. Spørsmålet om hvem som sjekket hvem legger til grunn at det vanligvis er en part som tar mer initiativ enn den andre.

Formålet med aktors språkspill er å antyde at B dannet par med A fordi det ville medført en økonomisk trygghet og en stigning på den sosiale rangstigen for henne.⁴²⁰

Under eksaminasjonen av A har aktoratet forsøkt å mane frem et bilde av ektemannen som en nølende og fargeløs person de færreste antagelig ville tillegge forføreriske egenskaper. B derimot blir framstilt som den aktive part av ektefellene, og dermed er det lett for tilhørerne og retten å tenke seg at hun var initiativtageren i den omtalte situasjonen. Antydningen om hennes aktive rolle i denne sammenheng er et ledd i aktoratets karakterisering av henne som en viljesterk og dominerende type som ønsket kontroll over forholdene på gården. B derimot hevder at «det ble bare sånn». Med andre ord: Relasjonen var ikke resultatet av et initiativ fra noen av dem, men snarere noe som skjedde av seg selv. B viker unna antydningen i aktors spørsmål, og dermed den underliggende fortelling om at hun har giftet seg med A for å få tilgang til verdier.⁴²¹ Tilhørerne får med andre ord ikke vite noe konkret om hvordan A og B ble kjærester. Frasen virker effektivt, for B slipper å gå dypere inn i problemstillingen da

---

⁴¹⁹ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:25:00

⁴²⁰ Selv om aktoratet i tiltalen hevder at ekteparet tok del i planleggingen på like fot og dermed har like stort ansvar for ugjerningen, antyder aktoratets språkspill at B var en kvinne med behov for sosial og økonomisk trygghet som hun søkte oppnådd via ekteskapet med A, og at hennes ønske om at forholdene ble formalisert, spilte en sentral rolle i eskaleringen av konflikten.

⁴²¹ Jf. påtalemyndighetenes fortelling og vurderingen fra Nes herredsrett pr. 22. Juni 2001, hvor følgende er anført: «B hadde tydeligvis slått seg sammen med A i den tro at han eide gården, og med utsikt til en trygg tilværelse, også økonomisk». En slik fremstilling av B er blitt så rotfestet i påtalemyndighetens egen forståelse av saken at den hele tiden settes i spill på et indirekte nivå.

aktor forlater temaet her. Han ønsker imidlertid å vite mer om Bs forhold til svigerforeldrene og hennes rolle i gårdskonflikten. I sekvensen som følger er han opptatt av tiden etter at konflikten er intensivert og all kontakt mellom foreldrene i kårboligen og ekteparet i våningshuset er opphørt.

Aktor: Dere snakket ikke sammen, men bodde jo tett ved siden av hverandre. Hadde du noen oversikt over hva som foregikk i kårboligen?

B: Ja, jeg hadde jo det hvis jeg ville ha det. Vi ser jo rett opp der.

Aktor: Ja, hvem som kom, og hvem som dro og hva de faktisk drev med der oppe?

B: Ja, når jeg var hjemme, så så jeg jo det. Det var så sjelden at det kom biler, så det ble jo til at man la merke til det.

Aktor: Fulgte dere litt godt med i hva som foregikk der oppe?

B: Nei, egentlig ikke. Men som sagt så var det så sjelden at det var noe biler, så da ble det til at man så etter.

Aktor: Ja, så hvis det først kom en bil opp der, så skulle det godt gjøres at ikke dere så det?

B: Ja, det ble sånn.⁴²²

Aktors utspørring springer her ut av den underliggende fortellingen om at B er en kontrollerende type som holder øye med svigerforeldrene. Men B hevder at hun bare har registrert noe det var umulig ikke å registrere. Hensikten med aktors språkspill er å få frem at ekteparet har hatt oversikt over bevegelsene i nabohuset. B indikerer i stedet at eventuell informasjon tilflyter henne uten hennes egen medvirkning. Hun har ikke valgt å se. Hun uttrykker to ting; først at «[...] så det ble jo til at man la merke til det» og deretter: «[...] så da ble det til at man så etter». I den første ytringen er bilen noe ikke hun eller jeg, men «man» la merke til, altså noe «man» så å si ikke kunne unngå å legge merke til, mens hun like etterpå indikerer en mer aktiv holdning hvor det ble til at man «så etter».⁴²³ Men samtidig snakker B som om den mer aktive holdningen springer ut av den informasjonen hun ikke kunne unngå å få innsyn i. Det interessante

---

⁴²² Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:50:50

⁴²³ B bruker det ubestemte pronomen 'man', som ikke har noen antesendent og dermed viser til noe allment eller uspesifisert. En slik bruk har den hensikt å fjerne handlingen fra henne selv. Denne typen språkbruk drøftes mer inngående i et annet avsnitt.

i denne sammenhengen er ikke hvorvidt B så ut av vinduet med vilje eller ikke, men snarere hennes språkbruk når hun vil avvise aktors implisitte antydning om at hun holdt øye med svigerforeldrene i kårboligen. Uttrykket «det ble slik» opptrer her som en respons på et spørsmål som har en bestemt forestilling om henne som premiss og den underliggende karakteristikken er negativ (hun er en som holder øye med). Frasens arbeid i denne konteksten er å benekte antydningen ved å vise til noe uunngåelig. Bs reaksjon på aktors insinuasjon får den konsekvens at hun fremstiller seg selv som nærmest viljeløs, uten reell mulighet for innflytelse på de forholdene hun befinner seg i.

En annen interessant bruk av samme frase finner vi i følgende sekvens, hvor aktor spør om hvordan retten skal forstå hennes reaksjoner på Cs adferd lille julaften og det faktum at hun og ektemannen ikke diskuterte den situasjonen som hadde oppstått. B sier:

I en helt normal familie så opplever du ikke dette i det hele tatt. Alt dette kom jo av at [tiltalt C] hadde et rusproblem. Og det var jo ikke noe vi synes det var noe ålreit å snakke om, noen av oss. Og ble det bare sånn at det var bare noe vi var nødt til å håndtere.⁴²⁴

Her forsøker B å fremme sin underliggende fortelling om at hun håndterer konflikter ved å handle fremfor å tale, og at dette er direkte knyttet til familiens utfordringer med halvsøsterens rusproblem. Sekvensen vitner også om at B har en mening om hva som er normal adferd, og som vi får inntrykk av at hun godkjenner. Premisset for utsagnet – at det eksisterer helt normale familier – forsterker poenget hun vil ha frem, nemlig at Cs rusproblem var det som forhindret at den normale familien kunne realiseres. Cs rusproblem skal også forklare den omstendighet at forholdene ikke ble drøftet i familien, for det er ikke noe «ålreit» å snakke om anomalier, det som avviker fra normen. Dette er tilsynelatende en selvfølge for B og «det ble bare sånn» at de måtte håndtere det (med andre ord: ikke snakke om det). Hennes anvendelse av frasen er her knyttet til normer for adferd og samvær; B regner det for normalt og akseptabelt at man ikke snakker om ubehagelige ting. Ekteparets reaksjoner var ikke unormale, som

---

⁴²⁴ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 3.40:50

aktor antyder, men ifølge B normale gitt de unormale forhold søsterens rusmisbruk skapte for dem.⁴²⁵ En lignende bruk av uttrykket forekommer i Bs beskrivelse i eksempelet under:

Aktor: Da du kom til Orderud gård, var du – hadde jeg nær sagt – fri og frank da, eller hadde du et kjæresteforhold?

B: Jeg hadde kjæreste.

Aktor: Du hadde en kjæreste da ja.

Aktor: Som du hadde litt kontakt med etter at du var flyttet opp dit også?

B: Ja det ble jo litt lite da. Men han var der på besøk et par ganger.

Aktor: Denne kjæresten, er det dette vitnet som Tor Kjærvik vil ha som heter [-]?

B: Ja.

Aktor: Og du slo opp med han da eller?

B: Det ble sånn etter hvert.⁴²⁶

Aktoratets interesse for Bs sivilstatus kan ses i lys av den underliggende fortellingen om at B var på utkikk etter en mann med en viss status.⁴²⁷ Formålet med aktors språkspill er å etablere en aktiv vilje eller hensikt hos B som førte til denne utviklingen. Her har hennes bruk av frasene «det ble jo litt lite da» og «det ble sånn» den samme funksjonen som i de øvrige eksemplene. Bs respons er typisk; hun forsøker å underminere meningen med aktors språkspill ved å hevde at situasjonen utviklet seg som følge av en slags nødvendighet. «Det ble slik» og «det ble bare sånn» brukes her av B for å avvise aktors underliggende antydninger om aktiv deltakelse og initiativ i ulike situasjoner. Tingene skjer nærmest av seg selv, og B har ikke ansvar for utviklingen eller utfallet. Dessuten brukes frasene for å sette et punktum; «det ble slik»

---

⁴²⁵ Av dette blir det også tydelig hvordan Bs talesituasjon er preget av å skulle utfordre troverdigheten til C, for det er blant annet halvsøsterens forklaringer som utgjør grunnlaget for den karakteriseringen av B som antydes i de underliggende fortellingene hun konfronteres med i rettssalen.

⁴²⁶ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 3:40:00

⁴²⁷ I Nes herredsrett vitnet Bs ekskjæreste og hevdet da at han fikk inntrykk av B at han ikke var god nok for henne. Aktor antydet i denne forbindelse at A ikke hadde vært interessant for B dersom han ikke var gårdseier. May-len Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," *Crime, Media, Culture: An International Journal* 9, no. 2 (2013): s.144.

avslutter ordskiftet – end of discussion. Likevel bruker tiltalte også uttrykket i kontekster hvor hun ikke direkte svarer på like ladede spørsmål (i hennes frie fortelling og på spørsmål fra lagmannen). Det kan imidlertid diskuteres hvor fri hennes frie fortelling er, for situasjonen som tiltalt i rettssalen utgjør som vi har sett en overordnet kontekst B ikke kan unngå. Til forskjell fra de situasjonene hvor hun bruker uttrykket for å avvise underliggende karakteristikk av seg selv eller ektemannen eller sin egen innflytelse på hendelsesforløp, bruker hun også frasen for å beskrive og forklare egen adferd.

Vi ser at Bs bruk av frasen bidrar til å gjøre språket hennes uspesifisert og til dels meningstomt. «Det ble sånn» avviser videre utdypning og gir ikke tilhørerne innblikk i det som har vært i spill i de omtalte hendelsene, enhver utvikling har gått sin naturlige gang.⁴²⁸ Språkspillene under eksaminasjonen av B er ofte ledd i et forsøk på å finne årsakssammenhenger og etablere det som i rettens øyne er troverdige forklaringer på hvorfor et hendelsesforløp utviklet seg på den ene fremfor den andre måten. Slike spørsmål blir imidlertid avvist eller overflødiggjort i og med Bs bruk av frasen «det ble bare sånn». I rettssalen – som i livet for øvrig – foregår denne refleksjonen retrospektivt. I mange situasjoner har vi ikke entydige og opplagte grunner til å handle som vi gjør. Vi reagerer intuitivt og forstår kanskje først etterpå hvorfor vi gjorde som vi gjorde. Søker vi klarhet i ettertid, vil vi gjerne finne ut at det var mange og ulike momenter som spilte inn når vi valgte som vi gjorde i en gitt situasjon. Men det er bare sjelden vi går våre egne handlinger etter i sømmene for å finne ut hvorfor vi gjorde som vi gjorde. I rettssalen derimot, blir tiltalte tvunget inn i en situasjon hvor hver minste 'virkning' helst skal kunne føres tilbake til en konkret 'årsak'. Bs bruk av frasen «det ble bare sånn» kan betraktes som en subtil protest mot rettens ønske om å etablere forbindelseslinjer fra det ene til det andre. Uttrykket «det ble sånn» kan samtidig være en språklig manifestasjon som er med på å svekke Bs egen underliggende fortelling om at hun er en ansvarlig kvinne.

---

⁴²⁸ I et slikt perspektiv har Bs bruk av denne frasen likhetstrekk med det engelske uttrykket 'Mistakes were made'. Uttrykket blir hyppig brukt av politikere eller andre framtrepende personer når de skal beklage et bestemt forhold uten å påta seg skylden for det – eller peke ut andre ansvarlige personer. Sagt på en annen måte: En retorisk frase konstruert for å unngå ansvar og skyld.

Perspektivforskyvning: Rettssalen som skyggeteater og om å se forskjeller

Dersom vi retter blikket mot de juridiske aktørene i de eksemplene som vi hittil har sett på, får vi øye for at Bs bruk av frasene kan ses som en respons på den mistenksomheten hun blir møtt med. I de utdragene som her er drøftet er aktor opptatt av henholdsvis 1) hvem av A og B som tok initiativet til å innlede et kjærlighetsforhold, 2) om B hadde oversikt over hva som skjedde i kårboligen, og 3) om hun hadde kjæreste da hun kom til Orderud gård og om og hvordan denne relasjonen i så fall ble avviklet. I alle disse temaene er aktors underliggende premisser at B har handlet målbevisst. I det første eksempelet om hvordan hun og A ble kjærester, parafaserer aktor fortellingen slik at Bs situasjon fremstår som stusslig (hun «sitter inne i denne veslebygningen») inntil hun begynner å spise inne (i våningshuset) sammen med A. For å underbygge sin egen underliggende fortelling, får han hendelsesforløpet til å fremstå som en gunstig utvikling for B, og tegner samtidig et bilde av at Bs motivasjon er selve drivkraften i utviklingen.⁴²⁹

Når det gjelder spørsmålet om hvorvidt B ønsket å ha oversikt over hva som foregikk i kårboligen, er det i lys av den underliggende fortellingen aktor vil fremme nærliggende å lese spørsmålet «fulgte dere litt godt med i hva som foregikk der oppe?» som en antydning om at B er en kontrollerende person som ønsker oversikt. Spørsmålet blir da hvordan personer er som følger med på aktiviteten i nabohuset? Har de spesielle kjennetegn? Er det mulig å trekke en slutning fra det generelle til det partikulære her? Hvis vi slutter å trekke slutninger om et menneskes egenskaper på grunn av enkelthandlinger, blir det naturligvis vanskeligere for retten å utføre sin oppgave. Men som Wittgenstein minner om, krever en idé om sammenhenger at normen B blir sett i lys av trer frem for oss med en slags tydelighet, slik at vi kan se forskjellene mellom det vi skal vurdere eller ta stilling til (i dette tilfellet B) og den

---

⁴²⁹ Men er det så enkelt som at en tar initiativ i slike sammenhenger, og er det i så fall lett for utenforstående eller de involverte selv å avgjøre hvem det er? Dreier det seg ikke ofte om gåtefulle samspill der drifter, følelser, forhistorier, erfaring, barndom og både klare, men særlig uklare forestillinger om en selv, den andre og fremtiden er i spill? Og selv om det slås fast at B tok initiativet, følger det ikke av dette at det utelukkende var på grunn av ønsket om trygghet og høyere status, slik aktor indirekte antyder.

normen som tas i bruk. Kun slik kan vi avgjøre hvilke momenter som ikke kan overføres fra den generelle normen til det partikulære individet.⁴³⁰

Hvorfor er aktor interessert i hvorvidt B hadde en kjæreste da hun kom til Orderud gård? I eksaminasjonen kommer disse spørsmålene før og leder opp til spørsmålene om hvordan A og B ble kjæresten. Aktor søker å skape inntrykk av en kausal sammenheng mellom det at B brøt med kjæresten for så å innlede et forhold med A. Hva er meningen med denne fortellingen? Den skal underbygge karakteristikken av B som en målbevisst og kynisk kvinne med klar agenda om å kapre en ressurssterk mann. I likhet med de øvrige fortellingene jeg her har diskutert, er heller ikke denne underliggende fortellingen eksplisitt til stede, den trer ikke frem i sin helhet, men antydes i språklige manifestasjoner, blant annet i språkspillene som iverksettes av aktor. Og nettopp fordi slike underliggende fortellinger og persontegninger bare kommer til uttrykk indirekte via spørsmål, ideer om sammenhenger og parafraseringer, er det vanskelig å problematisere eller ta opp tvilsomme momentene i dem. En begrunnet tvil må forankres i noe konkret. Her kan de underliggende fortellingene i retten minne om et skyggeteater; alle nyansene i det som egentlig utspiller seg foregår bak et tynt forheng og det tilhørerne ser er bare de grove trekkene, i sort og hvit.

«Måtte bare» og «må bare»

Et annet uttrykk med beslektet grammatikk og som også gjør seg gjeldende i Bs språkbruk er «måtte bare» og «må bare». Vi skal se nærmere på hvordan dette uttrykket både supplerer og adskiller seg fra det vi så på i sted, og diskutere hva denne språklige manifestasjonen sier om de underliggende fortellingene som er i spill. Første eksempel er hentet fra når Bs forsvarer, Frode Sulland, vil at hun skal fortelle om sin egen rolle i familien hun vokste opp i:

Sulland: Du var så vidt inne på i går at du også i din egen familie hadde opplevd vanskeligheter med bruk av alkohol. Var det et problem dette også?

---

⁴³⁰ Aktors språkspill bærer preg av en retorikk som gir seg ut fra å være logikk; mennesker som gjør sånn, er sånn. Jf. avsnittet om normer og sammenligninger i kapittel tre.

B: Det var et problem. Det var fordi at det var litt for mye av det, og så var det bestandig at det var da alle scenene kom, og kranglene og vold og – det var jo ofte når det var alkohol inne i bildet.

Sulland: Du var jo storesøster, du da, for disse tre andre, førte det til at du fikk noen spesiell rolle og situasjonen ble spesiell for deg?

B: Jeg følte det at jeg på en måte hadde ansvar, ikke sant. Jeg måtte passe på at ingen fikk vite noe om hvordan det var.

Sulland: Mm ... Hvordan artet det seg? Var det noen spesielle praktiske konsekvenser av dette, med oppgaver og ansvar som du sier, eller var det bare en følelse du hadde?

B: Nei, jeg synes jeg hadde veldig mye ansvar hjemme.

Sulland: Kan du utdype det? Hvordan det artet seg?

B: Nei, det var i forhold til praktiske ting hjemme, gjøremål i huset og – også i forholdet mellom ... – at jeg synes jeg på en måte altfor tidlig ble involvert i den konflikten som var hele tiden mellom mamma og pappa da.

Sulland: Mm

B: At begge to brukte meg å betro seg til.

Sulland: Ok

B: Og det synes jeg var ganske – det er ganske tøft å håndtere når du ikke er så gammel.

Sulland: Fikk du noen lojalitetsproblemer med det, når den ene kom og den andre kom?

B: Jeg måtte bare prøve å mekle og unngå at det ble konflikter. Det var det som var viktig.⁴³¹

Sullands språkspill har her til hensikt å få B til å bekrefte og utdype hans antagelser om den spesielle og viktige rollen hun hadde i familien, for på den måten å fremme forsvarernes underliggende fortelling om at B er en omsorgsfull og ansvarlig kvinne som allerede fra hun var ganske ung tok hånd om de øvrige familiemedlemmene. B «måtte» passe på at ingen fikk vite noe om hvordan forholdene var i familien og «måtte bare» mekle, hun hadde med andre ord ikke noe valg – det kunne ikke være annerledes. I siste setning poengterer hun at det var «det som var viktig». Her kommer en moralsk vurdering inn i bildet for nå handler det ikke bare om at hun må, det dreier seg også om en vurdering av hva som var viktig. Sullands interesse for B rolle i

---

⁴³¹ Tiltalt B, bånd 3, tidskode: 08:00

familien har til hensikt å få frem den underliggende fortellingen om at tiltalte er en ansvarsbevisst og samvittighetsfull kvinne som har tatt på seg rollen som mekler og omsorgsfigur. Dette er etter alt å dømme et forsøk på å korrigere bildet som tegnes av B i tiltalen og av aktoratet.⁴³² Makronivået i forsvarets fortelling handler om den ansvars- og omsorgsfulle storesøsteren og datteren, og handlingene hennes på mikronivå må forstås i lys av den.⁴³³ I tråd med dette bringer også forsvaret inn momenter i sin fortelling som de andre partene utelater: Bs barndom og hennes rolle under foreldrenes skilsmisse. Uttrykket «måtte bare» blir i denne sammenhengen sentralt, for hennes handlinger er tett forbundet med hennes personlighet og etos; hun er et menneske som ikke kan annet enn å påta seg ansvar for at konflikter unngås. Bs språkspill som handler om hva hun bare «måtte», endrer seg når forsvarerne hennes belyser andre kjensgjerninger enn dem hun hittil er blitt konfrontert med av aktoratet.⁴³⁴ Nå skal ikke frasen tilbakevise en indirekte karakterisering av henne som er negativ, men er i stedet en språklig manifestasjon av den underliggende fortellingen om at hun er en omtenksom, pålitelig og velmenende person.

Et annet eksempel på hvordan «måtte bare» inngår i Bs selvframstilling, kan hentes fra aktors eksaminasjon av henne, der temaet for utspørringen er vådeskuddet på lille julaften. Aktor vil ha B til å beskrive hendelsesforløpet med halvsøsteren, C. Her får vi innblikk i en del av Bs forklaring om skuddeepisoden på lille julaften.

Aktor: Så forteller du [C] at det er en ordentlig pistol. Hva mer er det hun sier?
B: Så husker jeg at jeg ble litt hysterisk, og så argumenterte jeg litt da – og så sier jeg at hvis det er en ordentlig pistol så får du hvert fall se å ha den med deg ut. Og så ... – ble hun ganske sint, og så var hun ganske deprimert, og så kom hun blant annet med at det var ingen som brydde seg noe om henne, så hun kunne like så godt ta livet av seg ... – og så ble jeg litt hysterisk, og så ... – men så måtte jeg bare prøve å roe henne ned. Men da satt hun med denne i hånden. Og så på et eller annet tidspunkt så reiste hun seg opp ... – jeg husker egentlig

---

⁴³² En omsorgsfull, ansvarsbevisst og skikkelig person dreper ikke for å arve en gård eller for å slippe omgang med litt vanskelige folk.

⁴³³ Jf. avsnitt om Audun Kjus og sammenhengen mellom makro- og mikronivå, tema og handling.

⁴³⁴ I *Om visshet* skriver Wittgenstein i §65: «Når språkspillene endrer seg, så endrer begrepene seg, og med begrepene endrer betydningen av ordene seg». Wittgenstein, *Om visshet*, s.50.

ikke disse detaljene så godt, bortsett fra når hun står rett overfor meg – det husker jeg.⁴³⁵

Temaet for utspøringer over er et der aktoratets underliggende fortelling er i strid med Bs, ettersom påtalemyndigheten legger Cs forklaring om denne hendelsen til grunn. Derfor er det rimelig å anta at språkspillet til aktor, som vil ha B til å utdype omstendighetene omkring denne hendelsen, har til hensikt å få detaljer frem i lyset som han kan problematisere, eller utfordre ved å vise til tekniske funn som understøtter Cs forklaring. B forteller at hun bare måtte prøve å roe ned C, som ifølge henne truet med å ta livet av seg selv. Situasjonen B beskriver er dramatisk: Hun «måtte» gjøre som hun gjorde – ikke for å beskytte sitt eget liv, men for å beskytte halvsøsterens. Bs måte å agere og reagere på var altså forbundet med hennes ønske om å hjelpe, men samtidig tilsynelatende en uunngåelig handling for henne, i og med den ansvarsbevisste personen hun er.

B har også, ifølge henne selv, vært et menneske de andre familiemedlemmene kunne betro seg til. Forsvarets eksaminasjon ser ut til å ha til formål å belyse to sentrale egenskaper ved B: Hennes oppvekst har gjort at hun er et menneske som helst vil unngå scener og dramatikk, men hvis konflikter oppstår, er hun sindig og praktisk orientert i sin håndtering av dem, og at hun er et menneske som andre har tillit til. Denne underliggende fortellingen om B er vanskelig å forene med fortellingen om at hun har intensivert konflikten på gården ved å egge A opp til motstand mot foreldrene. Retten må velge mellom disse to rammefortellingene om hvem B er og hvordan hennes handlinger skal forstås. Bs erfaring med konfliktfylte forhold i oppveksten skulle tilsi at hun ikke lar seg skremme av en litt spesiell svigerfar, men derimot håndterer slik avvikende adferd bedre enn de fleste; hun er mekleren, ikke konfliktmakeren. Et eksempel på denne selvframstillingen ser vi under aktors eksaminasjon av B, hvor han spør om hvordan hun forholdt seg til Cs rusmisbruk:

Aktor: Ble du interessert i dette her? Dette med stoffmisbruk og sånne ting?
Engasjerte det deg på noen måte?

---

⁴³⁵ Tiltalt B, bånd 2, tidskode: 2:24:00

B: Det engasjerte meg fordi at ... – det var så vanskelig hjemme fordi at særlig fader'n og Lise de tok så veldig avstand fra det. Og de hadde den holdningen at de skulle ikke ha sånne mennesker i huset sitt i det hele tatt. For de var liksom mindreverdige mennesker på en måte. Og det synes jeg var vanskelig å svelge. For uansett om C var avhengig av rus, så var hun søsteren min. Og jeg skjønner ikke – jeg følte på en måte at da måtte jeg bare prøve å hjelpe til.

Aktor: Og hvordan valgte du å hjelpe til?

B: Nei da forsøkte jeg å ha det sånn at hun kunne komme til oss når hun hadde lyst da. At hun kunne sove og få mat eller gjøre de tingene hun hadde lyst til.⁴³⁶

Aktors språkspill som ber B fortelle om hvordan hun forholdt seg til ulovlige stoffer, springer etter alt å dømme ut av Cs forklaring om at B – etter forespørsel – fikk amfetamin av henne for å slanke seg. Det har dermed til hensikt å få frem at B har skjulte sider som ikke korresponderer med hennes egen selvframstilling. Men B responderer ved å snu oppmerksomheten fra hennes egen mulige befatning med narkotiske stoffer til sin egen toleranse for utsatte grupper i samfunnet. Bs vurdering av at det viktigste var å unngå konflikter og hjelpe andre som har behov er et av flere common-sense aspekter ved språket hennes som gir et innblikk i hennes forestilling om hva som er normalt og hennes ønske om å inngå i denne normaliteten (jf. avsnittet over om «normal familie»). For B er for eksempel fraværet av konflikt det sentrale i opprettholdelsen av normaliteten. Ifølge hennes egen underliggende fortelling, som forsvarerne fremmer, var hun den ansvarlige i familien som tok hånd om de andre barna allerede fra hun var ganske ung. I lys av dette er hennes betoning av «å måtte» mekle og hjelpe til antagelig en naturlig del av hennes egen selvframstilling. Ikke desto mindre er det mulig å hevde at både selv-karakteristikken og språkbruken kan være med på å undergrave Bs troverdighet, for bruken av fraser som indikerer at hun ikke har hatt noen innvirkning på utviklingen, kan være vanskelig å forene med karakteristikken av en handlekraftig kvinne som tok ansvar i situasjoner hvor andre lot være.⁴³⁷ Men likevel og opplagt; i noen konkrete situasjoner er vi kanskje handlingslammede og uten innflytelse, i andre er vi mer viljesterke og ansvarsfulle.

---

⁴³⁶ Bånd 2, tidskode: 2:01:00

⁴³⁷ Det er altså tale om inkonsistens innad i forsvarernes rammefortelling.

Selv i situasjoner hvor forsvarsadvokatene forsøker å innlemme perspektiver som de mener blir utelatt av andre parter – perspektiver de håper skal skape en økt forståelse for tiltalte – kan advokatens språkspill forhindre nettopp det som er hensikten; Sullands ledende spørsmål viser at han vil ha en særlig opplysning fra B og ikke spør av egentlig interesse. Spill-aspektene, strategiene og ønsket om å oppnå visse mål, blir framtreddende også når det forsøkes å etablere en mer likeverdig samtale. Tiltaltes bruk av uttrykket «måtte bare» kan også stå i veien for en mer sammensatt forståelse av henne som menneske, for hun viser seg kun som en som følger spillereglene. Men spillereglene kan følges på ulike måter, som Wittgenstein minner oss om: «Det forførende ved den kausale betragningsmåte er, at den får en til at si: 'Naturligvis – sådan måtte det ske'. Mens man skulle tænke: *sådan* og på mange andre måder kan det være sket».⁴³⁸ I eksemplene som her er trukket frem ser vi imidlertid at grammatikken til «måtte bare» i Bs bruk skal underbygge en indirekte argumentasjon om hennes personlighet og adferdsmønster som hevder at hennes måte å handle og reagere på er den eneste riktige ut fra den normen hun opererer med, og som hun snakker som om hun deler med alle normale. «Måtte bare» inngår i en selvframstilling som holder tilhørerne på avstand ved at B presenterer seg som norm, ikke person.

«Ikke sant» og etableringen av et fellesskap med retten

Hvilke kriterier har vi for hvordan uttrykket «ikke sant» brukes og hvilken funksjon har det i tiltaltes språkbruk? «Ikke sant» er det man på engelsk kaller et *tag question* hvis grunnleggende funksjon er å invitere til enighet. Den mest alminnelige anvendelsen av slike tag questions er på slutten av en deklarativ setning, hvor uttrykket brukes som en appell til samtalepartneren om å bekrefte allmenn og felles kunnskap, forståelse eller enighet.⁴³⁹ Når vi avslutter en setning med «*ikke sant*» søker

---

⁴³⁸ Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger*, s. 50.

⁴³⁹ Jan Svennevig, «*Ikke sant*» as a response token in Norwegian conversation, *Interpreting utterances* (Oslo, Norge: Novus Press, 2007), s. 175-76.

vi som regel en bekreftelse på det vi har gitt uttrykk for.⁴⁴⁰ Uttrykket er således en form for spørsmål, men ofte et retorisk som vi ikke forventer svar på. «Ikke sant» ber samtalepartneren om å istemme det som er blitt ytret, men kan også være en invitasjon til innvendinger. Hva er grammatikken til «ikke sant» i Bs språkbruk og i hvilke sammenhenger bruker hun det? Ofte kommer tiltalte «ikke sant» i forbindelse med at hun forklarer en spesifikk reaksjon hun har hatt eller en bestemt handling hun har utført. I det følgende utdraget er det lagmannen som ber B redegjøre for vådeskuddet på lille julaften. Hun forteller at hun løp ut til A i fjøset etter at skuddet var gått av:

B: Og så sa jeg til han [A] at C hadde siktet på meg med en pistol og at det var gått av et skudd. Også tar han meg bare sånn ... [illustrerer hvordan] og rister meg litt og så går han inn og så blir jeg stående igjen i før-sentralen med [nevøen]. Så da måtte jeg jo bare ta meg sammen for han kom med en gang og lurte på hva det var for noe, ikke sant, så da måtte jeg bare ta meg sammen.⁴⁴¹

Uttrykket «ikke sant» opptrer her i forbindelse med at B forteller hvordan hun bare måtte ta seg sammen fordi nevøen på 3 år kom, og er dermed i dette tilfellet nært forbundet med den før omtalte frasen «måtte bare». Som vi skal se i det følgende får uttrykkene en forsterket virkning når de opptrer sammen. Uttrykket «ikke sant» brukes her mellom to deklorative ytringer, den ene om barns adferd (de kommer med en gang og er nysgjerrige) og den andre om hvordan voksne i slike situasjoner burde reagere. Uttrykket framtrer som en appell til retten om å istemme hennes vurdering av hvordan barn *er* og hvordan voksne *burde* opptre overfor dem. Samtidig skal uttrykket fremme den underliggende fortellingen om at B er en ansvarlig person som tar seg sammen for andres – og særlig barns – skyld. Tiltalte forsøker her å få frem at hun reagerte slik enhver annen ansvarlig voksen ville eller burde ha gjort. Et annet eksempel på Bs bruk av uttrykket opptrer i forbindelse med at hun av aktoratet blir konfrontert med

---

⁴⁴⁰ I artikkelen «Language and Woman's Place» skriver professor i lingvistikk, Robin Lakoff, at «[...] a tag question [...] is used when the speaker is stating a claim, but lacks full confidence in the truth of that claim». Lakoff, "Language and Woman's Place," s. 54.

⁴⁴¹ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 3:12:33

passasjer i sin egen dagbok hvor hun skriver at hun synes synd på ektemannen A fordi han «takler livet for dårlig». Aktor spør henne om hva hun sikter til og B svarer:

B: Jeg synes det er helt .... – det er nesten umulig å sette seg inn i den tankeverden jeg hadde da nå, fordi at dette er så lenge siden og nå har det rent så mye vann i elven siden den gangen.

Aktor: Vi prøver å bli kjent med både deg og [A] i denne saken, så hvis du kan dele dine tanker med oss så er det fint.

B: Jeg var vel sint og irritert eller skuffet eller ...

Aktor: Ja men at han takler livet for dårlig? At det er synd på han av den grunn? Det må da ha vært noe konkret du har hatt i tankene da?

B [sukker og holder en lang pause]: Jeg kan ikke egentlig huske det.

Aktor: Dette er vel ikke egentlig uttrykk for at du bebreider han egentlig, det er vel mer at du synes synd på han ...

[B sier ingenting og er stille lenge]

Aktor: Kan du tenke deg hva det kan være?

B: Nei, det er jo alltid sånn at når man ser sånt i ettertid, og hvert fall nå når det er gått så fryktelig lang tid ... – så blir jeg egentlig bare ganske flau og oppgitt over meg selv, ikke sant. Men ...– ⁴⁴²

Temaet for utspørringen her er et hvor aktors underliggende fortelling avviker fra Bs, ettersom påtalemyndigheten forsøker å fremme en underliggende fortelling hvor forklaringen på at gårdskonflikten eskalerte blant annet skal finnes i forholdet mellom ekteparet. Aktor sier de prøver å bli kjent med B og A. Det er en formildende uttalelse, ja nær sagt en eufemisme for hva han egentlig er ute på: Aktor leser opp tekst fra Bs private dagbok for å underbygge aktoratets underliggende karakteristikk av tiltalte som konfliktens pådriver; konen som ville ha formalitetene i orden for å sikre seg verdier og som irriterer seg over den veike ektefellen som takler livet (og/med foreldrene) dårlig.⁴⁴³ Når B ikke responderer slik aktors språkspill legger opp til, foretar aktor et

---

⁴⁴² Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:10:10

⁴⁴³ Aktors interesse for Bs dagboknotater er knyttet til et ønske om å tegne et bilde av henne som kan forklare eskaleringen av konflikten mellom A og familien. Aktor mener at notatene avslører Bs sterke frustrasjon over ektemannen og at dette sannsynliggjør at hun har presset ham til å handle i konflikten med foreldrene. Implisitt antyder aktor at det ikke er normalt for en kvinne å være frustrert over sin ektemann og betro seg til dagboken om dette. De fleste dagbokskrivende hustruer vil nok være uenige med aktor i dette. Aktors språkspill har

perspektivskifte og anlegger en mildere tone; dagbokteksten kan også tolkes som omsorg, påpeker han. Ved å innta dette perspektivet forsøker aktor å få B på gli ved å ta i bruk den karakteriseringen av B hun selv forsøker å fremme. Fremfor å gi et svar på hva konteksten for innholdet i dagbokteksten kan være, kommer B med en deklarativ setning som beskriver en bestemt utviklingsprosess, samt følelsene som hører til. B har ytret noe om sin mann som hun nå ikke kan stå inne for. Beskrivelsen av A i dagboken samsvarer ikke med den framstillingen hun gir av samlivet deres i retten.⁴⁴⁴

Aktors ytring «Vi prøver å bli kjent med deg» inngår i et språkspill som inviterer B til å røpe potensielt suspekte sider av seg selv, og er ikke uttrykk for et oppriktig ønske om å få en bedre forståelse av hennes tanker og beveggrunner. Språkspillet fører heller ikke til noe innblikk i hvorfor nettopp B gjør som hun gjør. Aktors spørsmål «Det må da ha vært noe konkret du har hatt i tankene da» vitner samtidig om at aktor opererer med et naturvitenskapelig ideal om årsak og virkning, som forventer at følelser alltid er utledet av en håndgripelig og spesifikk hendelse eller situasjon. Dersom aktor i stedet hadde spurt B om hvordan vi her skal forstå uttrykket «takle livet dårlig», kunne det hende at tilhørerne hadde fått et større innblikk i både tiltaltes karakter og hennes forhold til ektemannen? B skal her stå til ansvar for tanker og følelser hun har nedfelt i en dagbok, og svaret hennes er et forsøk på å forklare en sinnstilstand som i utgangspunktet har vært svært privat, som aldri var ment å skulle deles med noen. Nå skal hun offentlig og i retten stå til regnskap for det hun har skrevet, hvilket må kunne betraktes som en svært spesiell situasjon.⁴⁴⁵ I et slikt perspektiv kan «ikke sant» også fungere som en appell til rettens overbærenhet; hvem ville ikke blitt pinlig berørt dersom dagboken deres ble lest høyt?

åpenbart til hensikt å vise at B ikke er en god hustru ved indirekte å antyde at en god hustru ikke ville skrive stygt om ektemannen i dagboken sin. Dette er normen aktor indirekte ser Bs adferd i lys av. Vi kan sette spørsmålsteget ved om den er rimelig.

⁴⁴⁴ På lignende vis blir B også konfrontert med dagboksnotater som står i stor kontrast til hvordan hun forsøker å fremstille seg selv i retten. Hun skal blant annet ha skrevet om svigerforeldrene at «svina vil ha rettssak» og at hun ønsker dem døde. Slike uttrykk for sinne og forargelse er egnet til å skape et inntrykk av at B forstiller seg i rettssalen og skjuler visse sider av seg selv.

⁴⁴⁵ C skriver i sin selvbiografi at aktorats utspørring om Bs dagboknotater er det eneste tidspunktet under deres eksaminasjon av henne hvor C får inntrykk av at de har «taket på henne». Notatene står i «grell kontrast til hennes rettslige forklaring». C konkluderer likevel om B at aktorats ikke «får henne ut på glattisen». *Fanget og Fri*, 2002, s. 17

B avslutter refleksjonene sine med en slags appell i form av «ikke sant». Uttrykket kommer i forlengelse av en konstatering av en allment kjent erfaring, nemlig at vi i ettertid gjerne ser at vi burde ha sagt eller gjort ting annerledes – eller ikke gjort eller sagt dem i det hele tatt. B appellerer til oss som medmennesker med felles erfaringer; hun ligner oss alle.⁴⁴⁶ Frasen «det er jo alltid sånn» og uttrykket «ikke sant» har særlige likhetstrekk i Bs bruk av dem, for de baserer seg på en norm eller en forestilling om hvordan det vanligvis har seg med det temaet de opptrer i sammenheng med. Forskjellen ligger i at sistnevnte søker en bekreftelse på normen som ligger til grunn. Uttrykket «ikke sant» er en språklig manifestasjon som ber tilhører konferere med deres egen fortelling for deretter å bekrefte hennes.

Et annerledes eksempel på Bs bruk av uttrykket «ikke sant» ser vi når aktor ber henne om å forklare hvorfor hun ikke fra begynnelsen av fortalte om vådeskuddet på lille julaften. B nekter lenge for at det har vært våpen i våningshuset og avviser Cs forklaring om skuddet på lille julaften. Under eksaminasjonen hevder hun årsaken til dette var at hun var overbevist om at denne hendelsen ikke hadde noe med drapssaken å gjøre:

Aktor: Så lenge du, i din individuelle verden, oppfatter at det ikke har betydning for saken, betyr det at det ikke var så farlig å lyve om sånne ting da?

B: Nei, det var for å beskytte alle. Jeg følte at det var ikke rettferdig at det skulle gå utover så mange hvis ikke det var noe viktig for saken.

Aktor: Ja, men, hvem var det det skulle gå utover da?

B: Jeg følte at hvis man kanskje [sukker] begynte å tenke gale tanker om det, så hadde det gått utover [C] selvfølgelig, og [nevøen], og mamma og pappa og alle.

Aktor: På hvilken måte?

B: Nei, jeg var jo livredd for at det kunne være noe i det, ikke sant.⁴⁴⁷

Vi ser her hvordan B gjør rede for sine egne handlinger ved å knytte dem til sin rettferdighetssans og en moralsk forpliktelse hun hadde overfor andre. Samtidig opptrer uttrykket «ikke sant» i forbindelse med en konstatering som fremstår

---

⁴⁴⁶ Selv aktor har antagelig gjort dumme ting han angrep på, ikke sant.

⁴⁴⁷ Tiltalt B, bånd 2, tidskode: 3:14:00

selvmotsigende: B hevder både at hun var overbevist om at episoden med våpnene *ikke* hadde noen forbindelse til drapene, samtidig sier hun at hun var «livredd for at det kunne være noe i det». Uttrykket inviterer altså tilhører til å anerkjenne hennes frykt for denne forbindelsen, som hun ikke desto mindre også vil ha tilhørerne til å tro på at hun var overbevist om at ikke var reell. Bs svar er imidlertid en respons på aktors språkspill som handler om å sette ord på hva B *egentlig* gir uttrykk for. I aktors gjengivelse fremstår Bs intensjon som moralsk forkastelig. B responderer ved å forskyve språkspillet fra å handle om de moralske implikasjonene ved å lyve, til å handle om å beskytte andre mot urettferdighet.

Et siste eksempel på Bs bruk av uttrykket «ikke sant» er hentet fra når aktor vil vite mer om hennes forhold til sin svigerfar og igjen referer til dagboken, hvor hun har skrevet at svigerfaren var en særdeles lite hyggelig mann. Tiltalte svarer: «Det er så mange episoder. Det er jo det i en familie, ikke sant – og sånn var det hos oss også. Det var så mange episoder hele tiden hvor [svigerfar] og jeg var på kollisjonskurs».⁴⁴⁸ B bruker her uttrykket for å bagatellisere egne dagboknotater. Vi kunne oversette uttalelsen til følgende syllogisme: Det er så mange episoder i en familie. Svigerfar og jeg er i familie. Derfor er det mange episoder mellom svigerfar og meg. Men det interessante her er ikke om Bs resonnement er logisk gyldig, men hvordan uttrykket «ikke sant» er en invitasjon til lytteren om å istemme hennes utsagn om familier flest. Implisitt appellerer hun til retten og tilhørerne: Har ikke dere også opplevd mange episoder med uenighet i familien? Ytringen innledes, som i det første eksempelet, med en generell konstatering («det er mange episoder i en familie») som de fleste antagelig kan være enige i. Deretter opptrer «ikke sant» som bindeleddet mellom den generelle påstanden og den spesifikke situasjonen hun søker bekreftelse på. «Ikke sant» hjelper henne dermed til å dra en slutning fra hennes partikulære tilfelle til det universelle.⁴⁴⁹ Uttrykket er dermed en respons på aktorats antydning om at hennes dagboknotater

---

⁴⁴⁸ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:43:00

⁴⁴⁹ Bs bruk av tag spørsmålet «ikke sant» kan kanskje knyttes til kjønn? Lingvisten Robin Lakoff hevder i artikkelen «Language and Women's Place» at denne typen uttrykk ofte tas i bruk av kvinner. Ifølge Lakoff kan bruken av tag spørsmålet gi taleren en mulighet for å unndra seg ansvar for det som blir ytret og derfor også unngå potensiell konflikt. Problemet er imidlertid at taleren samtidig gir uttrykk for ikke å være sikker i sin sak. Lakoff, "Language and Woman's Place," s. 55.

om svigerfaren indikerer et drapsmotiv, som hun forsøker å gjendrive ved å vise til det allmenngyldige i situasjonen.

Bs tilbakevendende bruk av «ikke sant» ser ut til å underbygge en gjennomgående tendens til å ville identifisere seg selv og sin situasjon som en del av en normalitet hun deler med tilhørerne i retten.⁴⁵⁰ Det er avgjørende at forteller og tilhørerne deler visse normer og antagelser, for at en koherent fortelling skal få gjennomslag i retten.⁴⁵¹ Den *referansegruppe* B tolker sin egen posisjon i lys av, skal formidle noe om hennes sosiale karakter og hennes meninger og adferd.⁴⁵² Utover å ville etablere et fellesskap med retten, sier tiltaltes referansegruppe også noe om hennes sosiale mobilitet; B identifiserer seg med en middelklasse hun ikke tilhørte før hun slo seg ned med A.⁴⁵³ Men sosial mobilitet er ikke kun et positivt ladet ord som signaliserer at en person tar ansvar for sin egen utvikling og posisjon, det kan også bli ansett som noe mistenkelig, for mennesker som beveger seg mellom identiteter og posisjoner risikerer å bli betraktet som mindre autentiske.⁴⁵⁴ I tråd med dette vurderte herredsretten at B hadde giftet seg med A for å oppnå økonomisk trygghet i den tro at han eide gården.⁴⁵⁵ Ut fra et slikt perspektiv er det rimelig å anta at Bs appell til denne spesifikke referansegruppen (retten/middelklassen) kan ha en tveegget virkning, for ikke bare har hun ikke alltid tilhørt denne gruppen – selv om hun kanskje alltid har identifisert seg med den – hun har muligvis begått drap for å bevare sin posisjon i den.

---

⁴⁵⁰ Å fremstille en idealisert versjon av seg selv i et forsøk på å relatere seg til tilhørerne, beskriver den canadiske samfunnsforskeren Ervin Goffman på følgende måte: «[...] a performer tends to conceal or underplay those activities, facts, and motives which are incompatible with an idealized version of himself and his products. In addition, a performer often engenders in his audience the belief that he is related to them in a more ideal way than is always the case». Ervin Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Penguin Psychology (Great Britain: Penguin Books, 1990), s.56.

⁴⁵¹ W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s.161.

⁴⁵² Om hvordan konseptet om referansegrupper er knyttet til menneskers holdninger og meninger skriver Herbert Hyman: «The reference group concept was invented to better understand opinions and attitudes». Herbert Hyman, "Reflections on Reference Groups," *The Public Opinion Quarterly* 24, no. 3 (1960): s. 386.

⁴⁵³ B (og C) er vokst opp i en arbeiderklassefamilie med trange kår. Dette fremgår av artikkelen til May-Len Skilbrei (2013) og selvbiografien til Kristin Kirkemo Haukeland (2002).

⁴⁵⁴ Dette peker May-Len Skilbrei på i sin artikkel om representasjonen av kjønn og klasse i Orderud-saken: Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.140.

⁴⁵⁵ Skilbrei skriver at B både i mediene og retten ble framstilt som grisk, kontrollerende og opptatt av status. Ibid. s. 144

Bs bruk av ulike uttrykk og fraser gir innblikk i hennes underliggende fortelling om hvem hun er, de normene hun forholder seg til og det verdensbilde hun har. Tiltalte benytter seg av fraser som impliserer at en gitt utvikling eller hendelse var unngåelig, i og med den normen B legger til grunn for sine vurderinger («måtte bare») og som hun tar for gitt at hun deler med retten («ikke sant»). Vi kan med dette anta at grammatikken til «ikke sant» i Bs bruk av uttrykket er en språklig manifestasjon av den sosiale normen hun opererer med og som hun vurderer egen og andres adferd i lys av. Fordi hun anser denne normen som gjeldende for alle normale mennesker, er bruken av uttrykket også en implisitt argumentasjon for at hun deler et moralsk fellesskap med folk flest – og retten.

Det nesten ikke merkbare «Jo»

Som det fremgår av flere av de utvalgte eksemplene bruker B hyppig ordet «jo». Som modalt adverb har ordet vanligvis den funksjon å vise til noe selvsagt og allmenn kjent, og er derfor nært beslektet med både uttrykket «ikke sant» og frasen «måtte bare». For å belyse dette kan vi trekke frem en sekvens jeg drøftet i et tidligere avsnitt: «I en helt normal familie så opplever du ikke dette i det hele tatt. Alt dette kom *jo* av at – [C] hadde et rusproblem. Og det var *jo* ikke noe vi synes det var noe å snakke om, noen av oss. [...]». Her ser ordet «jo» ut til å gjøre et lignende arbeid som «ikke sant»: I den første setningen betoner «jo» det selvsagte i den forklaringen B gir som årsak til at situasjonen overhodet oppstod, og i den andre setningen det selvsagte i deres reaksjon på situasjonen. Forestiller vi oss de samme ytringene uten det modale adverbet, ville Bs slutning fra Cs rusproblem til unormal familie kanskje ha fremstått langt mer bastant? «Jo» viser altså ikke bare til noe allmenn kjent, men modererer også sikkerheten i denne kunnskapen. Hennes bruk av «jo» i neste ytring har også en formildende virkning på erklæringen om ikke bare hennes egen, men hele familiens reaksjon på Cs rusproblem. «Jo» opptrer ikke i hennes første, generelle påstand om hva man *ikke* opplever i normale familier. Denne innledende konstateringen framføres altså sikrere – hun har *visshet* om at den type opplevelser ikke forekommer i en normal familie. Bs bruk av det modale adverbet «jo» er et ledd i hennes argumenterende språkbruk som konstant, om enn implisitt, søker bekreftelse på sine

vurderinger. Likevel fremstår vurderingene hennes tilnærmet urørlige i kraft av deres generelle allmenngyldighet.

«Man» fremfor «jeg» og «vi»

B benytter seg ofte av det ubestemte pronomen «man». Det følgende er en diskusjon av hvordan det erstatter andre pronomen som f.eks. «jeg» og «vi» og gjør at tiltalte distanserer seg fra hendelser og reaksjoner som ellers ville være egnet til å gi tilhører et innblikk i hennes verden. Her i en setning jeg før har presentert. B forteller: «Nei, det er jo alltid sånn, at når man ser sånt i ettertid [...]». «Det er jo alltid sånn» indikerer at det hun skal si er en form for universell sannhet – det gjelder for *alle alltid* – og dette kan forklare den ubestemte formen «man» fremfor «jeg». Som det gjerne skulle fremgå av det som hittil er blitt drøftet bruker B i stor utstrekning en form som gir inntrykk av at det hun snakker om ikke har noe med henne personlig å gjøre. Et annet eksempel i forbindelse med at aktor borer i hennes relasjon til svigerfaren:

Aktorat: Du er ikke spesielt begeistret for han [svigerfaren], men ikke noe utover det?

B: Nei, altså det var jo litt sånn ... – Jeg har en ganske svart form for humor, da, så det ble liksom til at man sleivet litt med kjeften og har dratt noen vitser blant venninner og sånn, i forhold til det med mine svigerforeldre.⁴⁵⁶

Aktors språkspill inviterer B til å utdype hva slags forhold hun hadde til sin svigerfar. I Bs respons ser vi hennes bruk av «det ble liksom til», som beskrevet tidligere, men også hvordan hun bruker «man» fremfor «jeg sleivet med kjeften». Det har her den virkning at B distanserer seg ytterligere fra hendelsene som omtales og opprettholder en distanse mellom seg selv og det hun snakker om. Ved å kombinere «det ble» og «man» får tilhørerne et svært begrenset innblikk i hvorfor B gjør som hun gjør, til gjengjeld får vi inntrykk av hennes ansvarsfraskrivelse. Tiltalte bruker «jeg» når det er snakk om positive hendelser, «man» når det er mer tvilsomme hendelser det handler

---

⁴⁵⁶ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:37:10

om.⁴⁵⁷ Det er nærliggende å tenke seg at dersom hun i stedet hadde sagt «jeg sleivet med kjeften» ville hun føle større behov for å utdype *hvorfor* hun gjorde dette og kunne komme til å måtte innrømme at hun hadde negative følelser for svigerfaren.⁴⁵⁸ Å bruke «jeg» kan være å utsette seg, bli sårbar, gjøre seg til skyteskive. «Jeg» er det partikulære, «man» er enhver. Bs bruk av «man» betyr at hun holder tilhøreren på avstand, for det er vanskelig å identifisere seg med henne, eller dette «man», selv om hun i andre sammenhenger så iherdig forsøker å lage et «oss» av rettens tilhørere og seg selv når det kommer til konvensjoner om hva som er riktig og galt.

Bs språklige manifestasjoner ser ut til å antyde at hennes underliggende fortelling er den underliggende fortellingen om alle. Den ubestemte formen gjør samtidig språket hennes generalisert og innebærer en implisitt påstand om at hun bare gjør som «man» ville gjort, og dermed er en mer spesifisert beskrivelse unødvendig – den kan vi alle tenke oss.

Perspektivforskyvning: Den generaliserte og uspesifiserte språkbruken

De uttrykkene og vendingene B hyppig gjør bruk av, og som vi her har drøftet, er som vi ser basert på forestillinger om det naturlige, det alminnelige og det normale. Tiltaltes språkbruk ser ut å ville avslutte de juridiske aktørenes språkspill ved å antyde at en utdypning av saksforholdene som tas opp er overflødig. Tilhørerne får derfor ikke vite hvorfor hun gjorde som hun gjorde i en spesifikk situasjon, eller hvorfor en konkret hendelse artet seg på den ene fremfor den andre måten. Retten får i hovedsak presentert normen, den rettesnoren hun opererer med. Dette kan antagelig få konsekvenser for vurderingen av hennes troverdighet, fordi forskjellen på oppriktighet og bedrag, som Rhees betoner, blir tilslørt. Tilhørerne får inntrykk av at B er opptatt av å spille spillet riktig – å fremstå på en bestemt måte – fremfor at hun virkelig *mener* det hun sier.

De mange generelle vendingene B bruker, gjør også at språket hennes vekker få emosjoner og refleksjoner hos tilhørerne. Dette kan forhindre negative konnotasjoner,

---

⁴⁵⁷ Hun sier ikke «jeg» når det handler om å sleive med kjeften om svigerfar, men når hun beskriver hvordan hun tok ansvar for familien.

⁴⁵⁸ Noe hun for øvrig medgir på et annet tidspunkt under eksaminasjonen.

som antagelig er det hun ønsker, men det kan også hindre at tilhørerne 'ser for seg' det hun forteller eller lever seg inn i og sympatiserer med hennes fortelling. Den upersonlige formen etterlater i tillegg mange åpne spørsmål og hull som tilhørerne må fylle ut med egne forestillinger.⁴⁵⁹ Dette gjør det antagelig lettere å redusere henne til en stereotypi.⁴⁶⁰ Om B for eksempel hadde blitt bedt om å gjøre rede for hva som konkret ble sagt mellom henne og svigerfaren da de møttes i en gitt situasjon, ville tilhører kanskje kunne sett situasjonen for seg og fått en bedre forståelse av relasjonen. Spørsmålene gjenstår; hvorfor måtte B gjøre som hun gjorde, og hvorfor sleiver hun med kjeften? Hvordan var det å motta et dødsbudskap, eller å lyve i retten? Spørsmålet er om vi hadde fått andre svar dersom aktors spørsmål ikke var formet som deklorative påstander konstruert for å oppnå et spesifikt mål? Aktors underliggende fortelling om at B er en status-jeger kommer til uttrykk i språkspill som formulerer spørsmål på en insinuerende måte. Dette gjør en reell utveksling mellom B og aktor vanskelig.

Formildende negasjoner

Et fellestrekk ved flere av de tiltaltes språk er bruken av negasjoner. Som allerede nevnt (jf. analysen av A) er forekomsten av negasjoner antagelig en respons på beskrivelser og karakteriseringer i de fortellingene som konkurrerer med tiltaltes. Er dette også tilfellet hos B, eller bruker hun negasjonen annerledes? Et eksempel på bruk av negasjonen finnes i følgende sekvens, hvor aktor ber B utdype hvilke overveielser hun gjorde omkring det å lyve i retten i den sivile saken:

Aktor: Var det vanskelig for deg å forklare deg usant i retten?

B: Om det var vanskelig?

Aktor: Ja.

---

⁴⁵⁹ Dette kaller Doron Menashe og Mutal E. Shamash 'the narrative fallacy'; «The Narrative Fallacy is an erroneous heuristic, through which fact finders attempt to use commonplace narratives in order to make sense of insufficient information, but mistakenly choose the wrong narrative[...]». Mutal E. Shamash Doron Menashe, "The Narrative Fallacy," *International Commentary on Evidence* 33, no. 1 (2005): s.1.

⁴⁶⁰ Dette utdyper jeg i kapittelet Mytologiske typer og kulturelle fortellinger.

B: Ja, det var ikke noe morsomt. ⁴⁶¹

Aktors spørsmål ber ikke her B fortelle om hvordan det var, men kun om hvorvidt det var vanskelig. Språkspillet legger altså opp til et ja- eller nei svar. Likevel bruker B adjektivet morsomt for å utdype hvordan løgnsituasjonen i rettssalen ikke var. Hun bringer dermed et ord på banen som de færreste ville ha assosiert med det særlige emnet som er gjenstand for utspørringen. Her kan vi samtidig notere oss at hensikten med aktors språkspill er å peke på at B har løyet i retten tidligere, for dermed å fremme den underliggende fortellingen om at tiltalte er en person som er mindre styrt av moral og mer av et bestemt mål enn hun selv vil ha det til.⁴⁶² Bs negasjon er en reaksjon på dette språkspillet. Som vi allerede har sett i analysen av A kan negasjonen produsere en forbindelse mellom den omtalte situasjonen og ordet som er gjenstand for negasjon. Men til forskjell fra hvordan dette får uhensiktsmessige konsekvenser for A, ser B ut til å benytte seg av negasjonen mer fordelaktig; fremfor bare å bekrefte at situasjonen var vanskelig, etablerer hun altså en forbindelse til noe «morsomt». Noe lignende ser vi i dette utdraget hvor aktor i lang tid har boret i forholdet mellom tvistesaken og trippeldrapet, og hvordan denne potensielle forbindelsen påvirket ekteparets uttalelser til etterforskerne: ⁴⁶³

Aktor: Vel. Så, i alle fall så kan vi konstatere, selv om det sitter litt langt inne: Tvistesaken, det var en sak som slo deg i forbindelse med disse drapene.

---

⁴⁶¹ Tiltalt B, bånd 2, tidskode: 34:30

⁴⁶² Aktors hensikt er å få frem at B har løyet i retten før for dermed å antyde at hun kan være i stand til å gjøre det igjen. Den avvisende gesten i Bs negasjon er muligens en reaksjon på at hun her blir tvunget til å si noe om en hendelse som på alle mulige måter er egnet til å svekke hennes troverdighet.

⁴⁶³ Ekteparet hevder to ulike, men ikke nødvendigvis motstridende ting i denne forbindelse: På den ene siden forteller de begge at frykten for feilkoblingen fra tvistesaken og til drapene var en umiddelbar reaksjonen da drapsbudskapet kom, på den andre siden hevder de at årsaken til at de holdt tilbake informasjon om vådeskuddet, var fordi de var overbevist om at den hendelsen ikke hadde noe med drapene å gjøre. For påtalemyndigheten er disse hendelsene nært forbundet, men de behøver ikke nødvendigvis ha vært det for A og B, den gang de satt i avhør.

B: Jeg tenkte selvfølgelig på at det ikke var noe hyggelig, det var jo ugunstig å på en måte ha vært i konflikt med de som var borte.⁴⁶⁴

Her sier B noe om hva hun tenkte da hun fikk vite at svigerfamilien var drept. Språkspillet til aktor har til hensikt å underbygge det avgjørende punktet i deres underliggende fortelling om at gårdstvisten er motivet for drapene. Bs negasjon er dermed en respons på aktors konstatering av at tiltalte satte drapene i forbindelse med tvistesaken. Grammatikken til negasjonen «ikke noe hyggelig» er beslektet med hennes beskrivelse av å lyve i rettssalen som «ikke noe morsomt». Slike beskrivelser gir tilhører lite informasjon om de følelsene hun er bedt om å si noe om. Annerledes forholder det seg med negasjonen «ugunstig». Ordet assosieres lett med fordelaktig og kan dermed utilsiktet underbygge den underliggende fortellingen om at hun er en kynisk statusjeger som kun har giftet seg med A for å oppnå sosial status og økonomisk trygghet. Selv om emnet for utspørringen ikke er hennes ekteskap med A, men snarere hvordan tvistesaken påvirket Bs reaksjon på dødsbudskapet, antyder imidlertid ordet at hennes fokus – selv i møtet med rystende informasjon – var rettet mot hvor ugunstig denne informasjonen var for hennes egen situasjon.

Bs negasjoner «ikke morsomt» og «ikke hyggelig» inngår i språkspill som har til hensikt å avvise at emnet for utspørringen hører hjemme i tiltaltes underliggende fortelling, og som respons på aktors insinuerende språkspill som har til hensikt å poengtere at B både er god til å lyve og til å se sammenhenger som kan stille henne i et ugunstig lys. Negasjonen «ugunstig» korresponderer med momenter i de konkurrerende fortellingene om henne, noe som gjør at ordet her antagelig motarbeider hennes egen underliggende fortelling.

---

⁴⁶⁴ Tiltalt B, bånd 2, tidskode: 4:47:00

Perspektivforskyvning: Språk og livsform

Wittgenstein hevder at å lære et språk er å lære en *livsform*. I kapittel tre skriver jeg om hvordan livsformer kan favne alt fra naturlige livsvilkår til kulturelle praksiser.⁴⁶⁵ Som vi har sett tar B hyppig i bruk fraser og språklige vendinger som holder det omtalte på avstand fra henne selv som handlende subjekt. Den språklige distansen hun utviser til situasjoner, hendelser og mennesker er forbundet med hennes ønske om å inngå i et «vi» med de normale og dannede – hun gjør bare slik alle andre skikkelige folk ville ha gjort. Dette generelle, normorienterte språket gjør det vanskelig for retten å bli kjent med B. Snarere får tilhørerne inntrykk av at B har internalisert et språk som tilhører en annen livsform enn den hun har vokst opp med og ikke lenger vil vedkjenne seg, nemlig den konvensjonelle og borgerlige livsformen hun streber etter og gjerne vil identifiseres med. Bs sosiale mobilitet, hennes forsøk på å skifte ut livsform, gjør at språket hennes ikke makter å uttrykke hvem og hvor hun er, bare hvem hun vil være og hvor hun er på vei. Tilhørerne fornemmer diskrepansen mellom språk og livsform – som om hun har overtatt språket før hun har erfaring med den livsformen det er forbundet med.

«Det er klart at» – eller en selvrettferdig bedrevitende?

Den mest alminnelige grammatikken til frasen «det er klart» er som respons på eller innledning til en påstand hvis gyldighet for taleren fremstår som åpenbar. Det følgende er en diskusjon av hvordan B bruker frasen for å knytte sine egne reaksjoner opp mot allmenne, naturlige reaksjonsmønstre. Dette må igjen forstås i lys av stereotype karakteristikk av visse typer mennesker og relasjoner. Det første eksempelet er hentet fra advokat Sullands eksaminasjon av tiltalte. Utdraget omhandler tiden rett etter at vådeskuddet gikk av inne i våningshuset og tiltalte hadde løpt ut til A og Cs sønn som befant seg i fjøset. Etter at A ifølge tiltaltes forklaring hadde ordnet opp med C, gikk de inn igjen i huset:

---

⁴⁶⁵ Der baserer jeg meg blant annet på den dagligspråkfilosofiske utlegning av Wittgenstein som Toril Moi presenterer i boken *Revolution of the Ordinary: Moi, Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell.*, s.55.

Sulland: Var du og A opptatt av hvordan [nevøen] reagerte eller hvordan han skulle håndteres i denne situasjonen?

B: Ja ja, så fort jeg ble klar over at han var der så var det jo det eneste jeg tenkte på. At han ikke skulle merke noe.

Sulland: At han ikke skulle merke noe?

B: Ja.

Sulland: Men var [nevøen] med inn da dere gikk inn?

B: Ja.

Sulland: Mm. Så han da dette knuste bildet?

B: Ja, han gjorde det.

Sulland: Snakket du noe med ham om det?

B: Ja vi bare sa at det var blitt ødelagt.

Sulland: Ja vel.

B: Vi bare gikk og småprata litt og så hjalp han meg litt, og..

Sulland: Mm.

B: Mm.

Sulland: Dere sa ikke noe til ham om hvordan det var blitt ødelagt?

B: Nei nei.

Sulland: Ble han selv noe oppskaket av at du var ganske oppskaket, går jeg ut fra?

B: Jeg merket ikke det.

Sulland: Nei.

B: Han holdt på å fore dyra.

Sulland: Men du sier bare, at du var veldig opptatt av ham. Var hensynet til ham styrende, så å si, for hva dere foretok dere i fortsettelsen i forhold til dette?

B: Ja ,det er klart det var det. Det var jo [nevøen] sin dag. Så, det var det eneste som var viktig, at alt skulle være bra for [nevøen].

Sulland: Mm.

B: Mm.

Sulland: Det var [nevøen] sin dag, sier du. Var ikke dette et familieselskap også for dere voksne da?

B: Jo, det er klart, det, men det var jo for at alle skulle få anledning til å være sammen med [nevøen], og ha litt jul sammen med [nevøen].⁴⁶⁶

Utdraget over gir et innblikk i forsvarernes forsøk på å etablere en mot-fortelling; ekteparets reaksjoner i situasjonen er blitt møtt med skepsis av både de andre tiltaltes

---

⁴⁶⁶ Tiltalt B, bånd 3, tidskode: 2:01:50

forsvarere og av aktoratet, som har villet få frem at den måten ekteparet håndterte situasjonen på er uttrykk for avvikende adferd og antydning at en mer normal reaksjon ville være å få styr på C og sørge for å beslaglegge våpenet, fremfor å reetablere fasaden og late som ingenting. Som reaksjon på dette forsøker advokat Sulland å få etablert et element i forsvarrets underliggende fortelling om at B er en ansvarlig kvinne ved å få frem at hun først og fremst tenkte på nevøen.⁴⁶⁷ Sullands språkspill har på et overordnet plan til hensikt å rette søkelys mot emner og situasjoner som de andre aktørene ikke tar opp. Mer konkret er formålet med språkspillet å få frem at B reagerte som hun gjorde på grunn av hensynet til nevøen. Spørsmålene som vil ha B til å forklare hvorfor hun gjorde som hun gjorde, skal altså få frem den underliggende fortellingen om at tiltalte er en omsorgsfull og ansvarlig person som tar vare på de mest sårbare blant oss.

Bs respons på forsvarerens spørsmål er både bekreftende og utdypende. Hun bruker frasen «det er klart» to ganger i den siterte sekvensen. Først som svar på Sullands spørsmål om hensynet til nevøen var styrende. At dette er et åpenbart forhold for henne, blir tydelig idet hun erklærer at det var nevøens dag og det eneste viktige var at han hadde det bra. Frasens funksjon av å vise hvordan B først og fremst tenker på andre fremfor på seg selv, blir tydelig når hun på Sullands spørsmål sier «det er klart det» var et familieselskap for voksne, men arrangert av henne for at alle de voksne skulle få være sammen med nevøen. Det skal med andre ord være klart at B yter omtanke ikke bare for barnets ve og vel, men for alle de voksnes behov også. En slik egenskap underbygger den karakteristikkene av henne som forsvarrets underliggende fortelling vil fremme.⁴⁶⁸ Et annet eksempel som ligner det nettopp

---

⁴⁶⁷ I øvrig kan det bemerkes at B i det siterte utdraget ser ut til å bevege seg frem og tilbake i tid: Hun svarer bekreftende på Sullands spørsmål angående om nevøen så det knuste bildet og forteller at de småpratet mens han hjalp til med å rydde opp. Vi må derfor anta at hun her taler om situasjonen *etter* at de alle tre var gått tilbake i huset. Når Sulland deretter spør om nevøen bemerket eller reagerte på at hun var oppskaket, svarer hun at han holdt på med å fore dyrene. Nå snakker hun altså om tiden *før* de sammen gikk inn i huset igjen. Det kan tolkes i retning av at B kun var oppskaket akkurat da hun kom ut i fjøset og allerede hadde falt til ro da de litt senere ryddet opp etter bildet. Eller det kan være uttrykk for en misforståelse mellom B og advokaten. Uavhengig av årsaken til dette, kan den forvirrede kronologien være et element som svekker hennes fortelling om denne hendelsen.

⁴⁶⁸ B betoner flere ganger at hun gjennom hele sitt liv har satt andres behov foran egne. Særlig når hun av aktor blir spurt om den frustrasjonen som kommer til uttrykk i dagboken hennes

drøftede, opptrer når aktor relativt tidlig under eksaminasjonen spør om hun tror ektemannens foreldre merket endringer hos sin sønn etter at hun kom til gården og ble kjæresten med ham:

Aktor: Tror du at [svigerforeldrene] merket noen form for holdningsendring hos sin sønn fra og med høsten 94 [da B kom til Orderud gård]?

B: Det vet jeg ikke. Men det er jo klart det at, og det har jeg forståelse for også, ikke sant, at sånn som de har levd sammen med [A] i førti år, og så kommer jeg dit som enogtyve-åring og vi forsøker å etablere et liv sammen [A] og jeg, så blir det dramatiske endringer for [svigerforeldrene]. Og det er jo klart at det er veldig fort gjort da å nærmest legge skylden for de endringene over på meg.

Aktor: Følte du at de gjorde det?

B: Jeg følte nok at det var litt tankegangen, at dersom [A] nå tenkte annerledes på ting så var det fordi «[B] stod bak».

Aktor: Ja, var det ikke det, da, tror du?

B: Nei, jeg opplevde det ikke sånn.

Aktor: Du ville ha orden på dette, [A] var likegyldig.

B: Nei, men jeg opplevde ikke at jeg var noen som helst pådriver i dette, for det er helt naturlig når livssituasjonen endrer seg, at man tenker annerledes.⁴⁶⁹

I denne sekvensen er de underliggende fortellingene partene forsøker å fremme sterkt i strid med hverandre. Aktor vil i første omgang ha B til å sette seg inn i og gjøre rede for svigerforeldrenes opplevelser. Hensikten med et slikt språkspill er å få tiltalte til å gi beskrivelser av hvordan hun vurderte menneskene og relasjonene i Orderud-familien, som igjen kan avspeile hennes egen holdning. På den måten forsøker språkspillet å få frem aktoratets underliggende fortelling om at spliden i Orderud-familien ble intensivert når B flyttet inn på gården. Bs respons er å peke på hvordan situasjonen som oppstod var aldeles naturlig, forholdende tatt i betraktning. «Det er klart» knyttes her til en slag innforstått kunnskap vi alle deler om hvordan foreldre reagerer når de voksne barna deres får partner: Det er klart den nye kjæresten får skylden for alle forandringer. B betoner at selv om hun fikk en krevende rolle, hadde

---

forklarer B at det handler om betydningen av og vanskelighetene med å sette egne behov først.

⁴⁶⁹ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 3:59:00

hun forståelse for situasjonen. At hun ble syndebukken er både naturlig og forståelig. Aktor hekter seg på Bs egen beskrivelse av å føle seg som gjenstand for mistenkeliggjøring og setter spørsmålsteget ved om ikke foreldrenes tolkning av dynamikken mellom A og B hadde noe for seg. Her kommer aktors poeng tydelig frem. Tag-spørsmålet «tror du?» får ytringen til å fremstå tilforlatelig – tanken om at det *var* konen som «stod bak» er så nærliggende. Aktor mener Bs egne beskrivelser av hennes og ektemannens ulike personlighet kan understøtte en slik antagelse. Formålet med aktors språkspill er å karakterisere ekteparet for å understøtte den underliggende fortellingen om at B presset A inn i konflikt med familien. Denne fortellingen får B åpenbart behov for å imøtegå direkte, ved å uttrykke at hun *ikke* var en pådriver.⁴⁷⁰ Det var slett ikke nødvendig med en pådriver, skal vi tro B, for det er «helt naturlig når livssituasjonen endrer seg, at man tenker annerledes». Dette kan B naturligvis ha rett i, like fullt er en slik generell påstand ikke egnet til å si noe om det spesifikke tilfellet Orderud-familien. Også her benytter B seg av en ubestemt form, fremfor å omtale den konkrete situasjonen direkte. Det ville kanskje peke for mye dersom B sa: «[...] det var helt naturlig at A begynte å tenke annerledes etter at jeg kom til gården».

Bs bruk av frasen «det er klart at» betoner det allmenne i hennes egne vurderinger av at foreldrenes tenkemåte sprang ut av nedarvede gjengse forestillinger uten hold i virkeligheten. Når B poengterer at hun har forståelse for foreldrenes reaksjoner, kan det implisitt forstås som at det var foreldrene som var problemet og B som leverte løsningen. Tiltalte beskriver en utfordrende situasjon, for så å få frem hvordan hun mestret den. Samtidig ser vi hvordan Bs respons handler om å direkte imøtegå den underliggende fortellingen aktor på tydelig, men indirekte vis, forsøker å fremme. Bs vektlegging av det naturlige og almene i familiens reaksjon – hvor fokus ledes bort fra henne som person og over på svigerforeldrenes situasjon – kan betraktes som en respons på hvordan aktors spørsmål setter en negativ karakteristikk av henne i spill. Det før omtalte uttrykket «ikke sant» forekommer for eksempel i forbindelse med Bs påpeking av at hun hadde forståelse for foreldrenes reaksjon. «Ikke sant» får

---

⁴⁷⁰ Som allerede pekt på i analysen av A kan slike negasjoner etablere en uhensiktsmessig metaforisk sammenheng. B stadfester den sammenheng hun egentlig forsøker å negere. Nå kan tilhører lettere assosiere henne med ordet pådriver. Rachel Giora, "Negation as a metaphor-inducing operator," s. 226-36.

her til oppgave å skulle bekrefte eller understreke den stereotype karakteristikken B indirekte gir av gamle foreldre som ikke fanger opp eller aksepterer sønnens forsøk på å løsrive seg. En slik fremstilling drar veksler på velkjente karakteristikk fra såkalte nøkkelfortellinger. B setter disse i spill for å styrke sin egen underliggende fortelling.⁴⁷¹

Av dette ser vi hvordan Bs «det er klart» er en språklig manifestasjon som her skal underbygge det naturlige i både hennes egen og svigerforeldrenes reaksjon. Mer generelt kan vi også konstatere at frasen «det er klart» understøtter de samme momentene i taltales forklaring som mange av de frasene vi allerede har drøftet; grammatikken er nært beslektet med dem i kraft av å skulle bekrefte forhold B betrakter som allment aksepterte.

Perspektivforskyvning: Anerkjennelse

I §378 i *Om Visshet* skriver Wittgenstein: «Viten er til syvende og sist basert på anerkjennelse».⁴⁷² Hva mener han med dette? Og på hvilken måte har det relevans for hvordan vi skal forstå taltales språk? I *Om Visshet* kretser Wittgenstein omkring spørsmålet; hva gir det mening å tvile på? Hva betyr det når vi sier «jeg vet» i ulike sammenhenger? Den siterte paragrafen inngår i en tanke-rekke som vanskelig kan løses opp, for å forstå den kan vi med fordel trekke frem noen av de korte paragrafene som følger etter. I §379 står det: «Jeg sier med lidenskap «Jeg vet at det er en fot» – men hva betyr det?» og i §380: «Jeg kunne fortsette: «Ingenting i verden vil overbevise meg om det motsatte!»[...]», og så i neste paragraf: «Dette «Ingenting i verden» er åpenbart en innstilling man ikke har overfor alt man tror eller er sikker på». Og et par paragrafer senere i §384: «Men hvilken type setning er nå «Ingenting i denne verden ... »?»⁴⁷³ Hvor vil Wittgenstein med disse setningene?⁴⁷⁴ Og hva vil jeg med

---

⁴⁷¹ Som Audun Kjus' peker på er det lettere å akseptere et hendelsesforløp dersom det opptrer i en velkjent fortelling; makrofortellingens tema [den generelle og gjenkjennelige fortellingen] forklarer handlingene i mikrofortellingen [de spesifikke handlingene i den konkrete saken]. Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.100-01.

⁴⁷² Wittgenstein, *Om visshet*, s.101.

⁴⁷³ Wittgenstein gir selvsagt intet klart svar, men antyder det i neste paragraf: «Den har formen til en spådom, men er (naturligvis) ikke en som beror på erfaring». Ibid., s. 101.

⁴⁷⁴ Alle de siterte paragrafene er hentet fra ibid., s.101.

dem? Slik jeg forstår Wittgenstein, forsøker han å få leseren til å forstå at hva vi mener å vite er et spørsmål om å anerkjenne det *som viten*. En type viten opererer vi allerede med som anerkjent; vi tviler ikke på at en fot er en fot. Men som Wittgenstein betoner; en slik innstilling har man ikke overfor alt. Når han stiller spørsmål ved setningen «Ingenting i denne verden...», er det for å få frem at setningen viser noe om graden av sikkerhet, i hvilken grad vi har anerkjent det forholdet vi omtaler, som noe vi *vet*; «Den som sier [...] at han vet ...., angir graden av visshet noe har for ham [...]».⁴⁷⁵ Graden av visshet vi utviser avhenger av tvilen vissheten er en respons på. Når vi sier at vi *vet* impliserer det ofte en tvil.⁴⁷⁶

B sier ikke på noe tidspunkt i de siterte sekvensene «jeg vet». Hennes mange allmenne konstateringer fremstår uten sikkerhetsgradering og fremstår nettopp derfor som noe hun vet, noe hun tar for gitt. Med andre ord, noe hun har *anerkjent som viten*. Hvilken virkning ville det hatt om hun brukte «jeg vet» i forbindelse med en erklæring angående normale familier: «*Jeg vet* at i en helt normal familie så opplever du ikke det i det hele tatt». En slik formulering ville ha avslørt nettopp det dristige i en slik konstatering.

Bs bruk av de ulike frasene som er blitt drøftet i de forgående eksemplene («Så måtte jeg bare», «ikke sant», «det er klart», «jo») og hennes konstateringer av allmenn kunnskap) har kanskje likhetstrekk med Wittgensteins «Ingenting i denne verden...»? De sier noe om *hva hun mener å vite*. De ulike, men likevel beslektede uttrykkene som er karakteristiske for hennes språkbruk, er derfor ikke kun normbaserte, men har som sitt utgangspunkt at hun har *anerkjent det som viten*. En epistemologisk setning som f.eks.: «Jeg vet at vann koker på hundre grader» er selvsagt av en annen karakter enn Bs «så måtte jeg bare», og den opplagte forskjellen ligger i nettopp viten vs. konvensjoner. Men konvensjoner kan arte seg som viten. Wittgensteins konsept om livsformer inviterer oss til å re-tenke hvilken rolle konvensjoner spiller for oss, hvilken betydning de har i våre liv; hva er det vi deler og ikke deler? For at Bs språkbruk skal bli forståelig, må tilhører anerkjenne den samme viten som henne, eller med andre ord: Dersom vi ikke deler Bs viten, har vi dårligere forutsetninger for å forstå henne. I et

---

⁴⁷⁵ Ibid., s.102.

⁴⁷⁶ Tenk på forskjellen i følgende to ytringer: «Jeg vet at sekken min står på gulvet» og «Sekken min står på gulvet».

slikt perspektiv er Bs bruk av disse frasene og uttrykkene en invitasjon til at vi anerkjenner hennes verdensbilde.

Moral og personlighet

Bs tendens til å koble handlinger, situasjoner og reaksjoner til forestillinger om hva som er naturlig og normalt, og dermed referere til en implisitt distinksjon mellom det normale og det unormale, kan også knyttes til det hun flere steder uttrykker om moral og moralsk oppførsel. I det følgende diskuteres hvordan en slik språkbruk avdekker aspekter ved tiltaltes selvframstilling. B har i et avhør i forbindelse med attentatsaken mot As søster meddelt at hun opplevde svigerfaren som en «særdeles lite hyggelig personlighet». Aktor ber B utdype:

B: Nei, det var jo det at den gangen så levde han jo, og det var helt andre forhold, så jeg synes vel at jeg kunne være helt ærlig i forhold til hva jeg følte der og da, jeg.

Aktor: Ja. Men det at han var en særdeles lite hyggelig personlighet kan du ikke utdype det litt, da?

B: Nei, det er det at jeg har det med å ta litt hardt i når jeg først skal være ærlig, og når jeg føler at jeg ikke liker noen.

Aktor: Men dette er jo ikke dagboka. Dette er politiavhøret

B: Ja, jeg tenkte at jeg skulle være ærlig med politiet.

Aktor: Hva siktet du til da?

B: Nei, det var rett og slett det at jeg synes han var lite hyggelig.

Aktor: Det er vanskelig for oss å få et bilde av [svigerfaren], annet enn via dem som kjente han. Og da ville det være fint om du kan dele litt med oss dine oppfatninger av ham som gjør at du kan si dette.

B: Det er så mange episoder. Det er jo det i en familie, ikke sant og sånn var det hos oss og, det var så mange episoder hele tiden hvor [svigerfaren] og jeg var på kollisjonskurs.

Aktor: Husker du ikke noen av disse så?

B: Jo, jeg husker en del av dem veldig godt, jeg husker jo blant annet dette med den kjøringen hans, fordi [svigerfaren] hadde ikke sertifikat og [svigerfaren] så veldig dårlig, han hadde brilleglass tykke som colabunner. Og ved en anledning så kjørte han traktoren ut på veien og det kunne blitt riktig stygt. Ved en annen anledning så kjører han traktoren inn i veggen ved siden av porten til før-

sentralen. Og dette er jo ikke ting han gjør med vilje – han ser jo ikke! Og så holdt han på å kjøre på en av hundene mine. Og igjen så tror jeg ikke han gjorde det av vond vilje, men det var fordi han ikke så. Og det er klart at dette her synes jeg var helt forferdelig! At han skulle kjøre rundt på Sørumsand hvor det kryr av småbarn!

Aktor: Så han hadde litt slett moral i forhold til å kjøre bil?

B: Ja, jeg synes det er slett moral. Og da synes jeg at når han ikke selv innså at dette her var helt forferdelig, så synes jeg det var kritikkverdig.

Aktor: Andre ting enn forholdet til at han var uansvarlig i forhold til bilkjøring? Som går mer på personligheten hans?

B: Jeg synes moral sier mye om personlighet, da.⁴⁷⁷

Aktors språkspill som inviterer B til å beskrive svigerfaren har til hensikt å få frem hennes blick på ham, som forteller noe om henne. Han deler åpenbart ikke Bs sterke fordømmelse av svigerfarens oppførsel, og antyder at B problematiserer noe som egentlig er en bagatell. Språkspillet har dermed til hensikt å få frem den underliggende fortellingen om at det var Bs fordømmelse av svigerforeldrene som intensiverte konfliktnivået i familien. B er den unge svigerdatteren som kommer inn i familien og gjør seg til moralsk dommer over den eldre bondemannens adferd.⁴⁷⁸ Det før omtalte uttrykket «det er klart at» skal i dette tilfellet belyse Bs moralske vurdering av situasjonen og uttrykket verifiserer hennes reaksjon på svigerfarens oppførsel. I hennes øyne er svigerfaren avviket mens hun selv representerer samfunnets moral. Hennes tilhørighet til normaliteten innebærer som vi har sett samtidig en tilknytning til rettens aktører, som med rimelighet må kunne anses for skikkelige borgere.⁴⁷⁹ Påstanden om at «moral sier mye om personlighet» angår derfor ikke bare Kristians moral, men også Bs og tilhørernes. Hennes kritikk av svigerfaren er en språklig manifestasjon av den underliggende fortellingen om at hun selv er moralsk intakt, og samtidig en respons

---

⁴⁷⁷ Tiltalt B, bånd 1, tidskode: 4:43:30

⁴⁷⁸ Bs moralske fordømmelse av svigerfarens traktorkjørsel uten førerkort står i kontrast til hennes fortelling om at hun opplevde C som urimelig overfor D da hun, ifølge Bs forklaring, meldte ham til politiet for å kjøre uten førerkort på lille julaften. B ringte senere samme kveld til D for å advare om at C hadde meldt ham til politiet. For B er det tilsynelatende slik at kjøring uten førerkort er greit noen ganger, andre ganger ikke.

⁴⁷⁹ Halvsøsteren C omtaler i sin selvbiografi jurymedlemmene i rettssaken som «samfunnets støtter». Kristin Kirkemo Haukeland, *Fanget og fri* (Oslo, Norge: Aschehoug & Co., 2002), s.228.

som forsøker å nøytralisere det aktor indirekte problematiserer (forholdet til svigerfaren).

Et annet eksempel på hvordan tiltalte reagerer på den grunnleggende mistenkeliggjøringen av henne med en henvisning til egen moralsk overlegenhet kommer til uttrykk i hennes beskrivelse av middagen under juleselskapet lille julaften. Ds uventede ankomst og Cs dårlige oppførsel blir i hennes framlegging eksempler på hvordan man absolutt *ikke* skal oppføre seg:

B: Og midt under middagen – jeg tror kanskje vi var ferdige med å spise og skulle til å begynne på desserten eller noe sånt – så kommer plutselig D. Jeg ble ikke klar over det egentlig før jeg så hunden til C, den var plutselig i stuen. Og så måtte jeg jo finne frem og dekke på til D, for jeg var ikke klar over at han skulle komme, i det hele tatt, hadde ikke hørt noe om det. Så jeg måtte bare gjøre det beste ut av det. For D hadde jo pyntet seg. Så det var jo ganske pinlig affære, så ...

Lagdommer: Hva var det som var så pinlig ved at han hadde pyntet seg?

B: Ja, for at jeg hadde jo ikke invitert han, vi ante ikke at han skulle komme, vi hadde ikke dekket på til han, og så står han der og er pyntet opp til juleselskap, så det var ganske pinlig ... Og vi hadde allerede spist. Jeg tror vi var på vei, med desserten. Og så ... Nei, så måtte vi jo bare forsøke å gjøre det beste ut av det så da måtte jo D også spise. Og så forløp kvelden helt normalt. Og så etterhvert så kom fader'n for å hente [nevøen]. Og så satt han en stund og snakket med C, fordi hun var forferdelig bråkete og oppførte seg egentlig ganske ufyselig da resten av kvelden, satt opp [nevøen] ved bordet og hadde en ganske forferdelig bordskikk, så det var ikke bare-bare.

Tiltaltes fordømmelse av Cs oppførsel og hennes sjokkerte reaksjon på Ds uventede ankomst kommer tydelig til uttrykk i hvordan hun forteller om disse hendelsene. Hun redegjør for Ds inntreden i selskapet med en forskrekkelse som viser hvor uhørt pinlig seansen føltes for henne, og hun omtaler C med nedlatenhet og vemmelse. Ordet ufyselig vitner her om en sterk fordømmelse. B tar avstand fra den type adferd og det miljøet som preget hennes oppvekst, men som hennes klasseforfremmelse nå har hevet henne opp fra. Det er med andre ord den nylig oppnådde innehaver av

middelklassestatus som kritiserer oppførselen til de mer lavtstående.⁴⁸⁰ C blir i Bs fortelling motsatsen til det normale som hun selv representerer, i dette tilfellet god bordskikk og at det er dekket på bordet til alle – særlig når folk har pyntet seg. B betoner alt hun «bare måtte» gjøre på grunn av uskikkelige familiemedlemmer, primært halvsøsteren. Det er grunn til å tro at summen av alle slike trekk i tiltaltes språkbruk og hennes på grensen til selvmedlidende, sukk «det var ikke bare-bare», forhindrer realiseringen av det som antagelig er hennes hensikt, nemlig å gi inntrykk av at hun er en respektabel og samvittighetsfull person som oppfører seg anstendig og tar ansvar for at ting løser seg til det beste for alle. Den opphøyde posisjonen hun plasserer seg selv i, kan også underbygge fortellingen om at både ektemannen og halvsøsteren var dominert av henne.⁴⁸¹

Vi ser av dette hvordan hennes språklige manifestasjoner av den underliggende fortellingen hun vil fremme, får den konsekvens at de motarbeider den. Tiltalte beskriver egne handlinger og reaksjoner som normale og moralsk korrekte. Beskrivelsene impliserer en moralsk fordømming av andres adferd og posisjonerer B som en del av normaliteten hun deler den moralske adferden med, i stor kontrast til dem hun plasserer utenfor dette fellesskapet – som avvik. B viser ikke seg selv, men et ideal, slik Beauvoir beskriver det:

[...] she is 'dressed', does not present herself to observation: she is, like the picture or the statue, or the actor on the stage, an agent through whom is suggested someone not there – that is, the character she represents, but is not. It is this identification with something unreal, fixed, perfect as the hero of a novel,

---

⁴⁸⁰ Ofte kan det man føler sterkest avsky for være det man har fortrenget eller undertrykket i seg selv. Jeg hevder ikke med dette at B nødvendigvis har identifisert seg med denne typen miljø eller mennesker (referansegruppe), det kan derimot være tilfellet at hun hele tiden har identifisert seg med det normbaserte borgerskapet, selv når hun befant seg i et arbeiderklassehjem.

⁴⁸¹ Skilbrei understreker i sin artikkel hvordan begge mennene både i media og retten ble fremstilt som dominert av deres kvinner, i tillegg skal B også ha dominert sin lillesøster. Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.145.

as a portrait or a bust, that gratifies her; she strives to identify herself with this figure and thus to seem to herself to be stabilized, justified in her splendour.⁴⁸²

I tillegg kan altså den indirekte argumentasjonen få B til å fremstå bedrevitende, fordi hun ordlegger seg på måter som gir inntrykk av at hun moraliserer over andres adferd og er selvtrettferdig når det kommer til sin egen. Med Wittgenstein vil jeg si: «Det er ingenting jeg synes er mer skadelig for minnet om et menneske enn selvtrettferdighet. Det gjelder også når den opptrer utkledd som beskjedenhet».⁴⁸³

Perspektivforskyvning: Det normative og kvinnens posisjon

Forestillinger om kjønn manifesterer seg i språkspillene i rettssalen. Her skal vi se nærmere på hvordan Bs rolle som kvinne blir synlig i språket hennes. B ordlegger seg på en slik måte at spørsmålet om sannhet nærmest blir underordnet normene for god oppførsel. Spørsmålet er ikke *hva* som har skjedd, men *hvordan* – og om måten var akseptabel eller ikke. Slik blir det tydelig hvordan problemstillingene som opptar B er knyttet til temaer som tradisjonelt er blitt betraktet som kvinnelige, mens spørsmålet om sannhet har vært forbeholdt det mannlige domene. Bs språk vitner også om en påfallende bevissthet om egen rolle og posisjon i en sosial kontekst. Tiltalte ser seg selv og sin adferd i forhold til andres, og hun posisjonerer seg i et sosialt rom hun deler med andre. Hennes språk kan derfor gi et innblikk i den fundamentale erfaringen som følger med å være det *annet* kjønn. Kvinnen ser konstant seg selv og sin rolle i kontrast til subjektposisjonen mannen innehar. Selv den som gjør opprør mot dette, slipper ikke unna forventningene om hvordan en kvinne bør opptre i visse situasjoner.

Det er nærliggende å knytte Bs språk til hennes bevissthet om sin egen rolle og posisjon i en sosial kontekst. De normene som hennes mange uttrykk og vendinger baserer seg på, er nært forbundet med hennes situasjon som kvinne. Forestillinger om hvordan man burde reagere i visse situasjoner og den påfallende bevisstheten om omgivelsenes forventninger, er dypt forankret i kvinnen: Siden hun var ung har hun

---

⁴⁸² Dette sitatet er hentet fra Erving Goffman, som i boken *The Presentation of Self in Everyday Life* siterer Simone de Beauvoir. Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s. 65.

⁴⁸³ Wittgenstein, *Den ukjente dagboken*, s.53.

erfart seg selv som den andre og sett seg selv og sin egen stilling i forhold til mannens. Samfunnets forventninger til og forestillinger om henne er svært virksomme. Bs bruk av uttrykk som f.eks. «måtte bare», «ikke sant» og «det er klart» kan være en følge av dette. Men man kan også tenke seg følgende: For å unnslipe den underliggende, negative fortellingen om seg selv som den dominerende og manipulerende kvinnen som bruker andre som middel til å oppnå egne mål – en fremstilling som nærer seg på kulturelle og forenklete stereotyper – velger B å respondere ved å trekke veksler på en annen stereotypi om den umyndige og lydige kvinnen: den Andre.⁴⁸⁴

KONKLUSJON

Analysen har vist at B håndterer talesituasjonen i rettssalen ved å språklig forskanse seg bak samfunnets gjeldende normer for adferd og oppførsel. Dette gjør hun via et språk som er uspesifisert og preget av en indirekte argumentasjon. Indirekte sier hun at hun følger samfunnets rådende regler for moral og mellommenneskelig samvær, samtidig er hennes språk preget av gjengse språklige vendinger og fraser som skaper distanse både til de omtalte forhold og til tilhørerne. Analysen har imidlertid også belyst hvordan tiltaltes uttrykk og vendinger kan forstås som en respons på den spesifikke konteksten hun befinner seg i, og som et forsvar mot den grunnleggende mistenksomheten hennes karakter møtes med. I et slikt perspektiv er Bs indirekte argumentasjon en respons på advokatens språkspill som ofte har en negativ karakteristikk av henne som premiss.

B forsøkes fremstilt som drivkraften i utviklingen av hendelsesforløpet på Orderud gård. Hennes ordbruk er en respons som forsøker å imøtegå en slik karakterisering og samtidig utfordre halvsøsterens troverdighet. Flere av de underliggende fortellingene B konfronteres med i rettssalen baserer seg på Cs forklaringer om hvordan B er både som kone og søster. Bs selvbekreftende språkbruk forsøker derfor å undergrave de årsakssammenhengene som retten er ute etter å etablere, ved at hun presenterer hendelsesforløp som uunngåelige og hennes egne reaksjoner som naturlige og allment aksepterte – ting skjedde som følge av sakens

---

⁴⁸⁴ Dette perspektivet utdyper jeg i kapittel syv.

natur, som en slags kausal nødvendighet, upåvirket av henne selv som handlende subjekt. B har ikke hatt noen hensikt, ingen intensjon. Dette punktet står i kontrast til de juridiske aktørenes naturvitenskapelige ideal som forutsetter at de fleste hendelsesforløp er resultat av en intendert handling som kan forklare utviklingen.

Et resultat av Bs utbredte bruk av fraser og normbaserte vendinger som distanserer henne fra det omtalte, er at hennes ytringer virker intetsigende og tidvis får henne til å fremstå moraliserende. Hun forsøker via sin språkbruk å posisjonere seg innenfor og appellere til den skikkelige og fornuftige del av befolkningen som følger samfunnsnormen, og balanserer hårfint mellom på den ene siden å gi inntrykk av å være en sterk, selvstendig og tydelig kvinne, på den andre siden et offer for andre menneskers mangel på samme egenskaper. Selv om Bs språkbruk kan leses som en respons på de språkspillene hun er tvunget til å ta del i og som ofte på indirekte vis, lener seg på en negativ karakteristikk av henne, ser vi at også i responsen på forsvarernes språkspill er Bs språkbruk preget av noe aksiomatisk – den får utviklingen av ethvert hendelsesforløp eller adferdsmønster til å fremstå som selvsagt. Selve situasjonen som tiltalt i en rettssak kan bidra til denne type språklig forsvarsposisjon, men det gjør at det blir vanskelig for tilhører å bli kjent med tiltalte.

B håndterer altså språkspillene i rettssalen ved å henvise til en naturlig utvikling og til allmenn aksepterte normer. Mistenkeliggjøringen hun blir gjenstand for forsøkes underminert ved å vise til hvor normalt alt var. Dette gjør at den språklige utvekslingen hele tiden forblir på et generelt og overfladisk plan hvor hun som individ ikke trer frem i lyset. Bs språk har likhetstrekk med det regulerte, instrumentelle språket som råder i retten; det er generaliserende og normstyrt og preges av at slutninger trekkes fra det generelle til det partikulære.

TILTALT C

INNLEDNING TIL ANALYSEN AV C

Strategier ⁴⁸⁵

Aktoratet, ved statsadvokatene Jørn S. Maurud og Olav Helge Thue, står overfor en utfordrende oppgave når det gjelder Cs rolle i saken. På den ene siden er aktoratet avhengig av at hovedtrekkene i Cs forklaring fremstår som plausible, mens de på den andre må gå i rette med hennes påstand om at hun ikke selv deltok i drapsplanleggingen. Dette innebærer at de må stadfeste hennes generelle troverdighet samtidig som de svekker hennes troverdighet på akkurat dette punktet. Det kan likevel se ut til at aktoratet legger større vekt på at C blir trodd på sin forklaring om de tre andre tiltaltes deltakelse på drapsplanlegging, enn å svekke hennes forklaring om sin egen rolle. Aktoratet bygger nemlig opp under Cs troverdighet når de fremholder at flere av hennes forklaringer kan understøttes av øvrige bevis i saken; 1) hun visste

---

⁴⁸⁵ Denne redegjørelsen for partenes ulike strategier i lagmannsretten tar utgangspunkt i forsvarrets og aktoratets innledende og avsluttende prosedyrer. Til orientering kan det her påpekes at den innledende prosedyren til advokatene kommer i forkant av eksaminasjonene og all bevisføring i rettssaken. Her gir advokatene en pekepinn om hvilke bevis de har tenkt seg å føre etc. Den avsluttende prosedyren kommer etter all bevisføring i rettssaken. Dette innebærer at den avsluttende prosedyren ofte tar opp temaer som er blitt sentrale og bevis som er blitt ført under hele rettssaken. Det er alltid aktoratet som starter med å prosederer, deretter er rekkefølgen den samme som rekkefølgen tiltalte eksamineres i; først As forsvarere, deretter Bs forsvarere, så Cs forsvarere og til sist Ds forsvarere.

hvor sikringsboksen i kårboligen var plassert, noe hun ikke kunne vite dersom ikke ekteparet hadde fortalt henne det;⁴⁸⁶ og 2) C kjente til at det fantes en forfalsket kontrakt i gårdstvisten, og dette er opplysninger hun bare kan ha fått via ekteparet, hevdet aktoratet.⁴⁸⁷ Disse to forholdene underbygger ifølge aktoratet at C snakker sant. Sagt på en annen måte: Aktoratet bruker Cs forklaring til å felle både ekteparet og henne selv. C kunne ikke vite det hun har fortalt om sikringsboksen og forfalskede kontrakter hvis ikke hun hadde fått informasjonen fra ekteparet. Fremfor at dette forholdet blir brukt aktivt mot C, ved å fremholde at det antyder en større involvering fra hennes egen side, brukes det hovedsakelig som argument for ekteparets rolle i ugjerningen. Videre beskriver aktoratet C som en «hjelper» for ekteparet.⁴⁸⁸ Hun har ikke et eget motiv, men for aktoratet er det forståelig at hun så fordelene ved å «få penger og leilighet, noe som kunne gi henne bedre rammer rundt livet».⁴⁸⁹ Basert på vitneforklaringer hevder aktoratet at C er blitt lovet penger av ekteparet i et testament hvor Cs sønn blir tilgodesett med penger hvis ekteparet dør samtidig.

Forsvaret til C, ved Tor Kjærvik og Johnny Veum, peker i sin innledende prosedyre på at troverdighet vil bli det viktigste temaet under rettssaken. I den forbindelse poengterer de at deres klient aldri er tatt i bevisst løgn, og at aktoratet tar feil når de hevder at C deltok i drapsplanleggingen.⁴⁹⁰ Kjærvik hevder at det er blitt gitt et galt bilde av hans klient. Cs halvsøster (B) har blant andre bidratt til dette. For forsvareren er det sentralt å få frem at C ikke har motiv for å medvirke til trippeldrap. Forsvareren avviser også aktoratets påstand om at C er blitt lovet penger av ekteparet. I sin avsluttende prosedyre lanserer også Kjærvik en egen teori om B som

---

⁴⁸⁶ NTB rapporterer at statsadvokaten har sagt følgende i sin avsluttende prosedyre: «[...] selv om [C] skulle ha funnet på dette, og selv ha visst hvordan det så ut inni kårboligen og måten de tre skulle drepes på fordi det var hun som var inne og utførte drapene, så er det en ting som ikke kan forklares, påsto Thue; nemlig [Cs] forklaring om sikringsboksen». NTB tekst, "Naglet ekteparet Orderud til trippeldrapet," *NTB*, 12. mars 2002.

⁴⁸⁷ Inge D. Hanssen, "Prosedyre i ankesaken. Knallhardt angrep på ekteparet.."

⁴⁸⁸ NTB referer statsadvokaten for å ha sagt følgende: «Det skal mindre til for å 'hjelpe noen' enn for å være ansvarlig for hele planen, mener Maurud». NTB tekst, "Aktor: Kristin og Lars var «hjelpere»," *NTB*, 13. mars 2002.

⁴⁸⁹ Det er uklart om dette er et direkte sitat fra statsadvokat Maurud, eller om det er journalistens tolkning av den avsluttende prosedyren. *NTB*, 13. mars 2002

⁴⁹⁰ I en artikkel på NTB står det: «[C] er etter min oppfatning ikke tatt i noen bevisst løgn, sa Kjærvik». NTB tekst, "Kjærvik: – Krstin Haukeland er aldri tatt i bevisst løgn," *NTB*, 14. januar 2002.

drapspersonen og introduserer muligheten for at hun på egenhånd kan ha utførte drapene.⁴⁹¹ Videre viser forsvareren til at kontakten mellom hans klient og de andre medtiltalte avtar etter den påståtte drapsplanleggingen lille julaften og hevder at dette skjer fordi C tar avstand fra det hun har vært vitne til.⁴⁹²

De underliggende fortellingene

Under eksaminasjonen av C verserer det flere underliggende fortellinger som til dels overlapper hverandre. Særlig to forhold medvirker til at de underliggende fortellingene om C blir mange og flertydige: For det første bidrar aktorats ambivalente forhold til Cs troverdighet til at deres underliggende fortelling om henne er tvetydig og uklar. C er både troverdig og utroverdig; sannferdig når det gjelder de andre tiltaltes deltakelse i drapsplanleggingen og løgnaktig når det gjelder hennes egen ikke-deltakende rolle. I tillegg kommer at C selv antyder en underliggende fortelling som avviker fra den hennes forsvarere opererer med. Sagt på en annen måte: C fremmer ikke én underliggende fortelling om seg selv – som de andre tiltalte i større grad gjør – men i stedet en rekke motsetningsfylte fortellinger som rekker utover de rettslige behovene som ivaretas av hennes forsvarere. Hun sprenger rammene for det som vanligvis karakteriserer den rettslige hensikten med de underliggende fortellingene.

At verken aktorats eller C selv opererer med en entydig underliggende fortelling om henne, kompliserer bildet. Flertydigheten omkring hennes rolle og karakter intensiveres av det faktum at også Ds forsvarere er tjent med å fremme et

---

⁴⁹¹ Kjetil Kolsrud i Aftenposten gjengir Tor Kjærviks prosedyre således: «Drapsnatten er det vitner som sier at bilen til [A] og [B] var borte. På åstedet husker vi at vedkommende har tatt seg inn bakveien, og gått rett inn til det eldre ekteparet, sa Kjærvik og gikk gjennom draps scenen slik Kripos mener det har foregått – skudd for skudd. Til slutt pekte han ut [B] som en sannsynlig gjerningsperson. Han antydte også at [A] kunne ha blitt gitt sovemedisiner for at han ikke skulle våkne, og at dette var årsaken til at han var så fryktelig trøtt den påfølgende kvelden da ekteparet dro til Nesbyen til en hundeutstilling». Kjetil Kolsrud, "Veronica dopet Per og skjøt de tre," *Aftenposten*, 18. mars 2002.

⁴⁹² NTB rapporterer: «Kjærvik ville overbevise juryen om at [C] hadde mindre kontakt med både familien Orderud og [D] etter selskapet lille julaften. Hvorfor avtar [Cs] kontakt med [B] og [D]? [C] er mer borte fra gården, hun vil ikke snakke med [B] i telefonen, hun flytter etter hvert fra [D] der hun tross alt hadde fast sted å bo og gratis amfetamin. Hvorfor, spurte Kjærvik». NTB tekst, "Ga Veronica Kristin piller for at hun skulle glemme?," NTB, 15. mars 2002.

bilde av C som både troverdig og utroverdig. De mange ulike underliggende fortellingene om C er alle uavklarte og motsetningsfylte og unndrar seg dermed det forenklete enten-eller som gjør seg gjeldende for de andre tiltalte i saken. Dette får stor betydning: Jo flere ulike og samtidige fortellinger om C, dess vanskeligere blir hun å kategorisere som person. Like fullt finnes det elementer som er felles for de ulike underliggende fortellingene til både aktoratet og forsvarerne til C og B – og som til dels også understøttes av C selv: *C er en rebelsk og litt grenseløs person som bryter både familiens regler og samfunnets normer allerede fra hun er ganske ung og lever sitt liv uavhengig av andres forventninger til henne.*

Bs forsvarere utvikler denne underliggende fortellingen om C i retning av at C er en kvinne som ikke er til å stole på fordi hun lyver og dikter om alt; både når det gjelder sin egen oppvekst og når det kommer til Bs involvering i trippeldrapene på Orderud gård. I denne underliggende fortellingen er C en selvopptatt person, som bare styres av egne behov, impulser og følelser. Ds forsvarere forsøker også å fremme en underliggende fortelling om at C er en egosentrisk og hensynsløs person som D ble håpløst forelsket i. C utnyttet Ds forelskelse på den måten at hun fikk penger, dop og husly, og lurte ham med på diverse ting – for eksempel våpenkjøp og våpenoverlevering – han aldri ville ha involvert seg i hvis det ikke var for henne. C lyver i tillegg om at D deltok på drapsplanlegging.

I den underliggende fortellingen som Cs egne forsvarere forsøker å fremme, er C den sårbare og naive kvinnen som ble brukt og manipulert av ekteparet som hadde makt over henne. Denne underliggende fortellingen handler om at C søkte tilflukt på Orderud gård for å være sammen med sin sønn i trygge omgivelser. Dette behovet gjorde henne til et lett bytte for den manipulerende halvsøsteren som hun var der på nåde hos. C skaffet våpen til halvsøsteren i den tro at de skulle brukes til selvforsvar og ante ingenting om gårdstvistene eller drapsplanlegging før hun plutselig ble vitne til denne på lille julaften.

I tillegg til forsvarernes underliggende fortelling, kommer altså den underliggende fortellingen til C selv. Den forstyrrer på mange måter forsvarernes forsøk på en mer entydig fremstilling, og presenterer C som *både* selvopptatt og sårbar, svak i noen situasjoner og sterk i andre, en mamma glad i barnet sitt, men også

forelska, en som er godtroende, men ikke dum, avhengig av narkotika, men likevel handlekraftig, både hjelpsom og håpløs, hjemmekjær og rastløs.

Tiltaltes tid i vitneboksen

C avhøres over fire dager – tilsammen i om lag 14 timer – i Eidsivating lagmannsrett. Hun avgir sin forklaring etter at avhøret av B er avsluttet, og i motsetning til både henne og de to mannlige tiltalte, ser hun ikke ut til å være forbeholden i sine forklaringer. Snarere tvert imot; C er svært snakkesalig og forteller villig om sin egen gjøren og laden – også når det dreier seg om ting som ikke i utgangspunktet stiller henne i et fordelaktig lys. Når hun inntar plassen i vitneboksen og får anledning til å fortelle om hendelsene tiltalen gjelder, får tilhørerne detaljerte og fargerike beskrivelser av ulike situasjoner, reaksjoner og personer. Hun bruker mange ord og forteller med innlevelse – også om hendelser og situasjoner som ikke virker relevante for saken. Analysen av hvordan C håndterer talesituasjonen i rettssalen fokuserer dermed også på hvordan hun formidler fortellinger til tilhørerne og tar føringen over den språklige utvekslingen i rettssalen. Cs språkbruk er tilsynelatende ikke påvirket av rettens reguleringer og de andre aktørenes språk. Dette innebærer samtidig at de juridiske strategiene – de underliggende fortellingene og de språklige manifestasjonene av disse – kommer litt i bakgrunnen. I tråd med Cs energiske fortellerstil står hun oppreist under hele eksaminasjonen.

Da C forklarte seg i lagmannsretten presenterte hun følgende fortelling om seg selv: C forteller at A og B våren 1998 spør henne om hun kan skaffe en torpedo. Hun tenker ikke over hvorfor hennes skikkelige søster har behov for den slags tjenester og spør heller ikke. Hun forhører seg rundt i miljøet, men går ikke videre med saken. På høsten 1998 var C mye på gården fordi hun pusset opp en traktor. Etter attentatene mot As søster, henvender A og B seg til C for å høre om hun kan skaffe våpen. De sier de er redde fordi merkelige ting foregikk på gården, kuer hadde dødd plutselig, de vil ha våpen til egen beskyttelse. C snakker med D om halvsøsterens forespørsel, han hevder å ha fått en lignende forespørsel og litt senere mottar D et beløp på 20 000 kroner fra A som skal dekke kjøpet av håndvåpnene. 22. desember 1998 reiser C til Molde for å kjøpe våpen. Hun har fått 12 000 kroner av D. Hun blir i Molde et knapt døgn og

reiser tilbake til Oslo på ettermiddagen 23. desember. På vei fra flyplassen snakker C med B i telefonen, som spør om hun kan hente D i Frognerveien. Det sier C nei til, da hun allerede er forsinket på grunn av en borttauet bil. Hun drar direkte fra flyplassen hjem til ekteparet på Orderud gård hvor sønnen hennes er og hvor det er planlagt juleselskap samme kveld. C ankommer før de andre gjestene og har pistolene med seg pakket inn i vatterte konvolutter. Ved ankomst får hun beskjed om at sønnen ikke kan bli på Orderud gård og feire jul sammen med henne, slik det var blitt avtalt med barnevernet. Når C får vite at julefeiringen ikke blir som hun hadde håpet, blir hun sur og gretten. Foranstaltningen krevde, ifølge C, utelukkende Bs velsignelse og C tolker det derfor slik at B har sagt nei.

C forteller B at hun har med våpnene de har bedt om og setter seg ned for å pakke inn julegaver. På et tidspunkt kommer B inn i rommet og tar en av pistolene ut av posen. B kikker på den, legger den deretter ned igjen. Når B senker vesken med våpnene, dulter den inn i bordet og et skudd går av. C forteller at B reagerer hysterisk og løper ut for å hente A som er i fjøset. De kommer begge tilbake og A kikker på våpenet, hvor han finner en rest av bly i hylsteret. Han finner også et skuddspor i det knuste litografiet på veggen. Deretter ber han C fjerne våpnene. Hun legger dem ut i bilen, men flytter dem senere opp til låven i forbindelse med at hun skal dit for å vise frem en traktor til broren sin. Hun forteller broren at våpnene er til en torpedo.

D ankommer selskapet under middagen. Det er ikke dekket på til ham, C vet ikke hvorfor, han var invitert. Etter at de andre gjestene er reist, ber ekteparet henne om å finne pistolene frem igjen. Det gjør hun og D viser ekteparet hvordan de skal brukes, mens hun selv går litt frem og tilbake uten å delta. Hun ser på et tidspunkt at de tre andre har tatt plasthansker på. D illustrerer hvordan det kan ha sittet en patron i pistolen utenfor magasinet og at det antagelig er den som er blitt fyrt av. D gir A og B det C karakteriserer som «våpentrening» og det planlegges etterfølgende hvordan drapene skal utføres. C forteller blant annet at de tre medtaltalte snakket om å bryte seg inn igjennom verandadøren, gå ned trappen og slå av alarmer, og hun gjør rede for hvordan B tegnet et kart over huset som illustrerer hvor en sikringsboks var plassert. B skal videre ha problematisert at hun har små sko og at fotavtrykk ville kunne avsløre dette. D skal da ha foreslått å bruke sokker utenpå skoene. C hevder at hun ikke selv inngikk aktivt i planleggingen. Hun har på et tidspunkt poengtert at «man ikke kan

drepe noen på grunn av en gårdstvist». Da skal de alle tre ha sagt at hun ikke forstår noe som helst. C blir forbanna på Ds reaksjon og ber ham dra til helvete. Han kommer ut til henne i gangen og holder henne i strupen mens han river i jakken hennes. Etter å ha tatt bilnøkkelen kjører D. C roper etter ham og truer med å ringe til politiet. Men det blir med trusselen. Hun tar med seg bikkja og går mot Sørumsand til fots. Etterhvert begynner det å regne og C tar på seg en ekstra genser hun har med i sekken. Da hun ikke får noen til å hente seg, begynner hun å gå tilbake til B og A. På veien kaster hun noen patroner hun hadde liggende i jakkelomma. Tilbake på gården slipper B henne inn, og hun går direkte opp på værelset for å sove. Når hun våkner dagen etter har B stilt et glass med valiumpilller og amfetaminkapsler inn til henne. Hun tar kapslene med amfetamin. Siden spiser hun middag med ekteparet og blir deretter kjørt inn til D.

I tiden fra julen 1998 til drapstidspunktet, pinsen 1999, har C mindre kontakt med ekteparet. Hun ser dem til et arrangement 2. juledag hvor ingen av hendelsene lille julaften nevnes. Dernest ser hun B en enkelt gang utenfor sin fars leilighet og har ellers kun sporadisk telefonkontakt med henne om noen databrikker ekteparet skulle få av D. C hevder å ha alibi for drapsnatten; hun har hjulpet en venn med å kjøre ut aviser mens de ringte til vitsetelefon. Når det gjelder den såkalte våpenoverleveringen av revolveren til D, forteller C at hun var hjemme hos ham den kvelden han dro opp til Orderud gård. Han skal ha spurt henne om hun ville kjøre ham oppover, når hun avviste det, tok han ifølge C motorsykkelen i stedet.

Viktige punkter for C i lagmannsretten

I lys av vurderingen fra herredsretten har tiltalte ikke hatt mye å tape da hun inntok vitneboksen i Eidsivating lagmannsrett. Den troverdighetsvurderingen av henne som fremgår av dommen fra Nes herredsrett kunne knapt bli verre. Likevel var ekteparet blitt dømt delvis på hennes forklaring. Avgjørende for tiltalte i lagmannsretten var å fremstå med mer troverdighet. Lykkes hun med dette, ville hele hennes forklaring bli mer overbevisende. Ekstra sentralt står hennes forklaring om drapsplanlegging på lille julaften; en hendelse de tre andre tiltalte benekter og som C hevder at hun kun overvar,

ikke selv deltok i. Dette siste punktet er avgjørende for henne å bli trodd på. Hun må få frem at hun ikke forstod hva som foregikk, eller alvoret i det.

ANALYSEN

DEL 1: SÆRLIGE TREKK I SPRÅKBRUKEN

«Helt sikkert» – fra usikkerhet til skråsikkerhet

I det følgende skal vi først drøfte hvordan Cs tendens til å bevege seg fra en uttrykt usikkerhet til en markant skråsikkerhet vitner om det flertydige og fleksible i hennes underliggende fortelling. Deretter skal vi diskuteres grammatikken til frasen «helt sikkert» i Cs bruk av den. Hva er den en respons på og hvilket arbeid gjør den? Første eksempel er hentet fra tiltaltes frie forklaring, hvor hun redegjør for tiden frem mot pinsen 1999.⁴⁹³

På morrakvisten så veit jeg ikke om det er B som har ringt meg eller om jeg ringer B, men jeg tror B har ringt til meg, og så ringer jeg henne opp igjen, og så sier hun det atte «Hvis du har lyst på noe hundemat, C, så må du gjerne komme opp og hente det for nå har jeg to sekker med bikkje-fôr stående her sånn, som jeg vant på hundeutstilling i går». Eller som hun hadde vunnet på hundeutstilling i helgen. Og hun brukte ikke den type mat til hunden sin, for hun brukte kvalitetsmat, og det var jo helt overlegent for meg, for jeg hadde jo ikke så mye penger, så jeg synes det var helt greit å få noe hundemat. Så vi dro opp der, jeg og [X] og en som heter [SR] en kammerat av [X] igjen som bodde på [adresse]. Vi drar opp dit, jeg tar med meg noen høytalere som står på – om de stod i garasjen eller på stabburet det, det veit jeg ikke, men jeg er sikker på at de stod på stabburet. Og jeg fikk hundematen med meg, [X] låner toalettet, og når [X] kommer tilbake fra toalettet, så sier B til meg atte «Ja, åssen går det med [lillesøster] og [lillesøsterens kjæreste] da? Har de ordna opp i forholdet sitt? Ja, jobber de noe spesielt da?» Og så sa jeg «Nei, altså det er jeg som

---

⁴⁹³ Jeg gjengir konsekvent Cs utsagn på en måte som ligger nær opptil hennes egen sosiolekt og uttrykksmåte.

kjører avisene for dem og de jobber ikke de, de går ut på byen hver dag og bruker penger». Vi pratet [trekker på skuldrene] bare egentlig ikke noen ting i det hele tatt. Det var bare sånn [lager et snakke-nebb med hånden] – om løst og fast «Har du det bra?», «Har [lillesøster] det bra?», «Hvordan er det å bo på Ekeberg?» Så drar vi. Vi drar ned til byen. [lillesøsters kjæreste] ringer meg på veien og spør «Hvor i det huleste vi er?» For han trenger bilen sin, han som ikke har førerkort. Så vi dro ned dit og leverte bilen fra oss. Og så ble jeg der. Utover – senere så – hva som skjer videre i den uka er jeg ikke helt sikker på. Men det blir til i hvert fall at jeg begynner å male gangen til mamma. I en annen farge. Og da tror jeg vi nærmer oss pinsen. – Den ... – torsdagen ... – tyvende ...? – er det det? – Torsdag tyvende? – i hvert fall: Fredag enogtyvende så står jeg i gangen på [adresse] i huset til mamma og maler gangen.⁴⁹⁴

Hele utdraget tar knappe to minutter å fremføre og det er gjengitt i hele sin lengde fordi det illustrerer noen av de karakteristiske trekkene ved tiltaltes språkbruk som blir gjenstand for drøftelse i analysen: detaljrikdommen, dramatiseringen, beskrivelsene, de vittige innslagene og ikke minst bevegelsen fra usikkerhet til skråsikkerhet. Et eksempel på det sistnevnte er når tiltalte først konstaterer «jeg vet ikke om de [høytalerne] stod på Stabburet eller i garasjen», for deretter å si «men jeg er sikker på at de stod i Stabburet». Hun hevder to tilsynelatende motstridende ting i samme omdreining. Setningen illustrerer hvordan fraværet av en meningsfull utvikling fra *å ikke vite* til *å være sikker på*, får ytringen til å fremstå svært tvetydig – kan vi «ikke vite», men likevel være «sikker på»?⁴⁹⁵ Når C involverer tilhørerne i at hun stiller seg selv et spørsmål, gir ytringen inntrykk av at tiltalte tenker høyt, som når man et øyeblikk er i tvil om hvor man har lagt brillene, og straks etter har svaret.⁴⁹⁶ Dette gjør antagelig at tilhørerne føler de kommer nær tankene hennes fordi ytringene virker ufiltrerte og umiddelbare. Dessuten er usikkerheten som først opptrer knyttet til en

---

⁴⁹⁴ Tiltalt C, bånd 1, tidskode: 3:28:25

⁴⁹⁵ Setninger med tilsynelatende motstridende innhold forekommer også i Cs selvbiografi *Fanget og Fri* hvor hun blant annet skriver om sin innstilling til politiavhørene: «Det jeg visste, ville jeg holde kjeft om, og for øvrig hadde jeg ingenting å skjule». Det er nærliggende å spørre seg hva forskjellen er på å holde kjeft om noe man vet, og å skjule noe? Haukeland, *Fanget og fri*, s.122

⁴⁹⁶ Noe lignende gjør seg også gjeldende mot slutten av utdraget hvor C først utviser usikkerhet med hensyn til hvilken dato hun begynte å male i gangen, for deretter – plutselig – med stor sikkerhet å fastslå en bestemt dato.

detalj som antagelig er uvesentlig. Dermed kan det å introdusere slike detaljer – som i seg selv ofte betraktes som et tegn på at en fortelling er pålitelig – også ha den virkning at hun får anledning til å fremvise sikkerhet uten stor risiko for å bli imøtegått, da ingen av de andre partene har interesse av å gå disse uvesentlige detaljene etter i sømmene.⁴⁹⁷

Et annet eksempel på Cs tendens til å veksle fra usikkerhet til skråsikkerhet ser vi når aktor vil vite om tiltalte er sikker på at sønnen befant seg på fjøset med fjøsstilleren da vådeskuddet gikk av i våningshuset, slik hun hevder:

Aktor: Ok. Vet du at han [sønnen] var sammen med fjøsstilleren? [betoner 'vet']

C: Nei, men han var jo der han og.

Aktor: Han var der. Hvem var det da?

C: [fjøsstillerens navn]

Aktor: Han –

C: Jeg kjenner'n ikke. Jeg har kun hilst på han et par ganger.

Aktor: Hvordan vet du at han var der da?

C: Han var alltid på jobb.

Aktor: Men vet du positivt at han var der den lille julaften?

C: Det kan jeg ikke huske helt sikkert, men jeg tror med ett hundre prosent sikkerhet at han var der, for det er han alltid. Uansett hvilken dag jeg kommer opp på gården så er [fjøsstilleren] der og jobber.⁴⁹⁸

Når aktor vil vite hvor sønnen var og om han var alene eller sammen med fjøsstilleren, er det etter alt å dømme for å konfrontere forklaringen til C med forklaringen til B på dette punktet, som vektlegger at sønnen ikke på noe tidspunkt var alene.⁴⁹⁹ En slik problemstilling kan umiddelbart virke irrelevant, men halvsøstrenes ulike relasjon til Cs sønn utgjør et sentralt moment i de ulike fremstillingene av dem;

---

⁴⁹⁷ Frode Helmich Pedersen drøfter forskning som peker på at detaljerte beskrivelser oppleves som mer sannferdige i artikkelen: «Fortellinger og Plausibilitet [...]». Pedersen, "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori," s. 50.

⁴⁹⁸ Tiltalt C, bånd 2, tidskode 40:00.

⁴⁹⁹ Bs forklaring om denne hendelsen er altså i strid med Cs: B forklarer at hun løp ut til A i fjøset, hvor Cs sønn også oppholdt seg, etter at vådeskuddet var gått av, og ble der med gutten mens A gikk alene inn i huset. Deretter kom A ut i fjøset for å hente B og gutten. Når de tre kom inn i huset var C vekk.

Bs forsvarere bruker Cs sønn for å fremme fortellingen om at B er en ansvarlig og omsorgsfull tante og at C er en upålitelig og selvopptatt mor, mens Cs forsvarere forsøker få frem den underliggende fortellingen om at det var Cs kjærlighet til sønnen som gjorde henne manipulerbar overfor B.⁵⁰⁰

Cs bevegelse fra usikkerhet til sikkerhet er en respons på aktors språkspill, som i den siterte sekvensen handler om å etterlyse en pålitelig viten hos tiltalte; han spør tre ganger om tiltalte *vet* at fjøsstalleren var der. Cs subjektive overbevisning overskygger imidlertid en usikkerhet som C ikke desto mindre anerkjenner. I den siterte sekvensen sier aktor indirekte at dersom C ikke har sett fjøsstalleren på gården, kan hun ikke vite at sønnen var sammen med ham. For å sannsynliggjøre sin egen forklaring trekker C en slutning fra hvordan det alltid pleier å være, til hvordan det var 23. desember 1998. Når tiltalte uttrykker at hun er *sikker* på at høytalene stod på Stabburet og ett hundre prosent sikker på at fjøsstalleren var i fjøset, har det samtidig den virkningen at konstateringene og sikkerheten i seg selv blir mer framtrepende enn selve forholdene som omtales. Heller ikke i dette tilfellet er forholdene det knyttes usikkerhet til avgjørende for saken, men det *er* avgjørende for C at retten tror henne. Og det er grunn til å tro at retten lettere lar seg overbevise dersom hun fremstår sikker. Innen vitnepsykologien finnes det forskning som viser at folk flest «antar at det er bedre å stole på en person som er sikker i sin sak, enn en person som mangler tiltro til sin egen hukommelse».⁵⁰¹ Cs vektlegging av sin egen subjektive sikkerhet kan dermed i praksis ha fungert til hennes fordel, selv om subjektiv sikkerhet på egen hukommelse ikke er en god indikator på objektiv pålitelighet.⁵⁰²

---

⁵⁰⁰ Dette handler blant annet om at C trengte hjelp til å ta seg av sønnen. I samråd med Barnevernet var han plassert hos Cs far, som bodde ikke langt fra Orderud gård. Sønnen tilbrakte derfor en del tid hos ekteparet A og B.

⁵⁰¹ Svein Magnussen formulerer det på følgende vis: «[...] den klart sterkeste faktoren i bedømmelsen av et vitnes troverdighet er vitnes personlige uttrykk for visshet om egne observasjoner». Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*, s. 89. Jon Høyland hevder noe lignende: «En adferd som i manges bevissthet øker troverdigheten, er forsterkningen av et utsagn. Et vitne bekrefter at han er (helt) sikker [...] Forsterkningen kan gjøre at dommeren føler seg tryggere på at utsagnet er sant». Høyland, "Hva styrer dommerens valg? Irrelevante og ubevisste faktorerets betydning for domstolenes avgjørelser.", s.29.

⁵⁰² Magnussen peker på at vissheten om en erindring ikke er forbundet med sikkerhet. Det er ikke noe i veien for at falske vitneutsagn kan fremføres bestemt uten at vitne vil lyve, men bare er overbevist om at det han eller hun sier er sant. Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*, s.33.

Et annet eksempel på at C uttrykker sikkerhet og usikkerhet på samme tid, ser vi når aktor vil vite mer om en pose med avklipte strømpebukseben som ble funnet i tiltaltes bag:⁵⁰³

C: Jeg vet ikke hvor den posen kommer fra, og jeg har ikke puttet den opp i mine ting. [betoner 'ikke']. Og hvis jeg hadde gjort det, så må jeg ha ryddet det sammen fra et eller annet sted.

Aktor: Men liksom, jeg må gjøre meg tanker – og hva er det man – hvorfor samler man på sånt, da?

C: Jeg har ikke samla på det.

Aktor: Det lå i din bag.

C: Ja, det er helt sikkert det. [betoner 'helt']. Men jeg vet ikke hvor den kommer fra. Jeg har ikke peiling. Jeg ble like overraska som det dere gjorde, selv om dere visste det jo lenge før meg, men jeg ble hvert fall overraska når den lå i min bag. [betoner 'min']⁵⁰⁴

Aktors bruk av ordet «samler» antyder her at det lå en klar hensikt bak det faktum at posen med strømpebukseben ble oppbevart i Cs veske. Når tiltalte korrigerer denne antagelsen, stadfester aktor et faktum som liksom i seg selv skal kunne forklare den hensikten han vurderer at må ha ligget bak. Aktors språkspill har her til hensikt å peke på bevis som kan fremme den underliggende fortellingen om at C er mer konkret involvert i drapene enn hun selv innrømmer. Tiltaltes respons er imidlertid uanfektet av aktors forsøk på å mistenkeliggjøre det omtalte forholdet, for hun både bekrefter kjensgjerningen aktor fremholder og hennes betoning understreker samtidig hvor rett aktor har.⁵⁰⁵ Men som det fremgår av hennes neste ytring er dette ikke ensbetydende med at tiltalte *vet* noe om posen. I motsetning til hvordan uttrykket i forrige eksempel opptrer som siste ledd i en argumentasjonsrekke, for å trekke en slutning fra at fjøsstelleren alltid er der til at han var der også den dagen, blir uttrykket her brukt som første ledd i det som ser ut til å være en omvendt slutning; bare fordi vi pleier å vite

---

⁵⁰³ Det fremgår av eksaminasjonen at aktor mener strømpebuksene skulle brukes som finlandshetter.

⁵⁰⁴ Tiltalt C, bånd 2, tidskode: 2:52:00

⁵⁰⁵ Aktors interesse for strømpebuksebenene i Cs bag er etter alt å dømme et forsøk på å knytte tiltalte nærmere selve planleggingen og utførelsen drapene, som C hevder hun ikke deltok i.

hvor det som ligger i baggene våre kommer fra, er det ikke ensbetydende med at det forholder seg slik i dette tilfellet.⁵⁰⁶ Grammatikken til uttrykket «helt sikkert» skal ikke her overskygge en antydning usikkerhet, men snarere bekrefte et forhold som er på det rene (at strømpebuksebenene lå i baggen), men som ikke betyr noe. Det forholdet aktor tar opp, fastslår tiltalte som sikkert, nettopp for å punktere ethvert forsøk på å mistenkeliggjøre dette forholdet. Det blir tydelig via tiltaltes betoning at uttrykket «helt sikkert» skal hevde sikkerheten i seg selv, fremfor bare vissheten om det forholdet som omtales. Uttrykket er en språklig manifestasjon ikke av et bestemt moment i en underliggende fortelling, men av at hennes underliggende fortelling i seg selv er sikker.

«Det er helt riktig» – eller å si det som det er og være som man er?

Cs bruk av frasen «det er helt riktig» er en variant av den allerede tematiserte sikkerheten hennes. Her skal vi drøfte frasens grammatikk ved å se nærmere på hvilket arbeide den gjør i den spesifikke konteksten den opptrer; hva er den en respons på og hvordan påvirker frasen den språklige utvekslingen i rettssalen? I følgende eksempel blir C eksaminert av forsvareren til B, advokat Ysen, som legger ut med å spørre om Cs forhold til sin farmor:

Ysen: Hva slags forhold hadde du til henne?

C: Hun elsket jeg over alt på denne jord.

Ysen: Så du hadde et godt og nært forhold til henne?

C: Det har jeg alltid hatt.

Ysen: Hvordan vil du beskrive henne som person?

C: En sta dame. Flink. En kjempedame, egentlig. Kjempegod personlighet.

Ysen: Løgnaktig, var hun det?

C: Nei, det var hun ikke.

Ysen: Hva slags forhold hadde hun til politiet?

---

⁵⁰⁶ Induktive argumenter er basert på sannsynlighet. I *Politisk Filosofi og argumentasjonsteori for Jurister* skriver Bjarke Viskum at man «slutter per analogi fra tidligere handlinger til fremtidige handlinger». Bjarke Viskum, *Politisk Filosofi og Argumentasjonsteori for Jurister*, 1. udgave ed. (Hans Reitzel Forlag, 2018), s.32.

C: Hun har vel aldri hatt noe forhold til politiet, men hun ble tatt inn til avhør om noen sokker som var blitt vist frem for henne.

Ysen: Hadde hun respekt for politiet?

C: Ja, det vil jeg da tro.

Ysen: Tror du hun ville lyve for politiet?

C: Nei, det tror jeg ikke hun ville.

[...]

Ysen: Betyr det at du ikke er sikker på om farmor har strikket denne?

C: Hvis farmor sier at hun ikke har strikket den, så har hun ikke gjort det.

[...]

Ysen: Kjenner du ikke igjen den sokken i det hele tatt?

C: Nei, jeg har aldri sett den sokken før.

Ysen: Så når du sier at farmor har strikket den så er det bare –

C [avbryter]: «Farmor kan ha strikket den» har jeg slengt ut av meg, ja.

Ysen: Uten at du kjenner den igjen i det hele tatt?

C: Det er helt riktig [betoner 'helt']

Ysen: Og farmor har benektet det.

C: Det er helt riktig. [konstaterende] ⁵⁰⁷

Vi ser her hvordan advokat Ysen begynner med å be C karakterisere både farmoren og tiltaltes forhold til henne. Hensikten med språkspillet er å få farmoren etablert som en troverdig person, for deretter å sammenholde hennes uttalelser om sokken med Cs uttalelser om samme. Ysen går altså en omvei via farmorens kredibilitet for å mane frem poenget om at Cs forklaringer ikke kan tillegges vekt. Men advokatens bestrebelse fremstår unødvendige, for C medgir gjerne at hun sverger større troskap til farmorens påstander enn til sine egne. Tiltaltes umiddelbare konstatering av at hun har tiltro til det hennes farmor sier, får advokatens indirekte spørsmålsstilling til å virke malplassert.⁵⁰⁸

Det overordnede temaet for utspørringen er her Cs troverdighet. Ysen viser til Cs tidligere forklaringer for deretter å fastslå at de er uriktige og vil således fremme en

---

⁵⁰⁷ Tiltalt C, bånd 3, tidskode: 4:01:30

⁵⁰⁸ Samtidig har denne konstateringen karakter av en kjærlighetserklæring til farmoren. Tilhørerne får inntrykk av at kjærligheten til farmoren er viktigere enn alt annet, selv straffesaken.

underliggende fortelling som forutsetter at C ikke er troverdig.⁵⁰⁹ Uttrykket «det er helt riktig» opptrer i begge tilfeller som en bekreftende respons på advokatens spørsmål, selv om disse søker å undergrave tiltaltes troverdighet: Språkspillet legger opp til at C ikke kan besvare spørsmålene bekreftende uten å svekke sin egen troverdighet. Men C sier «det er helt riktig» i en anerkjennende og bestemt tone som nesten forrykker den etablerte rollefordelingen i rettssalen hvor de juridiske aktørene som regel har størst autoritet. C betoner ordet «helt», slik at ytringen understreker hvor rett advokaten har i både å påpeke og å undre seg over det tiltalte har sagt. Tiltaltes tilforlatelige og fyndige bekreftelse av advokatens spørsmål kan medvirke til at hun kommer styrket ut av utvekslingen.

Frasens grammatikk har likhetstrekk med den før omtalte grammatikken til «helt sikkert». «Det er helt riktig» får her i tillegg en tilnærmet komisk karakter, når den blir brukt for å sementere det uriktige i Cs egen uttalelse. Tiltaltes bekreftende respons på kritiske spørsmål angående hennes egen avvikende og avsporende opptreden er som vi skal se karakteristisk. I dette tilfellet gjelder det hennes egen løsslupne omgang med ordene («[...] har jeg *slengt* ut av meg»). Dette tydeliggjør forskjellen på det som for henne er en naturlig omgang med språket (hun slenger ordene ut her og der uten å tenke særlig mye over det) og advokatens vaksomhet for og tolkning av ord som er ytret i forbindelse med saken. Cs bruk av frasen ser ut til å underminere advokatens problematisering av det hun tidligere har sagt og hennes sikre konstatering bagatelliserer forholdene hun konfronteres med. Ytringen kan da ikke være så graverende eller betydningsfull når C ublu bekrefter den, kan man da kanskje tenke. Det er som om C her, på komisk og avvæpnende vis, gir advokaten en innføring i sin egen livsform og hvordan man snakker der – en måte å snakke, tenke og være på som er ulik rettssalens verden. Tar vi ikke livsformen med i betraktningen kan man bli i tvil om C her spiller retten et puss og har det morsomt på dens bekostning. Frasen fremstår som en språklig manifestasjon av Cs underliggende fortelling om at hun er annerledes; hun *både* slenger ord ut av seg i tide og utide og er samtidig sikker i

---

⁵⁰⁹ C hevder at det under drapsplanleggingen ble snakket om å bruke sokker utenpå skoene til B (for å skjule spor). Sokken kan dermed ifølge denne forklaringen knyttes til B. I lys av dette er Ysens hensikt også å underbygge et moment i den underliggende fortellingen om at C er en som lyver og dikter opp historier. Ysen forsøker å transportere mistanke vekk fra B og over på C.

sin sak, også på det uvesentlige i det hun har sagt. Kommentaren til C har gjort sokken til en omdiskutert bevisgjensstand, men nå bagatelliserer hun selv betydningen av både sokken og hennes ytring om den.⁵¹⁰

Vi har her sett hvordan en frase som «det er helt riktig» hjelper tiltalte med å fremstå avslappet og sikker omkring forholdene som problematiseres og derfor klarer å underminere betydningen av dem. Dette kan gjøre det vanskelig å vektlegge konkrete punkter i hennes forklaring. Frasens grammatikk i Cs bruk av den understreker tvetydigheten i hennes underliggende fortelling, på den måten at sikkerhet rundt et bestemt forhold ikke formidler noe entydig om det, men er en nyttig språklig manifestasjon i seg selv. Hennes tilforlatelige innstilling til emnene som tas opp i rettssalen amputerer advokatenes forsøk på å problematisere dem og inntrykket som etterlates er at de gjør mye ut av ingenting. Grammatikken til tiltaltes «det er helt riktig» ser ut til å være beslektet med et uttrykk som «og hva så?». Cs respons spenner ben på de juridiske aktørenes språkspill og den språklige utvekslingen får mer preg av den typen uforutsigbarhet vi forbinder med samtalens frie form.

Perspektivforskyvning: Om å snakke «rett fra levra»

Finnes det andre innfallsvinkler til en bedre forståelse av Cs språkbruk og fremtreden i den særlige talesituasjonen hun befinner seg i? Skal vi tro tiltalte selv er en uhøytidelig og litt løssluppen omgang med språket et av hennes sentrale karaktertrekk. I selvbiografien kan vi lese at hennes ordknapphet i herredsretten handlet om en nervøsitet som gjorde henne paralysert, ute av stand til å være seg selv. Egentlig er hun en som «snakker best rett fra levra».⁵¹¹ Rettssalen og nervøsiteten forhindret henne i å være den «naturlige» C: Hun verken snakket sitt sedvanlige språk eller hadde sin sedvanlige fremtoning.⁵¹² Her kan vi altså lese om hvordan rettssalen som kontekst påvirket Cs språk og fremtreden. Men i lagmannsretten klarer hun, skriver hun,

---

⁵¹⁰ I tillegg kommer at Ysen gjengir Cs utsagn som «farmor har strikket...», hvorimot C hevder å ha sagt «farmor kan ha strikket...». Her gjør det lille modale hjelpeverbet «kan» en vesentlig forskjell.

⁵¹¹ Haukeland, *Fanget og fri*, s.213.

⁵¹² *Ibid.*, s.17 og 226.

endelig å være sitt autentiske «jeg» foran dommerne – etter en hel del øving med sine advokater foran et videokamera.⁵¹³ Trening trengs for å fremstå spontan.⁵¹⁴

I sekvensene fra selvbiografien, som er skrevet etter lagmannsrettens avgjørelse, kommenterer C sin egen livlige fortellerstil. Den skal jeg komme tilbake til. Hennes bruk av de omtalte frasene gir nettopp tilhørerne et inntrykk av å møte et autentisk «jeg» – en «naturlig» C – for på finurlig vis lykkes hun i å forrykke den språklige utvekslingen i rettssalen. Hennes respons på de juridiske aktørenes språkspill underminerer ofte meningen med dem, i den forstand at den fratar det omtalte temaet den betydningen de juridiske aktørene forsøker å tillegge det. Men denne «naturligheten» kan være en forsvarsmekanisme utviklet i møtet med rettssalen som kontekst. Psykoanalytikeren Kenneth Fosse Jørgensen hevder i en artikkel at: «[...] det å ta kontroll i form av å være «doer» [kan] være et middel til å unngå vanskelige følelser knyttet til posisjonen «done to».⁵¹⁵ Som tiltalt i retten er man i regelen hensatt til en «done to»-posisjon; du skal svare på tiltale, gjerne i form av ubehagelige og intimiderende spørsmål. Du opplever i regelen å bli karakterisert på negative måter du antagelig ikke kjenner deg igjen i. I tillegg har du alles blick på deg, du kan ikke gjemme deg bort. Men ved å ta kontroll over den språklige utvekslingen, får C innflytelse over hvor publikum retter sin oppmerksomhet. Med Fosse Jørgensens ord: «[...] look *here*, not *there*; notice *this*, not *that*; feel *this*, but not *that*; say *this*, but not *that*».⁵¹⁶ C inviterer tilhørerne til å rette blikket mot henne; mot hennes beretning, hennes lettbente og tilnærmet forførende måte å fortelle på. Hun tar kontroll og leder oppmerksomheten bort fra alt det ubehagelige saken egentlig dreier seg om. C utfordrer den konvensjonelle rollefordelingen i rettssalen der den språklige utvekslingen vanligvis er preget av perspektivene de juridiske aktørene anlegger på de omtalte forhold. Med C i vitneboksen er det hennes perspektiv som dominerer.

---

⁵¹³ C skriver om dette i sin selvbiografi. Ibid., s.224-26.

⁵¹⁴ Dette kan være det John Hilton kaller 'Calculated Spontaneity' som Ervin Goffman beskriver på følgende måte: «To give a radio talk that will sound genuinely informal, spontaneous, and relaxed, the speaker may have to design his script with painstaking care, testing one phrase after another, in order to follow the content, language, rhythm, and place of everyday talk». Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.42.

⁵¹⁵ Kenneth Fosse Jørgensen, "Karakteren – selvets relasjonelt tilgjengelige og erfaringsnære utside," *Tidsskrift for norsk psykologforening* 55, no. 6 (2018): s.473.

⁵¹⁶ Ibid.

«Selvfølgelig» og nøytralisering

Cs bruk av ordet *selvfølgelig* har en grammatikk som er nært beslektet både med den omtalte skråsikkerheten og frasen «det er helt riktig». Likevel har *selvfølgelig* som regel en annen funksjon i de sammenhengene ordet opptrer i. I det følgende vil jeg diskutere grammatikken til ordet *selvfølgelig* og hvilken funksjon det har i Cs språkbruk, samt hvordan ordet er med på å gi uttrykk for en bestemt livsform. Det første eksempelet er hentet fra aktors eksaminasjon av tiltalte. Han vil ha C til å utdype situasjonen der ekteparet ber om våpen:

Aktor: Du synes ikke det var rart at den her søstera di som du vel beskriver som relativt ordentlig, hadde lyst på våpen ?

C: Jeg tenkte faktisk ikke over det da. Jeg har tenkt over det nå i ettertid og jeg synes det er veldig merkelig. [betoner 'veldig']

Aktor: Nettopp. Følte de – ga de uttrykk for at de følte seg konkret truet på noen måte?

C: Nei, det var opp mot disse attentatene og det forstod jeg selvfølgelig.

Aktor: Nettopp. ⁵¹⁷

Til å begynne med kan vi notere oss at temaet for utspørringen er et hvor aktors og tiltaltes underliggende fortellinger er samstemte. Derfor går ikke aktors språkspill ut på å imøtegå tiltaltes forklaring om våpenforespørselen, men har snarere til hensikt å få henne til å utdype hva hun opplevde som motivet bak forespørselen. Tiltalte responderer da også med å bekrefte og gi tilleggsopplysninger om forholdet som tas opp, og aktor er åpenbart fornøyd med Cs svar; «nettopp» poengterer han.

Cs bruk av ordet *selvfølgelig* opptrer her i forbindelse med at C beskriver hvordan hun responderte på ekteparets våpenforespørsel. Ordet gir i denne sammenheng et inntrykk av at hennes tanker og reaksjon var naturlige, selv om det dreier seg om en nokså ualminnelig forespørsel. Indirekte spør aktor om det at B spurte om våpen – hun som er så ordentlig – ikke var en hendelse som utmerket seg, avvek fra hennes sedvanlige adferd? Men C forklarer dette med å betone forskjellen på *da* og *nå*. At tiltalte ikke tenkte videre over forespørselen da den kom, kan muligens

---

⁵¹⁷ Tiltalt C bånd 2, tidskode: 04:10

forklares ut fra hennes livssituasjon på daværende tidspunkt; hun var rusmisbruker, involvert i kriminalitet og levde et liv langt fra det såkalte A4. Det halvsøsteren spurte om var dagligdags for C; våpenanskaffelse er «[...] en ganske kurant og udramatisk affære» i det kriminelle miljøet, fastslår hun i boken sin.⁵¹⁸ Tiltalte sier hun *selvfølgelig* forstod at attentatene gjorde at ekteparet ville ha våpen. Ordet tjener to formål i denne forbindelse; det skal bekrefte ekteparets behov for å ville ha våpen (de er redde på grunn av attentatforsøket mot As søster), og skal forklare hvorfor hun påtar seg oppgaven. I det følgende blir det tydelig hvordan ordet «selvfølgelig» også kan knyttes til Cs livsform.

Første eksempel er hentet fra Cs frie forklaring hvor hun blant annet hevder at B ville kjøpe amfetamin av henne for å slanke seg. Når C skal gjøre rede for sin egen reaksjon på denne forespørselen, sier hun: «...det ordna jeg *selvfølgelig* for B!». I likhet med forrige eksempel opptrer uttrykket her i en beskrivelse av hennes egen reaksjon på en forespørsel hun har fått, i begge tilfeller fra sin søster. At C tar det som en selvfølge at hennes skikkelige søster vil ha både dop og våpen, kan enten fortelle noe om at tiltalte er så innforlivet i sin egen sosiale virkelighet at hun ikke stusser over at slike forespørsler om narkotika og skytevåpen er avvikende adferd fra halvsøsterens ellers ganske alminnelige livsførsel, *eller* at tiltalte kanskje er innforstått med at B ikke er så skikkelig og alminnelig som hun i retten utgir seg for å være.⁵¹⁹ Et annet og annerledes eksempel er i likhet med det forrige hentet fra Cs frie forklaring, og omhandler situasjonen når hun våkner opp hjemme hos ekteparet på julaften ettermiddag:

Når jeg våkner, står det et ganske stort pilleglass ved siden av sengen, på nattbordet, med en, tjaa ... tjue valium og en del kapsler med amfetamin. – Og det første jeg *selvfølgelig* gjorde da, når jeg våkna, det var jo å gå på badet og helle ut alle disse med amfetamin og ta den amfetaminen.⁵²⁰

Her er tiltaltes bruk av ordet «selvfølgelig» med på å normalisere det vi tenker på som sterkt avvikende adferd («selvfølgelig» var det første hun gjorde når hun våknet om

---

⁵¹⁸ Haukeland, *Fanget og fri*, s. 119.

⁵¹⁹ Noe som i så fall ville være temmelig interessant!

⁵²⁰ Tiltalt C, bånd 1, tidskode: 3:06:05

morgenen å ta amfetamin). Igjen er ordets funksjon å fremstille som hverdagslig det som for andre fremstår som uvanlig. Til forskjell fra de to foregående eksemplene, hvor ordets grammatikk underbygger hennes reaksjon på en henvendelse fra annen part, er det her den aktive handlingen å ta amfetaminen som beskrives som en selvfølge. Men denne handlingen er også en reaksjon på søsterens handling (B satt pilleglasset inn til henne) og ordet «selvfølgelig» om hele situasjonen rammer indirekte også B. Dersom Cs reaksjon på pilleglasset er helt opplagt (hun tar pillene), retter det mistanke mot den som har gjort dette tilgjengelig for henne.⁵²¹ Ved å omtale sin egen handling som selvfølgelig får C altså innbakt en indirekte kritikk mot B og antydning av det uetiske i halvsøsterens fremferd.⁵²² Tiltaltes språklige manifestasjon av den underliggende fortellingen om hvem og hvordan hun er og hennes bruk av adjektivet «selvfølgelig», får dermed rettet kritisk søkelys mot den underliggende fortellingen om hvem og hvordan B er, uten at det virker tilsiktet eller kalkulert. Det blir likevel tydelig via mistenkeliggjøringen av B at de tiltaltes underliggende fortellinger om hvem de er, ikke bare konkurrerer med aktoratets, men med de andre tiltaltes.

Med sin språkbruk ser det ut til at C lykkes i å nøytralisere sine handlinger i den forstand at intet av det hun har gjort kan regnes som avvikende adferd ut fra hennes eget ståsted. Dermed blir det også mindre tydelig hvilke av hennes handlinger som har relevans for drapene på Orderud gård og i hvilken grad de tyder på at hun selv (med vitende og vilje) var involvert i disse drapene. Grammatikken til ordet «selvfølgelig» skal alminneliggjøre hennes avvikende adferd. Et annet eksempel på Cs bruk av ordet «selvfølgelig» ser vi når Bs forsvarer, Frode Sulland, spør om hvordan hun forholdt seg til sønnen på lille julaften.

Sulland: Prøvde du å få noe kontakt med han da du kom?

---

⁵²¹ Halvsøsteren beskriver den samme hendelse på en annen måte: B hevder at hun satte inn et glass med blå valium og paralgin forte for at C «skulle roe seg ned så det ikke ble noe scener».

⁵²² Dersom det er en selvfølge hvordan C reagerer på pilleglasset, er det en suspekt handling av storesøster å stille det inn til henne. I Cs selvbiografi mer enn antydning dette: «Var de [pillene] plassert der i håp om at en narkoman tar det som blir bydd? Hvis jeg hadde forsynt meg, ville minnet om juleselskapets detaljer blitt sløret og uklart, og det var kanskje meningen?». Haukeland, *Fanget og fri*, s.221.

C: Nei. Han kommer av seg sjøl. Han gjør alltid det. Han kom bort til meg.

Selvfølgelig gjorde han det.

Sulland: Når du kom?

C: Nei, ikke når jeg kom.

Sulland: Når da?

C: Etter at han hadde vært på låven og sett nissen.

Sulland: Var du opptatt av å være sammen med [sønnen] denne dagen?

C: Selvfølgelig var det derfor jeg kom dit. Det var jo det. Men jeg gikk ikke inn til han først og fremst, jeg gjorde ikke det.⁵²³

I denne sekvensen er Cs underliggende fortelling i motstrid med advokatens. Når Sulland vil ha tiltalte til å fortelle om hvordan hun forholdt seg til sønnen på lille julaften, er det et språkspill som har til hensikt å fremme den underliggende fortellingen om at C er en uansvarlig og dårlig mor som først og fremst var opptatt av seg selv. Tiltaltes respons underminerer imidlertid advokatens insinuasjon ved å understreke at både hun og sønnen agerte som man kan forvente av mor og sønn. Ordet «selvfølgelig» brukes her av C nettopp for å bekrefte normer angående relasjonen mellom mor og barn; det er en selvfølge at et barn henvender seg til sin mor og selvfølgelig kommer en mor for å se sitt barn. Også her ser vi hvordan C utviser kjennskap til normene, for deretter å utfordre dem; «men jeg gikk ikke inn til han først og fremst, jeg gjorde ikke det». Ordets grammatikk illustrerer her hvordan tiltalte forsøker å etablere sin egen troverdighet på tross av å være en som avviker fra normen. Det er en språklig manifestasjon av hennes underliggende både/og-fortelling som skal betone at handlinger og reaksjoner kan betraktes som både avvikende og normale på samme tid, avhengig av hvem som ser. Ordet «selvfølgelig» får i Cs bruk en særlig grammatikk fordi det viser at hun både anerkjenner og avviser normene. Det er som om hun gjentagende proklamerer: «Selvfølgelig» anerkjenner jeg forestillingene om hvordan en mor burde være, men «selvfølgelig» er jeg annerledes!

---

⁵²³Tiltalt C, bånd 3, tidskode: 3:28:00

Perspektivforskjvning: Anerkjennelse og avvising

Hva er Cs språkbruk en respons på? Grammatikken til ordet «selvfølgelig» er som vi har sett medvirkende til å normalisere avvikende adferd. Språkbruken kan således være en respons på det normative premisset innbakt i advokat Sullands spørsmål: «Prøvde du å få noe kontakt med han da du kom?» og «Var du opptatt av å være sammen med [sønnen] denne dagen?». Hvilken mor ville svare utelukkende nei på disse spørsmålene? Til grunn for slike spørsmål ligger en antagelse om at en god mor først og fremst vil være sammen med sitt barn og handler deretter.⁵²⁴ Ville en mann fått et tilsvarende spørsmål i en rettssal? Cs svar er underordnet. Sullands språkspill er så insinuerende at spørsmålene i seg selv manifesterer poenget advokaten vil ha frem.

Enhver kvinne er sårbar for samfunnets mange mer eller mindre uttalte forestillinger om «den gode mor». Det skal ikke mye til før en kvinne er feil, særlig når det gjelder morsrollen. Simone de Beauvoir hevder at kvinnens reaksjon på den underlegne stilling hun er blitt tildelt kan leses som *virile protester*: Kvinnen kan forsøke å overta det maskuline eller hun kan bekjempe sin overmann med «kvinnelige våpen».⁵²⁵ C viser sider som tradisjonelt betraktes som maskuline; hun er upolert, rett frem, bestemt, selvsikker og tar – med selvfølgelighet – stor plass. Samtidig setter hun i spill samfunnets fascinasjon for prototypen på den unge, vestlige, hvite, blonde, sensuelle, langhårede, blåøyde, barmfagre og smalmidjede kvinnen. Hennes utseende gir henne mulighet til å spille på stereotype kjønnsroller. Andre ganger fremstår hun

---

⁵²⁴ B og hennes forsvarere opererer med en underliggende fortelling om at C var en uansvarlig og egoistisk mor, som kun glimtvis var opptatt av sønnen – og da som en morsom artefakt. B hevder bl.a. at C en gang plasserte sønnen på Orderud gård og etterlot ham der i to uker. Når hun plutselig dukket opp igjen, skal hun ifølge B ha sagt: «Jeg hadde helt glemt hvor søt han er!».

⁵²⁵ Om hvordan kvinnens underlegne posisjon gjør henne splittet, skriver Beauvoir: «Når det gjelder kvinnen, tar hennes mindreverdighetskompleks form av en skamfull fornektelse av hennes kvinnelighet [...] mannens generelle forrang, utdannelsen, alt bekrefter hennes idé om den mannlige overlegenhet. [...] Hun reagerer med en «viril protest»; enten prøver hun å bli mandig, eller hun starter kampen mot mannen med kvinnelige våpen. Gjennom å bli mor kan hun gjenfinne en penisekvivalent i barnet. Men dette forutsetter at hun i utgangspunktet fullstendig godtar seg selv som kvinne, at hun altså tar ansvar for sin underlegenhet. Hun er mer grunnleggende splittet enn mannen».

Simone de Beauvoir, *Det annet kjønn*, Bokklubbens Kulturbibliotek (Norge: Bokklubben Dagens Bøker, 2000), s. 55.

som barnaktig uvitende og naiv; en kvinne som ikke har sett eller forstått hva som foregikk, men bare fulgt med andre eller handlet i villrede.

C benytter seg av både kvinnelige og mannlige midler i sin protest mot normen. Det som blir betraktet som avvikende adferd hos C ville antagelig ikke vært regnet som like avvikende om hun var mann. På den annen side ville Cs register vanskelig kunne tas i bruk av en mann. Både biologiske og kulturelle aspekter ved tiltaltes livsform kommer til uttrykk i hennes språkbruk. Hun er en kvinne, men inntar også en maskulin posisjon når hun bruker ordet «selvfølgelig» om sine – ofte svært utradisjonelle – handlinger. C anerkjenner og avviser normen: Ordet «selvfølgelig» både bekrefter og utfordrer forestillingene om kjønnene som hun setter i spill.

DEL 2: MESTRINGEN AV SPRÅKSPILLENE

Selvironi eller det å være avvæpnende i forkant

I det følgende skal vi drøfte hvordan Cs selvironiske språkbruk medvirker til å underminere poenget advokatene vil ha frem. De andre tiltaltes forsvarere problematiserer Cs mange uriktige forklaringer, og tiltalte innrømmer umiddelbart disse feilene som om de var det mest selvfølgelige i hele verden. Her er et eksempel hentet fra forsvarer til B, advokat Ysens avhør av C:

Advokat Ysen: Hvor mange politiforklaringer har du gitt totalt – og da tenker jeg på forklaringer hvor du har forklart deg?

C: Fra og med den 2. juni?

Advokat Ysen: Ja til 7. juli – husker du det?

C: 7-10 stykker ...? Jeg vet ikke..

Advokat Ysen: 10 politi-forklaringer har du gitt. Vet du hvor mange forskjellige versjoner eller forklaringer du har på hva du gjorde denne natten, – altså mellom fredag og lørdag [pinsen]? Vet du hvor mange forskjellige versjoner du har gitt i de ti politiforklaringene?

C: I alle fall ti da.

Advokat Ysen: Nei, det har du faktisk ikke. Syv forskjellige forklaringer har du gitt.⁵²⁶

Advokaten Ysens språkspill handler her om å påpeke inkonsistente forklaringer for å svekke Cs troverdighet. Indirekte ber advokaten C om å komme med en estimering av sin egen pålitelighet. Vi ser likevel at tiltalte velvillig imøtekommer temaet som er gjenstand for advokatens utspørring. Cs respons bekrefter advokatens forsøk på å fremme den underliggende fortellingen om at hun er utroverdig. Men nettopp denne innrømmelsen fra tiltaltes side kan motarbeide den underliggende fortellingen advokaten vil få frem, fordi det er vanskelig å mistenkeliggjøre en som tilsynelatende legger alle kortene på bordet. C underminerer betydningen av advokatens språkspill ved at hun ikke responderer slik språkspillet legger opp til.

Cs svar «I alle fall ti da» er sagt med så stor slagferdighet at rettssalen bryter ut i latter. Sekvensen viser hvordan tiltaltes respons har en avvæpnende virkning. Et slik språklig uttrykk for hvem hun er fremstår ikke bare ufiltrert og ærlig, men har også en komisk effekt. Tilhørernes latter vitner om at de for et øyeblikk har glemt at de står overfor en trippeldrapssak. C er så ærlig om å ha vært uærlig, at tilhørerne antagelig tar lett på uærligheten *da* og i stedet er takknemlige over ærligheten *nå*. Det at hun opptrer som om feilene ikke svekker hennes troverdighet, er i seg selv egnet til å styrke hennes troverdighet.⁵²⁷ Fremfor å fremstå som et graverende trekk ved hennes karakter, bruker C altså anledningen til å vise at hun har et selvironisk blick på seg selv. Det gjør det vanskelig for advokaten å få gjennomslag for sin underliggende fortelling. Men også advokaten blir dupert og humrer over Cs uventede respons. Den språklige utvekslingen får en letthet over seg så snart spillet overrumples.

Et annet og litt annerledes eksempel på at C evner å snakke på en måte som gir inntrykk av spontan ærlighet, ser vi når hun omtaler eget utsagn som «ærlige innrømmelser». Her spør aktor om krangelen mellom C og D på lille julaften:

---

⁵²⁶ Tiltalt C, bånd 3, tidskode: 4:04:45

⁵²⁷ Tiltalte er ærlig om å ha vært uærlig – en troverdig løgner.

Aktor: Vi har hørt om denne lille konflikten i gangen – kanskje den var stor også – mellom deg og D, og da har vel B fortalt at det datt ut noe patroner, kan du huske det?

C: Jeg kan huske at det datt ut patroner. Men jeg må ærlig innrømme at jeg har aldri gått med kuler i lomma i hele mitt liv, unntatt den ene kula som gikk i stykker på Orderud gård den kvelden.⁵²⁸

Når aktor ber C om å erindre denne spesifikke situasjonen, har språkspillet til hensikt å understøtte den underliggende fortellingen om at det var våpen og patroner på Orderud gård lille julaften. På dette punktet er aktor og C samstemte. Det omstridte spørsmålet er om patronene lå i Cs jakkelomme eller i hånden til D, slik C hevder. Tiltalte responderer med å bekrefte det forholdet aktor legger til grunn, men legger deretter til at hun aldri har gått med kuler i lomma. C må «ærlig innrømme» et forhold som støtter opp under hennes egen påstand om at kulene ikke kan ha ramlet ut av hennes jakkelomme.⁵²⁹ Nettopp fordi hun utnytter grammatikken til frasen «ærlig innrømme» men bruker den som ledd i en argumentasjonsrekke fremfor i en ordinær innrømmelse, fremstår den på finurlig vis som mer sannferdig; språklig original, på ett vis. Den underbygger den underliggende fortellingen om at hun er annerledes enn folk flest og støtter opp under det inntrykket av henne tilhørerne allerede har fått etablert via ulike trekk ved hennes språkbruk og fremtreden – og som hun er klar over på grunn av latteren i rettssalen og allmenn oppmerksomhet. Tilhørernes respons stimulerer antagelig C til å bli ytterligere slagferdig.

Men vi skal naturligvis være forsiktige med å la oss forføre av tiltaltes tilsynelatende åpenhet. At åpenhet ofte tolkes som tegn på sannferdighet, er et velkjent fenomen, men forskning viser at mange utbredte forestillinger om hva som er tegn på løgn og sannhet ikke har hold i virkeligheten.⁵³⁰ Folk flest – også dommere og lekfolk – vurderer fortsatt sannferdighet og troverdighet ut fra stereotype og uholdbare kriterier. Som vitnepsykologien forteller oss er det ikke slik at et fast blikk, en

---

⁵²⁸ Tiltalt C, bånd 2, tidskode: 18:15:00

⁵²⁹ C hevder selv at det er mer sannsynlig at D hadde patronene i hånden da han kom fra spisebordet (hvor våpentreningen foregikk) og bort til henne som på daværende tidspunkt stod i gangen. B hevder at patronene ramlet ut av Cs jakkelomme – en forklaring som antagelig skal knytte våpnene til C.

⁵³⁰ Slike vitnepsykologiske perspektiver skriver jeg om i kapittel tre med henvisning til Svein Magnussens bok *Vitnepsykologi 2.0*.

tilsynelatende umiddelbarhet og sikre kroppsbevegelser er uttrykk for at et menneske snakker sant, og omvendt er det heller ingen ting som tyder på at kroppslig uro, et unnvikende blikk, nølende stemme, nedsatt talehastighet og språklige feil er tegn på løgn.⁵³¹ Likevel ligger slike rådende forestillinger om hvordan og på hvilke måter kroppen kan bekrefte eller avsløre en løgn såpass dypt forankret i vår kultur at de påvirker våre vurderinger uavhengig av om forskning ikke understøtter dem. Denne type vurderinger er virksomme både i retten og i hverdagslivet.⁵³² Så det er kanskje ikke rart at C blir tillagt troverdighet?⁵³³ Hun snakker i et forrykende tempo, skyver til side enhver nøling og fremstår sikker i nikket og fast i blikket. Samtidig virker hun åpen, til stede og imøtekommende, hvilket også er trekk som vektlegges av retten – mer eller mindre bevisst.

Cs selvironi og hennes spontane, tilsynelatende bramfrie språk, samt hennes uhøytidelige reaksjon på advokatenes spørsmål medvirker ofte til å punktere advokatenes språkspill. Når hun bryter med den instrumentelle og formelle utvekslingen i rettssalen, føler tilhørerne antagelig at de blir kjent med henne som person og de blir kanskje også – om enn ubevisst – takknemlige over at hun underholder dem. Dersom tilhørerne ansøres av Cs fortellinger, er de kanskje mer tilbøyelige til å akseptere dem også? Det kan se ut som om C har lyktes i å skape et inntrykk av at hennes språkbruk og væremåte i retten harmonerer nesten perfekt med hvordan hun opptrer i det virkelige liv. Hennes tilsynelatende uregulerte fremferd i rettssalen gir tilhørerne inntrykk av at hun ikke forstiller seg, men mener det hun sier.

Løgner – eller hvordan unngå å svare på spørsmål

C virker åpen om egne feil, men det vil imidlertid ikke være riktig å hevde at tiltalte

---

⁵³¹ Magnussen, *Vitnepysykologi 2.0*, s.192.

⁵³² *Ibid.*, s. 193 og 98.

⁵³³ Etter Cs vitneprov hersket det bred enighet blant mediekommentatorene om at hun hadde gjort et godt inntrykk. Dette ser vi blant annet i overskrifter som: «En tiltalt med stigende troverdighet». Ulf Andenæs, "En tiltalt med stigende troverdighet," *Aftenposten*, 31. januar 2002. I *Aftenposten* figurerte også overskriften fokuserte de også på hvordan tiltalte stod på sitt: Inge D. Hanssen, "Haukeland vek ikke en tomme," *ibid.* I *Dagbladet* skriver Halvard C. Hanssen om at ingen kan målbinde tiltalte: Halvard C. Hanssen, "Tiltalte ingen kan målbinde," *Dagbladet*, 31. januar 2002. På NTB figurerer følgende overskrift: «[C] med 'Stand up-show' i Orderudretten». NTB, 30. januar 2002.

innrømmer å ha *løyet*. Hun nekter ofte iherdig for å ha *løyet*, men innrømmer det hun omtaler som benektelser, tilbakeholdelse og uriktige forklaringer. I det følgende skal vi drøfte hvordan C leder oppmerksomheten vekk fra det konkrete forholdet advokaten kaller løgn og over på hva som egentlig kan kalles en løgn. Under eksaminasjonen i rettssalen var det et tema at hennes skråsikkerhet ikke samsvarer med de mange feilene hun blir tatt i, og som hun ofte medgir – men uten dermed å forlate den skråsikre tonen. Dette setter spørsmålsteget ved i hvilken grad vi kan tillate oss å bruke ord på vår helt egen måte. Som for eksempel når advokat Cato Schiøtz ber C om å definere løgn:

Schiøtz: Kan vi være enige om at alt du sier når det gjelder frakt av våpen fra Molde, henting på låven, borttrydding av våpnene, og henting av våpnene tilbake til Orderud Gård etter at gjestene er gått, det er ufullstendig eller helt feil?

C: Noe av det er ufullstendig, men det er ikke helt feil.

Schiøtz: Hva er det som ikke er helt feil?

C: Det skjedde jo, men det er ufullstendig det som står i politiforklaringen.

Schiøtz: Og det er den jeg snakker om. Jeg snakker bare om politiforklaringen.

C: Ja, ufullstendig. Det kan vi være enige om.

Schiøtz: Ja, ufullstendig? Er den ikke direkte løgnaktig da? Unnskyld meg [sukker].

C: Jeg synes den er ufullstendig, jeg.

Schiøtz: Du synes den er ufullstendig.

C: Ja.

Schiøtz: Så når du sier at du hentet våpnene på låven og at noen tydeligvis hadde lagt dem der, så er det ufullstendig og ikke løgnaktig?

C: Jeg synes det er ufullstendig, ja.

Schiøtz: Du synes det er ufullstendig. Greit. Hva er det som er en løgn da? Hvordan vil du definere løgn?

C: Ehh, jeg tror ikke egentlig at jeg vil definere løgn, for det finnes mange løgner, det finnes hvite løgner, det finnes indirekte løgner, det finnes direkte løgner.

Schiøtz: Er ikke ... – Hvis jeg definerer løgn som en uriktighet fremsatt bevisst, med viten om at det er en uriktighet, vil ikke det være en løgn?

C: Ehh, såne kompliserte spørsmål det skjønner jeg ikke.

Schiøtz: Da kan jeg gjenta. Hvis jeg sier noe som er uriktig. Og jeg vet at det er uriktig. Ville det ikke være rimelig for deg å kalle det en løgn?

C: På en måte, men når man sier noe uriktig på grunn av at man er glad i noen eller at man har press på seg, så blir det ... – ja.

Schiøtz: Men hvem var det du distanserte deg fra?

C: Jeg beskyttet alle, jeg beskyttet meg selv også.

Schiøtz: Var det ikke primært deg selv du beskyttet?

C: Jo, man kan si det sånn. ⁵³⁴

Advokatens overordnede hensikt i den siterte sekvensen er å etablere Cs forklaringer som løgn, for slik å få frem den underliggende fortellingen om at hun er en utroverdig person. Språkspillet som handler om å påpeke inkonsistens i politiavhør får en spesiell dreining når Schiøtz beveger seg fra forsøk på å definere innholdet i et enkelt politiavhør – riktignok omhandlende et langt hendelsesforløp – til å definere løgn. Problemet ser ut til å oppstå når Schiøtz til å begynne med generaliserer alle hendelsene i denne forklaringen; alle de ulike handlingene skal ha det til felles at de er ufullstendige eller løgn. Dette innebærer at alle nyansene og forskjellene forsvinner. Men hva om forklaringen om fraktingen av våpnene fra Molde var tilnærmet sann, bortsett fra noen detaljer som gjorde den ufullstendig, mens forklaringen om våpnene på låven var stort sett løgn? Schiøtzs krav om generalitet – hans iver etter å plassere alt under én felles kategori – er det som skaper trøbbel for ham under eksaminasjonen av C, for hun insisterer nettopp på nyansene og forskjellene mellom beslektede handlinger i ulike kontekster. ⁵³⁵

Schiøtz forsøker seg med en rekke ulike språkspill som alle på ulike måter har til hensikt å få C til å si seg enig i hans definisjon av en løgn, som igjen vil bety at hun må innrømme å ha løyet. I eksempelet blir begrepsavklaring viktig fordi Schiøtz vil fastslå at tiltalte lyver, *det* er nettopp poenget han vil frem til – vi kan ikke stole på det

---

⁵³⁴ Tiltalt C, bånd 3, tidskode: 12:40

⁵³⁵ Også i vitnepsykologien skiller man mellom ulike typer løgn: direkte løgn, overdrivelser og subtile løgner. I det første tilfellet foreligger det en klar forfalskning av fakta; det som fortelles er noe helt annet enn det som rent faktisk skjedde. Overdrivelser eller underdrivelser forsterker eller svekker fortellingen på en måte som fortelleren vet at fordreier saken. Ved subtile løgner forteller man historien med den bevisste hensikt å unnlate å nevne sentral informasjon uten å uttrykke noe uriktig. Å unndra vitale opplysninger eller bruke vendinger som bevisst skal få tilhørerne til å få feil inntrykk av et hendelsesforløp regnes som subtile løgner. Magnussen, Vitnepsykologi 2.0, s.192.

C sier. Schiøtz er så oppsatt på å få C med på å definere forklaringene som løgn, at han ikke er nysgjerrig på hva C egentlig mener med det hun sier. Hadde han vært det ville han kunne ha spurt C konkret om *hva* hun synes er «ufullstendig» i forklaringen og hvorfor «ufullstendig» er den riktige beskrivelsen. I stedet ber han henne om å definere løgn generelt. For C har begrepet løgn åpenbart en annen betydning enn i Schiøtzs begrepsapparat, og advokaten kommer ingen vei. En meningsfull språklig utveksling krever en samstemthet om hva ordene betyr.⁵³⁶ C ser ut til å operere med en egen grammatikk for ord som «løgn» og «ufullstendigheter». Ordet «ufullstendig» blir tilsynelatende brukt av C utelukkende for å poengtere at hun ikke lyver, og hennes motvilje mot å definere løgn har åpenbare årsaker. Ikke desto mindre fremstår denne motviljen mot kategorisering samtidig som karakteristisk for C på et dypere nivå; hun, som menneske, lar seg heller ikke kategorisere. Under hele den lange utvekslingen mellom advokat Schiøtz og C blir emnet for diskusjonen etter hvert overskygget av hvordan den tar form og av tiltaltes skjødesløse standhaftighet når hun nekter å gå inn på advokatens forsøk på å definere begrepet løgn. Underveis blir Schiøtz både forbløffet, oppgitt og oppriktig frustrert. Cs respons er både påståelig, villet uvitende og reflektert på samme tid, men hun har utvilsomt sin oppfatning av saken og lar seg ikke forstyrre av språkspill som baserer seg på konvensjonell resonnering og argumentasjon. Den form for logisk resonnering som Schiøtz her benytter seg av, preller av på C. Retten risikerer å glemme underveis i dette spissfindig ordskiftet *hva* i Cs forklaring vi skal avgjøre om er løgn eller ei. Den språklige utvekslingen ser ut til å dreie seg om hvorvidt hun anerkjenner advokatens utsagn, ikke omvendt.

Perspektivforskyvning: En åpen bok? Om å unnslipe mistenksomheten

Både Ysen og Schiøtz initierer skeptiske språkspill som har til hensikt å slå fast at C lyver eller har gitt uriktige forklaringer. Men hvilken rolle får en slik skeptisisme når C

---

⁵³⁶ De fleste av oss lyver i varierende grad og er villige til å forsvare en løgn i visse situasjoner, men det krever at det er en enighet om hva vi kan kalle en løgn. Magnussen viser til forskjellig forskning som antyder at vi alle forholdsvis uproblematisk lyver i hverdagen, men at dette selvsagt er noe annet enn løgn i retten: «løgn og bedrag er en integrert del av vårt sosiale liv og bare unntaksvis et sosialt problem. Men i retten er al løgn et problem.» *ibid.*, s.194.

åpent erkjenner at hun har gitt etterforskerne inkonsistente forklaringer og ufullstendige opplysninger? Språkspillet som handler om å påpeke inkonsistens i tiltaltes forklaringer, anvendes hyppig av de juridiske aktørene, og gir i regelen en forventning om at tiltalte skal benekte at en inkonsistens foreligger eller oppklare at det som så ut til å være en inkonsekvens ikke egentlig er det. Advokatene vil med andre ord ha tiltalte et bestemt sted og få henne til, på ulike måter, å bekrefte deres vurderinger. C gir imidlertid advokat Ysen mer enn bare en bekreftelse og det påvirker hele språkspillet. Hennes respons er del av et mer umiddelbart og ukalkulert språkspill som bestyrker det advokaten bare antydte og som samtidig ufarliggjør det.

I eksempelet fra Ysens eksaminasjon blottlegger C det andre kanskje ville ha forsøkt å skjule eller underslå. Som kjent er menneskets ytre uttrykk og oppførsel for skeptikeren noe som forleder og fordreier det indre, og holder *det egentlige* skjult.⁵³⁷ Når C legger åpent frem det advokat Ysen antagelig forventet at hun skamfullt ville forsøke å bortforklare, får hun den skeptiske interessen for det som eventuelt holdes skjult til å fremstå fåfengt og fruktesløs. Hvilke indre og skjulte hensikter skulle C ha for å erkjenne åpent at hun har gitt mange ulike forklaringer? C foregir ikke å presentere et feilfritt bilde. Tilhørerne blir dermed fritatt for rollen som mistenksom hermeneutiker: Her er det ingen grunn til å være på vakt overfor feil eller forledende overflate – at forklaringene går i både øst og vest legger C ikke skjul på selv – og tilhørerne avfinner seg antagelig med at forklaringene verken er vanntette eller korrekte og forventer kanskje heller ikke at hun skal leve opp til de strenge kravene om sammenheng.

Femme fatalen og Tøffelen?

Det følgende er en diskusjon av hvordan Ds forsvarer, advokat Kjensli, forsøker å fremme den underliggende fortellingen om at C er en løgner, for samtidig å få frem den underliggende fortellingen om at D er en tøffelheld som er blindt forelsket i C. Hvordan henger disse underliggende fortellingene sammen? Det siterte utdraget er

---

⁵³⁷ Toril Moi beskriver skeptikerens tenkemåte på følgende vis: «The skeptic rightly argues that expressions and behaviour may be deceitful. How, he asks, can we get beyond such outer displays to what we actually want to know, namely the feeling, thought, sensation?». Moi, *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell*, s.205-06.

hentet fra Kjenslis eksaminasjon av C, hvor hans utspørring handler om tiden mellom jul og nyttår 1998 hvor C har reist til Trondheim.

Kjensli: Så drar du til Trondheim for å besøke [mannlig venn A]. Hva sier du til D da? Hvorfor skal du til Trondheim?

C: Da, i romjula, så hadde D kjørt istykker bilen.

Kjensli: Ja det har du fortalt.

C: Ja. Og da sa jeg til D det at jeg var fly forbanna på'n for det. Og jeg spurte D om å få penger til å dra unna, jeg orka ikke å se tryne på'n.

Kjensli: Mm.

C: Og da fikk jeg penger av D til å dra til Trondheim.

Kjensli: Til Trondheim.

C: Ja, det gjorde jeg.

Kjensli: Visste han at du skulle til Trondheim?

C: Ehh. Om han visste at jeg skulle til Trondheim? Ja det tror jeg han visste, kameraten hans [fullt navn] fulgte meg til og med til toget.

Kjensli: Ja, men hvem skulle du besøke i Trondheim da?

C: Jeg skulle besøke [mannlig venn A], som bodde hos sin mor. Men han gjorde ikke det allikevel.

Kjensli: Sa du til D at du skulle besøke [mannlig venn A] eller sa du at du skulle besøke [kvinnelig venn]?

C: Jeg sa at jeg skulle besøke [mannlig venn A].

Kjensli: Ok. Det er litt uklart, men i politiforklaringen i 13.6. side 12, fjerde avsnitt sier du [leser: «det var et par dager etter dette at D vraket siktedes BMW-»] – du sier at det er din BMW?

C: D ga den til meg, han lot meg få ha den hver eneste dag. Han hadde ikke førerkort.

Kjensli: Er det vanlig at du kjørte?

C: Det er helt klart. At jeg kjørte. Hvis jeg kjørte med D. Han hadde en annen bil han kjørte i – uten førerkort – selv, eller motorsykkkel.

Kjensli: Nettopp.

C: Ja.

Kjensli: Men hvis du var med, så var det du som kjørte?

C: Da var det jeg som kjørte.

Kjensli: [leser videre] «og hun måtte bare reise en tur for å komme vekk fra D. Hun fikk penger av D til togbillett opp til Trondheim, hun skulle da besøke [kvinnelig venn] og hennes kjæreste [--].» Står det. Det står ingenting om [mannlig venn A] her.

C: Nei, men det er helt feil.

Kjensli: Det er helt feil?

C: Ja.

Kjensli: Hvorfor er det feil, da?

C: Fordi at [kvinnelig venn] og [mannlig venn B] de kom på det rommet som jeg og [mannlig venn A] hadde leid ved Trondheims torv. Så de har vært der, men jeg skulle ikke opp å besøke henne.

Kjensli: Men du har sagt det til politiet at du skulle besøke-

C: [avbryter] Men da har jeg sagt feil dessverre.

Kjensli: Har du ikke sagt til D at du skulle besøke [kvinnelig venn], da?

C: Jeg har sagt at [kvinnelig venn] har vært der, ja, men jeg har sagt at jeg skulle opp å treffe [mannlig venn A]. Det var det jeg sa. Og hans mor, som bodde der, hun skulle jeg også hilse på, men det fikk jeg ikke gjort.

Kjensli: Så du fortalte altså din kjæreste D, at du skulle besøke en annen mann og han skulle betale for det. Jeg synes det høres veldig spesielt ut, jeg?

C: Det synes ikke jeg. Det er så enkelt som det er.

Kjensli: Det er så enkelt som det er. Hadde du sånn tak på D, du, at han aksepterte dette her?

C: Nei, jeg hadde ikke noe tak på D i det hele tatt, men at han følte seg dårlig for at han hadde kræsjet bilen som jeg hadde forkjærlighet til, det tror jeg nok.

Kjensli: Så det at du skulle besøke [kvinnelig venn], det var ikke utgangspunktet for reisen, det var for at du skulle besøke [mannlig venn]?

C: [kvinnelig venn] var der oppe i nyttårshelgen sammen med meg og [mannlig venn]. Det er helt riktig. [betoner 'det' og 'helt']

Kjensli; Greit. Du møtte [mannlig venn A] der. Også kom du ned igjen. Åssen kom du deg ned igjen da?

C: Da tok jeg – det er jeg ikke sikker på, tok jeg fly?

Kjensli: Du tok fly, ja?

C: Ja.

Kjensli: Mm. Hvem betalte for det da?

C: Det var D som betalte for det.

Kjensli: Hvordan betalte han for det, da?

C: Han sendte penger til meg.

Kjensli: Han sendte penger til deg? Er det bare å ringe D så får du dop, penger og hva du vil?

C: Ja, som regel.

Kjensli: Sendte han narkotika til deg når du var i Trondheim den perioden?

C: Det gjorde han også.

Kjensli: Ja. Han gjør mye for deg, han D.

C: Ja, D gjør mye for meg han. D er snill som dagen er lang, han.

Kjensli: Ja, du sa det i går også.

C: Ja.⁵³⁸

I den siterte sekvensen har Kjenslis språkspill til hensikt å få frem maktforholdet mellom C og D for på den måten å fremme sin underliggende fortelling om at D var hodestups forelsket i C. Advokatens spørsmål viser at han betrakter hendelsesforløpet, slik C fremstiller det, som påfallende – enten han antyder at C taler usant, eller at kjæresteforholdet rett og slett var spesielt. Dette skal vi komme tilbake til. Cs reaksjon på Kjenslis problematisering av hennes forklaringer, er – som vi har sett tidligere – å hevde at alt var aldeles naturlig. Hennes respons på aktors språkspill er å nulle ut det han betrakter som spesielt, ved å omtale det som helt normalt: «det er så enkelt som det er». Også innholdet i politiforklaringene kan tilsynelatende nulles ut, når C konstaterer at det som står der er «helt feil».

Kjensli forsøker her å få frem flere ting på samme tid. For å svekke påliteligheten til C tar han i bruk et språkspill som peker på inkonsistenser for dermed å poengtere at hun ikke er til å stole på. Samtidig vil han få frem det uvanlige i at D betaler for hennes stevнемøte med en annen mann. Det er lett å si seg enig i Kjenslis vurdering av at det er en spesiell situasjon, dersom D har visst om elskeren og likevel betalt hennes billetter frem og tilbake. Det er antagelig nettopp dette Kjensli vil ha frem. Uansett hva D i sin tid fikk vite om kjærestens tur til Trondheim, er det gunstig for hans forsvar å få frem begge aspekter; enten har C løyet til D som har betalt billetten i den tro at hun skulle besøke sin venninne eller hun har fortalt at hun skulle møte sin mannlige venn og D har *likevel* betalt billetten fordi han er hodestups forelsket i henne og ikke klarer å si nei.⁵³⁹ Forskjellene på disse ulike forklaringene svekker ikke den underliggende fortellingen Ds forsvar vil fremme, snarere tvert imot: Begge scenarioer tjener hans sak; i det ene er C en løgner både overfor politiet og overfor D, mens han er en godtroende kjæreste. I det andre er C fortsatt en løgner overfor politiet, men en som forteller den brutale og ydmykende sannheten til D, som

---

⁵³⁸ Tiltalt C bånd 4, tidskode: 17:00

⁵³⁹ Forsvarerne til D hevder under deres straffemålsprosedyre etter lagrettens kjennelse at D «har handlet som følge av pågang fra andre, og da i første rekke fra C som han var forelsket i og dominert av». Jf. dommen fra Eidsivating lagmannsrett pr. 5. april 2002.

ikke har noen innvendinger og fremstår som den tøffelhelten hans forsvar baserer seg på at han er. Uaktet hvilken fortelling som legges til grunn, blir poenget Kjensli vil ha frem tydelig, nemlig at forholdet mellom C og D var så spesielt – og destruktivt – at det kan sannsynliggjøre forsvarernes underliggende fortelling om at C kan ha fått D til å gjøre nesten hva som helst for henne.

Situasjonen er imidlertid mer sammensatt enn som så, skal vi tro Cs fortelling. Hun betoner hvilke andre elementer som også må tas med for å få et helhetlig bilde av hvorfor både hun og kjæresten gjorde som de gjorde. Derfor avviser hun Kjenslis vurdering av situasjonen og forklarer i stedet at kjærestens motiv for å betale togbilletten var at han hadde dårlig samvittighet over å ha ødelagt bilen «hennes». Språkspill som skal korrigere og nyansere advokatens fortelling blir her avgjørende. Særlig ser vi hvordan Cs respons på Kjenslis parafrasering av hendelsesforløpet handler om å nøytralisere det han problematiserer ved å lansere andre forklaringer på utviklingen av hendelsesforløpet.⁵⁴⁰ C responderer på advokatens spørsmål med språkspill som forsøker å rette fokus mot det hun opplever som viktig. Som korreks til advokatens fremlegging av det omtalte forholdet konstaterer hun gang på gang det hun mener utgjør kjensgjerningene, for så å komme med tilleggsopplysninger som skal underbygge hennes egen tolkning. Cs språkspill irettesetter advokaten og forteller ham indirekte at han ikke har forstått tegninga.

Vi ser her hvordan advokatens interesse for maktforholdet mellom C og D utløser et språkspill som har til hensikt å fremme den underliggende fortellingen Ds forsvarere opererer med: D er en godtroende tøffelheld. Cs respons er å fremstille kjæresteforholdet som normalt, og ordene hennes ledsages av tilforlatelige skuldertrekk når advokaten løfter på øyebrynene. Tiltaltes språkbruk bekrefter hennes underliggende fortelling om at hun tilhører en annen livsform som må bedømmes på egne premisser. C håndterer altså talesituasjonen i rettssalen ved å insistere på betydningen av hennes egen livsform og blankt avvise advokatens forsøk på å fremstille forklaringene hennes som mindre plausible ut fra deres (normative) perspektiv.

---

⁵⁴⁰ Fortellingen om bilen blir her sentral ikke bare som forklaring på Ds adferd, men også som forklaring på hvorfor hun i det hele tatt reiser til Trondheim. Fortellingen om ødeleggelsen av bilen gir inntrykk av at det er Ds handlinger som er årsaken til Cs egne.

Perspektivforskyvning: Avvik som livsform

Hvilken virkning får det når C søker å normalisere avvikende adferd? Det innblikket vi får i hennes adferd og handlingsmønster gjennom eksempelet over, antyder at hun har internalisert sin rolle som avviker og ser mulighetene i en slik rolle.⁵⁴¹ Hvis en person først har fått stempelet kriminell og et inntrykk av at de ikke kan unnsnippe det, kan vedkommende tilpasse seg denne rollen, med andre ord oppfatte og oppføre seg som en kriminell.⁵⁴² C ser ut til å ha oppdaget at det ikke bare er ulemper ved å bli definert som avviker, men også fordeler: Hun har ikke lenger noen pretensjoner i retning av å bli akseptert som en lovlydig borger.⁵⁴³ Når retten via latter og sterk oppmerksomhet bekrefter henne til tross for at hun er avviker, blir rollen antagelig lettere å bære.⁵⁴⁴

I eksempelet over får vi inntrykk av at Cs adferd er normal innenfor den avvikende kulturen hun var en del av (jf. :«Det er så enkelt som det er»). Advokatens språkspill som parafraiserer hendelsesforløpet i den hensikt å få retten til å stille seg kritisk til det, får grus i maskineriet når C gir uttrykk for at situasjonen var aldeles normal. Tror vi på fortellingen om at D visste hvem C skulle besøke, kan det at han likevel betalte reisen for henne også forklares med at denne typen adferd – utroskap som straff og narkotikaforsendelser pr. post – var normalt innen den gruppen C og D tilhørte. Om du praktiserer en livsform som avviker fra den de fleste i et samfunn tilhører, kan det ha en selvforsterkende virkning. Ved å internalisere rollen som

---

⁵⁴¹ Innenfor sosiologien og kriminologien kalles dette sekundære avvik. Professor emeritus i kriminologi og retts sosiologi, Ragnar Hauge, skriver om dette i boka *Kriminalitetens årsaker*. Ifølge Ragnar Hauge var det sosiologen Edwin M. Lemert som innførte skillet mellom primære og sekundære avvik i boka *Social Pathology (1951)*. Hauge, *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*, s.102.

⁵⁴² Dette kalle sekundære avvik, som må ses som motsetning til primære avvik, hvor en ellers lovlydig person ved en tilfældighet begår en kriminell handling. Sekundære avvik begynner med at atferden stemples som avvikende av det omgivende samfunnet, noe som i seg selv kan medvirke til at personen som stemples som avviker blir skjøvet enda lenger inn i rollen som avviker. Ragnar Hauge skriver om denne type avviksteori i boka *Kriminalitetens Årsaker* i forbindelse med den såkalte symbolske interaksjonisme «[...] hvor menneskelig adferd sees som bestemt av den enkeltes definisjon av seg selv, det samfunn han eller hun lever i og den situasjonen vedkommende har i dette samfunnet. Ut fra et slikt synspunkt er «selvet» og «selvets» adferd et produkt av hvordan omgivelsene ser på en». Ibid., s.100.

⁵⁴³ Ibid., s.103.

⁵⁴⁴ Ifølge Hauge er det også slik at i takt med at den kriminelle tilegner seg rollen som avviker, faller motforestillingene bort: hun har lite å tape, men endel å vinne både med tanke på at hun kan nyte fruktene av sin grenseoverskridende adferd og samtidig føle tilhørighet i en gruppe av likestilte hvor hun blir akseptert. Ibid.

avviker, distanserer C seg fra samfunnets lover og normer, og hun krever at hennes handlinger og reaksjoner, ja, hele identiteten skal forstås i lys av denne.⁵⁴⁵ Rollen fungerer som et forsvar i møtet med omgivelsene. Advokatene får dermed vanskeligheter med å bruke vanlige normer for adferd i sine vurderinger av hennes. C nær sagt frigjør seg fra samfunnets konvensjoner og forventninger.

Retten har erfaring med å håndtere avvikere. Den er satt for å avgjøre hvordan samfunnet skal håndtere avvikende adferd. Som regel vil en tiltalt i en sak forsøke å minimere eller nøytralisere sin avvikende livsførsel, ved å fremstille seg selv som mer alminnelig enn de egentlig er. C benytter seg ikke av en slik strategi. Snarere ser hun ut til å insistere på at den typen livsform hun tilhører må tas til etterretning – på tross av at majoriteten ikke forstår seg på den.

DEL 3: BESKRIVELSE OG DRAMATISERING

Selvframstilling

Her skal vi ta for oss noen eksempler på hvordan C fremstiller seg selv via levende beskrivelser og dramatiseringer i rettsalen. I den underliggende fortellingen Cs forsvarere opererer med, er C et offer som er blitt manipulert inn i medvirkning til en straffbar handling.⁵⁴⁶ Hun skal angivelig ha gjort dette fordi hun var i en sårbar posisjon; avhengig av rus, involvert i et kriminelt miljø og ikke minst mor til en sønn hun ikke var i stand til å ta seg av.⁵⁴⁷ Dette siste svært belastende punktet blir av hennes forsvarere framstilt som årsaken til at ekteparet var i stand til å utnytte henne;

---

⁵⁴⁵ Psykologiens karakterteori behandler også dette temaet, med andre ord hvordan mennesker kan distansere seg fra og bli fremmedgjort overfor egne følelser, behov og tilstander ved å gå inn i en karakter eller rolle som forsterker denne fremmedgjøringen: «Karakterbegrepet kan lede oppmerksomheten mot individets generaliserte og ubevisste tilpasningsstrategier i forsøket på å ivareta selvfølelse og tilknytningsbehov. Dette kan være tilpasninger som aktivt, men ubevisst, opprettholdes gjennom forsvarsmekanismer som «fremmedgjøring» [...] eller «dissosiasjon» [...]. Jørgensen, "Karakteren – selvets relasjonelt tilgjengelige og erfaringsnære utside," s. 473.

⁵⁴⁶ Hennes forsvarere tok i bruk §58 i straffeloven av 1902 som den gang lød: «[...]en medvirkende har hatt et avhengighetsforhold til en eller flere av de skyldige, bestemmer straffeloven 1902 § 58 at straffen kan settes ned eller falle helt bort».

⁵⁴⁷ Jf. forsvarernes påstand gjengitt i dommen fra lagmannsretten ifm. straffeutmålingen etter lagrettens kjennelse.

sønnen var mye på gården, og det var i hovedsak der C tilbrakte tid med ham. Samtidig fremstår C i flere underliggende fortellinger som en sterk og tydelig person som har fulgt sin egen vilje. Hvilken betydning får Cs egne beskrivelser og forklaringer i rettssalen for hvordan tilhørerne forstår disse ulike fortellingene om henne? Første eksempel er hentet fra Cs frie forklaring hvor hun forteller om sin egen oppførsel på lille julaften:

Pappa skjønnte jo at jeg ble lei meg fordi [sønnen] ikke kunne være der. Altså den avtalen med barnevernet vi prata egentlig ikke noe spesielt om den. Han lurte heller på om jeg ville være med hjem til foreldrene til [farens kjæreste] for [sønnen] skulle være der og de ville veldig gjerne ha meg med [betoner 'veldig gjerne'] Mer enn alt. Jeg kunne få bli med dit. Men da hadde jeg allerede følt meg så – jeg synes det var så vondt at ikke han kunne få lov til å være hos B, at da skulle jeg hvert fall ikke være med dit [betoner 'hvert fall' og 'dit']. Så da sa jeg at jeg ikke var interessert i det og egentlig bare være litt tverr overfor faren min.⁵⁴⁸

Av utdraget fremgår det at C i dette tilfellet ikke er i stand til å sette hensynet til sønnen foran hensynet til sin egen æresfølelse. Betoningene avslører logikken når C uttrykker at hun i hvert fall ikke skulle dra dit hvor sønnen var, ettersom ikke sønnen kunne komme dit hun var. Hennes umodne reaksjon på at hun ikke får det som hun vil antyder en form for selvopptatt hjelpeløshet som her antagelig kan underbygge forsvarrets underliggende fortelling om henne. Retten får også et innblikk i den sentrale plassen Orderud gård utgjorde for C; kan hun ikke tilbringe julen *akkurat der* sammen med barnet sitt, så kan det hele være det samme. Denne uttalelsen antyder at hun har hatt en følelsesmessig investering i gården som eventuelt har gjort henne manipulerbar for ekteparet. Likevel fremstår ikke hennes formidling av denne fortellingen som et strategisk forsøk på å fremme en underliggende fortelling om at B hadde makt over henne, den gir snarere inntrykk av å være en gest til hvordan faren viste omsorg og forståelse overfor henne, og et sukk over erkjennelsen av sin egen urimelige reaksjon. Hun handlet ikke rasjonelt, og det legger hun ikke skjul på i rettssalen. C beskriver sin egen umodne oppførsel på en klok, ja moden måte.

---

⁵⁴⁸ Tiltalt C, bånd 1, tidskode: 2:47:00

I en annen sekvens om hennes gjøren og laden etter at hun i raseri forlot selskapet lille julaften – også hentet fra hennes frie forklaring – beskriver C den underlegne posisjonen hun hadde overfor sin halvsøster:

Jeg var så kåt og – eller jeg var så– unnskyld, våt og – [bryter sammen i latter og holder seg for munnen] beklager nå ble jeg flau [tar begge hendene foran øynene], jeg var så våt og kald så [sukker] jeg gikk til B og A og så tenkte jeg da får jeg bare trygle på knærne mine da, dem slipper meg sikkert inn, jeg var jo ikke – ja, rusa som jeg pleide å være, og det alltid skjedde noe gærnt med meg liksom, så hvorfor skulle jeg ikke da få lov til å komme inn til dem, så jeg gikk dit og når jeg kom hjem til B og A så sa de ingenting, de så på meg akkurat som om det skulle være noe gærnt med meg, rett og slett, selv om jeg sa ingenting jeg heller, jeg bare spurte om jeg kunne sove oppe og de sa de hadde redd opp senga til meg, fordi de hadde håpa på at jeg kom tilbake. Eller regna med at jeg kom tilbake, for hvor skulle jeg gjøre av meg på Sørumsand lille julaften, når alle andre – Ja så da gikk jeg opp og la meg. Jeg var faktisk innmari sliten. Bikkja opp i senga. Sovna.⁵⁴⁹

Språkspill som handler om å beskrive blir flittig tatt i bruk av C, og de er virkningsfulle på den måten at tiltalte får mulighet til å utbrodere og formidle ulike perspektiv på en og samme situasjon. I denne beskrivelsen har C rollen som den ville og «gærne», og samtidig avhengige lillesøsteren, konstant drevet av skiftende følelser; hun gikk fra Orderud gård i sinne, men kommer tilbake litt senere og trygler på sine knær om å få komme inn. Av Cs beskrivelse fremgår det også en indirekte karakterisering av ekteparet, i og med at hun lar tilhørerne få innblikk i ekteparets blikk på henne. For dem er C den rusa søsteren som det alltid skjer noe gærnt med og hun må «trygle på knærne» for å komme inn til dem. Med andre ord; ved å anlegge ekteparets perspektiv og deres fordømmende blikk på henne – som forteller at de har forventet at hun ville komme tilbake, for hva skulle hun gjort uten dem? – får C understøttet den underliggende fortellingen om at hun var der på ekteparets nåde, og avhengig av deres godvilje. I tråd med dette er ytringen også en språklig manifestasjon av den underliggende fortellingen om at B er en fordømmende person som samtidig

---

⁵⁴⁹ Tiltalt C, bånd 1, tidskode: 3:03:50

nyter å ha makt over sin lillesøster og kanskje også hennes forfall. Det mest bemerkelsesverdige er kanskje likevel at hun får vist dette uten at det fremstår som taktikkeri, men snarere som noe spontant og sant. I tillegg kommer at Cs 'slip of the tongue' får hele rettssalen til å bryte ut i latter, henne selv inkludert. Den uanstrengte tonen, komikken og fortellerformen gir tilhørerne inntrykk av å overvære en opptreden, ikke en vitneforklaring.⁵⁵⁰

Språket og beskrivelsen i sekvensen over får altså frem Cs posisjon i forhold til ekteparets. C opplever seg selv som en avviker, men får samtidig til å fremstille seg selv mer sympatisk enn dem. Det fremgår av utdraget at C evner å se seg selv og sin egen adferd utenfra. Hun innser hvilken situasjon og forfatning hun befant seg i og reflekterer – på en befriende selvironisk måte – over hvordan den må ha tatt seg ut for andre.⁵⁵¹ Begge eksemplene viser hvordan C beskriver sitt barnslige «jeg» med stor etos.

Dramatiseringen: Om å spille andre og seg selv

Cs språk er både vitalt og svært konkret, og situasjonene og menneskene hun beskriver står tydelig frem for tilhørerne. I tillegg dramatiserer hun ofte de hendelsene hun omtaler. Hvilken betydning får slike dramatiseringer og hva forteller de om hvordan C håndterer talesituasjonen i rettssalen? Det følgende eksempelet er karakteristisk for Cs fortellerstil:

D kommer oppover til Fetsund og da har jeg liksom sagt til pappa: «Nå er det siste gang. Nå skal jeg høre på deg, nå skal jeg slutte med denne rusen, nå skal jeg ta meg sammen, virkelig, liksom» [C etterligner/dramatiserer seg selv, betoner 'virkelig']. Så kommer D opp dit, jeg ser at D kommer på utsida, D ville gjerne at jeg skulle være med en tur til Sverige, og jeg visste at det ville være trøbbel, fare på ferde, jeg kunne jo ikke egentlig spørre pappa om det. Så dukker B opp og da tenker jeg «ja, det går sikkert bra, da kan jeg sikkert spørre». Men likevel, da jeg spurte, så ble pappa så forbanna, at han spratt ut i trusa, på utsida, og ba D: «Dra til helvete og aldri kom tilbake og vis deg på den

---

⁵⁵⁰ Tilhørerne morer seg, og den som fremkaller latter fremkaller også sympati, for det er godt å få le.

⁵⁵¹ Jeg hevder ikke med dette at C ikke kan ha vært et offer på det gjeldende tidspunktet.

gården her sånn!!» [C gestalter rollen som sin far] Og jeg kom alltid ut på gale veien hver gang han dukka opp, og jeg prøvde så godt jeg kunne med å være der, og så dukka han opp med, ja, med stoffet sitt, som han pleide å gjøre, og da var jeg solgt, da ble jeg som regel med D. Men denne gangen så skulle det ikke bli sånn! Det hadde jeg sagt så ettertrykkelig fra at det skulle det ikke bli. Men når jeg fikk den kjeften av pappa, i trusa der, og B stod og «Hysj, hysj, hysj! – Ta det rolig nå da. Hysj, hysj, hysj!» [C etterligner/spiller B]. Vet du hva, da ble jeg så lei meg at jeg [sukker/utånder] at jeg begynte å grine og så sa D: «Kom nå da!» [C viser hvordan D tok armen rundt henne]. Og ja, greit, jeg ble med D, vi dro ned til byen, vi prata ikke så mye om det i bilen på vei nedover. [Sukker] Ja, jeg hadde gjort en glipp til, rett og slett. Jeg klarte ikke holde det å være hos pappa likavel. I ettertid så har jeg fått høre det at D skulle komme og hente en printer der, og det tror jeg nok han skulle, og at B skulle levere den, men hvorfor i helvete han skulle den dagen dit, det ... – det vet jeg ikke.⁵⁵²

Eksempelet illustrerer hvordan Cs fortelling og dramatiseringer får den omtalte situasjonen til å tre tydelig frem. Tiltalte trekker tilhørerne inn i en verden som gjør det mulig for dem å forstå hvordan hun hadde det og hvorfor hun gjorde som hun gjorde. C viser frem sitt eget «glipp» og erkjenner at hennes oppførsel verken lever opp til hennes egen eller andres forventninger. Men tiltalte forsøker åpenbart å bryte et destruktivt mønster, for akkurat «denne gangen skulle det ikke bli sånn!». Tilhørerne presenteres også for dramatiseringer som gjør at fortellingen blir levendegjort. Det er ikke vanskelig å se for seg både situasjonen og aktørene i den, når C med veivende armer gestalter rollen som sin rasende far i bare trusene mens han roper til D, som kom på såpass upassende visitt. Halvsøsteren B blir fortolket med at C anlegger en streng og stresset tone, som viser tilhørerne hvordan Bs oppfattelse av hendelsen påvirker hennes egen; C blir «lei seg» og vil forsvinne fra stedet – derfor drar hun med D. Tiltalte beskriver her en konkret situasjon der hennes forsøk på å bli en bedre mor og datter blir utfordret når kjæresten dukker opp med dop. Hun maler frem et bilde av et menneske med de rette intensjonene, fast besluttet på å holde sine løfter, men som ikke

---

⁵⁵² Tiltalt c, bånd 1, tidskode: 3:24:00

klarer stå imot fristelser.⁵⁵³ C viser tilhørerne seg selv som svak, men på en sterk måte. Dette kan underbygge hennes egen underliggende både/og-fortelling.

I motsetning til hvordan for eksempel ekteparet sjelden blottlegger sårbare sider eller svakheter hos seg selv, viser sekvensen hvordan C utnytter potensialet i å gjøre dette. Tiltalte henter frem ulike episoder og starter språkspill som handler om å fremføre dramatiske scener så tilhørerne nesten glemmer at de sitter i en rettssal. De levende og kraftfulle beskrivelsene er en form for *enargia*; de gjenskaper både hendelser og aktører slik at tilhørerne ser det for seg.⁵⁵⁴ Dette er ikke uten betydning. Evnen til å fange tilhørernes oppmerksomhet med fengende fortellinger skal ikke undervurderes; flere studier viser at rettens avgjørelser er påvirket av den gode fortellingens overbevisningskraft. Vi tror lettere på en god fortelling, selv når det er lite konkret som underbygger sannhetsgehalten i den.⁵⁵⁵ Cs fortelling inneholder flere elementer som oppleves som troverdige av tilhørerne. De er for eksempel fulle av detaljer som vi er tilbøyelige til å tolke som tegn på sannferdighet.⁵⁵⁶ Selv om hendelsen som omtales i utdraget ikke har direkte relevans for saken, og ikke nødvendigvis behøver å kategoriseres som enten sann eller usann, så inneholder den en rekke karakteriseringer, blant annet av B. Dersom fortellingen til C oppleves som troverdig, kan det få betydning for hvordan de tiltalte som opptrer i den forstås.⁵⁵⁷

---

⁵⁵³ Ds rolle i Cs fortelling tar her form av den gjenkjennelige antagonisten fra enhver klassisk historiefortelling. Han er trusselen mot forbedringen, forhindringen som protagonisten må overvinne for å nå sitt mål; å bli rusfri.

⁵⁵⁴ *Enargia* er i retorikken en form for «vivid, lively description.» Richard A. Lanham, *A Handlist of Rhetorical Terms*, 2nd ed. (California: Berkeley, 1991). På Wikipedia kan vi lese at: «The Greek word for 'energy' that was used by Aristotle in reference to the force or vigor of expression in writing or speech». Wikipedia, (2018).

⁵⁵⁵ Det hersker imidlertid ingen enighet om hva adjektivet 'god' innebærer i denne sammenheng. Om muligheten for at bevisbedømmere forveksler gode fortellinger med sanne fortellinger skriver Kolflaath: «[...] holder vi fast ved at godhet i denne sammenheng ikke er det samme som at fortellingen er underholdende eller fascinerende, men derimot at den skårer høyt på generell plausibilitet, kan vi trygt forutsette en sterk sammenheng mellom godhet og sannhet i det lange løp». Kolflaath, *Bevisbedømmelse i praksis*, s.159-60.

⁵⁵⁶ Magnussen, *Vitnepsykologi 2.0*.

⁵⁵⁷ Bennett og Feldman hevder at: «The way in which a story is told will have considerable bearing on its perceived credibility regardless of the actual truth status of the story. This means that the symbols chosen, the structural elements [scene, act, agent, agency, and purpose] that are defined and left undefined, and the amount of detail provided to facilitate connections between story symbols, will have a significant bearing on audience judgement about stories [...].» W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*, s.80.

Når C dramatiserer, *viser hun noe frem* fremfor å presentere argumenter for eller imot et bestemt forhold. Dramatiseringen av situasjoner, reaksjoner og personer gir tilhørerne inntrykk av å bli servert levende og dynamiske bilder av en både gjenkjennelig, sammensatt, nyansert og tydelig 'virkelighet'. Dette medvirker til at hennes fortellinger fremstår sanne, men som litteraturprofessoren Peter Brooks påpeker er historiefortelling aldri uskyldig eller moralsk nøytral, fordi den alltid inntar et perspektiv: «If you listen with attention to a story well told, you are implicated by and on it».⁵⁵⁸ Dertil kommer at Cs uformelle fremferd i rettssalen tilsynelatende gjør den språklige utvekslingen der mer lystbetont og mindre alvorlig, mer jovial og fri, mindre regelbundet. Sagt på en annen måte: De strenge betingelsene i rettssalen tøyes og bøyes under eksaminasjonen av C.

Perspektivforskyvning: Dramatisering som avledningsmanøver

Hvilken betydning har en fortellings identifikasjonspotensial og evne til å rive tilhørerne med? Her kan vi trekke frem psykoanalytikeren Kenneth Fosse Jørgensens beskrivelse av den første samtalen han hadde med en pasient:

Vel på plass i stolen begynte hun å fortelle noe som hendte henne på veien. Hun underbygget historien med gester, mimikk og bevegelser. Historien hadde et vittig preg, og jeg kjente meg underholdt av henne. Rollene var tydelig fordelt; hun underholdt meg. Tanken på å skifte fokus over på hva som ledet henne til terapi, fikk meg til å føle meg ufin. Jeg kjente på et press om å la være.⁵⁵⁹

Terapeuten forteller at han kjente seg underholdt og at han derfor opplevde tanken om å nærme seg det saken egentlig dreide seg om – årsakene som hadde bragt personen til terapirommet – som upassende. Den som underholder – enten det er en pasient eller en tiltalt – kan bevisst eller ubevisst ønske å distrahere lytteren. Hvordan C opptrer i rettssalen og hvordan det oppleves å lytte til og overvære hennes dramatiseringer, kan i et karakteranalytisk perspektiv kalles en «iscenesettelse av en 'levd' erfaring [...] som

---

⁵⁵⁸ Brooks, "The Law as Narrative and Rhetoric," s.16.

⁵⁵⁹ Jørgensen, "Karakteren – selvets relasjonelt tilgjengelige og erfaringsnære utside," s.471.

gir et inntrykk av hvem hun er».⁵⁶⁰ Tiltalte tar regien og unnviker dermed å bli satt i en sårbar posisjon.⁵⁶¹ At hun tar regien innebærer samtidig at hun leder lytterens oppmerksomhet i retning av hva hun selv finner relevant, og som en konsekvens av dette, intendert eller ikke, vekk fra det saken egentlig dreier seg om; drapene på tre mennesker og hennes eventuelle rolle i forbindelse med ugjerningen.

Når C forteller og dramatiserer, avleder hun altså tilhørers oppmerksomhet og fremstår samtidig som et tilsynelatende åpent og ærlig «jeg» som tilhørerne føler de kommer nær. Fortellermåten gir inntrykk av å servere ufiltrerte bekjennelser. Cs talestrøm legger ikke opp til en mistenksom lytting, men til innlevelse og engasjement. Tilhørerne inviteres til å akseptere og anerkjenne det fortalte og legge fra seg sin kritiske sans. Krav om kronologi, relevans og logikk må settes til side hvis tilhørerne vil følge med inn i Cs univers, der gjengse oppfatninger om hvordan ting henger sammen, ikke lenger gjelder.

Det irrasjonelle og det autentiske

C forteller om egne irrasjonelle reaksjoner på en måte som får henne til å fremstå autentisk både i rettssalen og i den omtalte situasjonen. Et eksempel på dette ser vi når aktor vil ha henne til å forklare seg om drapsplanleggingen lille julaften og i den forbindelse leser opp fra et politiavhør hvor C har forklart at hun beveget seg inn og ut av rommet hvor planleggingen foregikk, og at hun var irritert på D:

Aktor [leser fra politiavhør]: «A og B snakket om å drepe [As søster og hennes mann], og også As foreldre».

C: Ja

Aktor [leser videre]: «A og B ønsket Ds vurdering».

C: Ja.

Aktor: Ja. Kan du huske det når jeg minner deg på det?

C: De spurte han om råd, gjorde de

Aktor: Som fagmann da eller?

---

⁵⁶⁰ Ibid.

⁵⁶¹ Ibid.

C [sukker]: Jeg vet egentlig ikke hvorfor de spurte D om det. Det var – altså det irriterte meg egentlig – hele kvelden – det der med at de liksom skulle ha D til å vise dem dette her med våpenet [sukker oppgitt] – og så skulle de ha D til – altså, spørre han om råd om – skoene som skulle brukes, om de skulle ha større skonummer, eller trekke sokker utpå skoene – det irriterte meg så jævli [gestikulerer med armene] at han satt og liksom fortalte de om det –
Aktor: Men hvem var det som – hvem var det du var irritert på, var det på D eller var det på –

C: Jeg ble – altså, mest ble jeg irritert på D – merkelig nok [løfter på skuldrene/armene]

Aktor: Hvorfor det, da?

C: Altså den – sånn som jeg tenkte det da, han satt der og liksom skulle være så innmari mye bedre enn meg – altså jeg – hadde liksom blitt skjøvet ut på grunn av at jeg hadde oppført meg – ja –

Aktor: Ja, var du sjalu eller misunnelig eller – for at ikke du fikk hjelpe med drapsvåpnene?

C: Nei, absolutt ikke [rister på hodet] – jeg var ikke det [betoner 'ikke'] – jeg ble bare irritert for at'n kunne sitte og gjøre det. At han liksom skulle være så... – flink på disse områdene – at han liksom – ja, jeg veit ikke, jeg ble bare irritert på'n.

Aktor: Ja.

C: Irritert på at han satt sånn og viste seg frem –

Aktor: Var det en mer sånn irrasjonell tanke eller følelse, eller var det noe–

C: Altså det er veldig vanskelig å gå tilbake og huske akkurat hva jeg har tenkt, men – altså det er hele grunnen til at jeg ble irritert på D på slutten [betoner 'det'] – jeg ble så forbanna på han [betoner 'forbanna'] – at jeg reagerte som jeg gjorde.

Aktor: Fordi han satt og svarte – hjalp med –

C [avbryter]: Ja, holdt på sånn som'n gjorde.

Aktor: Ja. Tok du egentlig det som ble sagt alvorlig?

C: Nei, så absolutt ikke. Altså, jeg har mang en gang jeg altså, når jeg har vært irritert på mora mi, så har jeg ønska'a nedennom og hjem, og det må jeg ærlig innrømme og si – men jeg går da ikke og gjør det for det! [betoner 'går']

Aktor: Nei. Oppfattet du det lite gran slik?

C: Sånn gjorde jeg– selvfølgelig gjorde jeg det! [betoner 'selvfølgelig'] Jeg ville aldri trodd at A og B ville gjøre noe sånt noe. [betoner 'aldri']

Aktor: Men du hadde jo skaffet dem våpen da? De hadde bedt deg om våpen og slike ting på det tidspunktet, du hadde reist opp til Molde og skaffa disse

våpnene her. Gjorde ikke det at det ble noe mer håndfast enn akkurat sånn en tanke du beskriver å ha hatt overfor mora di?

C: Nei, for jeg trodde de skulle ha det til egen beskyttelse. Jeg trodde det.

Aktor: Men hvor lenge trodde du det da, når de begynte å snakke om drapsplanlegging?

C: Inntil A ble forbanna på meg. De ble forbanna på meg og sa jeg dreit meg ut når jeg ikke skjønnte hvor seriøst det er. Og jeg synes rett og slett ikke at jeg dreit meg ut, jeg, jeg synes ikke man skal drepe noen for en gård eller en gårdstvist, altså.⁵⁶²

Aktor tar her opp et sentralt moment både for påtalemyndigheten og for C. Aktoratet legger Cs forklaring om drapsplanlegging på lille julaften til grunn, og i så henseende er dette et punkt hvor aktor og C er samstemte om et avgjørende forhold som de tre medtaltede benekter at har funnet sted. Likevel er denne enigheten kun delvis, ettersom aktoratet hevder at C var mer involvert i denne hendelsen enn hun selv medgir. C påstår at hun uforvarende ble vitne til drapsplanleggingen, aktoratet mener hun deltok aktivt i den. Aktors språkspill har her til hensikt å få C til å gjøre rede for hvordan denne situasjonen oppstod, hvordan den artet seg og hvordan hun reagerte på den. Formålet med et slikt språkspill er både å få C til å etablere drapsplanleggingen på lille julaften som en konkret og troverdig hendelse, og samtidig kanskje å lokke henne ut i beskrivelser som virker mindre plausible med hensyn til påstanden om at hun ikke selv deltok i planleggingen.

Cs respons er antagelig egnet til å styrke fremfor å svekke hennes troverdighet, for hun beskriver sin egen irrasjonelle reaksjon på en måte som får den til å virke autentisk.⁵⁶³ Når aktor for eksempel stiller et konkret spørsmål om A og B spurte D til råds som fagmann, er Cs respons først å erklære at hun ikke vet, for deretter å fortelle om hvordan hun reagerte irrasjonelt og emosjonelt på hele situasjonen. Dette er på den ene siden et språkspill som har til hensikt å gi tilleggsopplysninger, men det ser også ut til å være et språkspill som handler om å fomle seg frem til en slags klarhet.

---

⁵⁶² Tiltalt C, bånd 2, tidskode 1:22:20

⁵⁶³ Her bruker jeg begrepet autentisk i tråd med hvordan Lionel Trilling beskriver det i boka *Sincerity and Authenticity*. Et av aspektene ved det autentiske kan da innbefatte adferd og handlinger som kulturen tradisjonelt har fordømt eller forsøkt å ekskludere, for eksempel irrasjonalitet og det å ikke la seg styre eller påvirke av sosiale forventninger. Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.11.

Tilhører får inntrykk av at C oppriktig forsøker å forstå hva det var ved situasjonen som gjorde at hun reagerte som hun gjorde. Hennes åpenhet om dette gir tilhørerne tilsynelatende et innblikk i Cs indre liv, hennes tanker og følelser. Dette er ikke kun egnet til å belyse den omtalte situasjonen og Cs relasjon til de tre medtaltede, men kan også lede oppmerksomheten vekk fra det avgjørende spørsmålet om hennes egen potensielle deltakelse i planleggingen. Ved å utstille sin egen følelsesmessige ambivalens overfor de andre og indirekte hennes følelse av å bli holdt utenfor, gjør C det vanskeligere for tilhørerne å se for seg at hun faktisk deltok i planleggingen på lik linje med de andre. Dessuten beveger hun med sin søkende høyttenkning språkspillet over i noe som ligner samtalens erkjennende rom; C ser ut til å forstå noe om seg selv i denne utvekslingen. Hennes refleksjoner omkring egne reaksjoner fremstår som ledd i en dypere forståelse av seg selv, situasjonen og relasjonen til både D og ekteparet. C går altså vekk fra språkspillet som har til hensikt å definere eller kategorisere handlingene til A, B og D, og over i et som forsøker å få klarhet i hvorfor hun reagerte som hun gjorde.

Samtidig foregir ikke C å være bedre enn hun er: Hun ble ikke moralsk forferdet over drapsplanene, men hengte seg opp i hvordan D «viste seg frem». Hun ble ikke sjokkert over at A og B snakket om mord, men snarere frustrert over at de spurte akkurat D til råds om dette. En slik fremstilling av hennes egen reaksjon kan naturligvis være taktisk, som forklaring på hvorfor hun ikke forsøkte å forhindre planene i å realiseres. Men ikke desto mindre fremstår forklaringen som oppriktig, og tilhørerne får inntrykk av at den frustrasjonen C angivelig følte overfor D på lille julaften kommer tilbake til henne når hun erindrer situasjonen i rettssalen. Han fikk henne til å føle seg liten – «han var liksom så mye bedre enn meg» – som om C og D konkurrerte om ekteparets gunst. C forteller om disse hendelsene som om hun er innforstått med hvor barnslig og uhensiktsmessig hennes egen reaksjon var, likevel står hun inne for den og forsøker å forstå den. C klarer på denne måten å innlemme perspektiver som er egnet til å belyse den omtalte hendelsen – uaktet hvorvidt det er sant eller ikke får tilhørerne servert en personlig erfaring som det er lett å relatere seg til og som de kan se for seg – og som samtidig er befriende fritatt for den type reaksjon språkspillet egentlig la opp til.

Den språklige utvekslingen i rettssalen innebærer som vi har sett at deltakerne inntar ulike roller, de juridiske aktørene taler en annens sak (enten klientens eller påtalemyndighetens) og den tiltalte er tvunget inn i rollen som tiltalt. Rollen som tiltalt innebærer at man må forholde seg til den rettslige praksisen i rettssalen. Men det er som om C verken er tyngt av det formelle rommet hun befinner seg i eller hemmes av rollen som tiltalt, hun forholder seg ikke til rettssalens ulike roller eller de forventningene som følger med dem. C får dermed den språklige utvekslingen i rettssalen til å ligne mindre på et spill og mer det som ifølge Rhees karakteriserer en samtale.⁵⁶⁴ Sekvensen er et eksempel på hvordan Cs forsøk på å forstå seg selv ser ut til å gi retten større forståelse for henne. At C er opptatt av å forstå seg selv og sine egne reaksjoner, og at hun tilsynelatende viser seg frem som den hun er, gir som nevnt innledningsvis, inntrykk av noe autentisk.⁵⁶⁵ Det handler ikke om hvordan andre ser henne, men om hvordan hun ser seg selv.⁵⁶⁶ C er ikke her opptatt av å avkode hva advokaten egentlig er ute på, men av å få klarhet i hvorfor hun reagerte så irrasjonelt som hun gjorde. Det er nettopp det irrasjonelle og følelsesstyrte som får henne til å fremstå autentisk; det har ikke for henne handlet om hva som var det riktige å gjøre, men hvordan hun ikke klarte å la være å reagere irrasjonelt.⁵⁶⁷

KONKLUSJON

Analysen har vist at C håndterer talesituasjonen i rettssalen ved å innta den som en scene, tilsynelatende uten å være synderlig tyngt av konteksten eller rollen som tiltalt.

---

⁵⁶⁴ Rhees peker for eksempel på at den enkelte taleren kan påvirke hvorvidt den språklige utvekslingen bærer preg av samtale eller spill. Dette skriver jeg om i kapittel tre.

⁵⁶⁵ Lionel Trilling knytter det autentiske til det Rousseau kalte «the sentiment of being». Dette handler om individets erfaring av sin egen eksistens som utgangspunktet for å forstå andre: «[...] it is through our conscious certitude of our personal selfhood that we reach our knowledge of others». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s. 92.

⁵⁶⁶ Det autentiske knyttes ofte til det å ikke la seg påvirke eller ødelegge av samfunnets meninger, det vil si ikke overta overleverte holdninger og oppfatninger: «[...] what destroys our authenticity is society – our sentiment of being depends upon the opinion of other people». *Ibid.*, s.93.

⁵⁶⁷ I boka *Sincerity og Authenticity* skriver Lionel Trilling at det irrasjonelle ofte tillegges autentisitet: «[...] much that culture traditionally condemned and sought to exclude is accorded a considerable moral authority by reason of the authenticity claimed for it, for example, disorder, violence, unreason». *Ibid.*, s.10.

Hennes ublu fremtreden i rettssalen, de tilsynelatende ufiltrerte beskrivelsene av situasjoner og hendelser og ikke minst hennes ærlige forhold til sin egen måte å være på, gjør at hennes håndtering av talesituasjonen i rettssalen på mange måter bryter med den regelstyrte, instrumentelle og formelle strukturen som hersker der. Hun har et språk som viser frem situasjonene og hendelsene som omtales. C tar i tillegg stor plass i vitneboksen og lar seg øyensynlig ikke regulere av de juridiske aktørenes språkspill. Fremfor å forsøke å avkrefte, benekte eller imøtegå advokatens språkspill som forsøker å fremme underliggende fortellinger om henne, viser analysen at C ofte bekrefter og stadfester det konkrete forholdet advokatene ville problematisere, og således ufarliggjør det. De ulike og beslektede aspektene som skissert over gjør at C står tydelig frem både som karakter og menneske. Uløselig forbundet med dette er hennes livsform, som også kommer til uttrykk i språket hennes på ulike måter. Cs fremtoning og språklige fremferd gjør det krevende for rettens aktører å operere med generelle normer for adferd som skal gjelde alle; hun krever å bli møtt som det hun er. Dermed foregår den språklige utvekslingen under eksaminasjonen av henne i langt høyere grad på hennes premisser enn hva vi ser hos de andre tiltalte. Cs språkbruk er individualiserende og gjør henne tydelig som person og gir henne derfor et eget etos.

C snakker som om hun ikke har noen strategi, som om hun ikke opererer med noen underliggende fortelling, men bare snakker fritt om hvert enkelt emne som kommer opp – iblant sier hun for eksempel ting som åpenbart stiller henne i et ufordelaktig lys, hvilket ser ut til å styrke hennes etos fordi hun dermed virker spontan og sannferdig, i hvert fall subjektivt sannferdig. C ser ut til å respondere på spillet i rettssalen som om det var en samtale, og dermed får hun vist frem seg selv som menneske. Med Lie kan vi si at Cs fremtoning og språklige fremferd gir inntrykk av at hennes talestrøm ikke er innøvd.⁵⁶⁸ Hun fremstår autentisk.

C blir heller ikke møtt med like stor motbør av de juridiske aktørene som for eksempel A og B gjør. Både aktoratet og forsvarerne til D har interesse av at Cs forklaring står til troende på vesentlige punkter og særlig aktoratets språkspill er av denne grunn mindre skeptisk i møte med henne. De legger i stor grad opp til at C skal kunne utbrodere og utfolde seg i rettssalen. Det tjener deres sak dersom tilhørerne i

---

⁵⁶⁸ Selv om vi via hennes selvbiografi vet at den nettopp var innøvd.

retten lar seg forføre av Cs dramatiseringer, for da vil de ha lettere for å akseptere hennes forklaring om at A og B er hovedpersonene bak ugjerningen – nettopp slik påtalemyndigheten legger til grunn i tiltalen. Retten ser ut til å tro på helheten av det C sier, kanskje fordi hennes underliggende både/og-fortelling samsvarer med vanlige folks opplevelse av hvordan det er å være menneske; vi passer ikke inn i én kategori. C tar kontroll over den språklige utvekslingen i rettsalen og trumfer på den måten de underliggende fortellingene om henne som motpartene forsøker å fremme. Ved å sprengte seg ut av rettens regulerte rammer lykkes C i ikke å fremstå som ett med sin tiltale – som er mange tiltaltes skjebne – men unndrar seg de kategorier hun forsøkes satt inn i.

TILTALT D

INNLEDNING TIL ANALYSEN AV D

*Strategier*⁵⁶⁹

Aktoratet, ved statsadvokatene Jørn S. Maurud og Olav Helge Thue, må balansere hårfint når det gjelder Ds rolle i saken. Pistolmagasin og pistol ble funnet hos D, og tekniske funn viser at revolveren som ble brukt i kårboligen tilhørte D: «Dermed har sporene fra åstedet ført oss frem til det miljøet som må ha medvirket ved drapene» fremholder statsadvokat Olav Helge Thue.⁵⁷⁰ Aktoratet legger imidlertid Ds forklaring til grunn, når de mener å kunne bevise at han overleverte sin egen revolver til A. Statsadvokatene støtter D når de slår fast at våpenbyttet fant sted, men legger også til grunn Cs forklaring om at D deltok i drapsplanleggingen på lille julaften.⁵⁷¹ Aktoratets

---

⁵⁶⁹ Denne redegjørelsen for partenes ulike strategier i lagmannsretten tar utgangspunkt i forsvarrets og aktoratets innledende og avsluttende prosedyrer. Til orientering kan det her påpekes at den innledende prosedyren til advokatene kommer i forkant av eksaminasjonene og all bevisføring i rettssaken. Her gir advokatene en pekepinn om hvilke bevis de har tenkt seg å føre etc. Den avsluttende prosedyren kommer etter all bevisføring i rettssaken. Dette innebærer at den avsluttende prosedyren ofte tar opp temaer som er blitt sentrale og bevis som er blitt ført under hele rettssaken. Det er alltid aktoratet som starter med å prosederer, deretter er rekkefølgen den samme som rekkefølgen tiltalte eksamineres i; først As forsvarere, deretter Bs forsvarere, så Cs forsvarere og til sist Ds forsvarere.

⁵⁷⁰ NTB, 12. mars 2002

⁵⁷¹ At våpenbyttet fant sted forsøker aktoratet å underbygge med ulike bevis, blant annet telefonutskrifter, en bompengebillett og vitneforklaringer. Dagbladet, 13. mars 2002.

vektlegging av Cs forklaring på dette punktet får betydning for Ds rolle.⁵⁷² Når det gjelder skyldkravet, poengterer aktorlaget at D må ha utvist forsett ved medvirkningshandlingene og at retten altså må tro på Ds forklaring om at han ikke ante hva våpnene skulle brukes til dersom han skal frifinnes for medvirkning.⁵⁷³ Aktoratet støtter opp under Ds forklaring med hensyn til hans utpeking av A og B som hovedpersonene bak ugjerningen.

Statsadvokat Thue fremholder derfor i sin avsluttende prosedyre at retten trygt kan legge til grunn at D oppfattet at det foregikk drapsplanlegging lille julaften, men at han ikke vil fortelle om dette, fordi han overleverte våpen senere og dermed vil bli medskyldig: « – Det er slik vi mennesker er, vi forsøker å minimalisere vår egen rolle», slår Thue fast.⁵⁷⁴ Ds tilknytning til drapene går ifølge aktorlaget via hans forelskelse i C, som han hjalp med penger, stoff og bil. Aktoratets hovedsyn er likevel at drapene har skjedd i en samhandling mellom de fire, og at denne samhandlingen kan ha virket ansvarspulveriserende både på C og D: «Det skal mindre til for å «hjelpenoen» enn for å være ansvarlig for hele planen» fremholder statsadvokat Thue.⁵⁷⁵

Forsvarere til D, Steinar Wiik Sørvik og Morten Kjensli, fremstiller i sin innledende prosedyre sin klient som en uvitende medhjelper – en «menig soldat som ikke visste hva generalen tenkte» – forut for trippeldrapet.⁵⁷⁶ Sørvik hevder at D har «tegnert kartet» for etterforskerne og at tiltalen er basert på de opplysningene hans klient er kommet med. I den avsluttende prosedyren underbygger Sørvik troverdigheten til C – som han kaller «prinsessen ingen kunne målbinde» – og hevder at hun forteller sannheten bortsett fra akkurat når det gjelder forklaringen om Ds deltakelse på drapsplanleggingen.⁵⁷⁷ Sørvik fremholder at hans klient bare var et redskap: «[...] en 'spade'. Han tenker ikke selv, han var bare nødt til å skaffe våpen»⁵⁷⁸

---

⁵⁷² NTB, 12. mars 2002.

⁵⁷³ NTB, 12. mars 2002.

⁵⁷⁴ NTB, 12. mars 2002.

⁵⁷⁵ NTB, 12. mars 2002.

⁵⁷⁶ NTB, 14. januar 2002, under overskriften «[D] var en menig soldat».

⁵⁷⁷ Dette kan ifølge Ds forsvarer forklares med at hun var påvirket av rus og ikke hadde fått søvn på lille julaften: «Vi må huske at hun var påvirket av narkotika og ikke hadde sovet på lenge, sa Wiik Sørvik i sin prosedyre mandag». NTB, 18. mars, 2002, under overskriften «Sørvik tror på [C]».

⁵⁷⁸ NTB, 18. mars 2002, under overskriften «Sørvik tror på [C]».

og et «'redskap' som ble ryddet bort i boden etter at han hadde skaffet våpen».⁵⁷⁹ Forsvarer Morten Kjensli vektlegger i sin avsluttende prosedyre at A sitter med svarteper i saken og peker på tre punkter for å understøtte påstanden om at A er den eneste med motiv: 1) Trippeldrapet ville løse den langvarige og vonde konflikten for ham; 2) ekteparet ville forhindre sosial stemping for dokumentfalsk og løgner; og 3) A ville bli enarving. Forsvaret til D går langt i å antyde at A kan ha utført drapene selv.⁵⁸⁰

De underliggende fortellingene

Det opereres i hovedsak med to ulike underliggende fortellinger om D. Den ene underliggende fortellingen er en fellende fortelling. Den fremmes indirekte av både aktoratet og av forsvarerne til medtiltalt C, og går som følger: *D er en hardbarket forbryter som har hjulpet til med å anskaffe våpen og instruert ekteparet i å bruke dem. På lille julaften deltok D i planleggingen av drapene og i tillegg overleverte han tre måneder senere et sterkere våpen til A og B, vel vitende om hva det skulle brukes til.* I denne fortellingen er D en slags kriminell forretningsmann som uten skrupler deltar i illegal virksomhet, enten det handler om våpenanskaffelse eller drapsplanlegging. D er en årvåken person som ikke lar seg lure med på ting han ikke vil. I tiden D var kjæreste med C har han brukt hennes rus-avhengighet til å få makt over henne.

Den andre underliggende fortellingen er en frifinnende fortelling, med hensyn til tiltalen om forsettlig medvirkning til drap. Den fremmes i hovedsak av Ds forsvarere og går som følger: *D er en bløt tøffelheit som har latt seg bruke av både C og ekteparet. D var så stupforelsket i C at han gikk på akkord med både sin mandighet og sin moral for å gjøre henne tilfreds. Han trodde våpnene skulle brukes til*

---

⁵⁷⁹ Dagbladet, 19. mars 2002, under overskriften «[D] var bare et redskap».

⁵⁸⁰ I en artikkel med overskriften «Per sitter med svarteper» som refererer forsvarernes prosedyre, står det at Sørvik gikk langt i å antyde at A selv var inne i kårboligen og skjød. En slik tese begrunner de med at As søster gikk opp trappen til der hvor ugjerningene var i gang, fremfor å ringe politiet eller kaste seg ut av vinduet. For forsvarerne til D antyder dette at hun hørte velkjente stemmer: «[...] Hvorfor gikk [offer/fornærmede] opp? Kan det være fordi hun hørte stemmene til noen hun kjente, og at det var derfor hun ikke mente det var så farlig å gå opp, spurte Wiik Sørvik». NTB, 18.mars 2002.

selvforsvar og er aktivt blitt holdt utenfor drapsplanleggingen, som han derfor ikke kjente noe til. Denne underliggende fortellingen handler om en veloppdratt og sivilisert ung mann, som har vokst opp på vestkanten som sønn i en velhavende familie. Han har gode manerer, er høflig og hjelpsom selv i sin kriminelle virksomhet, som han oppdaget sitt talent for litt ved en tilfældighet i forbindelse med en utenlandsreise. Han møter C på et sårbart tidspunkt i sitt liv.⁵⁸¹ Men han har orden på tilværelsen og kan tilby C – som var på kjøret – en stabil hverdag. D hjelper C når hun ber om det, og når familien hennes ber om hjelp gjør han det samme. Han ordner med ekteparets datamaskin for å være grei, og han tar imot våpenforespørsel og penger for å være grei. Han avleverte sin egen revolver til ekteparet fordi det var viktig for A og uten å vite hva den skulle brukes til. D gjør og finner seg i mye for å fortsette å være kjæreste med C – men ikke drapsplanlegging.

Tiltaltes tid i vitneboksen

D avhøres over to dager – 8,5 timer – i Eidsivating lagmannsrett. Han er den siste av de fire tiltalte som skal i vitneboksen. Han har mørke klær og sitter tilbakelent i en stol med hendene foldet i fanget eller med albuen på armlenet og hodet hvilende i hendene. For det meste sitter D helt stille og ser ut som om han kjeder seg. D kikker tilsynelatende uinteressert omkring seg og svarer på spørsmålene han stilles med en slags nonsjalandt likegyldighet. Han snakker langsomt og bruker lang tid på å formulere seg. For det meste ser D ut til å være helt avslappet, bare i perioder gir hans kroppsspråk uttrykk for at han er rastløs, irritert eller ukomfortabel, han skifter da hyppig sitteposisjon med ben og armer. D benytter ikke muligheten han har til å gi sin egen frie forklaring. Fravalget av denne helt sentrale innledende delen av eksaminasjonen, hvor tiltalte gis mulighet for å gi sin versjon av hendelsen, kan være forbundet med tiltaltes manglende interessert for å meddele noe som helst – han forteller ikke, men svarer. Han ytringer er i hovedsak en direkte respons på konkrete spørsmål.

---

⁵⁸¹ D hadde nettopp avsluttet et opphold på avvenningsklinikk for å bli rusfri.

Da D forklarte seg i lagmannsretten presenterte han følgende fortelling om seg selv: D hevder i likhet med C at han høsten 1998 fikk en forespørsel om å skaffe skytevåpen fra ekteparet, og at han i denne forbindelse mottok 20 000 kroner fra A. Hele dette beløpet ga han til C som skulle reise til Molde for å kjøpe våpen. På juleselskapet lille julaften på Orderud gård medgir D at han viste ekteparet hvordan våpnene skulle brukes, og forklarte dem hva som angivelig kunne ha skjedd da vådeskuddet gikk av tidligere på kvelden. Han nekter imidlertid for at det foregikk noen drapsplanleggingen denne kvelden, slik C hevder. Han ble forbannet på C da hun ville stikke av gårde med bilen hans, og det oppstod derfor en krangel mellom dem på gården før han kjørte derfra. I bilen på vei hjem ringer B og forteller at C har ringt til politiet og anmeldt ham. Derfor kjører han inn til siden, parkerer bilen og sover der over natten før han kjører videre hjem neste morgen. Samme dag, julaften 1998, kom C hjem til ham utpå ettermiddagen.

D avviser ethvert kjennskap både til gårdstvisten mellom A og faren, og til deltagelse i drapsplanleggingen. D hevder også at han natt til 3. april, tre måneder etter juleselskapet, kjørte opp til Orderud gård for å levere sin egen revolver 38 (den såkalte Lillegutt), etter ukevis med masing fra A om å få tak i et sterkere våpen. Med seg tilbake fra gården fikk han en av de to 22-kaliber pistolene C kjøpte i Molde og som ble overlevert til ekteparet lille julaften, samt 4000 kroner. Etter dette opphørte all kontakt mellom D og ekteparet. D forteller også at han fikk vite om trippeldrapet via tekst-tv og at han samme dag spurte C om hun hadde noe med det å gjøre. I Nes herredsrett kommer D med ny inkriminerende informasjon om C, når han plutselig hevder at hun skal ha kommet med uttalelser som knytter henne selv til drapsstedet.

Viktige punkter for D i lagmannsretten

I lys av dommen fra Nes herredsrett er det rimelig å anta at D ankom Eidsivating lagmannsrett med et håp om at vurderingen fra første rettsinstans skulle bli stående. Der var han blitt trodd på de mest avgjørende punktene i sin forklaring. D må få også lagretten til å tro ham på følgende sentrale punkter; 1) hans forklaring om våpenoverleveringen, som A iherdig benekter; 2) hans påstand om at han ikke kjente til gårdstvisten eller drapsplanleggingen; og 3) at han var forelsket i og dominert av C.

ANALYSEN

DEL 1: SPRÅKLIGE TILPASNINGER

Selv-korrigeringer

Her skal vi i første omgang drøfte hvilken virkning det får når aktor iverksetter et språkspill som handler om å bruke ord som tilhører tiltaltes vokabular, for deretter å diskutere betydningen av tiltaltes respons. Det handler i begge tilfeller om forekomsten av enkelte ord, enten de tilsynelatende er plumpet ut eller er brukt mer bevisst. Det første eksempelet er hentet fra aktoratets eksaminasjon av D hvor han konfronteres med ting han har sagt i politiavhør:

Aktor: Ja. Men tyster du på noen her da?

D: Ikke i det avhøret der, tror jeg.

Aktor: Nei.

[D gjør en rask bevegelse, tar seg til ansiktet, urolig. Aktoratet fortsetter:]

Aktor: Du blir også spurt om –

D [avbryter]: Jeg tyster ikke på noen, noen gang! I noen avhør.

Aktor: Nei. Men du blir også spurt av politiet om du har noen kjennskap til Orderud gård osv. Husker du det?

D: [pause] Ja det er mulig, men det husker jeg ikke.

Aktor: Nei.

D: Jeg husker ikke så godt.⁵⁸²

I det siterte utdraget vil aktor vite om D *tyster* på noen. Spørsmålet om en eventuell tysting fra Ds side handler etter alt å dømme ikke om et konkret moment i aktoratets underliggende fortelling, men ser snarere ut til å være et forsøk på å etablere D som en tvetydig figur; en som driver dobbeltspill.⁵⁸³ Å tyste betyr som kjent å angi eller røpe noen overfor politiet. Likevel er det et ord som sjelden benyttes av myndigheter eller autoritære instanser; det tilhører språkbruken til en kriminell, ikke en juridisk aktor. At

---

⁵⁸² Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 3:05:20

⁵⁸³ Dette for å underbygge aktoratets egen tvetydige innstilling til ham: D er *både* troverdig og ikke troverdig.

aktor bruker ordet her er derfor påfallende, og antagelig ikke en tilfeldighet. Ved å anvende et ord som tilhører vokabularet til Ds eget miljø, starter han et språkspill som plasserer tiltalte i en bestemt gruppe, formodentlig med den hensikt å fremprovosere en reaksjon hos ham.⁵⁸⁴ For D må det være vanskelig å vite både hvilket språkspill han blir invitert inn i og hvordan han skal respondere på det. Konnotasjonen til tysting er i denne situasjonen tvetydig. For retten er vanligvis tysting noe positivt, såkalt samarbeid med politiet som tiltalte kan få strafferabatt for, men aktor ser ikke ut til å bruke ordet på den måten. Grammatikken til ordet har her snarere likhetstrekk med den man finner i det kriminelle miljøet, hvor det å sladre til politiet er en uting. Aktors språkbruk er del av en utilbørlig retorikk som tilslører hvilket språkspill som egentlig spilles. Hvordan kan D respondere? Det første han sier ser ut til å være resultatet av en glipp: «Ikke i det avhøret der, tror jeg». Ytringen gir inntrykk av at D i et kort øyeblikk glemmer den vaksomhet som ellers preger hans utveksling med aktor. Aktors språkbruk får tilsynelatende D til å si noe han ellers ikke ville ha gjort og det blir tydelig at D umiddelbart angrer på at han ordla seg på en måte som unektelig impliserer at han *har tystet* bare i *andre* avhør.⁵⁸⁵ Dette er antagelig også en respons på aktors insinuerende språkspill som spesifiserer den eventuelle tystingen til dette konkrete avhøret («tyster du på noen *her* da?»), som om det er på det rene at tiltalte gjør det i andre avhør. Aktors formulering formidler poenget han vil ha frem og tiltaltes respons blir dermed underordnet – hva enten han bekrefter eller protesterer mot det.

Ds tilbøyelighet til å korrigere seg selv, og, – som vi skal se, – andre, vitner i denne sammenhengen også om at tiltalte er mer opptatt av å være stueren i det kriminelle miljøet, enn i den norske rettsstaten. Et slikt forsøk på å korrigere egne uttalelser kan virke mot sin hensikt, da den opprinnelige ytringen får ekstra oppmerksomhet. Et annet og annerledes eksempel på at D uttrykker seg på en måte som han like etter finner grunn til å korrigere, ser vi i følgende eksempel:

[fortsettelse]

---

⁵⁸⁴ Gruppen av *dem som tyster* og som *bruker ordet tyster*.

⁵⁸⁵ Ikke dermed sagt at D her røper en sannhet han ikke vil skal frem i lyset. Det er naturligvis mulig at D bare ordlegger seg på en klumsete måte som antyder noe som ikke stemmer.

Aktor: Fant du noen grunn til å nekte at du kjente A og B?

D: Jeg kan ikke si at jeg husker noe om hva jeg svarte på det spørsmålet.

Aktor: Nei. Jo, du forteller at du vet hvem de er og at du har vært der flere ganger og –

D: Ja, jeg vil tro jeg svarte det.

Aktor: Du har vært der når C hjalp til med traktoren osv.

D: Ja.

Aktor: Er dette farlige ting å fortelle, vurderte du det som?

D: Unnskyld?

Aktor: Var dette ufarlige ting du kunne fortelle om?

D: Jeg synes det.

Aktorat: Ja, er det slik at du.. – at det du – hadde jeg nær sagt – vet vil bli brakt på banen, det forteller du om, men det man på en måte ikke vet, det holder du for deg sjøl?

D: Ja [nikker], jeg var litt var i det avhøret der, ja.

Aktor: Ja, du blir jo spurt om når du var på Orderud sist i dette avhøret også, siste gang.

D: Det går jeg ut fra at jeg sikkert ble.

Aktor: Ja, og fortalte du da at du hadde vært der så sent som i april?

D: Nei, da tror jeg vel at jeg sa at siste gang var ved lille julaften. Jeg tror det.

Aktor: Ja, var det ... – du hadde vel ikke glemt den turen i april da?

D: Nei. Men jeg hadde ikke noe lyst til å fortelle om den på det tidspunktet.

Aktor: Ja, det er det første avhøret.

D: Altså, det er ikke noe jeg har funnet på i ettertid da, for å si det sånn, men... – det er noe jeg har sett alvorligheten av og nødvendigheten av, for å ... – fortelle det som har skjedd. Hvis ikke så ville ikke ... – jeg måtte jo lage en – ikke lage, jeg måtte fortelle det som hadde skjedd for at man skulle få en sammenheng og en troverdighet i den.. – i det jeg hadde å fortelle. Og da kunne jeg ikke avslutte med lille julaften, som jeg gjorde i det avhøret.

Aktor: Nei. [pause] Det var klokken to på natta, så får du fred inntil klokka 11 på formiddagen samme dag, 11. juni. Avhøret ble avsluttet klokka fem om morgenen. Sov du noe særlig den natten, Grønnerød?

D: Ja, jeg tror jeg sovnet hver dag jeg hadde vært i avhør, jeg.⁵⁸⁶

Temaet for utspørringen er her et hvor aktors og Ds underliggende fortellinger er i overensstemmelse, da tiltalen baserer seg på Ds forklaring om at det fant sted en

---

⁵⁸⁶ Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 3:05:50

våpenoverlevering i april. Men dette temaet berører samtidig et moment der partenes underliggende fortellinger ikke er like samstemte, nemlig om D var involvert i drapsplanlegging eller ikke. Aktor vil få frem at D bare uttaler seg om episoder og hendelser som er ufarlige for ham og at dette er årsaken til at tiltalte nekter for den farlige innrømmelsen av at han var med på drapsplanleggingen, som vil gjøre våpenoverleveringen i april til en klar medvirkningshandling. Aktors spørsmål har til hensikt å underbygge og forklare hvorfor D ikke fortalte om våpenoverleveringen tidligere, men søker samtidig å få frem den underliggende fortellingen om at D bare sier det som er ufarlig. Tiltaltes respons ser ut til å være påvirket av tvetydigheten i aktors språkspill, for D vikler seg inn i et svar som kan motarbeide hans underliggende fortelling om at han – når det kommer til stykket – er en ærlig fyr. D konstaterer at våpenbyttet *ikke* er noe han har funnet på, for deretter å si at han måtte «lage» en fortelling, og at han måtte få «en sammenheng og troverdighet» i det han «hadde å fortelle». Sannheten om det som faktisk har skjedd – virkeligheten slik den artet seg der ute – er det som kan bibringe sammenheng og troverdighet i fortellingen til D. Tiltalte ser altså ut til å være innforstått med forestillingen om hva som er et overbevisende narrativ, samt dets relevans for retten. Men at fortellingen blir mer troverdig dersom den korresponderer med virkeligheten, er ikke selvsagt. Som Alan Dershowitz peker på i artikkelen «Life is not a dramatic narrative [...]» er virkeligheten som regel langt mer uforutsigbar, usammenhengende og kompleks enn vi ville ha akseptert at en fortelling er.⁵⁸⁷ Tilhørerne får heller ikke noen klarhet i hvorfor en avslutning på lille julaften ville være mindre troverdig.⁵⁸⁸ Språket til D avslører at han ikke forsøker å huske hva som skjedde, men at han i situasjonen forsøker å konstruere en forklaring retten finner sammenhengende og troverdig. Dette kan ha en negativ innvirkning på hans troverdighet, ettersom retten har lett for å forbinde det konstruerte med det oppdiktede.⁵⁸⁹ D responderer med språkspill som har til hensikt å forklare eller forsvare hvorfor han gjorde som han gjorde, og hans

---

⁵⁸⁷ Alan Dershowitz, "Life is Not a Dramatic Narrative," in *Law's Stories. Narrative and Rhetoric in the Law*, ed. Peter Brooks & Paul Gewirtz (New Haven and London: Yale University Press, 1996), s.100-01.

⁵⁸⁸ Fortellingen om våpenoverleveringen 3. april har ingen egen 'narrativ verdi', utover at den tjener den hensikt å få drapsvåpenet ut av Ds hender og inn i andres.

⁵⁸⁹ Som Audun Kjus peker på i boken *Sakens fakta*, kan alt som «lukter av konstruksjon» lett vekke mistanke i rettsalen. Kjus, *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s. 185.

språkbruk antyder at det hovedsakelig handler om hvordan en overbevisende fortelling skal konstrueres.

Ds påstand om at våpenbyttet ikke er noe han har «funnet på» kan også betraktes som en respons på den større konteksten han ytrer seg i, for selv om aktor ikke hevder at Ds forklaring er oppspinn – de baserer som nevnt tiltalen på at det D forteller om denne hendelsen er sant – kan likevel den mistroen de andre advokatene, primært As forsvarsadvokater, møter denne påstanden med, gi anledning til slike eksplisitte benektelser. Behovet for å påpeke at han ikke har «funnet på» sin forklaring er en respons på den grunnleggende skepsisen hans ord blir møtt med i rettsalen.⁵⁹⁰

Et annet eksempel på en selv-korrigerende opptrer på et relativt tidlig stadium i avhøret når D på oppfordring fra lagmannen forteller om bakgrunnen for våpenforespørselen fra A og B:

D: B og A var hjemme hos meg og spiste middag, sammen med C ... [pause]
Ehh ... – det var også i 98 ... da er det mulig at jeg viste han den 38'eren som jeg har.

Lagmann: Men det er du ikke sikker på?

D: Som jeg hadde. [betoner 'hadde'] Jeg tror jeg viste ham den. Jeg er ganske sikker på det. [nikker]⁵⁹¹

Her sier D «den 38'eren som jeg *har*» for deretter å korrigere seg selv. Revolveren det er tale om, er det våpenet som med stor sikkerhet kan knyttes til drapene og som D hevder han ga til ekteparet under det påståtte våpenbyttet i april. Våpenet er aldri blitt funnet og ekteparet nekter enhver befatning med våpen. At D sier «har» før han korrigerer seg selv og sier «hadde», kan – dersom man er ytterst mistenksom, hvilket retten i regelen er – underbygge ekteparets insistering på at de aldri har mottatt våpen av D og at revolveren fortsatt er i hans besittelse.⁵⁹² Som Ervin Goffman peker på i boka *The Presentation of Self in Everyday Life*:

---

⁵⁹⁰ Et mer eller mindre subtilt uttrykk for denne skepsisen ser vi blant annet i aktors spørsmål om D fikk sove etter avhørene, som egentlig hentyder til om D hadde ren samvittighet.

⁵⁹¹ Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 2:14:40-

⁵⁹² Jeg hevder ikke med dette at D har revolveren liggende hjemme i skuffen, hvilket er ytterst usannsynlig, men at han aldri har gitt revolveren fra seg.

When the audience is known to be secretly sceptical of the reality that is being impressed upon them, we have been ready to appreciate their tendency to pounce on trifling flaws as a sign that the whole show is false [...] even sympathetic audiences can be momentarily disturbed, shocked, and weakened in their faith by the discovery of a picayune discrepancy in the impressions presented to them.⁵⁹³

Uavhengig av i hvilken grad Ds selvkorrigeringer avslører noe han egentlig vil skjule, enten for offentligheten eller for påtalemyndighetene (at han har tystet; at han har lagd en historie; eller at han fortsatt har revolveren) så har de altså – i kraft av å framtre som en slags forsnakkelser fordi han straks korrigerer seg selv – en virkning overfor et skeptisk publikum.⁵⁹⁴

Perspektivforskyvning: Om å spille spillet riktig fremfor å mene det du sier

Rush Rhees hevder at dersom det bare var et spørsmål om å spille spillet riktig, ville spørsmålet om du *mener* det du sier aldri oppstå. Sekvensene fra eksaminasjonen av D som vi har sett på i det foregående, viser på ulike måter hvordan den språklige utvekslingen mellom D og advokaten adskiller seg fra en samtale hvor forståelse og oppriktighet er det sentrale. Tilhørerne har hele tiden opplevelsen av å overvære et spill: For D handler det om å holde hodet kaldt og tungen rett i munnen – spille spillet strategisk og ikke feile med et eneste ord. Det blir tydelig hvor utfordrende landskap han skal manøvrere i, når selv de minste feilformuleringer kan få uheldige konsekvenser.⁵⁹⁵ En av årsakene til at spill-aspektene blir særlig framtrædende i eksaminasjonen av D, er at han selv fremstår som en så tydelig strategisk spiller. Samtidig ligner D en mann som kjeder seg i vitneboksen. Dette gjør at de overnevnte

---

⁵⁹³ Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.59-60.

⁵⁹⁴ I §54 i *Filosofiske undersøkelser* antyder Wittgenstein et lignende poeng: «[...] Hvordan kan betrakteren i dette tilfellet avgjøre om de spillende begår feil eller spiller korrekt? – I spillerens oppførsel finnes det tegn som kan fortelle det. Tenk på den karakteristiske atferden hos en person som korrigerer en forsnakkelse. Selv uten å forstå språket hans ville det være mulig å oppfatte at han rettet seg selv». Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.45-46.

⁵⁹⁵ Goffman beskriver betydningen av små feilsteg på følgende vis: «[...] the impression of reality fostered by a performance is a delicate, fragile thing that can be shattered by very minor mishaps». Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.63.

selv-korrigeringsene får en særlig virkning, for de ledsages av en plutselig tilstedeværelse som står i kontrast til hans ellers uinteresserte, litt fraværende holdning. Ervin Goffman tar opp hvordan spontane uttrykk kan gi inntrykk som er i motstrid med en generell fremtreden. Han hevder dette er egnet til å vekke tilhørernes interesse – ikke fordi glippen i seg selv er av stor betydning, men fordi bruddet med det gjengse uttrykket blir så markant:

The crucial point is not that the fleeting definition of the situation caused by an unmeant gesture is itself so blameworthy but rather merely that it is different from the definition officially projected. This difference forces an acutely embarrassing wedge between the official projection and reality, for it is part of the official projection that it is the only possible one under the circumstance.⁵⁹⁶

På mer poetisk vis trekker Goffman en linje til musikken for å illustrere denne typen brudd; «[...] a single note off key can disrupt the tone of an entire performance».⁵⁹⁷ D mener å være urettmessig blandet inn i saken og opptrer derfor som om både saken og det som ytres i lagmannsretten er ham uvedkommende, inntil enten han selv eller advokatene plutselig har uttrykt seg på en måte han opplever som misvisende eller farlig – først da ser D ut til å rette oppmerksomheten mot språkspillet han deltar i.

Tiltaltes bruk av den juridiske frasen «det er på det rene»

Som vi har sett hender det at advokatene tilpasser ord og vendinger som egentlig tilhører den tiltaltes vokabular (eks. ordet 'tyster'). Et uttrykk som imidlertid ofte forekommer i de juridiske aktørenes språkspill er frasen «det er på det rene ...». Det følgende er en diskusjon av årsaken til og virkningen av Ds bruk av denne frasen; hvilket språkspill inngår den i? Eksempelet er hentet fra aktorats eksaminasjon av D om ekteparets påstand om at de aldri har mottatt våpen:

Aktor: De nekter da ganske så hardnakket og overbevisende, synes du ikke det da?

---

⁵⁹⁶ Ibid., s.60.

⁵⁹⁷ Ibid.

D: Ja, men jeg synes ikke det. Jeg synes de er blitt tatt i mye løgner, og jeg håber [D kikker seg rundt i salen og henvender seg til alle tilhørerne] at hele juryen skjønner at her er det noe gærnt. Det håber jeg virkelig [betoner 'virkelig']. Fordi det er det [betoner 'det er det']. De lyver [nikker for seg selv]. De har mottatt våpen av C og av meg. Om de har brukt dem eller andre, det vet ikke jeg. Og det som er på det rene helt sikkert er jo at de har mottatt den 38 kalibren som er brukt til å drepe disse menneskene, som de har fått av meg. Det er jo bevist. [betoner 'helt sikkert' og 'bevist']

Aktor: Ja at det våpenet har vært i din besittelse en gang – og det er jo det som ... –

D: Ja, men jeg har også gitt det personlig til B og A. Helt sikkert [Tiltalte nikker konstaterende]. Det er ikke ... – det lurar jeg ikke på.

Aktor: Nei, det har jeg fått med meg nå. ⁵⁹⁸

Aktor ber her indirekte om Ds hjelp for å svekke ekteparets troverdighet. Språkspillet har til hensikt å fremme den underliggende fortellingen om at A og B snakker usant, et moment også D har interesse av å underbygge. For å vinne troverdighet på dette, for ham avgjørende, punktet tar D i bruk den juridiske frasen «det er på det rene». Denne frasen anvendes ofte i dommer – blant annet i dommen fra herredsretten – og av forsvarsadvokater og påtalemyndighet i rettssalen, som regel for å omtale forhold som er bevist eller avklart og som det dermed ikke kan sås tvil om.⁵⁹⁹ Når D benytter seg av denne frasen, lener han seg på vurderinger fra herredsretten, og kanskje nettopp derfor opptrer frasen «det er på det rene» i et språkspill hvor D appellerer til retten om å tro på ham.⁶⁰⁰ Aktor peker på sin side på at det eneste som er bevist er at D har vært i besittelse av våpenet. Men vurderingen fra forrige rettsinstans som la til grunn at D hadde avlevert våpen til ekteparet 3. april, er antagelig det som får tiltalte til å hevde at dette forholdet «er på det rene» og «bevist». Hans språkbruk i den siterte sekvensen ser ut til å være en tilpasning til de juridiske formuleringene i dommen som frifant ham for medvirkningshandlinger. Ds språklige manifestasjoner er dermed et forsøk på

---

⁵⁹⁸ Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 3:36:20

⁵⁹⁹ Et eksempel fra Nes herredsretts dom lyder: «Det er på det rene at denne revolveren ble benyttet ved drapene i kårboligen».Jf. Dommen fra Nes herredsrett, 22. juni 2001

⁶⁰⁰ D er den eneste av de fire tiltalte som henvender seg direkte til retten med klare utmeldinger og appeller. Ved flere anledninger vender han seg mot tilhørerne, kikker rett på dem og sier at det er *han* som forteller sannheten og ber dem tro på seg. Denne retoriske gesten drøftes mer inngående i de kommende avsnitt.

å sementere den underliggende fortellingen som er blitt trodd av herredsretten. Men hans anvendelse av frasen er ulik dens vanlige grammatikk i rettslig sammenheng, for han benytter den om et forhold som er særdeles usikkert, nemlig spørsmålet om hvorvidt våpenoverleveringen i april fant sted eller ikke. Frasen får uunngåelig en annen grammatikk i Ds bruk av den, selv om han prøver å dra veksler på den sedvanlige betydningen uttrykket har i rettslig sammenheng – i håp om å fjerne all tvil om hvorvidt våpenoverleveringen fant sted. Det er også tilhørernes ulike forventninger til tiltaltes og aktors språkbruk som gjør at frasen får en annen grammatikk. Dersom en tiltalt forsøker å transportere språkbruken til de juridiske aktørene over i sine egne språkspill, kan det fremstå som om de forserer seg, som om de forsøker å beherske noe de ikke behersker. Enda sterkere blir dette inntrykket dersom tiltalte åpenbart tilhører en annen livsform enn den retten representerer.

Hvilket arbeid gjør da Ds appell til retten, formulert som den ofte er ved hjelp av rettens egne fraser, ord og uttrykk? Den er åpenbart ment å skulle styrke hans egen underliggende fortelling. Først henvender han seg direkte til juryen – noe som i seg selv er uvanlig – for å uttrykke et håp; «jeg håper at hele juryen skjønner at her er det noe gærnt». Han understreker håpet ved å gjenta det enda mer uttrykkelig; «Det håper jeg *virkelig*». Deretter stadfester han nok en gang selve forholdet, at det er noe gærnt; «Fordi *det er det*». D appellerer til en felles forståelse av hva som er «gærnt» og understreker indirekte hvordan hans fremtid ligger i deres hender med et patosfylt språk i håp om å appellere til juryens følelser. Deretter appellerer han til fornuften ved å framholde det han betrakter som fakta i saken. Frasen «det er på det rene at» inngår i det som foregir å være en logos-appell; noe som er bevist og allment akseptert, ikke til å diskutere.

Både appellen til følelsene og til fornuften virker imidlertid forstilte, for ordene tilhører ikke D, de peker snarere mot et misforhold mellom språk og karakter som får tiltalte til å fremstå inautentisk. Frasen «det er på det rene» inngår i en argumentasjon som både har til hensikt å overbevise tilhørerne, og som samtidig tilsynelatende er et forsøk på å fremstå oppriktig. Men det er kanskje vanskelig å virkelig mene et forhold som er på «det rene»? Ds insisterende hevdelse av at hans fortelling og *bare den* er riktig kan forstyrre inntrykket av oppriktighet som han ønsker å formidle. Han fremstår ivrig og uinteressert på samme tid – sterke ord og grep tas i bruk, men på en

halvhjertet og mekanisk måte. Betydningen av en samstemthet mellom engasjementet som uttrykkes i den spesifikke situasjonen og ordene som ytres, pekes på av blant andre Ervin Goffman. Han hevder at eventuelle misforhold på dette området er så gjenkjennelige at de har fått en kollektiv symbolsk status på linje med forsnakkelser.⁶⁰¹ Vi opplever tydelig når en person tar sterke ord i sin munn som de egentlig er fremmede for og som de ikke er i stand til å *mene* oppriktig.

DEL 2: KRITIKK OG APPELL

Om å kritisere og appellere

D er den eneste av de fire tiltalte som ved flere anledninger henvender seg direkte til juryen med klare appeller. Dette er ofte forbundet med at han retter kritikk mot de andre tiltalte. Hva er formålet med Ds språkspill som kombinerer kritikk og direkte appeller til tilhørerne, og hvilken virkning har det? I eksempelet som følger spør aktor om den påståtte drapsplanleggingen på lille julaften. Han vil vite om ikke A, B og C hadde trengt ekstra hjelp for å kunne foreta en så 'kreativ' drapsplanlegging.⁶⁰²

D: Behøver de å ha det for å ønske, – ønske de hindringene som er i veien for at de skal få gården, så grådige som de er. Tydeligvis.

Aktor: Ja, –

D: Så behøver de jo ikke noe spesiell hjelp for å tenke ut hvordan de skal gjøre det. De måtte bare bli kvitt de, virker det som på meg. De måtte bare få de vekk så de kunne få dette her for seg selv.

Aktor: Ja. Men det er denne planleggingen jeg nå her snakker om. Disse elementene i den.

D: Det kan nok C ha klart, med de bekjentskapene hun har, utenom meg.

Aktor: Ja. Så i det selskapet på lille julaften da. Hvem er det der som – hadde jeg nær sagt – har bredere livserfaring enn A og B?

---

⁶⁰¹ Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.60.

⁶⁰² Aktor kaller drapsplanleggingen C har beskrevet som kreativ og setter spørsmålsteget ved hvorvidt ekteparet og C alene har vært i stand til å tenke på alt fra glass-hammer, til sikringsboks og sokker på skoene, osv.

D: C og jeg. Men det er ikke er slik at jeg har delt noe med det til dem. For jeg er ikke med på drap. Jeg er ikke med på å planlegge drap. Jeg er ikke med på å drepe eldre forsvarsløse mennesker, ved å skyte de i ... – med, med hender etter de, som det er blitt gjort her. Det er ikke min stil. [D henvender seg til tilhørerne] Se på meg, så håper jeg dere ser at ... – det er ikke noe jeg står for.

603

Temaet for utspørringen er her et hvor aktoratets underliggende fortelling i hovedsak ikke stemmer overens med Ds, i og med at tiltalen legger til grunn at D deltok på drapsplanleggingen. Likevel inneholder den elementer de er enige om, for eksempel om Cs rolle i planleggingen. Med andre ord: Aktoratet er grunnleggende uenige med D om hvorvidt han var med på drapsplanleggingen, men kan samtidig dra nytte av hans fremstilling av C. Språkspillene hvor D bes om å karakterisere de fire tiltaltes ulike livserfaring har til hensikt å få frem den underliggende fortellingen om at A og B var avhengige av C og D for å gjennomføre sin plan. Indirekte spør aktor: «Hvordan kunne de tenke seg frem til en så kløktig plan uten din hjelp?». Formålet er å få frem den underliggende fortellingen om at D visste om og deltok i drapsplanleggingen. Språkbruken til aktor som knytter en generell livserfaring til en konkret hendelse, gjør at D umulig kan respondere uten å bekrefte poenget aktor vil ha frem. Kanskje er det derfor D etter å ha respondert på aktors antydning starter et nytt språkspill hvor han henvender seg direkte til lagretten med en appell om å tro på ham; den type drap er ikke hans stil, ikke noe han står for. Forklaringen skal ifølge D heller finnes i at A og B er grådige og denne grådigheten førte til ekteparets ønske om å likvidere tre mennesker.⁶⁰⁴ Ds appell til tilhørerne inngår i et språkspill som har til hensikt å påvirke lagretten til å foreta en bestemt vurdering, eller sagt på en annen måte: appellen skal overbevise tilhørerne om at de *ikke* skal foreta den samme vurderingen som aktors språkspill insinuerer. Appellen viser også hvor selvsikker, ja nærmest selvhevdende D er.⁶⁰⁵ Den negative karakteristikken av ekteparet kombineres med en

---

⁶⁰³ Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 4:50:00

⁶⁰⁴ Jf. hans ytring: «De måtte bare få de vekk så de kunne få dette her for seg selv».

⁶⁰⁵ Vi vet også at D på den siste rettsdagen under ankeforhandlingene, og som den eneste av de fire tiltalte, benyttet anledningen til å ta ordet og henvende seg direkte til juryen med en slags appell. Ifølge mediene som rapporterte fra saken skal D ha sagt: «Jeg er veldig lei meg for at drapene skjedde. Jeg er indirekte medskyldig ved å ha gitt våpen til [A og B]. Hadde jeg visst det jeg vet i dag, ville jeg aldri ha gjort det». NTB, 19. mars 2002.

stor tiltro til hvordan hans gode karakter virker på andre; «se på meg, så håper jeg dere ser at [...]».

Et annet og litt annerledes eksempel på denne særegne kombinasjonen av kritikk og appell ser vi når D kritiserer ekteparet og samtidig henvender seg direkte til B i rettssalen:

Aktor: Dette inntrykket du hadde av A og B, har det på noe vis endret seg frem mot i dag?

D: Til de grader – ja [betoner 'ja']

Aktor: Kan du si litt om det da?

D: Men det er jo ikke sant det de sier, da. De lyver jo som bare det. De har mottatt våpen av C, de har mottatt våpen av meg. [D ser til venstre mot B]. Og jeg synes de er skikkelig dårlige mennesker som ikke kan stå for det, fortelle at de har mottatt våpen. De har satt meg i en situasjon som kan ødelegge hele livet mitt. På grunn av at de ikke tør å svare ordentlig for det som har skjedd. De har mottatt våpen – både av C og av meg [betoner 'har']. Det er helt hundre prosent sikkert. Det nekter de [ser fortsatt på B].⁶⁰⁶

Her oppstår en spesiell situasjon. Det er uvanlig nok at en tiltalt appellerer direkte til den dømmende rett, enda mer uvanlig er det, i hvert fall i denne saken, at en tiltalt henvender seg direkte til de andre tiltalte.⁶⁰⁷ Her benytter D seg av et språkspill som har til hensikt å moralsk fordømme ekteparet, ved å karakteriserer dem som «skikkelig dårlige mennesker», mens han henvender seg til B. Likevel er innholdet i appellen fortsatt adressert til den dømmende rett; blikket er rettet mot B, men ordene til lagretten. At D slår hull i den såkalte fjerde veggen vitner om en stor bevissthet om den dobbelkommunikasjonen som foregår i rettssalen. Ds egen versjon av de omtalte forhold legger han frem som sikre kjensgjerninger, samtidig fordømmer han ekteparets nedrige og løgnaktige adferd som kan få store konsekvenser for hans eget liv. Aktors språkspill vil ha tiltalte til å fortelle om sin opplevelse av ekteparet for å underbygge aktoratets underliggende fortelling om at A og B er hovedpersonene bak ugjerningen. Tiltaltes respons er i tråd med hva aktoratet legger opp til i sitt språkspill, men sier

---

⁶⁰⁶ Tiltalt D, bånd 1, tidskode: 3:33:30

⁶⁰⁷ Det hører antagelig også til sjeldenhetene at fire mennesker står tiltalt i samme sak.

likevel lite om det usikre punktet i Ds forklaring om at han leverte våpen uten å vite om drapsplanleggingen. Ds kombinasjon av appell og konfrontasjon ser ikke ut til være effektiv, for den gir inntrykk av å ville tvinge hans perspektiv på juryen. Hans sterke ord om ekteparet har til hensikt å få tilhørerne med på at de er onde og skyldige, mens han selv er en som til tross for sin kriminelle bakgrunn aldri ville funnet på å planlegge drap. En slik unyansert svart/hvitt fremstilling kan fra et realitetsorientert perspektiv bidra til å svekke fremfor å styrke Ds sak; hans vilje til å anklage ekteparet forteller noe om ham selv. En karakterisering av andre er alltid en form for selvkarakterisering.⁶⁰⁸ D ønsker å fortelle noe om de tre medtiltalte, men forteller samtidig at han er en person som er i stand til å si slikt om andre mennesker.⁶⁰⁹

D kritiserer ekteparet og ser direkte på B i dette eksempelet. Andre steder slutter han seg til deler av Bs forklaring for å understøtte egne forklaringer, eller til ekskjærestens forklaring om A og B når det passer. Det hender også at han angriper alle tre medtiltalte på én gang, for eksempel når Stabell spør ham om hvorfor C hevder han var involvert i drapsplanleggingen:

D: Hvorfor det, det vet jeg ikke. Altså, vi så jo utfallet av forrige –... behandling når jeg ble frikjent og fikk to og et halvt år, de andre fikk en og tjue. Det er en grunn for det. Men det virker som at C – nå rister hun på hodet – hun mener at det er feil – [...] Jeg håper virkelig at C og B og A fremdeles får de enog-tjue som de helt sikkert fortjener. Jeg fortjener det ikke [betoner 'jeg'], for jeg har ikke vært med på dette her [betoner 'har'].

Her kikker D på C mens han snakker. Hennes stille protest med hodet får ham til å appellere til retten. Han håper at de andre tiltalte får de 21 årene de fortjener «helt

---

⁶⁰⁸ Hvordan karakterisering er selvkarakterisering tas opp av Rimmon-Kenan i boka *Narrative Fictions*: «If narrow-minded, dull characters call someone 'a person of many theories' or consider that character's imagination 'remarkably active', their views need not be taken as a reliable affirmation of these qualities in a characters whose exceptionality may be only in the eyes of the mediocre beholders. The beholder's comments may thus be an indication of their own distrust of theories [...] rather than a trustworthy definition of the character they discuss». Schlomith Rimmon-Kenan, *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*, 2nd ed. (New York, USA: Routledge, 2002), s.60.

⁶⁰⁹ Det er her tale om to nivåer her, det Roland Barthes kaller denotasjon og konnotasjon. Denotasjonsnivået handler om hva D direkte henviser til, mens konnotasjonsnivået er hvilke meninger vi kan trekke ut av det.

sikkert», i motsetning til ham selv. Han bringer dommen fra herredsretten på banen som et slags bevis – dommerne der forstod å ta riktig stilling. D håper indirekte at de som vurderer ham i lagretten vil være like fornuftige, ikke bare med hensyn til å tro på ham, men også med hensyn til å gi de andre tiltalte 21 år. Denne formen for appell om at andre skal få straff er nok egnet til å virke mot sin hensikt. Vurderingen fra herredsretten gir åpenbart D selvsikkerhet, men denne selvsikkerheten kan få konsekvenser i lagmannsretten fordi det er vanskelig å fatte sympati for en som er fordømmende overfor andre og selvgod på samme tid. Sagt på en annen måte: Det styrker ikke hans egen troverdighet, når han forsøker å svekke andres.⁶¹⁰

Perspektivforskyvning: Om å være en dannet kriminell mann

Hvordan kan vi bedre forstå Ds særlige kombinasjon av agg og appell? D vil gjerne fremstå som en veloppdratt og ordentlig mann fra et møblert vestkanthjem på tross av sin kriminelle løpebane. I herredsretten fikk han gjennomslag for fremstillingen av seg selv som sønn av borgerskapet, med oppvekst på Oslo vest og kjennskap til den diskursen som råder der.⁶¹¹ Samtidig har han levd det meste av sitt voksne liv i kriminelle og belastede miljøer. Hans konfronterende og rå kritikk av de andre medtiltalte er kanskje beslektet med talemåten i kriminelle miljøer, mens han i sine appeller henvendt direkte til juryen bruker et språkspill hentet fra de lovlydiges beste borgeres sted.

Det at D veksler mellom å fremstå som en dannet vestkantmann og en kriminell, kan gjøre det vanskelig for ham å få troverdighet. Ikke fordi det ikke finnes kriminelle menn fra Oslos vestkant, men fordi *vestkant*, *borgerlig* og *dannet* i denne sammenheng tilhører en underliggende fortelling som skal signalisere redelighet, ærlighet og skikkelighet. Selv om slike begreper ikke direkte tas i bruk, snakker D på en måte som skal få tilhørerne til å assosiere ham med denne typen livsform. Men

---

⁶¹⁰ Professor i litteratur, Arild Linneberg, har formulert det slik: «Å opphøye sin egen ethos med en dertil sterkt nedvurdering av motparten, styrker ikke ens eget ethos; det svekker den. Å ville svekke andres troverdighet, styrker ikke ens egen». Arild Linneberg, *Justismordets retorikk*, s.112.

⁶¹¹ Utdrag fra Nes herredsretts dom: «[D] er fra en familie som driver med forretningsvirksomhet. Han skikket seg vel og arbeidet i forretningen frem til ca. 1991.[...] Han eier leilighet på Frogner i Oslo og har i tillegg aksjer for ca. 1,8 millioner».

finnes det ærlige og redelige kriminelle? Det forekommer nok de fleste at å leve av kriminell virksomhet, slik retten vet at D har gjort, er uforenlig med være en redelig samfunnsborger. Derfor blir det vanskelig for D å skape et autentiske bilde av seg selv som en enhetlig og troverdig person. Han risikerer for eksempel at tilhørerne ikke retter oppmerksomhet mot hans appeller og selvfremstilling, men mot hvorvidt han som karakter er 'autorisert' til å presentere seg på den måten han gjør. Dette er i hvert fall et poeng for Ervin Goffman, når han fremhever følgende:

Sometimes when we ask whether a fostered impression is true or false we really mean to ask whether or not the performer is authorized to give the performance in question, and are not primarily concerned with the actual performance itself.⁶¹²

Når tilhørerne fornemmer at en viss fremtreden er falsk, opplever de samtidig, ifølge Goffman, at vedkommende ikke har rett til å spille den rollen de spiller: «We assume that the imposter's performance, in addition to the fact that it misrepresents him, will be at fault in other ways [...]».⁶¹³ Tilhørerne kan altså bli i tvil om hvem de har foran seg, om hva som er sant og hva som er falskt. I Ds forøk på å appellere til retten foregir han å være en rettskaffen mann, men den lite taktfulle diskreditering av andre mennesker assosieres lettere med en annen livsform. Ds flertydige kulturelle og personlige bakgrunn gir han flere hester å spille på, men når han gjøre det samtidig taper han innsatsen begge steder.

Om å eksemplifisere, karakterisere og kritisere

I tillegg til de språkspillene som handler om å appellere og konfrontere, gjør D også hyppig bruk av språkspill som dreier seg om å *eksemplifisere*. Hvilket arbeid gjør Ds eksemplifiseringer? Tiltaltes forsvarer, advokat Sørvik, tematiserer hvordan C uttaler seg skråsikkert om forhold hvor det viser seg at hun tar feil. Dette bruker Ds forsvarere som en anledning til å ta opp spørsmål angående Cs karakter. Det følgende er et utdrag

---

⁶¹² Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.66.

⁶¹³ Ibid.

fra eksaminasjonen hvor D blir bedt om å kommentere uttalelser C kom med under eksaminasjonen av henne: ⁶¹⁴

Sørvik: Hvordan reagerte du på det?

D: At hun sa feil?

Sørvik: Ja.

D: Nei, jeg visste hun sa feil, så jeg synes ikke det ... – jeg synes ikke det var noe særlig.

Sørvik: Men hun var jo så sikker. Hun fortalt gang etter gang ... –

D: Men hun er sikker på alt hele tiden. C har alltid rett.

Sørvik: Er det et karaktertrekk ved C?

D: Hun tror hun – akkurat som faren – så tror hun at hun har rett i alt alltid. Det C sier, sånn er det. Hun kan ikke ta feil. C hun kunne være sånn at hvis jeg sa; her er en ledig parkeringsplass, så kjørte hun rundt kvartalet og slapp av meg og så kjørte hun ned og parkerte på handicapparkering så jeg fikk bot i stedet [folk i rettssalen ler høyt].

Sørvik. Altså; hvorfor det da?

D: Nei, for C ville ... – Hun kunne ikke – hun kan ikke gjøre ... – altså, hvis jeg viser henne «der er en ledig parkeringsplass» [viser med pekefingeren], da har jeg rett på en måte, og det klarer hun ikke å finne seg i. Hvis jeg sier høyre så er det garantert venstre. Jeg må si motsatt hvis jeg vil til høyre [folk i salen ler igjen].

Sørvik: Så, du må på en måte kommunisere med C med motsatt fortegn? Si nei når du mener ja osv.?

D: Hun er utrolig påståelig.

Sørvik: Ja.

D: Hun er utrolig påståelig. Hun må ha rett, hvis ikke så blir det bare bråk. [betoner 'må']

Sørvik: Bruker hun å gi seg enkelte ganger?

D: C gir seg aldri. Så jeg var nødt til å gi meg. Det var derfor vi kranqla så mye, for jeg er ... – jeg finner meg ikke i ... – Altså, hvis jeg sier til C: «Var ikke det rødt lys?» – «Nei, det var grønt» sier C. [folk i salen ler igjen] Og da må jeg bare si «Ja vel»

---

⁶¹⁴ Under Sørviks eksaminasjon av C insisterte hun en hel dag på at hun møtte D allerede i 1997, på tross av at D mener de først møttes i 1998. Hun hevdet endatil at D kunne ha forfalsket datoen på et dokument omhandlende hans innleggelse på en rusklinikk. Dagen etter innrømmet hun å ha tatt feil: Hun møtte D i 1998.

[Rettsalen ler. Dommeren slår i bordet og ber om stilhet i salen]

I denne sekvensen benytter D seg av såkalt talende eksempler for å karakterisere den tidligere kjæresten. For å illustrere påståeligheten hennes forteller han om hvordan hun kunne reagere i enkelte situasjoner og får slik hele rettsalen til å le. Det fremgår av sekvensen hvordan D forsøker, men tilsynelatende ikke klarer å beskrive Cs adferd uten å ty til eksempler. Selv om hensikten med Sørviks språkspill antagelig er å undergrave troverdigheten til Ds ekskjæreste og dermed fremme den underliggende fortellingen om at hun er en løgner, er det ikke utenkelig at resultatet av Ds respons er et annet, for C fremstår som en sjarmerende og morsom karakter i de eksemplene han trekker frem. Vi får ikke inntrykk av at C lyver bevisst eller er styrt av uedle hensikter, men at hun snarere har en form for barnslig stahet. Slike karaktertrekk kan like gjerne vekke sympati og nysgjerrighet, og altså latter, som harme. Tiltaltes bruk av eksempler er effektive, men de får rettsalen til å humre, ikke til å fordømme Cs tendens til å uttale seg skråsikkert om tvilsomme forhold. Tilhørerne morer seg når de hører D beskrive Cs adferd. Det kan se ut til at konkrete eksempler fra livet er egnet til å utfordre de underliggende fortellingene som i sakens natur er forenklete og unyanserte.

Sekvensen viser også hvordan tiltaltes bevegelse ut av språkspillenes strenge betingelser i rettsalen og over i noe som mer kan ligne på samtalens frie form, der for eksempel komikken kan utfolde seg, gir tilhørerne større innblikk i de omtalte forholdene og dermed også en økt forståelse for både situasjonen og menneskene som beskrives.⁶¹⁵ Vi ser plutselig kjæresteparet for oss og dynamikken mellom dem, der de sitter i bilen og leter etter en parkeringsplass. Også D får vi sympati med her. Advokat Sørvik forsøker å få tiltalte tilbake i et språkspill som handler om å kategorisere og definere; «Er det et karaktertrekk ved C?» og «du må på en måte kommunisere med C med motsatt fortegn? Si nei når du mener ja osv.?». Men dersom forsvareren i stedet la til rette for at D fortalte mer om hverdagslivet med C, kunne det kanskje ha tjent klientens sak.

---

⁶¹⁵ At tiltalte virker mer avslappet og tillater seg denne bevegelsen mot det tilforlatelige, kan være forbundet med at han her blir eksaminert av sin egen forsvarer.

Perspektivforskyvning: Kvinnelige bilister og mannlige passasjerer

Hva kan vi få øye på om vi trekker inn perspektiver fra kulturen som er med på å prege tilhørernes fortolkning av de fortellingene de presenteres for? Tiltalte bruker eksemplene for å illustrere sine påstander om at «C ikke kan ta feil» og «C skal alltid ha rett». Eksempelet med bilen og parkeringsplassen er lett å se for seg, og når vi vet at D ikke hadde førerkort og at det derfor alltid var kjæresten som kjørte bilen hans, og vi godt kjenner til den utbredte forestillingen særlig hos menn om at de er bedre bilister enn kvinner, ser vi også for oss at dette med at C ikke vil ta ordre fra D og istedenfor å parkere bilen der han vil, parkerer ulovlig på en handicaplass, er et uttrykk for en frustrasjon fra en kvinne som er drittlei av å høre kjæresten uten førerkort veilede henne i trafikken – som om hun trenger hans hjelp, som om hun ikke kan klare det selv, det er tross alt hun som har lappen og ikke han. Tilhørerne ser for seg en mann som er hensatt til passasjeretsetet men likevel aldri klarer å gi slipp på kontrollen, på dominansen, og stadig vil fortelle kjæresten hvordan hun skal kjøre hit og dit, parkere her og der, stoppe nå og ikke etterpå. Inntil han til sist skjønner at det er nytteløst. En slik tolkning av eksempelet innebærer en anerkjennelse av at stereotype kulturelle forestillinger om kjønne og deres forhold til hverandre – og til bilkjøring – virker i oss. I lys av dette kan Sørviks antydning om at C skulle være en særlig vanskelig og provoserende person svekkes. Tiltaltes eksempler kan like gjerne illustrere et annet poeng, som Beauvoir beskriver på følgende måte: «En av de fordelene undertrykkingen gir undertrykkerne er at selv den laveste på rangstigen er *overlegen*».⁶¹⁶

DEL 3: STRATEGISK SPILL OG ULIKE TYPER PROTESTER

Mislykkede forsøk på å komme seg ut av språkspillet

Ds konfronterende stil under eksaminasjonen av ham i rettssalen, dreier seg ofte om forsøk på å bryte ut av eller protestere mot de språkspillene han tvinges inn i av de juridiske aktørene, og som til tider vekker stor frustrasjon i ham. Et eksempel på dette

---

⁶¹⁶ Beauvoir, *Det annet kjønn*, s. 14-15.

ser vi når As forsvarer, Harald Stabell, spør tiltalte om forutsetningene for og avtalen om den såkalte våpenoverleveringen:

Stabell: Du kan bare kort si hva avtalen var mellom deg og A når det gjaldt ... –

D [avbryter]: At det skulle bli slutt på maset

Stabell: Det er greit, det har jeg fått med meg –

D [avbryter]: Etter at A gjentatte ganger hadde mast, og C hadde bedt meg om –

Stabell: – Om å få et sterkere våpen. Det har vi hørt.

D: Ja, det er det du spør om?

Stabel: Nei jeg spør om dere hadde gjort en avtale om pris. Altså skulle du bare gi, levere –

D [avbryter]: Dette har jeg svart på – skal jeg svare en gang til? [hissig]

Stabell: Ja, det er mulig at –

D [avbryter, snakker høyt og irritert]: Vi hadde ikke lagd noen avtale om pris! [betoner 'ikke'] Det kom – ... svarte jeg klart og tydelig på tre, eller to til tre ganger før, nå den fjerde gang. [betoner 'klart' og 'tydelig']

Stabell: Det er mulig det er meg som er litt treg i hodet her, Grønnerød, men det får du bære over litt med, men mitt spørsmål –

D [avbryter]: Vi hadde ikke lagd noe avtale om pris [betoner 'ikke']

Stabell: Nei, jeg har fått med meg –

D [avbryter]: Unnskyld at jeg avbrøt deg.

Stabell: Jeg har fått med meg det nå. Men da blir mitt spørsmål og det ligger kanskje litt i dagen – skulle han få dette våpenet da, som en gave fra deg? Eller skulle det gjøres en avtale om pris? Når det –

D: Nei det ligger ikke i ... – at selv om man ikke har lagd noen avtale om pris så er ikke det snakk om at det skal være noen gave for det.

Stabell: Jeg spør deg, så det er veldig greit om du kan svare –

D [avbryter]: Jeg forteller deg hvordan jeg tenker og –

Stabell: Veldig fint, det er det jeg er opptatt av – hva var opplegget da?

D: Overhodet ikke!

Stabell: Ikke –

D: Men han fikk det for 4000 kroner.

Stabell: Ja –

D: Som jeg selv hadde gitt for det.

Stabell: Men var opplegget da at du skulle komme opp ... – det var ikke gjort noen avtale om pris men det var en forutsetning at han skulle betale for det?

D: Naturligvis. Det var ikke noen avtale om at det skulle være noen gave, hvis det er det du lurer på.

Stabell: Nei, altså jeg bare stiller spørsmål –

D [avbryter]: Jeg tror du lurer på om det skulle være en gave, og det skulle det ikke være!

Stabell: Nei, ja, det blir litt vanskelig at du hele tiden ... på en måte angriper når jeg stiller spørsmål, jeg –

D [avbryter]: Ja, fordi du spør så dumme spørsmål – og så spør du etter at du har fått svar, så er det akkurat som om du ikke godtar svaret mitt. Og jeg vil si at når du spør meg om enkelte ting «så var det avtalt at det skulle være en gave» – NEI det var det ikke. Da kan ikke jeg svare på noen annen måte.

Stabell: Jeg fikk svar når jeg stilte det spørsmålet, men det tok litt tid før du aksepterte det spørsmålet, men jeg skal ikke argumentere videre, jeg skal bare stille spørsmålet –

D [avbryter]: Jeg vil gjerne svare, men jeg blir irritert når du stiller det samme spørsmålet gang etter gang etter gang. [betoner 'blir irritert!'].

Stabell: Ja vel.⁶¹⁷

Temaet for utspørringen her er et hvor de underliggende fortellingene til partene er svært ulike, i og med at Stabells klient hardnakket nekter for å ha mottatt våpen fra D. Tiltalte er derfor klar over at advokaten ikke har lit til premisset som ligger til grunn for den språklige utvekslingen (at våpenoverleveringen har skjedd), og at advokatens spørsmål om revolveren var å regne som en gave, er et språkspill som har til hensikt å svekke Ds påstand om våpenoverleveringen.⁶¹⁸ Advokaten vil få frem det usannsynlige i at D uten videre ville gi bort sitt yndlingsvåpen, mens D betoner at det var tale om en utveksling han ikke skulle tjene penger på (ikke en handel). Han skulle bare ha det han selv hadde gitt for dem.⁶¹⁹ Ved å vise til uklarhet om hvorvidt det var en gave eller handel – som jo er en ganske avgjørende forskjell – handler advokatens språkspill her om å usannsynliggjøre at hendelsen overhodet fant sted.⁶²⁰

---

⁶¹⁷ Tiltalt D, bånd 2, tidskode: 2:34:37

⁶¹⁸ D skal angivelig etter pågang fra A ha kjørt opp til Orderud gård og levert sin egen revolver, og dette skal ifølge D ha skjedd natt til 3. april.

⁶¹⁹ Vi kan spørre om hvorfor D er så opptatt av at det ikke var en handel? En handel impliserer en form for interesseutveksling. Det ville med andre ord innebære at utvekslingen var gunstig ikke bare for A, men også for D.

⁶²⁰ Stabell opererer i denne forbindelse med en forestilling om at utvekslingen av objekter entydig kan kategoriseres – enten handel eller gave. Grammatikken til 'gave' slik Stabell

I hele sekvensen opererer advokaten med et premiss som D ikke aksepterer. D klarer verken komme ut av språkspillet eller gi advokaten det svaret han åpenbart er ute etter. Dette gjør D grundig irritert, og han legger ikke skjul på sin irritasjon.⁶²¹ Ds evne til å lese spillet og foregripe hva advokaten vil ha frem, vekker sterke følelser i ham. Samtidig ser det ut til å være et poeng for advokaten at D fraber seg å kategorisere hendelsen. Da blir den stående mer utydelig for tilhørerne. Ved å nøre opp under en eventuell usikkerhet omkring forutsetningene for og omstendighetene omkring hendelsen, søker advokaten å understøtte den underliggende fortellingen som forutsetter at denne hendelsen aldri har funnet sted. Indirekte vil språkspillene til Stabell få frem at dersom det verken var gave eller handel, så var det ingenting. D forsøker å boikotte eller sabotere språkspill med et slikt premiss, men når det ikke lykkes ser det ut til at rollen som tiltalte går fra å være frustrerende til å bli uutholdelig. Han forsøker å riste den av seg – ved å opponere mot advokaten, mot taktikken, premisset, ja hele språkspillet – men rollen kleber til ham. Resultatet er at Ds reaksjon minner om den vi ser hos et barn som ikke liker middagsmaten, men som blir tvunget til å sitte ved bordet og spise den; hver bit er en plage. En slik respons kan lett irritere omgivelsene, for selv om middagen kanskje *er* vond – slik premisset i advokatens spørsmålet *er* urimelig – er det lett å tenke at personen gjør seg vanskelig. Alt ville bli så mye lettere dersom den inviterte bare aksepterte det han ble servert.

I den siterte sekvensen finner D ingen vei ut av situasjonen og det gjør ham trossig, nesten infantilisert. Der hans appeller direkte til retten fremstår som mer eller mindre vellykkede forsøk på å omgå de juridiske aktørenes språkspill – fordi de gir ham en vei ut av landskapet advokatene vil fastholde ham i; han forlater stien som blir krittet opp for ham og starter i stedet et nytt språkspill – er hans forsøk på å velte språkspillene i utvekslingen med advokaten, langt mindre vellykket. Hvorfor klarer ikke D å overskride eller utvide språkspillene på samme måte som C for eksempel gjør det? D insisterer på å bestemme selv, han vil ha føringen og kontrollen over den språklige utvekslingen. Lar det seg ikke gjøre, går han i baklås. C på sin side insisterer

---

bruker ordet, ser ut til å bety alt som ikke er betalt for. Og 'pris' kan i advokatens bruk av ordet bare bety et pengebeløp og ikke andre former for verdi, for eksempel slutt på maset.

⁶²¹ Vi kan samtidig tenke oss at Ds innvendinger mot advokatens språkspill også kan være en avledningsmanøver; fremfor å bidra til sakens opplysning opponerer tiltalte mot språkbruken og leder tilhørernes oppmerksomhet bort fra det saken egentlig dreier seg om.

ikke på å ha kontroll, hun lar seg føre, men begynner så umerkelig å føre selv – blant annet ved å forføre. Hun ser ut til å ha erfaring med kontrollerende, insinuerende og dominerende språkspill – igangsatt av menn – og hun vet hvordan hun skal håndtere dem. Men D er ingen forfører, og han vil ikke la seg føre av andre menn. Det er et vanskelig utgangspunkt i en situasjon hvor han som tiltalt i regelen er underlagt andre parters vurdering av hva som er viktig og hvordan emnene skal omtales. Betingelsene for den språklige utvekslingen i rettssalen blir et problem for D. Han mestrer ikke å måtte inngå i språkspillene på advokatenes premisser.

Usikre påstander med stor logos-verdi

D er ofte skarp i sin respons på og avvisning av den tankegangen advokatene legger til grunn i sine spørsmål, men han er – ikke overraskende – mindre kritisk til sine egne resonnementer. Hva sier dette om tiltaltes talesituasjon? Her om en kontroversiell uttalelse han tillegger C, og som han selv først bringer på banen i Nes herredsrett. Aktor vil vite hvorfor han ikke fortalte dette tidligere:

D: Jeg synes det var såpass sterkt at jeg ville vente og se hva C sier. Men når C lyver masse på meg, så vil jeg si en sannhet på ... – tilbake.

Aktor: Jaha

D: Og «Pass deg eller så skyter jeg deg bakfra sånn som jeg gjorde med de der oppe» – den tror jeg det er litt vanskelig å komme unna fordi alle er skutt bakfra, og det visste ikke C, hvis hun ikke hadde vært der, på det tidspunktet.⁶²²

D forsøker her å knytte C direkte til drapshandlingene. At han ikke fortalte dette før skyldes ifølge ham selv at det er så sterkt – noe det jo er – at han ville vente og se om C skulle komme til å si det selv. Men når hun lyver om ham, vil han ikke lyve om henne, men heller fortelle en sterk sannhet. Tror retten på D her, er det helt avgjørende for saken. Men om retten ikke tror på at C har sagt dette, men at det er en løgn D har funnet på for å sverte hennes troverdighet som en hevn for at hun har dratt ham inn i saken, og at han legger setningen i munnen hennes på et tidspunkt før det ble kjent at

---

⁶²² Tiltalt D, bånd 2, tidskode: 24:00

de tre ble drept på den måten, da er det avgjørende på en annen måte, for D.⁶²³ Tiltalte har først brakt påstanden på banen etter at denne informasjonen var tilgjengelig. Når alle kortene ligger på bordet, tar han tre elementer – et innholdsmessig (*hvordan* drapene ble utført) og to tidsmessige (tidspunktet for offentliggjøringen av utførelsen og tidspunktet for Cs talehandling) – og kobler dem sammen for indirekte å hevde at C har drept. Det er en svært alvorlig påstand.

Når D sier det er vanskelig for C å komme unna uttalelsen, er premissen at vi godtar hans påstand om sitatet, og at det deretter feller C. D presenterer dette sitatet som om det er et ugjendrivelig bevis, som om det ikke fantes noen mulighet, i tilhørernes ører, for at dette var noe han hadde funnet på. I og med at D ikke forsøker å sannsynliggjøre at C faktisk har sagt dette, ser det ut til at han tar for gitt at han blir trodd og tillater seg derfor å gå videre til å peke på de logiske følgende av sitatet. Dette arter seg imidlertid som en unødvendig oppgave, for dersom juryen fester lit til at C har sagt dette, har de allerede trodd på at hun har innrømmet å ha vært på åstedet. Ds måte å argumentere for ektheten av påstanden på virker dermed malplassert, som om den er en respons på et skeptisk spørsmål han ikke har fått.⁶²⁴ Eksempelet antyder i så måte at for D er talesituasjonen i rettssalen en hvor angrep er det beste forsvar. Likevel kan hans grove insinuasjon om den tidligere kjæresten, bidra til å undergrave hans etos, fordi de fremstår som taktisk spill.⁶²⁵

Et lignende eksempel på hvordan D fremsetter svært negative karakteristikker av C samtidig med at han ikler påstandene med en form for logisk gyldighet, ser vi når As forsvarer, Harald Stabell, vil høre hva D synes om Cs forklaring om drapsplanleggingen lille julaften.

---

⁶²³ D antyder her at C har innrømmet å være drapskvinne. Påstanden om at C har utført denne talehandlingen gir inntrykk av være mer enn et forsøk på å sverte hennes troverdighet; den er så graverende i sin karakter at den vitner om at det ikke bare er juridiske men også personlige perspektiver på spill for D.

⁶²⁴ D ser her ut til å være i gang med et annet språkspill som drar veksler på det som gjelder når politiet skal undersøke om en tilståelse er genuin eller falsk

⁶²⁵ For Aristoteles er det som utgjør en persons etos følgende tre egenskaper; forstand, karakter og velvillig innstilling. Samtlige av disse kan det sås tvil om når det kommer til denne påstanden, som utelukkende har til hensikt å sverte en annen utilbørlig. Aristoteles, *Retorik* (København: Museum Tusulanums Forlag, 2013), s.34-35.

Stabell: hvorfor skal retten feste mer lit til deg enn til henne [C] på dette sentrale punktet [lille julaften] –

D [avbryter]: Det får retten avgjøre.

Stabell: Du har ikke noe å bidra med i den forbindelse?

D [avbryter]: Nei, jeg kan bare si at jeg kjenner ikke til ... – det hun sier. Det stemmer ikke. Eller om det stemmer ... – det kan godt hende det stemmer, men da har hvert fall ikke jeg vært til stede. Det må være noe de har snakket om etter at jeg har reist.

Stabell: Etter at du har reist?

D: Eller når jeg har vært ute, eller noe som helst, jeg har ikke sett noen tegninger ...

Stabell: Synes du hennes versjon om dette er sannsynlig og logisk?

D: Jeg synes den er syk.

Stabell: Er det et nei på mitt spørsmål? Den er ikke sannsynlig og ikke logisk?

D: Nei. Altså hvert fall at jeg har vært til stede. Det gjelder når jeg har vært til stede. Men den er mest sannsynlig, uten at jeg har vært til stede. Men din klient [D peker på A] har sikkert vært til stede.⁶²⁶

Språkspillene til advokat Stabell har her den overordnede hensikt å få D til å underbygge den underliggende fortellingen hvor det forutsettes at C lyver om drapsplanlegging lille julaften. Dette er et helt avgjørende punkt i forklaringen til både A og D. På tross av de sammenfallende interessene, vil det ikke tjene Ds sak å fullstendig avvise at en slik drapsplanlegging har funnet sted, ettersom han peker på A og B som de ansvarlige for ugjerningene. D vil ikke forsøke å overbevise retten med en velbegrunnet forklaring på hvorfor han taler sant og ikke C, hans påstand om at han ikke var til stede får holde. Når Ds første respons ikke kan regnes som et helhjertet angrep på Cs troverdighet, slik advokaten må kunne sies å legge opp til, setter han i gang et språkspill som har til hensikt å appellere til Ds selvforståelse som en logisk tenkende mann. Men også da får advokaten antagelig en annen respons enn forventet; forklaringen er «syk». Stabell insisterer imidlertid på at D bare skal forholde seg til om Cs forklaring er «sannsynlig» og «logisk». Her ber Stabell D om å velge mellom to ulike karakteriseringer av en forklaring om en hendelse som han nekter for å deltatt i. Hva er det egentlig et slikt språkspill forlanger av D? Stabell har allerede valgt to

---

⁶²⁶ Tiltalt D, bånd 2, tidskode: 2:16:38

karakteriseringer av Cs forklaring som D nå blir bedt om å be- eller avkrefte. På hvilket grunnlag kan han det? Vi må anta at Stabell ber ham om å gjøre det på bakgrunn av sin kjennskap til de tre medtiltalte, det indirekte spørsmålet er da; er det sannsynlig og logisk at A og B er typer som ville planlegge drap, eller er det mer sannsynlig at C er en type som ville være i stand til å lyve om det? Men så direkte spør ikke Stabell.

Eksempelet viser hvordan D må balansere mellom å være tiltalt og vitne på samme tid; på den ene siden svekke Cs troverdighet og på den andre bevare den nok til at hans egen forklaring om ekteparet og våpen står til troende. Ds måte å håndtere dette på, ved å operere med et skille mellom hva som er sykt og hva som er sannsynlig utelukkende tilpasset hans egen forklaring, kan gjøre det vanskelig å tillegge ham troverdighet. Det er antagelig ikke en plausibel forklaring for retten at det er sannsynlig at drapsplanleggingen skjedde så lenge ikke D var med. Likefullt er det det indirekte og allerede karakteriserte i Stabells språkspill som fremprovoserer en usaklig respons fra D.

Ulike typer protester

Et karakteristisk trekk ved Ds fremferd og språkbruk i rettssalen, er at han protesterer og argumenterer. Disse språkspillene arter seg på ulike måter. Et av dem kommer blant annet til uttrykk via tiltaltes betoning. Ved å undersøke dem kan vi få et innblikk i hvordan han opponerer mot aktors underliggende fortelling. For eksempel i utdraget under hvor aktor er interessert i å vite om D hadde kjennskap til den sivile saken A og B befant seg i. Aktor peker i denne forbindelse på at C erkjenner å ha hørt om gårdstvistene på lille julaften. D på sin side, påstår at han først hørte om den sivile saken *etter* drapene på Orderud gård:

Aktor: Hvis det skulle komme vitner her i retten som har kjent til saken, ville det forundre deg?

D: Nei, altså det ... Andre kan jo ha hørt om det selv om ikke jeg har hørt om det.

Aktor: Ja, men det er jo det som er rart da, for du er jo tross alt den som er kjæresten og samboeren hennes.

D: Ja men, hvis jeg ikke skulle høre om det da? [betoner 'skulle'] Kanskje det er et poeng?

Aktor: Jeg skjønner at det er et poeng for deg, ja –

D: [avbryter] Jeg sier ikke at det er det, jeg sier kanskje det er. [betoner 'ikke' og 'kanskje']. For jeg har nemlig ikke hørt noe, absolutt ingenting om gårdstvist, drap, planlegging av drap, eller ... – noe som helst. For jeg ville aldri ha gitt, eller hjulpet til å skaffe våpen hvis jeg hadde visst det. [betoner 'gitt'].⁶²⁷

I denne sekvensen er temaet et hvor partenes underliggende fortelling står i motsetning til hverandre. For å fremme sin egen underliggende fortelling om at D kjente til drapsplanleggingen, benytter aktor seg av et språkspill som ber D om å forholde seg til andre og uvisse vitners forklaringer. Språkspillet har til hensikt å sammenligne andres forklaringer med Ds, for slik å svekke hans troverdighet. I den forbindelse trekker aktor en slutning fra at andre visste, derfor burde D vite. Aktors språkspill indikerer at når D var Cs nærmeste, men samtidig påstår at han *ikke* kjente til gårdstvisten, er det noe som ikke stemmer. Tiltaltes respons er å hevde at den samme logiske slutningen kan trekkes med omvendt fortegn; hans uvitenhet kan være av samme grunn – han skulle holdes utenfor. D betoner «skulle» i setningen; «Ja men, hvis jeg ikke *skulle* høre om det da?». Det har vært noens *hensikt* å holde denne informasjonen tilbake fra ham. D er ikke alene om å stille spørsmål ved om en nær relasjon er ensbetydende med kjennskap til drapsplanlegging og han lener seg her på vurderingen fra herredsretten hvor retten la til grunn at det har vært viktig for A, B og C at D ikke skulle få kjennskap til drapsplanene.⁶²⁸

Tiltalte legger hovedvekten på negasjonen i sine betoningene, noe som vitner om at D er mer opptatt av å korrigere aktors gjengivelse av hans egne utsagn, enn av å formidle sine egne poeng – som dessuten heller ikke blir anerkjent som relevante av

---

⁶²⁷ Tiltalt D, bånd 2, tidskode: 5:20:00

⁶²⁸ Dette er også et avgjørende aspekt ved Ds forklaring, ettersom han leverte en revolver til A og B i april, men nekter seg skyldig i medvirkning. Det er med andre ord viktig at han på det tidspunktet ikke kjente til noen drapsplanlegging, ellers kunne han ikke ha håp om å bli frikjent for medvirkning. Dommen fra herredsretten vurderer at det ikke er bevist om en drapsplanlegging overhodet fant sted lille julaften: «Retten finner det for sin del noe usikkert om det skjedde noen drapsplanlegging av drapene denne kvelden» og «at retten ikke kan bygge på at det skjedde noen planlegging i tilknytning til juleselskapet, har betydning for vurderingen av Grønnerøds sak». Jf. dom fra Nes herredsrett pr 22. juni 2001.

aktor. Tiltaltes betoning er samtidig korrigeringer, og en subtil form for protest mot advokatens tankegang og språkbruk. Et annet eksempel på dette ser vi når advokat Stabell, As forsvarer, borer i tidspunktet for våpenoverleveringen på Orderud gård.⁶²⁹

Stabell: Husker du, [tiltaltes fulle navn] om hva du har sagt i politiavhør når det gjelder tidspunktet for overleveringen, eller avleveringen av dette våpenet?

D: Øhh ... Da tror jeg, at jeg har henvist til ... – at jeg har hatt telefonsamtale med [vitne] på vei opp og ned.

Stabell: Det har du i et avhør og kanskje to, men ... –

D: Det er det jeg vil svare i dag.

Stabell. Så –

D [avbryter]: På alle avhørene

Stabell: Sa du til politiet –

D [avbryter]: Det er det jeg vil svare.

Stabell: Sa du noe i avhør om at dette skulle bli levert i mars?

D [sitter og rister på hodet]: Jeg svarer ikke.

Stabell: I et avhør –

D [avbryter]: Jeg har svart.⁶³⁰

Våpenoverleveringen er et omstridt tema under eksaminasjonen av D og her ser vi hvordan han blir grundig lei av å måtte svare på variasjoner av det samme spørsmålet igjen og igjen. D blir voldsomt irritert i den siterte sekvensen, hvor Stabells spørsmål er del av et språkspill som har til hensikt å underminere Ds påstand om våpenoverleveringen, ved å peke på inkonsistens i politiavhørene. D både svarer, *vil* svare, svarer *ikke* og *har* svart. Ds bruk av ordet «vil» i den siterte sekvensen – «det er det jeg *vil* svare i dag» – antyder at det ikke eksisterer et reelt svar på dette spørsmålet, et svar som er det samme i dag som det var i går og vil være det i morgen, men at det snarere er et svar som skal konstrueres for anledningen, et svar som ikke har med Ds hukommelse, men med hans vilje og kreativitet å gjøre. D gir uttrykk for at det får være nok med det svaret han allerede har avlevert.

---

⁶²⁹ Dette er et stort tema under eksaminasjonen av D. Han har gitt ulike forklaringer om når overleveringen skjedde både med hensyn til dato og tidspunkt på døgnet. I tillegg var natt til 3. april påskeaftens natt, hvilket As forsvarere trekker frem for å plante tvil om Ds forklaring.

⁶³⁰ Tiltalt D, bånd 2, tidskode: 2:39:10

Ds protest får eksaminasjonen til å gå i stampe og leder til en diskusjon i rettssalen om hvorvidt advokaten skal få lov til å stille spørsmålene sine, på tross av at D nekter å besvare dem. Den spesifikke rollen D har i saken med hensyn til denne sentrale forklaringen, foranlediger mange og ofte kritiske spørsmål fra advokatene i rettssalen. At D føler han svarer på det samme spørsmålet igjen og igjen er kanskje ikke rart, for ofte er det bare små nyanser og vinklinger som adskiller spørsmålene fra hverandre. Likevel er hans forklaring om denne hendelsen såpass sentral i saken at han ikke kunne ha gjort seg forhåpninger om å slippe unna den. Når han ikke bare avstår fra å svare på spørsmål, men ikke en gang tillater advokatene å stille dem, er det et forsøk på å forhindre enhver insinuasjon om at han lyver om denne hendelsen. D vil ut av spillet i rettssalen så snart det medfører at han må gå på kompromiss med sin egen selvforståelse som en som ikke lar seg pille på nesen eller styres av andre. Ds fremtreden i rettssalen og hans reaksjoner på språkspillene kan dermed motarbeide den underliggende fortellingen om at han er mann som ble ført bak lyset og herset rundt med av C.

Om å lese spillet og spille med dumme spillere

I det følgende skal vi se nærmere på Ds forsøk på å lese språkspillene i rettssalen og se hvilken type reaksjon de vekker i ham, både når han gjennomskuer dem og når han ikke forstår dem. I eksempelet under ser vi hvordan D reagerer når forsvareren til A vil ha ham til å sette ord på hvorfor han har foreslått for politiet at de kan ta en løgndetektortest på C:

Stabell: Du nevnte noe om en løgn-detektor, husker du det?

D: Ja, det kan jeg godt ha gjort.

Stabell: Ja, hva mente du med det?

D: Jeg mener det jeg mener.

Stabell: Ja, og det er?

D: Hva er en løgndetektor til?

Stabell: Ja ... Det vet vi jo.

D: Ja, da behøver du ikke spørre meg om det [bestemt].⁶³¹

Her er temaet for utspørringen et hvor partene delvis har samstemte underliggende fortellinger; Stabell har interesse av å få frem at C er en løgner og dette er også et sentralt element i Ds underliggende fortelling. Likevel er det avgjørende for D at C får troverdighet på enkelte punkter hvor hans underliggende fortelling er sammenfallende med hennes, for eksempel om våpenoverlevering lille julaften og 3. april. Her benytter Stabell seg av et språkspill som har til hensikt å få D til å etablere et punkt i den underliggende fortellingen om C som de baserer forsvaret av A på, nemlig at hun lyver om ekteparets deltakelse i drapsplanlegging. Men tiltaltes respons er unnvikende i dette tilfellet, antagelig fordi han er klar over at en full støtte til As forsvar vil underminere hans egen sak.

I utdraget er advokatens hensikt å få D til å fortelle om forslaget om løgndetektor med egne ord. For å få til dette blir advokaten nødt til å fremstille seg selv som nesten barnaktig uvitende. Dette er et tilbakevendende irritasjonsmoment for D. Her responderer han ved selv å stille spørsmål, fremfor å besvare advokatens. Dette medvirker at advokaten ikke får tiltalte dit han vil, for D mener at *hvorfor* C skulle underkastes en løgndetektor er unødvendig å stave ut; det ligger i dagen. Fra et hverdagslig perspektiv kan D ha rett; alle tilhørerne i rettssalen forstår hva D mente. Men tar vi med i betraktningen den situasjonen ytringen ytres i, rettssalen, er advokatens spørsmål ikke bare legitime, men nødvendige; lagretten kan ikke basere sin bevisvurdering på hva de antar at tiltalte har ment. Dersom alle spørsmål med ganske innlysende svar skulle lukes ut i rettssalen, ville rettssaker komme til å basere seg på tolking av alt som ble uttrykt implisitt og indirekte.

Også Ds egne forsvarere blir møtt med protester fra D. Her under advokat Sørviks eksaminasjon av ham, hvor forsvareren spør om tiltalte kan fortelle om «hvordan det skjedde» at han først sent i avhørene kom på det med vådeskuddet lille julaften.⁶³²

---

⁶³¹ Tiltalt D, bånd 2, tidskode 2:23:20

⁶³² Det går noen avhør før D forteller om dette vådeskuddet. Hans egen forklaring er at han ikke kom på det før senere. Ds forsvarer vil altså ha ham til å fortelle hvordan han kom på det.

D: Ahh – Jeg kan ikke fortelle hvordan det skjedde, hvordan jeg kom på det [oppgitt, rister på hodet]

Sørvik: Prøv da!

D: Det skjedde at jeg kom på det.

Sørvik: På hvilken måte? Var det under avhør eller var det etter avhør?

D: Det var etter et avhør. Så skjedde det at jeg kom på – Jeg kan ikke – Jeg skjønner ikke, jeg synes du stiller veldig dumme spørsmål.

[folk i rettssalen ler]

D: Nei, det nytter ikke ass [tar seg til hodet]. Jeg kom på, etter et avhør –

Sørvik: Hvor var du hen?

D: Jeg var på Ringerike kretsfengsel, jeg hadde – det var [etterforsker] som hadde vært på avhør.

Sørvik: Ja.

D: Eller hatt avhør.

Sørvik: Hele dagen?

D: Nei, det var ikke hele dagen det var på kvelden. Og etter at han gikk, så kom jeg på at det var en ting jeg hadde glemt å fortelle, og det var at det var gått av et vådeskudd.

Sørvik: Ja, og da ringte du opp [etterforskeren] og fortalte ham det.

D: Da ringte jeg opp [etterforskeren] og fortalte ham det, inne på cella mi på Ringerike kretsfengsel.

Sørvik: Grunnen til at jeg spør om dette så detaljert, det er ikke fordi det er et dumt spørsmål, men det er fordi at [etterforskeren] ikke tok et avhør av deg da, han skrev egenrapport for så dårlig tid hadde'n.⁶³³

Forsvareren forsøker her å befestet et punkt i den underliggende fortellingen om at D har «tegnet kartet» for politiet og at det er hans fortjeneste at etterforskningen skred frem. For å fremme denne fortellingen spør advokaten om forholdene rundt en spesifikk forklaring D har avgitt. Men D ser åpenbart ikke hensikten bak dette språkspillet og blir i stedet irritert. Her er situasjonen altså ikke at svaret advokaten ønsker fra D er innlysende, men derimot at tiltalte ikke forstår hvilket svar advokaten er ute etter. Enten svarene på spørsmålene ifølge ham sier seg selv eller han ikke skjønner hvor advokaten vil, opplever tiltalte spørsmålene som meningsløse eller uvesentlige, og responsen blir den samme; irritasjon. Det er ikke bare tiltaltes ord i den

---

⁶³³ D bånd 2, tidskode: 55:20

siterte sekvensen som vitner om at han synes forsvareren stiller dumme spørsmål; han sukker, himler med øynene, tar seg til hodet og virker svært oppgitt over sin egen forsvarer. Tiltalte, som ellers gir inntrykk av å ha god trening i å fange opp den bakenforliggende hensikten med advokatens spørsmål, og irriteres over det, ser her ut til å bli frustrert over at han ikke skjønner den samme. Språkspillene i rettssalen frustrerer ham, både når han gjennomskuer dem og når han ikke forstår dem. De juridiske aktørenes oppgave er ofte å få frem de bakenforliggende og skjulte motivene og hensiktene til tiltaltes handlinger og ytringer; de søker å avdekke årsakssammenhengene bak en hendelse. D prøver å forstå strategiene og de underliggende fortellingene som ligger bak eksplisitte ytringer. Når han synes å ha fått klarhet i advokatens underliggende agenda, protesterer han mot den, og om han ikke klarer å finne ut av agendaen, protesterer han også.⁶³⁴ D er tydeligvis irritert og utålmodig; han ber om en pause, dytter stolen bakover, reiser seg resolutt og går ut av rettssalen. Helheten av det tiltalte uttrykker i den siterte sekvensen gir inntrykk av at han er lei hele rettssalen og alle advokatene.

Alle eksemplene på tiltaltes protester vitner om at tiltalte føler motvilje mot å delta i de språkspillene som regjerer i rettssalen. Som vanekriminell har han antagelig erfaring med rettsvesenet og kjenner godt til deres taktfulle, men særlig omstendelige språkspill; kanskje blir han rastløs bare ved tanken om hva som skal komme og er irritabel allerede før advokatene har tatt ordet. D er ingen språkets mann, heller en mann av få ord som det heter. Han protesterer mot advokater som vil ha ham til å uttrykke ting eksplisitt som han mener å ha uttrykt indirekte. Dette samsvarer imidlertid ikke med hvordan han også protesterer mot advokatens tendens til å antyde og insinuere i deres spørsmål; da vil han ha klarhet i hva de egentlig er ute på. Tiltalte ønsker seg åpenhet og eksplisitt kommunikasjon i advokatens spørsmål, men svarene han selv gir må gjerne være indirekte og implisitte.

---

⁶³⁴ Det blir imidlertid tydelig i eksempelet hvordan advokaten hele tiden har arbeidet seg frem til et eksplisitt poeng, som han ikke desto mindre har måttet etablere konteksten til indirekte via Ds forklaring om hendelsen.

KONKLUSJON

Særlig karakteristisk for Ds talesituasjon er hvordan hans bevissthet om spillet i rettssalen gjør ham svært sensitiv for de bakenforliggende hensiktene med advokatenes spørsmål. Han mener eller krever å få vite hva målet og meningen med den språklige utvekslingen er, hvis ikke protesterer han. I situasjoner hvor D er tvunget til å inngå i språkspill han oppfatter som tåpelige, urimelige eller meningsløse, ser rollen som tiltalt ut til å være uutholdelig for ham. Men D evner å innta rollen som taktisk spiller. Det er nærliggende å tro at dette har med hans erfaring fra det kriminelle miljøet og hans kjennskap til avhørssituasjoner å gjøre. Evnen til å mestre spillet ser også ut til å være knyttet til hans selvforståelse. Når D ikke forstår hvor de juridiske aktørene vil med sine spørsmål, hva de er ute etter eller hvorfor, får han vanskeligheter med å legge en strategi – og muligheten for å tape, både spill og ansikt, blir stor. Dette gjør ham frustrert, tidvis rasende.

Ds ønske om kontroll og respekt kommer til uttrykk i hans forsøk på å overta advokatenes språk. Men fremfor å gi ham den ønskede autoritet blir det tydelig at Ds livsform ikke harmonerer med det mer instrumentelle og konvensjonelle språket som de juridiske aktørene opererer med. D tar på seg for store klær når han tar deres fraser i sin munn – og det fremstår nettopp på-tatt. Denne diskrepansen mellom selvfremstilling og livsform blir påfallende under eksaminasjonen av D. Hans ulike forsøk på å tale fra de respektertes og velansettes ståsted faller på stengrunn når han samtidig gir uttrykk for, på grovkornet vis, at han ser ned på både de andre medtiltalte og advokatene. D irriterer seg over advokatenes insinuerende språkspill og blir frustrert over hvordan de juridiske aktørene krever at forhold eksplisitt skal settes ord på, når de allerede er gjort rede for på en indirekte måte. Hans evne til å mestre språkspillene i rettssalen er både en fordel og en ulempe: Fordelen er at han kjenner spillet og derfor selv kan tenke taktisk, ulempen er at hans selvbilde tilsynelatende ikke tillater ham å innta en underlegen eller mer ydmyk og tiltalende posisjon

Analysen har vist at D benytter talesituasjonen i rettssalen til å protestere og argumentere mot advokatenes språkspill. Når han velger å henvende seg direkte til lagretten med klare appeller, prøver han åpenbart å unngå å respondere på de juridiske aktørenes språkspill. D søker i stedet å etablere en direkte kontakt med dem som skal vurdere ham og utviser stor bevissthet om at den språklige utvekslingen mellom ham

og advokatene er et iscenesatt spill for juryen, med andre ord: Ikke noe som ligner en samtale mellom to mennesker. Selv en taktisk spiller som D har et behov for å bli hørt og forstått på egne premisser.

6. ANALYSENS FUNN: TALESITUASJONEN OG DOMMEN

I dette kapittelet vil jeg forsøke å samle trådene. Først fremlegger jeg det jeg betrakter som analysens hovedfunn i lys av de problemstillingene jeg introduserte i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden* og den generelle innledningen til analysene. Deretter vil jeg diskutere de tiltaltes troverdighet med utgangspunkt i hvem av de tiltalte som tilsynelatende håndterte talesituasjonen i rettssalen på en for dem selv mest fordelaktig måte. Det er selvfølgelig vanskelig å vurdere hvor godt de ulike tiltalte har lyktes med sine språkspill i retten; i hvilken grad de ble trodd, fremsto som sympatiske, rimelige, fornuftige – eller det motsatte. Men én sentral indikasjon på hvor godt de lyktes, er dommen som ble utstedt av Eidsivating lagmannsrett. Andre del av kapittelet drøfter derfor hva dommen forteller oss om hvordan de tiltalte og de underliggende fortellingene er blitt vurdert, og hvorvidt rettens vurdering kan sies å være et resultat av de tiltaltes håndtering av talesituasjonen.⁶³⁵ I tredje del peker jeg på noen typiske trekk ved medieomtalen av de tiltalte etter at dommen fra lagmannsretten kom i 2002 og trekker frem sosiologen Mai-Len Skilbreis analyse av hvordan de tiltalte ble betraktet i lys av stereotyper og større kulturelle fortellinger. Dette leder frem til siste kapittel hvor jeg med utgangspunkt i psykoanalytiske perspektiver drøfter spørsmålet:

---

⁶³⁵ Det er altså et forsøk på å finne tegn i dommen som signaliserer hvordan de tiltalte er blitt vurdert, snarere enn å trekke entydige slutninger som dommen riktignok heller ikke byr på, ettersom lagretten ikke gir noen begrunnelse.

Hvorfor appellerer noen fortellinger mer til oss enn andre? Jeg hevder her at forståelsesrammene de tiltalte ble plassert inn i, kanskje sier minst like mye om oss selv, om vårt eget samfunn, våre egne styrende ideologier, om hva vi ønsker å se og tro på, enn de sier om de tiltalte.

TEMAER OG FUNN

Om å forstå tiltaltes talesituasjon og rollen som tiltalt

Analysen har vist at de tiltalte håndterer rollen som tiltalt på svært ulikt vis. For Bs vedkommende ser denne rollen ut til å integrere seg i språket hennes. Ordene og vendingene hun hyppig benytter seg av gir et innblikk i hvordan hennes forsvarsposisjon manifesterer seg språklig. Som jeg skal komme nærmere inn på om litt, kan hennes språkbruk være en respons på den særlige rollen hun tildeles i saken – som konfliktens pådriver – og talesituasjonen hun befinner seg i må forstås i lys av dette. C på sin side mestrer talesituasjonen slik hun gjør nettopp fordi hun tilsynelatende ikke lar seg kue av rollen som tiltalt og heller ikke går i ett med sin tiltale. Snarere tvert imot; hun ser ikke ut til å forholde seg til roller i det hele tatt – verken de juridiske aktørenes eller sin egen. Evnen til å riste av seg rollen i rettssalen gir inntrykk av at hun er autentisk.⁶³⁶ For D derimot ser det ut til å forholde seg motsatt; for ham er rollen som tiltalt tilsynelatende det han blir mest opprørt og frustrert over – han evner ikke å tilpasse seg den og gjør opprør mot overhodet å bli plassert i den. At D ikke anerkjenner sin rolle som tiltalt påvirker talesituasjonen på den måten at han heller ikke anerkjenner de juridiske aktørenes språkspill.

Det er imidlertid vanskeligere å få klarhet i hvordan rollen som tiltalt får innvirkning på As talesituasjon. Som tiltalt for medvirkning til drap på hele sin nærmeste familie, er As rolle i rettssaken antagelig mer eksistensielt krevende enn for

---

⁶³⁶ Hvordan det å innta en rolle – selv når den er helt oppriktig – kan fremstå inautentisk, og det autentiske herav kan knyttes til fraværet av (sosiale) roller, finner vi hos Lionel Trilling i følgende formulering: «[...] we play the role of being ourselves, we sincerely act the part of the sincere person, with the result that the judgement may be passed upon our sincerity that it is not authentic». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.11.

de tre medtiltalte. Rollen som tiltalt må i hans situasjon kunne ha så potensielt store personlige omkostninger at behovet for å bli sett og hørt i tråd med sin egen fortelling er desto større. Analysen viser samtidig hvordan språkspillene A er tvunget til å respondere på ikke springer ut av en oppriktig vilje til å se ham som person, men er ledd i strategiske forsøk på å fremstille ham på en bestemt måte. Dette blir særlig tydelig under eksaminasjonen av A fordi hans rolle som tiltalt både innebærer en svært graverende karakterisering av ham og hans relasjon til familien og hans begrensede språklige evner til å imøtegå disse.

Analysen viser også hvordan de juridiske aktørenes på forhånd fastlagte forestillinger om hvem og hvordan de tiltalte er, uttrykt via de språklige manifestasjonene av de underliggende fortellingene, får betydning for talesituasjonen. Tiltaltes oppgave blir i høy grad å overbevise om hva og hvordan de *ikke* er, fremfor å vise hvem og hvordan de selv føler de er. At de juridiske aktørene kanskje forstiller seg, at de verken lytter oppriktig eller forsøker å forstå, men er mer opptatt av en reaksjon som gagnar den underliggende fortellingen de selv vil ha frem, ser ut til å representere en begrensning for A, B og D, men i mindre grad for C.

Spillet i rettssalen

Undersøkelsen av de tiltaltes talesituasjon i rettssalen hadde som utgangspunkt at den språklige utvekslingen som foregår der adskiller seg fra kommunikasjonen mennesker i mellom i livet for øvrig. De deltakende aktørene søker å oppnå visse mål og språkspillene er preget av at de skal tjene bestemte formål, som regel å fremme eller utfordre en underliggende fortelling. Hvordan dette påvirker tiltaltes talesituasjon generelt og deres muligheter for å bli hørt spesielt, var et sentralt spørsmål i analysene. En av problemstillingene som ble reist i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden* dreide seg for eksempel om hvorvidt de begrensningene som legges på kommunikasjonen i rettssalen kan belyses ved hjelp av Rhees' refleksjoner over forskjellen på samtale og spill. Rhees peker på at et spill innebærer regler, fastlagte forløp, gitte mål, samt vinnere og tapere, mens det som kjennetegner samtalen er fraværet av alt slikt. I spillet handler det om å *reagere riktig*, i samtalen handler det mer om forståelse, hevder Rhees. Hva har analysen vist oss om kommunikasjonen i rettssalen?

At den språklige utvekslingen under eksaminasjonen av de tiltalte ligner mer på spill enn samtale, blir tydelig i hvordan tiltaltes respons ofte er preget av at de enten ikke forstår hvilket svar advokaten er ute etter eller hvor advokaten vil med sitt spørsmål, *eller* at de forstår det og ikke vil med dit. Deres respons arter seg derfor delvis som et forsøk på å avdekke hva språkspillet handler om. Når det gjelder A, fremgår det av analysen at språkspillene i rettssalen gjør det vanskelig for ham å få en egen stemme der.⁶³⁷ For Bs vedkommende viser analysene at de språklige vendingene og frasene som preger hennes språkbruk sannsynligvis er en respons på den mistenksomheten hun blir møtt med. Den indirekte argumentasjonen vi ser i Bs språk viser hvordan hun forsøker å nøytralisere den negative karakteristikken som ligger implisitt i de juridiske aktørenes språkspill.⁶³⁸ De normorienterte trekkene ved språket hennes gjør at retten får et svært begrenset innblikk i henne som menneske.

I analysen av C ser vi hvordan de juridiske aktørenes språkspill ikke blir like fremtredende under eksaminasjonen av henne fordi hun ofte utfordrer den formelle språklige utvekslingen i rettssalen. Bruddet med det instrumentelle og formelle i rettssalen gjør at kommunikasjonen får mer form av en samtale og Cs uforutsigbare og impulspregede ekspressivitet ser ut til å ha innflytelse på hele den språklige utvekslingen. Hennes språkbruk og væremåte skaper et inntrykk av at hun også opptre slik i det virkelige liv – hun gir med andre ord et autentisk inntrykk. Som pekt på i analysen blir den vante rollefordelingen forrykket under eksaminasjonen av C: Det er hvorvidt *hun* anerkjenner advokatens språkspill som står i sentrum, ikke omvendt. Ved å integrere sin livsform i sitt språk klarer hun å bagatellisere og nøytralisere det advokatene forsøker å problematisere.

I analysen av D blir de juridiske aktørenes språkspill svært framtredende fordi D viser sin store frustrasjon i møtet med dem. En av årsakene til frustrasjonen handler

---

⁶³⁷ Dette er knyttet til hans begrensede evne til å uttrykke seg språklig, hvilket gjør det utfordrende for ham å håndtere de språkspillene han er tvunget til å respondere på. De juridiske aktørenes språkspill har ikke til hensikt å ta inn over seg det tiltalte har å si, men snarere å få retten med på at A er en person som passer med deres egen underliggende fortelling. As nølende språk resulterer i at han fremstår som en vag karakter, hvilket igjen gjør ham til et lett offer for aktoratets målrettede språkspill.

⁶³⁸ I motsetning til sin ektemann ser vi at B mestrer språkspillene, i den forstand at hun ikke på samme måte som A blir tvilrådig og satt ut av spill. Hun er ikke nølende og foplende i sin respons, men snarere veltalende og tilsynelatende behersket.

som vi har sett om at D leser spillene og velger å boikotte eller sabotere dem. Flere av eksemplene i analysen illustrerer hvordan D protesterer mot språkspill som vil ha ham til å uttrykke eksplisitt hva han mener å ha uttrykt implisitt og mot språkspill som antyder og insinuerer. D utviser i tillegg, via sine mange appeller, stor bevissthet om at den språklige utvekslingen mellom ham og de juridiske aktørene er et iscenesatt spill med lagretten som publikum. Hvordan den språklige utvekslingen i rettssalen adskiller seg fra samtalen, kommer tydeligst til uttrykk under eksaminasjonen av D.

Med hensyn til de tiltaltes evne til å håndtere de juridiske aktørenes språkspill kan vi stikkordsaktig oppsummere med å si at: A vakler og er tvilrådig, B er behersket og garderer, C utvider eller punkterer, D protesterer. Både C og D reagerer utradisjonelt på språkspillene, men med ulikt resultat. At ingen av dem tilsynelatende er redd for å utfordre de juridiske aktørenes formelle og autoritære språkspill, er forbundet med deres særlige roller i saken; aktoratet er avhengige av deres forklaringer for å få gjennomslag for tiltalen og av denne grunn opererer statsadvokatene som deres støttespillere i rettssalen. De har også begge erfaring med å være annerledes og ingen av dem opptrer like autoritetstro som A og B. Begge blir av lagmannsretten vurdert som mindre ansvarlige og får i tråd med dette mildere straff enn A og B, som begge, om enn på ulikt vis, aksepterer de juridiske aktørenes språkspill og forsøker å spille med på dem så godt de kan. Dette skal jeg komme nærmere inn på om litt.

Språkbruk og språkspill

Analysen viser at språkbruken i rettssalen er hverdagslig og alminnelig, i den forstand at man benytter seg av velkjente ord og formuleringer. Det tas overraskende lite fagterminologi i bruk og sjelden eller aldri er språkbruken til de juridiske aktørene uforståelig eller intern. Det dreier seg stort sett om vanlig og folkelig språkbruk. Den dagligdagse og tilforlatelige språkbruken til de juridiske aktørene kan imidlertid dekke over språkspillene som spilles. De juridiske aktørenes språkspill er ofte spissfindige, juridiske determinerte, internt innforståtte og noen ganger til og med utspekulerte – med spesifikke formål. De hverdagslige ordene og vendingene kan forlede en til å tro at den språklige utvekslingen er åpen og mottakelig for de deltakende partenes innspill, mens den egentlig er styrt av en spesifikk hensikt, som ofte er å fremme visse

momenter i en underliggende fortelling eller etablere et rettslig poeng overfor dommerne. Språkspillene som driver den språklige utvekslingen kan tilsløres av hverdagsligheten i språket som brukes.

Dette påvirker tiltaltes talesituasjon. På ulike måter under eksaminasjonen reagerer de tiltalte på hvordan de juridiske aktørene via familiær og omgjengelig språkbruk inviterer dem inn i språkspill som har til hensikt å svekke deres sak. Under eksaminasjonen av A og B er avstanden mellom språkbruk og språkspill mindre enn under eksaminasjonen av C og D. Sagt på en annen måte fremgår det tydeligere under eksaminasjon av A og B hva de juridiske aktørene – og især aktoratet – forsøker å oppnå med spørsmålene sine. Hensikten bak språkspillet blir ikke pakket like mye inn som den blir under eksaminasjonen av C og D, hvor det ofte er uklart hva især aktoratet vil frem til. Dette er forbundet med C og Ds roller i saken. Som vi har sett er aktoratet nødt til å balansere hårfint mellom å svekke og styrke deres troverdighet, og dette gjør språkspillene de igangsetter flertydige. Språkbruken er ikke mindre hverdagslig, men det poenget advokatene vil ha frem og hvilken betydning det eventuelt har, er mer åpen for fortolkning.

Skeptisk innstilling og anerkjennelse: Om å se og lytte til tiltalte

Et annet spørsmål analysen undersøker er om den skeptiske atmosfæren i rettssalen gjør det vanskelig å se og anerkjenne tiltalte som den de presenterer seg selv som. Denne problemstillingen er knyttet til forskjellen på samtale og spill som drøftet over. De juridiske aktørenes språkspill løper ofte skeptisismens ærend og jo mer disse dominerer den språklige utvekslingen i rettssalen, dess dårligere forutsetninger har tiltalte for å inngå i en samtale hvor de kan gjøre seg forhåpninger om å bli hørt som de særegne menneskene de er – eller presenterer seg som.

Som pekt på i *Inspirasjonen* og *Metoden* innebærer det å anerkjenne en ytring å *ikke* transportere forutinntatte holdninger over på forståelsen av den andre. For å anerkjenne et uttrykk og en handling må vi møte det med en åpenhet og et oppmerksomt blikk som er vår overfor det som forsøkes formidlet. Analysene viser imidlertid at en slik åpenhet er vanskelig, ettersom de juridiske aktørene søker å fremme visse forestillinger om den tiltaltes rolle i saken. Dette innebærer at tiltalte i

regelen *ikke* blir møtt med åpne øyne og lyttende ører. For As vedkommende gjør de taktiske språkspillene som utfolder seg i rettssalen hans muligheter for å bli forstått svært små. Han klarer ikke – i rettens øyne – å ordlegge seg tilfredsstillende. As ordknapphet i møtet med språkspillene gjør det vanskelig for ham å bli hørt, selv av hans egne forsvarere.⁶³⁹ Den skeptiske innstillingen blir også særlig tydelig under eksaminasjonen av B fordi hun må forholde seg til indirekte karakteristikker av seg selv som konfliktens pådriver. Fremfor å gjøre seg synlig som det partikulære individet hun er, forsøker B å fremstille seg selv som en representant for normen. Hun beskriver sentrale hendelser hun konfronteres med som resultat av en uunngåelig utvikling, noe hun ikke hadde innvirkning på. Fordi hun forblir en representant for noe allment og uspesifisert blir hun også utydelig som unikt handlende individ.⁶⁴⁰

Med hensyn til C er situasjonen annerledes, for hun krever å bli møtt som den hun er og lykkes tilsynelatende bedre i å bli sett og hørt på egne premisser. Hennes fremferd i rettssalen medvirker til å undergrave de juridiske aktørenes skeptisisme, ved at hun for eksempel får den til å fremstå unødvendig og utilbørlig, eller stivbent og usympatisk. Hun fremstår så åpen, ærlig og spontan at tilhørerne blir invitert til å midlertidig suspendere sin kritiske sans og omfavne hennes særlige væremåte og avvikende livsform. Ds fremferd i rettssalen viser at han ikke anerkjenner de juridiske aktørenes språkspill, fordi de ikke anerkjenner verken ham eller de svarene han gir. Hans protest mot språkspillene er en protest mot at de gjør det umulig for ham å bli sett og hørt slik han ønsker. At eksaminasjonen i rettssalen er tvunget på ham, blir tydelig når han henvender seg direkte til juryen. Han har åpenbart tro på at det er lettere å bli anerkjent av dem direkte, enn via de juridiske aktørene, og han søker således å unnsnippe skepsisen som ofte utgjør drivkraften i de juridiske aktørenes spørsmål. I så måte ser ikke D ut til å ha forventninger om å bli verken hørt, sett eller anerkjent via den språklige utvekslingen i rettssalen.

---

⁶³⁹ At den særegne livsformen og bondekulturen Orderud gård utgjorde ikke i større grad blir vektlagt under eksaminasjonen av A, vitner også om fraværet av vilje til å forstå både ham som individ og den særlige kulturen han ser ut til å være preget av. På den andre siden kan As ordknapphet potensielt være forbundet med at han er skyldig og dermed ikke *kan* forklare seg på en troverdig måte overfor skeptiske spørsmålsstillere.

⁶⁴⁰ Det samme gjelder naturligvis også B: Hennes språkbruk kan også forklares med at hun skyldig og ikke kan forklare seg på annen måte.

Den grunnleggende skepsisen til tiltaltes ytringer som preger språkspillene i rettssalen er utfordrende både dersom tiltalte ikke har forutsetninger for å avkode meningen med språkspillene de konfronteres med, og også når den er åpenlys, om enn uttrykt indirekte. De tiltalte vet at det finnes en bakenforliggende hensikt med spørsmålene som stilles, og selv i situasjoner hvor hensikten er å underbygge en fortelling de selv ønsker å fremme, kan muligheten for å bli hørt og forstått være små fordi *fortellingen allerede ligger i spørsmålene* og ikke i tiltaltes svar. I tråd med konklusjonen i avsnittet over står det klart at tiltaltes mulighet for å bli sett og hørt i tråd med den personen de selv ønsker å bli sett som, har dårlige vilkår med mindre tiltalte sprenger seg ut av eller utvider språkspillenes betingelser i rettssalen, slik C gjør. Språkspillene medvirker til at tiltalte ikke blir møtt med normal medmenneskelig forståelse fordi betingelsene i rettssalen og de underliggende fortellingene gjør det nødvendig å forenkle. Forståelsen av både menneskene og hendelsene reduseres til en *enten/eller* tankegang. Advokatene har allerede bestemt seg og lytter ikke med en innstilling om at den andre kan komme til å si noe som vil forandre deres syn på de omtalte forhold. Derfor kan perspektiver som kunne ha ført til en bedre forståelse av både det de tiltalte uttrykker og de forhold som har ført dem til tiltalebenken, gå tapt.

Normene og sammenligningene i den språklige utvekslingen

Viktig i undersøkelsen av tiltaltes talesituasjon er også betydningen av normer og sammenligninger, slik jeg fremla disse temaene i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden*. Normer og sammenligninger spiller en viktig rolle i forsøket på å fremme de underliggende fortellingene i rettssalen, fordi de juridiske aktørene opererer med en norm for adferd som tiltalte kan vurderes opp mot. Forsvarerne forsøker å forklare klientens adferd i lys av normer som råder i personens eget miljø, mens motpartene søker å fremstille adferden som suspekter avvik fra en mer allmenn norm. Analysen har vist at taktikken med å forklare eller problematisere visse typer adferd ved å se den i forhold til en norm, kan være problematisk i de tilfeller hvor normen ikke uttrykkes direkte men betraktes som innforstått. Tilhører får bare antydningssvis inntrykk av

hvilken norm for adferd de juridiske aktørene til enhver tid opererer med.⁶⁴¹ Det indikeres at noe er unormalt, men hva det normale måtte være må tilhørerne tenke seg til via det konkrete eksempelet på noe som antydningvis vurderes som unormalt. Dette innebærer at nyanser og ulike livsformer kan mistes av syne.

Dette blir tydelig i analysen av A. De trekkene ved språket hans som pekt på over kan forklare hvorfor A ikke evner å imøtegå rettens generaliserende metode, som vil ha de normene og allmenne oppførselskodene de opererer med til å gjelde også for ham, selv om han åpenbart er preget av en kultur og en livsform som adskiller seg fra disse. Analysen viser hvordan ulike sider ved As livsform er egnet til å forklare hans handlinger og reaksjoner og gjøre hans sparsomme språkbruk mer forståelig, men at dette ikke blir tillagt betydning. I stedet blir As adferd og handlinger sammenholdt med en norm og en livsform som ikke uttrykkes direkte, men som tilsynelatende er influert av en konservativ mannlig kjønnsstereotypi.⁶⁴² I Bs tilfelle er normenes betydning svært framtrædende, ikke bare som retorisk grep fra de juridiske aktørens side, men som et karakteristisk trekk ved hennes egen språkbruk. I analysen ser vi for eksempel hvordan hun ordlegger seg på måter som legger en allmenn norm for adferd til grunn for sine resonnementer. Ethvert spørsmål om årsakssammenhenger blir tilbakeført til noe som ligger utenfor B selv. Bs språkbruk står i veien for en mer sammensatt forståelse av henne som menneske.⁶⁴³

Når det gjelder C og D presenterer begge seg selv som avvik fra normen og gjør det derfor krevende å holde dem opp mot en gjengs norm for adferd. For både C og D handler det om å *gjøre avviket til norm*. Under eksaminasjonene av C og D søker både aktoratet og deres forsvarere å avdekke de normene som rådet i det spesifikke miljøet C og D tilhørte, på tross av partenes ulike hensikter med å anlegge en slik strategi. Analysene viser dermed hvordan normer og sammenligninger tas i bruk for å mistenkeliggjøre A og B, mens i tilfellet C og D kan de samme kategoriene og

---

⁶⁴¹ Hvilken norm for adferd legger for eksempel Ds forsvarer til grunn når han kritiserer As reaksjon på vådeskuddet lille julaften, eller når aktor problematiserer Bs dagboknotater?

⁶⁴² Problematiseringen av As forhold til konen og hans reaksjoner på vådeskuddet lille julaften er eksempler på hvor en slik norm antydes.

⁶⁴³ Hun fremstår bare som en som gjerne vil fremstå som representant for en litt spissborgerlig norm. En annen konsekvens av dette er, som vi har sett, at hun kan fremstå moraliserende. Hun posisjonerer seg selv som del av et normfelleskap som har rett til å fordømme andres umoralske adferd.

metodene tas i bruk for å understøtte og gjøre deres væremåte forståelig. Dette må forstås i lys av Cs og Ds spesielle roller i saken. På et generelt plan kan vi si at en henvisning til normer både kan brukes for å påvise kriminelle avvik (personen fremstår som mistenkelig) *eller* for å vise at en særlig adferd er i tråd med en norm som er avvikende fra den gjengse, *eller* for å markere at visse handlinger rett og slett ikke står til troende, at de er uplausible fordi «ingen gjør sånt» verken her eller der.⁶⁴⁴

Den sentrale rollen normer og sammenligninger spiller i rettssalen er ledd i rettens forsøk på å oversette fra det flertydige til det entydige, som jeg peker på i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden*.⁶⁴⁵ De juridiske aktørene benytter seg av det abstrakte og generelle i menneskers fremtoning og væremåte – det Erving Goffmann kaller individets ‘front’.⁶⁴⁶ Fremfor å måtte opprettholde ulike forventninger og særegne responser til de ulike personene og uttrykkene de møter, prioriteres abstrakte likheter:

«[...] he [the observer] can place the situation in a broad category around which it is easy for him to mobilize his past experience and stereotypical thinking. Observers then need only be familiar with a small and hence manageable vocabulary of fronts, and know how to respond to them, in order to orient themselves in a wide variety of situations».⁶⁴⁷

Analysen viser imidlertid også at dersom de juridiske aktørene opererer med normer, sammenligninger eller forutinntatt holdninger som virker pressede, tvilsomme eller upassende i møtet med en tiltalt, kan det peke tilbake på dem selv og svekke deres troverdighet.

---

⁶⁴⁴ I dette sistnevnte tilfelle er poenget å så tvil om at en påstått hendelse i det hele tatt har funnet sted.

⁶⁴⁵ I avsnittet «Normer og sammenligninger».

⁶⁴⁶ I boka *The presentation of self in everyday life*, deler Erving Goffman et menneskes ‘front’ inn i ‘appearance’ og ‘manner’: «Appearance may be taken to refer to those stimuli which function at the time to tell us of the performer’s social statuses. [...] ‘Manner’ may be taken to refer to those stimuli which function at the time to warn us of the interaction role the performer will expect to play in the oncoming situation. Thus a haughty, aggressive manner may give the impression that the performer expects to be the one who will initiate the verbal interaction and direct its course». Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, s.34-35.

⁶⁴⁷ *Ibid.*, s.36.

Vurderingen av de tiltaltes troverdighet

Forstår vi bedre tiltaltes talesituasjon kan vi se klarere hvordan tiltaltes håndtering av denne situasjonen virker inn på vurderingen av deres troverdighet. I drøftingen av de vitnepsykologiske perspektivene i kapittelet *Inspirasjonen og Metoden*, foreslo jeg å anlegge en mindre instrumentell og generell tilnærming i denne forbindelse og rette større oppmerksomhet mot konkrete eksempler og helheten av kommunikasjon i rettssalen. Spørsmålet om troverdighet kan med fordel undersøkes konkret og spesifikt, fremfor kategorisk og skjematisk. Dessuten antydet jeg et perspektivskifte fra spørsmål om *hvorvidt* et uttrykk er sant eller usant, til *hvorfor* vi oppfatter noe som sant eller ikke.⁶⁴⁸

Som drøftet i avsnittene over, peker analysene på ulike trekk ved de tiltaltes håndtering av språkspillene i rettssalen som kan ha hatt betydning for i hvilken grad de ble trodd av retten. Rettens argumentasjon er basert på en rasjonalistisk innstilling som ser verden som et system av årsaker og virkninger. As dårlige evne til å sette egne følelser i forbindelse med konkrete hendelser og situasjoner gjør antagelig at hans forklaringer fremstår mindre troverdige i rettens øyne. Rettens forventning om at A skal kunne bevise at følelsene han hadde var berettigede kan ha fått negativ innflytelse på vurderingen av hans troverdighet.

De årsakssammenhengene som ulike parter i retten forsøker å etablere får betydning også for vurderingen av Bs troverdighet. Via sine språklige vendinger nuller B ut egne følelser og investeringer, eller reduserer dem til utelukkende å representere noe selvsagt. Fremfor at dette nøytraliserer det potensielt suspekte i de hendelsesforløpene hun konfronteres med, bidrar det til å sementere henne som en person tilhørerne ikke blir ordentlig klok på eller kjent med, og dermed holdes et stort rom åpent for spekulasjon omkring hennes karakter. Dette tomrommet utfylles av de negative karakteristikkene av henne som antydes i flere av de underliggende fortellingene i retten. Etter alt å dømme får dette betydning for vurderingen av Bs troverdighet: Fremfor å anse hennes særlige språkbruk som en respons på og imøtegåelse av de juridiske aktørenes språkspill, kan den oppleves som et uttrykk for

---

⁶⁴⁸ I kapittelet *Inspirasjonen og Metoden*, under avsnittet «Fra det generelle til det konkrete», s. 59

en manglende vilje til å se nyanser og andre handlingsalternativer. Sagt på en annen måte kan hennes språkbruk underbygge den negative karakteristikken av henne.

Spørsmålet om troverdighet blir særlig prekært i vurderingen av C.⁶⁴⁹ Analysene viser at C vinner troverdighet til tross for sin avvikende livsform og til tross for at hun åpent innrømmer å ha gitt uriktige forklaringer gjentatte ganger i avhør. Hennes språklige fremferd tvinger retten til å ta stilling til henne slik hun fremstår og akseptere livsformen hun taler ut fra, hvilket medfører at den sedvanlige normen som ellers er egnet til å stemple en person som suspekt avviker, mister gjennomslagskraft. I lys av vitnepsykologiens konstatering av at vi i uforholdsmessig stor grad legger vekt på det visuelle – på menneskers fremtoning, utseende og kroppsspråk – er det nærliggende å tenke seg at Cs smittende engasjement og fargerike fremtoning har slått positivt ut i vurderingen av henne. Den tilsynelatende ufiltrerte talestrømmen gir inntrykk av noe spontant og uredigert. Rettens normer og instrumentelle tankegang fremstår i lys av C som fremmed fra det virkelige liv. Det sammensatte og motsetningsfylte portrettet som tegnes av C gjør det samtidig vanskelig å redusere henne til en stereotyp. Ved å utfordre språkspillene og dikotomien i de underliggende fortellingene gjenoppretter hun forbindelsen til det levde liv.

Analysen peker på hvordan D aktivt trekker frem at han er blitt trodd i herredsretten og holder dette faktum frem som en garanti for at han er til å stole på. Appellene til retten har til hensikt å stadfeste denne troverdigheten. Analysen belyser imidlertid at det kan svekke Ds troverdighet når han i disse appellene samtidig forsøker å svekke andre medtiltaltes troverdighet. Hans kverulerende fremferd og den negative innstilling i rettssalen slår etter alt å dømme negativt ut på vurderingen av hans troverdighet.

---

⁶⁴⁹ Hennes særlige stilling som kronvitne for aktoratet og hennes usedvanlige frimodighet i rettssalen er av betydning. Også den vesentlig lavere straffen hun fikk i lagmannsretten. Straffeutmålingen er forbundet både med hennes begrensede rolle i saken (jf. lagmannsrettens vurdering), hennes bidrag til etterforskningen og hennes mestring av talesituasjonen, men vektningen mellom disse forholdene er ikke lett å avklare. Jeg skal likevel forsøke å drøfte dette mer utførlig i neste avsnitt.

LAGMANNNSRETTENS DOM

Innledende

Med utgangspunkt i dommen fra Eidsivating lagmannsrett skal jeg i det følgende drøfte rettens vurdering av de tiltalte og de underliggende fortellingene, samt reflektere over konstruksjonen av dommens fortelling. Jeg vil underveis peke på hvordan både språkspillenes betingelser i rettssalen og tiltaltes håndtering av talesituasjonen har kunnet føre til et begrenset rom for den type fordypet forståelse av de tiltalte som kunne være egnet til å utfordre de underliggende fortellingene. Analysen har forhåpentligvis fått frem hvordan den språklige utvekslingen i rettssalen på ulike måter forsøker å utelukke visse perspektiver for å fremme bestemte underliggende fortellinger, og således også vist hvordan Rhees' refleksjoner omkring samtalen kan belyse reguleringene i rettssalen og dermed gi oss en bedre forståelse av tiltaltes talesituasjon.

På et overordnet nivå kan vi si at analysens funn avdekker et mønster: Bli ikke språkspillenes betingelser utfordret får de underliggende fortellingene større virkerom. Men også den som vil utfordre en underliggende fortelling benytter seg av språkspill. Funnene fra analysen antyder imidlertid at for å oppnå et nyansert inntrykk av tiltalte, må både rettens språkspill og de underliggende fortellingene utfordres eller utvides, slik C for eksempel gjør det når hun bryter med den dikotomiske enten/eller strukturen. Hvordan dette kan avspeiles i lagmannsrettens vurdering er noe av det som skal drøftes i det følgende.

Lagmannsrettens dom

Lagretten begrunner ikke sine avgjørelser på samme måte som tingretten gjør.⁶⁵⁰ Det innebærer at i motsetning til dommen fra Nes herredsrett, som i sin begrunnelse gir flere eksplisitte vurderinger av de tiltaltes karakter og troverdighet, står det i lagmannsrettens dom svært lite om slike forhold. Det er derfor vanskelig å utlede sikre

---

⁶⁵⁰ Dette forholder seg slik fordi det her er juryen som avgjør skyldsspørsmålet, og juryen begrunner ikke sin avgjørelse.

vurderinger fra den, foruten at lagretten finner alle de fire skyldige i overlagt medvirkning til drap og understreker at straffen skal fastsettes individuelt ut fra hvor sterkt tiltaltes fullbyrdselsforsett var. Vi skal i det følgende drøfte analysens funn i lys av lagmannsrettens dom, med utgangspunkt i følgende sentrale punkter:

1. Til forskjell fra Nes herredsretts dom blir alle de fire tiltalte dømt for medvirkning i lagmannsretten. Det innebærer at vurderingen av D har endret seg radikalt fra første til andre rettsinstans.
2. Vurderingen av D er knyttet til vurderingen av C. Hun blir dømt i begge rettsinstanser, men lagmannsretten har valgt å tro på hennes fremfor Ds versjon av hendelsesforløpet lille julaften.
3. I tråd med dette blir C tillagt større troverdighet i lagmannsretten enn i Nes herredsrett og får den mildeste dommen av de fire tiltalte.
4. Straffeutmålingen vektlegger at C og D har vært bifigurer i planleggingen av ugjerningene og at graden av forsett dermed er mindre. Dessuten har begge bidratt til etterforskningen i saken.
5. Hvordan kan de tiltaltes ulike håndtering av talesituasjonen i rettssalen belyse lagrettens vurdering av C som mer troverdig enn D?

Retten karakterisering av A og B

Lagretten vurderer som kjent at gårdstvisten var motivet for drapene, hvilket vitner om at A ikke blir tillagt troverdighet på de mest sentrale punktene når det gjelder hans forhold til familien. Forsvarets underliggende fortelling som forsøkte å normalisere As «ikke-kontakt» med foreldrene er dermed blitt avvist til fordel for fremstillingen i den fellende fortellingen hvor As handlinger og reaksjoner betraktes som uttrykk for en bitter strid mellom ham og familien. Forfalskningen av farens underskrift på kjøpekontrakten, uteblivelsen i svogerens begravelse og tilbakeholdelsen av informasjon under en rekke politiavhør må i lys av dommens konklusjon ha blitt tolket som tegn på As bevisste ugjerninger og drapsmotiv, snarere enn rådville og til dels uskyldige forsømmelser, slik både ham selv og hans forsvarere forsøkte å fremstille dem.

A hevder at han stod sterkt i den sivile saken mellom ham og faren, mens retten på sin side vurderer at A ville ha tapt denne og at dette forholdet, som de mener han var klar over, ledet ham til drapsplanlegging. I dommen fra lagmannsretten kan vi lese

om As «enorme skuffelse og forbitrelse» når faren ville tilgodese datteren med deler av verdien. Dette er formuleringer som indirekte karakteriserer A som en stri, bitter og vi må anta fortvilet mann, som kanskje ikke tenkte helt klart. Videre legger retten til grunn at det må ha blitt utløst «irrasjonelle krefter» i A når han forstod hva et mulig tap i den sivile saken med faren ville innebære. Dette utgjør ifølge lagretten drapsmotivet.⁶⁵¹

Analysen peker på mulige årsaker til at A ikke får gjennomslag for sin fortelling. Den viser blant annet hvordan de juridiske aktørenes språkspill søker å fremstille A på måter som ikke tar opp i seg perspektiver som kunne gi tilhører en bedre forståelse av ham som individ. Uten språklig kapasitet til å utfordre språkspillene i rettssalen blir heller ikke de dikotomiske fortellingene om ham utfordret.⁶⁵² Retten vurderer at den underliggende fortellingen som forklarte As adferd og karakter som avvik fra en *gjengs norm* er mer troverdig enn den som forsøkte å se tiltalte i lys av en spesifikk *alternativ norm*. I begge disse forsvinner imidlertid nyansene mellom voldsom bitterhet og ingen bitterhet. Hadde språkspillene under eksaminasjonen av A klart å nærme seg samtaleformen, ville tilhørerne muligvis fått øye for tiltalte bakenfor slike kategoriseringer, og kanskje fått muligheten til å anerkjenne den frustrasjonen han mest sannsynlig må ha følt overfor faren som noe allmentmenneskelig forståelig, og ikke et forhold som nødvendigvis ville føre til drap.⁶⁵³

---

⁶⁵¹ Vurderingene av at A på målrettet og handlekraftig vis har planlagt å drepe sin familie, står i motsetning til forsvarernes påstand om at A ble vag og nølende som følge av Bs konflikt med foreldrene. Jf. As forsvarere under straffeutmålingsprosedyren hvor de hevder at «Og ettersom gårdskonflikten utviklet seg, fremstod ektemannen som vag, nølende og ubesluttsom, mens hun var målrettet med et ønske om å ha kontroll og økonomisk sikkerhet». Dommen fra Eidsivating lagmannsrett 5. april 2002

⁶⁵² A får imidlertid gehør for sin insistering på at B ikke var pådriver i konflikten på Orderud gård, da lagmannsretten i straffeutmålingen understreker at den «ikke [kan] legge til grunn at hun har vært noen drivende kraft som har utnyttet en ekstrem lojalitet hos ektemannen og som har fått ham med på noe han egentlig ikke ville. Hennes motiv var forankret i ektemannens egen konflikt med sine foreldre». (Dommen, 5. april 2002) En slik vurdering kan betraktes som en imøtegåelse av påstanden til As egne forsvarere, som i straffeutmålingsprosedyren antydte at Bs inntreden på gården intensiverte konflikten med familien.

⁶⁵³ Samtidig vil slike vurderinger jo alltid være preget av det faktum at faren faktisk er blitt drept. Om han ikke var det, hadde det naturligvis vært absurd å hevde at A gikk rundt med drapstanker som følge av gårdstvisten.

Heller ikke B blir trodd av retten.⁶⁵⁴ Lagmannsrettens dom vitner om at den frifinnende fortellingen som fremstiller B som en lovlydig og anstendig medborger som opptrer i overensstemmelse med samfunnets normer, ikke er blitt tillagt troverdighet.⁶⁵⁵ Forsvarerne til B peker i sin straffeutmålingsprosedyre på at det mest sentrale punktet for dem er å understreke at det «ikke er grunnlag for å plassere [B] i noen mer belastende rolle enn den ektemannen har hatt».⁶⁵⁶ En slik argumentasjon vitner om den mistenkeliggjøringen B er blitt møtt med fra flere kanter.⁶⁵⁷ Dommen vektlegger at ekteparet «ville lide fullstendig tap av sosial anseelse» dersom forfalskningen ble avslørt i lagmannsrettens behandling av den sivile saken, og i lys av analysens funn kan dette peke mot en situasjon som antagelig ville bli opplevd like skjellsettende og uutholdelig for B som for A.⁶⁵⁸

Vurderingen av Bs karakter og hennes eventuelle rolle i ugjerningene forblir relativt ukjent, også i dommen. Om B står det at hennes «motiv var forankret i ektemannens egen konflikt med sine foreldre» som hun har vært «fullt ut informert om» og «tok aktiv del i».⁶⁵⁹ Hun blir altså i dommen betraktet som del av et ‘vi’ som hun har vært solidarisk med og delt motivet til. At B av retten plasseres inn i et fellesskap, kan peke tilbake på det analysen har vist om hennes språkbruk, og som jeg

---

⁶⁵⁴ Dømmes A for forsettlig medvirkning innebærer det at B dømmes likeledes. Dette handler ikke utelukkende om at ekteparet betraktes som en enhet som begge må dømmes dersom C og D blir trodd, men er også knyttet til punktet over; dersom en av ektefellene skulle få lavere straff, måtte det ifølge As forsvarere og flere av de underliggende fortellingene være A og ikke B. Forsvarerne til både A og C forsøker å fremme fortellinger som indirekte hevder at B hadde sterkere forsett enn sin ektemann. Aktoratets språkspill i rettssalen vitner om en slik underliggende fortelling.

⁶⁵⁵ Hadde en slik fortelling fått gjennomslag, ville retten ikke samtidig kunnet ha festet lit til Cs forklaring om Bs aktive deltakelse i drapsplanleggingen på lille julaften.

⁶⁵⁶ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett 5. april 2002

⁶⁵⁷ Det nærliggende å tenke seg at selv om retten ikke finner det bevist utover enhver rimelig tvil at B hadde en negativ innvirkning på A, så har en slik fortelling om maktforholdet mellom ektefellene spilt inn på vurderingen av C som troverdig og A og B som utroverdige. Dette ikke bare fordi C i sin forklaring hevder at B var dominerende og antyder at A var underlagt hennes vilje, men fordi den negative utviklingen i forholdet mellom A og familien som leder opp til drapsplanleggingen kan være vanskelig å gjøre plausibel dersom B ikke var med i bildet. Om ikke annet så har A hatt en å dele drapsmotivet med, og slik sett har de gjensidig «styrket hverandres forsett», slik Nes herredsrett formulerer det.

⁶⁵⁸ B gir inntrykk av å være svært opptatt av sosial anseelse, mens A ikke ser ut til verken å forholde seg bevisst til sine omgivelser eller ha behov for å opprettholde en fasade. Fra et slikt perspektiv kan dommens forankring av drapsmotivet i utsikten til et tap i lagmannsrettens behandling av den sivile saken, også peke mot B.

⁶⁵⁹ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett 5. april, 2002.

har drøftet i avsnittene over. B inngår i språkspillene på de juridiske aktørenes premisser og forsøker via de samme premissene å fremme sin egen frifinnende fortelling. Det innebærer at språkspillene under eksaminasjonen av henne aldri utfordrer dikotomien i de underliggende fortellingene om henne. Nyansene vi vet at uvegerlig må finnes der, trer ikke frem for tilhørerne. Dersom kommunikasjonen i rettssalen hadde beveget seg over i det som karakteriserer samtalen, kunne det ha utfordret de stereotypiske fremstillingene av B som enten omsorgsfull, ansvarlig og kjærlig kone og søster eller kynisk og spekulativ statusjeger.

Rettens karakterisering av C og D

I Nes herredsrett ble D tillagt størst troverdighet av de fire tiltalte, og i tråd med sin forklaring ble han ikke dømt for *forsettlig*, kun for *uaktksom* medvirkning. Lagretten legger imidlertid Cs forklaring om drapsplanleggingen på lille julaften til grunn, hvilket innebærer at D blir tillagt lang mindre troverdighet i andre rettsinstans og av samme grunn dømmes for forsettlig medvirkning. Hvordan er C og D blitt vurdert av retten og kan deres håndtering av talesituasjonen ha spilt inn på denne vurderingen? Ds forsvarere forsøkte i lagretten å fremstille ham som en bløt, forelsket tøffelheit som hadde gått på akkord med sin egen mandighet og moral på grunn av forholdet til C, som han var villig til å gjøre hva som helst for å beholde. Momenter i både den fellende og den frifinnende fortellingen om D ser ut til å ha vunnet et visst gehør hos retten når den for eksempel vurderer at D har hatt en «begrenset rolle» og at han er «blitt trukket inn i planleggingen av de grufulle drapene etter påtrykk fra ekteparet».⁶⁶⁰ Den begrensede rollen til D har sitt utspring i det hendelsesforløpet tiltalen beror på og som ikke tillegger D et eget motiv. Formuleringen om at D er blitt «trukket inn» i drapsplanleggingen antyder at dette har skjedd mot Ds egen vilje, og kan derfor dra veksler på forsvarernes frifinnende fortelling.⁶⁶¹ Ifølge lagmannsretten har også C

---

⁶⁶⁰ Dommen fra Eidsivating lagmannsrett 5. april, 2002.

⁶⁶¹ Samme vurdering ville da også være egnet til å forklare hvorfor D deltok i drapsplanleggingen, og dels hvorfor han 3. april avleverte våpen til A: Fordi han for enhver pris ville imøtekomme Cs ønsker. Retten vurderer Ds påstand om at han ikke deltok på drapsplanleggingen som utroverdig, men legger til grunn hans forklaring om våpenbyttet 3. april. At en slik hendelse har funnet sted understøttes delvis av C som hevder at hun var hjemme hos D da han reiste opp til Orderud gård for å avlevere revolveren til A.

«blitt trukket med i planleggingen av de grufulle handlingene etter deres [ekteparets] påtrykk» og hennes rolle vurderes som «begrenset», men retten peker ikke på konkrete formildende omstendigheter.⁶⁶²

Både C og D har gitt forklaringer som har ansporet etterforskningen og som aktorlaget er avhengige av. Deres bidrag i så henseende er det samme i andre rettsinstans som i første, likevel får D 18 års straff for forsettlig medvirkning i lagmannsretten, i stor kontrast til straffen på 2 år og 6 måneder for uaktsom medvirkning i Nes herredsrett. C på sin side får 16 års straff i lagmannsretten, hvilket er en reduksjon på 5 år sett i forhold til Nes herredsrett. Dette vitner om at C er blitt tillagt langt større *generell troverdighet* i andre rettsinstans, mens Ds generelle troverdighet er blitt betraktelig svekket. Siden bevissituasjonen i hovedsak var den samme under begge rettsforhandlingene, er det nærliggende å anta at det i hovedsak var deres håndtering av talesituasjonen i lagmannsretten som var avgjørende for vurderingen av deres troverdighet og skyld.

Analysen har vist at både C og D i større grad enn A og B forsøker å legge premissene for de språkspillene de spiller. Men selv om både C og D utfordrer den språklige utvekslingens konvensjoner i rettssalen, er det stor forskjell på hvordan de håndterer talesituasjonen der. Dette kan knyttes til hvordan C og D – på tross av en felles tilhørighet til et kriminelt og belastet miljø – har svært forskjellig bakgrunn. Som analysen viser fremstår de i tillegg som ulike mennesketyper med ulike språklige evner.⁶⁶³ C gir inntrykk av å tilhøre en muntlig fortellekultur, mens D tilsynelatende

---

Forklaringene til C og D er riktignok ulike på dette punktet; C hevder at D tok motorsykkelen og reiste avgårde i motorsykkeldrakt, mens D forklarer at han kjørte bil. Det at D kjørte bilen får sentral betydning, i og med at turen til Orderud gård i retten forsøkes dokumentert av en bompengebillett funnet i bilen og av flere telefonoppringninger D skal ha foretatt til en venn underveis for å få hjelp til bilen som hadde problemer med clutchen.

⁶⁶² Når det gjelder hvorvidt C hadde et drapsforsett og medvirket med overlegg, blir det av dommen tydelig at de fester lit til Cs forklaring når de vurderer hennes handlinger med utgangspunkt i den beskrivelsen hun selv har gitt. Om hennes handlinger etter drapsplanleggingen står det i dommen fra Eidsivating lagmannsrett: «Når hun likevel med denne kunnskap, og etter overlegg, ikke gjorde noe for å ta tilbake pistolene eller på annen måte motvirke at de ble benyttet, har hun ved sin unnlåtelse gjort seg skyldig i overlagt medvirkning til forsettlig drap». (5. april 2002) Retten er derfor i hovedsak fokusert på å vurdere hendelsene slik C beskriver dem opp mot de avgjørende straffebud, men dømmer henne ikke desto mindre for forsettlig medvirkning.

⁶⁶³ Vi kan legge til at situasjonen til C og D er i hovedsak lik med hensyn til graden av motbør de tiltalte møtes med i rettssalen. Likevel blir C i større grad konfrontert med motstand fra Bs

hører hjemme i en kultur der en språklig utbrodering ikke sømmer seg. Dette kan være en ulempe i møtet med språkspill som ønsker eksplisitt utpensling som respons. Av analysene får vi for eksempel innblikk i hvordan C tilsynelatende aksepterer sin situasjon, mens D motsetter seg den. C åpner opp og utvider rettsrommet ved å innføre nye og annerledes språkspill. Dette står i motsetning til hvordan D vil sabotere, boikotte, avvise og lukke det ned.⁶⁶⁴ Her kan vi legge til at i lys av Nes herredsrettsdom har C alt å vinne, mens D har alt å tape. Hans håndtering av talesituasjonen i rettssalen er avgjørende, for han vet at dersom C blir trodd om drapsplanlegging lille julaften, så vil hans forklaring om våpenoverlevering kunne betraktes som en skjerpene omstendighet.⁶⁶⁵

Dersom vi ikke forholder oss til spørsmålet om *hvorvidt* forklaringen til C er sann, noe vi heller ikke kan få svar på, men i stedet med Wittgenstein spør *hvorfor* Cs forklaring oppleves som sann, mener jeg vi kan finne et mulig svar i hvordan hun utfordrer og utvider språkspillenes betingelser i rettssalen. I tillegg introduserer hun mer ukonvensjonelle og uforutsigelige, tøylesløse språkspill som påvirker hele stemningen i salen og presser grensene for hva en eksaminasjon kan eller skal være. C håndterer talesituasjonen i retten på en måte som gjør at den språklige utvekslingen bærer mindre preg av kynisk spill: Hun virker ikke taktisk, utspekulert eller målbevisst, men umiddelbar og engasjert – ivrig etter å uttrykke det hun har på hjertet.

---

forsvarere (på grunn av halvsøstrenes felles familiehistorie). Dessuten kan det pekes på at eksaminasjon av C varer 14 timer, mens eksaminasjonen av D varer 8,5 timer. Dette henger antagelig både sammen med at C gir lange og ofte utbroderende svar og at hun bli møtt med flere spørsmål av aktoratet og Bs forsvarere enn D gjør. For aktoratet skal hun for det meste utdype, beskrive, opplyse og klargjøre, mens møtet med Bs forsvarere blant annet innebærer en konfrontasjon med hennes egen familiehistorie og livsfortelling.

⁶⁶⁴ Den motstanden D utviser ikke bare overfor de andre tiltalte i saken, men mot hele situasjonen i rettssalen, påvirker trolig vurderingen av ham. Analysene har blant annet vist hvordan D i sin kombinasjon av kritikk og appell forsøker å etablere sin egen troverdighet på bekostning av andres, deriblant Cs. Han møter den mistanken han konfronteres med ved å forsøke å svekke både de medtiltaltes og de juridiske aktørenes troverdighet. Det agget han åpenbart kjenner overfor de andre tiltalte i saken – fordi de ifølge ham enten unnlater å ta på seg ansvaret (A og B) eller hevder at han var mer delaktig enn han selv påstår (C) – slår antagelig negativt ut i vurderingen av ham, fordi han ikke mestrer kombinasjonen av oppriktighet og overbevisning, og fremstår selvopptatt sammenlignet med den alvorlige tiltalen (mens C sjarmerer tilhører bort fra den).

⁶⁶⁵ Fordi da har D levert våpen vel vitende om hva de skulle brukes til.

Det troverdige eller det autentiske

Kan en intuitiv og ifølge vitnepsykologien *problematiske* bedømmelse ha fått innflytelse på vurderingen av C? Tror retten på C fordi hennes språkbruk og fremtoning er ująlete, tilsynelatende ikke kunstig eller forstilt? Er det kanskje fordi hun blir vurdert av lekfolk og ikke fagfolk at hun blir trodd? Hennes språklige fremferd har unektelig et jovialt og inviterende preg. Opplevs det C forteller som «sannere» fordi det står levende frem for oss?

Det er grunn til å tro at C får troverdighet som menneske, og ikke nødvendigvis omkring enkelte hendelser. Retten kan kanskje ikke stole på det hun sier, men på at hun fremstiller seg som den hun er. Hun oppleves som *autentisk*, snarere enn troverdig. Hun forsøker ikke bare å overbevise retten, men leverer originale beskrivelser som viser frem kompleksiteten i det som presenteres. Slik får hun frem ulike sider ved hendelsene det fortelles om og den ambivalensen hun ofte har følt i forbindelse med dem. Hun lykkes i å sette ord på en sammensatt og ofte også motstridende virkelighet og innvier tilhørerne i sine forsøk på å forstå den. Dersom man skal gjøre seg forhåpninger om å bli forstått av retten må man kanskje i det minste forsøke å forstå seg selv? C gransker seg selv og sine egne motiver mens rettens aktører følger med. I så måte er inntrykket av C det motsatte av det vi får av B, for det forhold at B innlemmer seg språklig i et «vi» gjør at hun betraktes i lys av et norm-fellesskap som både forenkler den sammensatte og ofte usammenhengende virkeligheten og samtidig skjuler henne selv som tenkende menneske.⁶⁶⁶

Det finnes ikke grunnlag for å hevde at det vi opplever som autentisk eller troverdig er nærmere det som er «sant». Men Wittgenstein mener at spørsmålet ikke handler om hvorvidt et uttrykk er sant eller usant, men snarere om *hvorfor* vi oppfatter noe som sant eller ikke. Hvordan ser grunnen til våre beslutninger ut? En evne til å beskrive og *vis*e frem kan se ut til å påvirke hva som oppleves som troverdig i rettssalen. Beskrivelsene lar tilhørerne tenke og føle selv. Slik Wittgensteins filosofi

---

⁶⁶⁶ I tråd med dette fremstår B mindre autentisk. Det autentiske handler ifølge Lionel Trilling om nettopp å ikke overta overleverte vaner, tradisjoner, meninger og holdninger. Samfunnets normer og 'allmenne sannheter' er i et slikt perspektiv 'helvete': «[...] the whole community up and down the scale of sentience and of cultural development, make the Hell of recognized and experienced inauthenticity. They make the inhabited nothingness of the modern world». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.102.

ikke søker å overbevise via argumenter og resonnementer, men legger eksempler frem som *viser* situasjoner og handlinger for leseren.⁶⁶⁷ På lignende vis består Cs språk av beskrivelser og dramatiseringer som ikke forsøker å overbevise tilhørerne, men som *viser* noe. På den måten blir situasjonene og menneskene som omtales levende for oss – de oppleves som virkelige. Via beskrivelser og eksempler får C vist frem sitt følelsesmessige engasjement når hun omtaler situasjoner og hendelser. Dette gir følelsene en naturlig plass i fortellingen, fremfor å være noe som skal argumenteres for, slik A forsøker, eller som uttrykkes på uhensiktsmessig vis slik vi ser det hos D. Både i Wittgensteins filosofi og i Cs språk viser beskrivelsene og eksemplene frem situasjoner som blir et bilde på hvor kompleks virkeligheten er. Cs beskrivelser og dramatisering løfter fortellingene opp på et nivå hvor de kan romme det sammensatte, flertydige og ofte usammenhengende livet slik de fleste av oss kjenner det, og hun gir inntrykk av å være autentisk i sitt brudd med de entydige og dikotomiske bildene retten forsøker å tegne opp.

Eksaminasjonen av de tiltalte i rettssalen er et møte mellom rettens fremgangsmetode og tankegang, og det 'levde livet' til 'virkelige mennesker'. Skal vi lykkes i å sikre forbindelsen mellom 'virkeligheten der ute' og metoden i rettssalen, er det viktig å lytte, ta på alvor og forsøke å forstå personen som snakker – ikke bare hvem det snakker til og som respons på hva, men også hvor det snakker fra og med hvilke forutsetninger. Sagt på en annen måte: Å bli møtt som menneske, ikke bare som tiltalt.

Dommens fortelling

I avsnittet over har jeg reflektert over mulige årsaker til at lagretten tror på C. Men svaret på dette avgjørende spørsmålet kan være tveegget. De sidene ved Cs fremtreden i rettssalen som jeg nettopp har drøftet, kan ha gitt retten en gylden anledning til å tro på det hendelsesforløpet som er best egnet til å konstruere en plausibel fortelling. På bakgrunn av de underliggende fortellingene og de språklige manifestasjonene av disse i rettssalen konstruerer retten en fortelling. Enhver dom benytter seg av språkspill som

---

⁶⁶⁷ I §189 i *Om Visshet* skriver Wittgenstein: «På et eller annet tidspunkt må man bevege seg fra forklaring til den rene beskrivelse». Wittgenstein, *Om visshet*, s.71.

går ut på å overbevise om at konklusjonen den kommer med er riktig. Dommen kan bli møtt med mistro dersom den for eksempel ikke kan plassere sentrale hendelser eller dersom den tar opp for mange forhold som står i motsetning til konklusjonen; enhver rimelig tvil må viskes ut for at dommen ikke skal komme på kant med beviskravet. I et slikt perspektiv er det i rettens interesse å få tid- og stedfestet en så viktig hendelse som drapsplanleggingen.

I lys av dette får lagmannsretten en langt lettere oppgave med å konstruere et troverdig og plausibelt handlingsforløp når den legger Cs forklaring til grunn for dommen, enn det Nes herredsrett hadde anledning til ut fra sine vurderinger.⁶⁶⁸ Et utdrag fra Nes herredsretts dom kan belyse deres vurdering av C og D:

For [Cs] del gjelder det særlige forhold at bevisførselen har gitt et bilde av henne som en rusmisbruker som er blitt oppfattet som grenseløs, uærlig og løgnaktig. Dette er egnet til å gjøre det problematisk å skulle legge avgjørende vekt på hva hun har forklart.

[D] er kriminell og har nær tilknytning til et kriminelt miljø, og også han har misbrukt narkotika. Dette kan gi grunnlag for atskillig skepsis med hensyn til hans troverdighet. Han har likevel i så måte gitt et inntrykk som er annerledes enn [C].⁶⁶⁹

Det fremgår av utdraget at retten tar forbehold når det gjelder både C og Ds troverdighet, men likevel vurderer at D har gitt et «inntrykk som er annerledes enn [C]». Dommen utdyper imidlertid ikke hva dette annerledes inntrykket av D handler om, men tatt i betraktning det forhold at Ds forklaring legges til grunn, er det rimelig å anta at rettens inntrykk av D var *bedre* enn inntrykket av C. Nes herredsretts dom baserte seg derfor på Ds forklaring om at det ikke fant sted en drapsplanlegging på lille julaften, og av samme grunn ble D frifunnet for forsettlig medvirkning. Men dersom en domfellelse av A, B og C likevel skal være mulig, må retten ikke desto mindre ha vurdert at en slik drapsplanlegging fant sted på et eller annet tidspunkt. Om dette

---

⁶⁶⁸ De tiltaltes forklaringer under ankeforhandlingene i Eidsivating lagmannsrett er naturligvis bevis som er 'nye', i den forstand at de antagelig arter seg annerledes enn de gjorde i herredsretten. Når jeg sier at bevissituasjonen er den samme tenker jeg på de bevisene som foreligger utover de tiltaltes vitnesbyrd.

⁶⁶⁹ Dommen fra Nes herredsrett.

forholdet vurderer Nes herredsrett at det «ikke [er] tvilsomt at slik planlegging skjedde, og at ektefellene og [C] har tatt del i planleggingen. Dette kan ha skjedd på et annet tidspunkt, og retten er som nevnt foran ikke bundet av tiltalens nærmere angivelse av tidspunktet for planleggingen». Årsaken til at Nes herredsrett ikke fester lit til Cs forklaring om at planleggingen skjedde på lille julaften, er at de ikke har annet enn Cs ord for det: «Retten kan ikke med støtte bare i denne forklaringen legge til grunn som sikkert at det da skjedde en planlegging. Det vises til hva som foran er uttalt om hennes generelle troverdighet». Påstanden om at D deltok i drapsplanleggingen baserer seg utelukkende på Cs forklaring. På grunn av herredsrettens vurdering av C som utroverdig, får den vanskeligheter med å plassere denne helt sentrale hendelsen. Dommen presenterer altså ikke alternativ til tid og sted for planleggingen, bare at den må ha funnet sted på «et annet tidspunkt». Selv om dommen peker på at den ikke er bundet av «tiltalens nærmere angivelse av tidspunktet for planleggingen» kan det hevdes at dommen står svakere i fraværet av en slik tidfesting.

Lagmannsrettens vurdering av at C er troverdig nok til at hennes forklaring om denne hendelsen kan legges til grunn, medfører at dommen er i stand til å få alle brikkene i puslespillet til å falle på plass.⁶⁷⁰ Sagt på en annen måte fremstår fortellingen til lagmannsretten som mer troverdig fordi den med utgangspunkt i Cs forklaring kan tid- og stedfeste den helt avgjørende hendelsen som drapsplanleggingen utgjør. Samtidig forhindrer ikke dette retten i å dømme C. Dette er forbundet med hennes særlige rolle i saken, hvor hun også av påtalemyndigheten betraktes som troverdig nok til at de baserer hovedtrekkene i tiltalen på hennes forklaring, men samtidig hevder at hun er utroverdig kun når det gjelder hennes egen aktive deltakelse i medvirkningshandlingene.

---

⁶⁷⁰ Som nevnt i kapittel fire fremgår det av lagmannsrettens bemerkninger at de baserer store deler av sin beskrivelse av hendelsesforløpet tiltalen gjelder på forklaringen til C – og da særlig hvordan drapsplanleggingen på lille julaften forløp. Det blir tydelig i deres gjengivelse av dette avgjørende hendelsesforløpet at de tilnærmet ordrett legger Cs beskrivelse til grunn. Formuleringer som «hun [ble] vitne til en detaljert drapsplanlegging [...]» og «[C] bemerket til dette at man ikke kunne drepe mennesker bare på grunn av en gårdstvist» vitner om dette. Med tanke på at de tre andre tiltalte i saken nekter ethvert bekjentskap med drapsplanlegging, er denne fremleggingen av hendelsen utelukkende basert på Cs forklaring. At retten vurderer C som troverdig medvirker samtidig til at de vurderer hennes rolle i saken som «klart mer begrenset [...] enn ekteparet».

Dersom retten ikke hadde festet lit til Cs forklaring, ville den altså ha fått problemer med å etablere et sammenhengende hendelsesforløp. En dom basert på Ds forklaring ville føre til samme utfordringer som Nes herredsrett stod overfor; kun tre av de tiltalte kunne dømmes (alle unntatt D) og rettens gjengivelse av hendelsesforløpet ville ha huller som retten ikke var i stand til å utfylle. Helt andre utfordringer ville oppstå dersom retten fant A og Bs forklaringer troverdige, på bekostning av Cs og Ds. En frifinnelse av A og B ville innebære at retten ikke kunne feste lit til verken tiltalebeskrivelsen eller C og Ds forklaringer og dermed hadde fått store vanskeligheter med i det hele tatt å gjøre rede for hvordan ugjerningene var gått til, uten selv å dikte opp en helt alternativ fortelling med utgangspunkt i at for eksempel C og D var alene om planleggingen. Med andre ord: påtalemyndighetenes tiltalebeskrivelse ga retten få, tilnærmet ingen muligheter, for å frifinne A og B uten samtidig å henvise saken tilbake til startstreken. I lys av dette ser det ut til å være to grunner til at C blir trodd på dette punktet: 1) hennes opptreden i retten, og 2) rent fortellemessige hensyn i forhold til rettens egen fortelling.

FORSTÅElsen AV DE TILTALTE

Innledende

Orderud-saken ble omfattende dekket i mediene. Allerede i juni 1999, da de fire tiltalte ble pågrepet, begynte avisene å portrettere dem som mennesker.⁶⁷¹ Medieomtalen avspeiler på ulike måter de tiltaltes fremtreden i rettssalen og forteller samtidig noe viktig om hvilke forståelsesrammer de er ble satt inn i og konfrontert med – også i retten. Da ankesaken kom opp i Eidsivating lagmannsrett hadde det allerede etablert seg tydelige karaktertegninger av de fire tiltalte. I drøftelsene som følger vil jeg

---

⁶⁷¹ Medienes dekning av saken og fremstilling av de tiltalte er så massiv at det ville være materiale nok til flere avhandlinger i seg selv. Jeg vil ikke her gi noen grundig redegjørelse for medias rolle i saken, men i stedet trekke frem noen generelle tendenser og peke på hvordan karakteriseringen i media korresponderer med de underliggende fortellingene i retten.

forsøke få frem hvordan slike forestillinger om hvem og hvordan de tiltalte er, utgjør en sentral del av deres talesituasjon.

Det følgende er en kort generell presentasjon av fremstillingen av de tiltalte i mediene. Denne leder frem til temaet i neste kapittel, hvor utgangspunktet for drøftelsene er antagelsen om at de underliggende fortellingene – som også er påvirket av mediens fremstilling slik den blir fremlagt i det følgende – får større virkerom dess fjernere den språklige utvekslingen er fra det som kjennetegner en samtale. Sagt på en annen måte kan de betingelsene språkspillene er underlagt i rettssalen, og som gjør at samtalens fordypede forståelse har dårlige forutsetninger der, medføre at de underliggende fortellingene får desto større innflytelse på forståelsen av de fire tiltalte.

Stereotype mediefremstillinger

Enkelte momenter i mediefremstillingen av de tiltalte fikk betydning ikke bare for de underliggende fortellingene i retten, men også for den mer overordnede forståelsesrammen de tiltalte ble betraktet i lys av. Sosiologen May-Len Skilbrei har tatt for seg mediefremstillingen av de tiltalte, både opp til og under rettssakene. I artikkelen «Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm» analyserer hun – som tittelen antyder – fremstillingen av de tiltalte med utgangspunkt i to sentrale kategorier; kjønn og klasse.⁶⁷² Skilbreis tekst kan – i kraft av å peke på overordnede tendenser i fremstillingen av de tiltalte – belyse hvilke større kulturelle forståelsesrammer de tiltalte ble forstått i lys av.

Som Skilbrei peker på, og som jeg kommer nærmere inn på i neste kapittel, blir kvinnelige forbrytere ofte beskrevet gjennom såkalt standardiserte narrativ (stock stories), gjerne sentrert omkring seksualitet og med vektlegging på hvorvidt for eksempel den kvinnelige forbryteren er fysisk attraktiv, eller det motsatte. På denne måten transformeres de, som Skilbrei viser, til velkjente stereotyper:

---

⁶⁷² I artikkelen ser Skilbrei ikke ut til å operere med et klart skille mellom fortellingene om de tiltalte i retten og fortellingene om dem i media. En mulig årsak til dette kan være at Skilbrei kun har tilgang til rettens fortellinger via mediene. Dette forholdet det gjør vanskelig å utlede av teksten hva i Skilbreis vurderinger som stammer fra mediens fremstilling av de tiltalte og hva som stammer fra rettssalen.

[...] the femme fatale who transgresses ideals about female sexuality and passivity, the bad wife who transgresses codes of female domesticity, and the bad mother in breach of gendered norms on women being maternal and nurturing, as well as creating associations with mythical monsters and madness.⁶⁷³

Hvordan har slike standardiserte karakteriseringer av de kvinnelige tiltalte i Orderud-saken gjort seg gjeldende i mediens fremstilling av dem? De første omtalene av C i mediene etter pågripelsen, fokuserte på at hun var blond, utadvendt, vakker og samtidig en «guttejente».⁶⁷⁴ Gjennom hele straffesaken ble C fremstilt som «narkoman, nakenmodell og mer eller mindre vill».⁶⁷⁵ Kort tid etter domfellelsen i lagmannsretten publiseres det flere artikler som kommenterer dommen og dens vurdering av de tiltalte. Omtalen av C viser hvordan hun er blitt oppfattet som både suveren i sin håndtering av talesituasjonen i rettssalen og samtidig som mindre smart. I Dagbladet stilles det spørsmål om C egentlig forstår hva dommen innebærer:

Skjønner hun dommen? MEN SKJØNNER HUN hvor mange dager det er? Skjønner hun det selv om 16 år blir til knappe 11, og alle dagene hun har sittet i varetekt skal trekkes fra? Skjønner den snart 29 år gamle kvinnen på tiltalebenken at hun ikke er fri før hun er 38? Eller forstår hun bare at hun tross alt har fått rabatt og kan gå ut lenge før halvsøsteren [B]?⁶⁷⁶

Det fremgår av utdraget at kommentatoren tviler på Cs evne til å ta innover seg hva dommen vil bety for henne og det siste spørsmålet antyder at C skulle være mer opptatt av å 'felle' halvsøsteren enn av sitt eget liv og fremtid. En slik vurdering kan

---

⁶⁷³ Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.141.

⁶⁷⁴ I Dagbladet står det blant annet: «[...] historien om [C] er historien om den vakre og livsglade jenta, ei jente som verden lå åpen for». Frode Hansen Jørgen Tangnes, Gunnar Hultgreen og Gunnar Hagen, "Trippeldrapet. De siktede. Alle nekter skyld," *Dagbladet*, 15. juni 1999.

I VG blir C beskrevet som en «En guttejente» og flere medieartikler tar opp at hun har posert som nakenmodell. Jørn Wisløff Frank Gander, Erik Tumyr, Lars-Erik Nygaard, "Veronica bryter sammen," VG, 5. august 1999.

⁶⁷⁵ Halvard C. Hanssen, "Dom uten tårer," *Dagbladet*, 6. april 2002.

⁶⁷⁶ Ibid.

knyttet til fremstillingen av C som en umoden og ureflektert kvinne.⁶⁷⁷ Den erfarne rettskommentatoren i Aftenposten, Ulf Andenæs, peker på hvordan Cs opptreden i rettssalen kan ha virket inn på hennes troverdighet: «Jeg spør meg hvordan de tiltaltes opptreden i retten har virket inn. Forrige gang gjorde [C] et svakt inntrykk, og [D] desto sterkere. I denne rettsrunden leverte [C] en Oscar-prestasjon i tiltaleboksen, mens [D] var krakilsk og opptrådte som sin egen fiende».⁶⁷⁸ Samme kommentator skriver noen måneder senere i forbindelse med Høyesteretts kjæremålsutvalgs avgjørelse om å opprettholde Cs fengselsstraff:

«Med hennes sinnelag blir det neppe et overdrevent passivt liv i fengselet. Med fratrekk for god oppførsel og for to år i varetekt kan 29-åringen slippe ut mens hun ennå er i sin beste alder».⁶⁷⁹

Det er neppe Cs klokskap Andenæs hentyder til når han drar veksler på forestillingen om kvinnen «i sin beste alder». Her er undertonen snarere skjønnhet, sjarm og seksualitet. Fremhevelsen av Cs «sinnelag» og hennes «Oscar-prestasjon» vitner også om at positive trekk ved Cs karakter blir vektlagt og antyder at kommentatoren har latt seg rive med av tiltaltes vitale og intense tilstedeværelse i rettssalen.⁶⁸⁰ At Andenæs ikke er den eneste som har festet seg ved disse sidene av C blir tydelig når Dagbladet trekker frem at: «Tre lekdommere ville sette straffen helt ned til 12 år. [...] Lekdommerne er trolig mest på linje med rettsoppfatningen blant folk fleste».⁶⁸¹ C har altså klart å appellere til den brede befolkningen, på tross av – eller på grunn av? – at hun er blitt fremstilt som narkoman og nakenmodell, og av noen tilsynelatende også oppfattet som en person med begrenset fatteevne. Den tvetydigheten omkring Cs karakter som medieomtalen vitner om, samsvarer med hvordan hun i rettssalen unndro seg en entydig karakterisering og utfordret de dikotomiske underliggende fortellingene om henne.

---

⁶⁷⁷ En slik karakterisering av C antydes for eksempel i Bs underliggende fortelling.

⁶⁷⁸ Ulf Andenæs, "En sak som vil leve videre," *Aftenposten*, 6. april 2002.

⁶⁷⁹ "En halvveis oppklart kringgåte," *Aftenposten*, 21. desember 2002.

⁶⁸⁰ C umodne og impulsive adferd kan spille inn her, bare med positivt fortegn. Dessuten kan man være fristet til å tolke beskrivelsen «i sin beste alder» med en hentydning til Cs sjarm og utseende.

⁶⁸¹ Hanssen, "Dom uten tårer."

Halvsøsteren B ble i mediene portrettert som en kontrollerende, manipulerende og strebersk kvinne. I første rettsinstans ble det ført vitner som skulle underbygge teorien om at B hadde giftet seg med A for å oppnå en økonomisk trygghet som hun ville miste dersom A skulle miste gården.⁶⁸² Flere kommentatorer i mediene reagerte den gangen på hvordan A og Bs forsvarere kjørte et tett parløp som kanskje var egnet til å svekke As sak. Det ble hevdet at hadde det ikke vært for denne strategien, kunne As forsvarere ha presentert sin klient som en svak og konfliktsky mann som var underlagt sin viljesterke kone, slik vi vet at advokat Stabell også valgte å gjøre under sin subsidiære prosedyre i lagmannsretten – på tross av stor motstand fra A selv. As forsøk på å forhindre en slik taktikk fra forsvarernes side, ble av mediene tolket som en bekreftelse på den før nevnte teorien, altså som et uttrykk for As tilnærmet destruktive troskap mot en kone som han håpet på å dele gård og fremtid med.⁶⁸³ Omtalen av B som en innadvendt, men viljesterk kvinne som bevisst hadde søkt trygghet og sosial status hos en eldre bonde, stod i kontrast til hvordan C ble fremstilt som en utadvendt, åpen og lystig kvinne med både modellkarriere og glimt i øyet.⁶⁸⁴

Etter domfellelsen i lagmannsretten blir B indirekte karakterisert som farlig og mistenkelig når VG peker på at hennes medstudenter på veterinærhøgskolen ikke har turt å åpne skapet hennes fordi hun angivelig skal ha fleipet med å putte gift i svigerfarens kaffe.⁶⁸⁵ Samtidig blir B beskrevet som reflektert og veltalende i

---

⁶⁸² Dette skriver Skilbrei om i den før nevnte artikkelen. Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.144.

⁶⁸³ Aftenpostens kommentator skriver: «[A] velger ekteskapet og håpet om en fremtid med B, fremfor det hans advokater ser som det beste forsvar. Ingen skal beskyldes ham for å være en opportunist. Det kan virke inn på juryens bedømmelse av As karakter: En mann som ikke ofrer den han elsker. Eller: som blir styrt av sin kone». Ulf Andenæs, "Per forsvarer mot sin vilje," Aftenposten, 7. mars 2002.

⁶⁸⁴ Under avsnittet med overskriften 'Nakenmodellen' står det blant annet at: «Tidligere venner av den nå trippeldrapssiktede kvinnen beskriver [C] som utadvendt, impulsiv.» I samme artikkel siteres hennes forhenværende sjef i Dagbladet for å ha sagt: «I mine år i avisa har jeg aldri hatt noen ansatte som har vakt sånn oppsikt som [C]». Jørgen Tangnes, "Trippeldrapet. De siktede. Alle nekter skyld."

⁶⁸⁵ I VG står det: «En studievenninne av [B] har både til politiet og i retten forklart at medstudenten fleipet om å ha gift i Kristian Orderuds kaffe. Det skjedde nettopp på Veterinærhøgskolen. [...] Etter det VG erfarer, er saken blitt diskutert blant studentene i lang tid. De har ikke tort å åpne skapet etter at den tidligere studievenninnen ble pågrepet i trippeldrapssaken». Ellen Limstrand, Øystein Milli og Terje Bringedal, «[B]s skap trolig ikke sjekket». Øystein Milli Ellen Limstrand, Terje Bringedal, "Veronicas skap trolig ikke sjekket," VG, 12. april 2002.

medienes omtale av en Brennpunkt-dokumentar om henne.⁶⁸⁶ Aftenpostens kommentator skriver om B at hun kom til Orderud gård for «å hjelpe til» og at hun er «et interessant menneske» som «ble fremstilt som hjernen bak planleggingen av det grufulle drapet».⁶⁸⁷ Her ser vi hvordan Bs egen selvframstilling i retten (hun er en som hjelper til) i mediene kombineres med fortellingen om at hun er den egentlige drivkraften bak ugjerningene. Vurderingen av at B er et «interessant menneske» kan forstås i lys av nettopp motsetningen mellom disse karakteriseringene av henne.⁶⁸⁸ Medicomtalen peker altså på hvordan B fremstår veltalende og reflektert og trekker samtidig frem fortellinger som er egnet til å kaste et mistenksomhetens lys over henne. Som allerede antydnet kan denne dobbeltheten ha medvirket til oppfattelsen av henne som mystisk og ubegripelig og dermed skummel. Hun «ytret seg klart og tydelig [...]» både i retten og i mediene,⁶⁸⁹ men likevel var det vanskelig å forstå seg på henne. Som kommentator i VG formulerer det: «[...] [B] fremstår som den største gåten [...]».⁶⁹⁰ Bs språkbruk, som analysen peker på, kan ha medvirket til at hun for offentligheten fremstod som en gåte.

Skilbrei peker på at media fremstilte de to halvsøstrene som de mest sentrale gjerningspersonene, fordi de angivelig skulle ha dominert sine respektive partnere. Halvsøstrene framsto altså ifølge mediene påfallende ulike, men hadde likevel det til felles at de begge utøvde en form for makt over sine menn. Kontrasten mellom de to halvsøstrene ble et tema i mediene.⁶⁹¹ Skilbrei peker for eksempel på at: «Dichotomies such as control/lack of control, dark/blonde, cold/warm were definitely brought into

---

⁶⁸⁶ Dagbladet skriver: «Det er en tydelig sliten, men reflektert kvinne som snakker fra besøksrommet i fengselet. Hun er veltalende og behersket når hun snakker om saken». Anders W. Hagen, «Jeg har forbannet dagen jeg kom til Orderud». Veronica om: Dommen, søster Kristin, Orderud-familien, gårdstvisten., "Dagbladet, 17. april 2002.

⁶⁸⁷ Bugge Erle Moestue, "Tett på Veronica," Aftenposten, 16. april 2002.

⁶⁸⁸ En morder vekker jo ofte vår nysgjerrighet per se. Hvordan kunne vedkommende, etc.?

⁶⁸⁹ Tore Johansen, "Veronica på hugget," VG, 17. april 2002.

⁶⁹⁰ Ibid.

⁶⁹¹ I Dagbladet kan vi lese: «Mens halvsøsteren [C] var blond og utadvendt, er [B] en helt annen type. Stille og hjemmekjær. Mørk og liten. Mens søsteren likte å vise seg frem og drømte om en karriere som modell, fant [B] drømmepriksen på Orderud gård». Jørgen Tangnes, "Trippeldrapet. De siktede. Alle nekter skyld."

play in the media coverage and court strategies, posing the two sisters as opposites in every way».⁶⁹²

En slik dikotomisk fremstilling av halvsøstrene kom blant annet til uttrykk i indirekte karakteriseringer av dem basert på familiens, venners og bekjentes uttalelser i media. Halvsøstrenes mor tok for eksempel tidlig parti i saken og sverget sin troskap til B. Lenge før saken kom opp til behandling i Nes herredsrett ga moren uttrykk for både overfor etterforskere og i mediene at hun mente C løy for å legge skylden over på B.⁶⁹³ Moren uttalte også i media at D kun hadde bekreftet hovedtrekkene i Cs forklaringer fordi han var tvinnert rundt hennes lillefinger: «Han ville ha gjort alt hun ba om».⁶⁹⁴ Slike indirekte karakteriseringer av C føyde seg inn i rekken av mediasaker som fremstilte C som en *femme fatale* som kunne få menn til å gjøre hva som helst for henne. D selv karakteriserte C som den mest spennende og gjerne kvinnen han hadde truffet.⁶⁹⁵ Selv om C ikke akkurat ble fremstilt i media som en respektabel kvinne, ble hun oppfattet som mer autentisk av flere kommentatorer.⁶⁹⁶ Fremstillingen av C som en utagerende og impulsdrevet kvinne, som framsto autentisk og ærlig, blir av Skilbrei knyttet til hvordan C fortsatte sin livsførsel i det arbeiderklasse-miljøet hun kom fra, mens B på sin side strevde etter å avansere på den sosiale rangstige.⁶⁹⁷ Det at begge kvinnene hadde funnet sammen med eldre og ressurssterke menn som de tilsynelatende hadde makt over, blir av Skilbrei forbundet med halvsøstrenes bakgrunn:

---

⁶⁹² Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.146.

⁶⁹³ Gunnar Hagen Svein Ove Søreide, Gunnar Hultgreen, "Kristin jaktet på alibi," *Dagbladet*, 18. juli 1999.

⁶⁹⁴ *Ibid.*

⁶⁹⁵ Frank Gander, "Veronica bryter sammen."

⁶⁹⁶ Skilbrei skriver: «The blonde extrovert [C] was described as someone with a strong sexual power over men, while the more introvert [B] offered [A] love and companionship in return for security. Why they had become so different was explained by how they had related to their working-class background differently, but both sets of behaviours were explained by class». Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.148.

⁶⁹⁷ Skilbrei formulerer dette poenget således: «While [C] lived on in a lower working-class milieu, [B] strove for something 'better'. [Bs] social mobility was rendered suspect, as it somehow tarnished what, under other circumstances, could pass as respectable femininity, being a monogamous farmer's wife standing by her man. [C] was by no means represented as a respectable woman, but still she came across as authentic and truthful as a working-class individual». *Ibid.*

The men were powerless against the women's greed and ambition that sprang from their working-class background, but they were also powerless due to the attraction that the women's difference from what they were used to entailed; they were a breath of fresh air. Class position is not only something that points to material resources and power, but also relations of meaning that together with sexuality and gender can change the power balance in surprising ways.⁶⁹⁸

Ifølge Skilbrei kan halvsøstrenes bakgrunn i et arbeiderklasse miljø og mennenes bakgrunn i mer ressurssterke hjem forklare hvorfor mediene plasserte dem begge inn i ulike versjoner av en *femme fatale*.⁶⁹⁹ Uforvarende ble mennene lokket inn i fordervelse av en forførende og manipulerende kvinne; den blonde og frigjorte C var annerledes enn alle kvinner D tidligere hadde møtt, og den mørke og sterke B ga tiltrengt kjærlighet og støtte til den middelaldrende, underkuede bonden som fortsatt bodde i barndomshjemmet, side om side med sin autoritære og herskesyke far.

Et eksempel på hvordan mediene bygget opp under en slik fremstilling av ekteparet ser vi i VGs dramatisering av timene frem til drapene: «[B] sluppet av og slikket sol da drapsplanen nærmet seg sin fullbyrdelse.»⁷⁰⁰ Denne beskrivelse peker på det tilsynelatende kyniske i Bs agering, sett i lys av at hun samme dag, ifølge dommen, skal ha visst om de grufulle ugjerningene som var i vente. Formuleringen om at B «slikket sol» gir allusjoner til en kald psykopat som *nyter*, på tross av eller i forventning om det forferdelige som skal skje. Om ekteparets oppførsel denne dagen står det at «verken fjøsavløseren eller to besøkende [merket] noe spesielt hos [A]. Han jobbet som besatt mens [B] tok det rolig».⁷⁰¹ Her ser vi en relativ tydelig karakterisering av A og B som ektepar; B er ikke bare behersket, men i stand til å ta det rolig, det vil si hun er tilsynelatende uten skrupler, uro eller ubehag, mens beskrivelsen av A som «besatt» ikke bare fremstår som det motsatte, men også tegner

---

⁶⁹⁸ Ibid., s.149.

⁶⁹⁹ Om Ds bakgrunn skriver Dagbladet at: «[D] vokste opp i et besteborgerlig hjem på Snarøya i Bærum. Han fikk seg etter hvert en god kjøpmannsutdannelse, og jobbet nærmest døgnet rundt i farens forretning. Den siktede 41-åringens familieselskap har til sammen investert millioner av kroner i over 20 aksjeselskaper». Jørgen Tangnes, "Trippeldrapet. De siktede. Alle nekter skyld."

⁷⁰⁰ Jan Johannessen Hans Kringstad, "Fredag 21. mai 1999: En telefon eller en advarsel er nok til å hindre trippeldrapet på Orderud gård påfølgende natt," *VG*, 6. april 2002.

⁷⁰¹ Ibid.

et bilde av en desperat og rådvill person – som kanskje arbeider så hardt for å ta tankene bort fra det han vet skal komme? Poengteringen av ekteparets ulike adferd føyer seg inn i fremstillingen av B som en kynisk og dominerende person, som har presset den langt mer sensitive ektemannen inn i en situasjon han ikke er i stand til å håndtere eller avverge. Det er nærliggende å tenke at As håndtering av talesituasjonen i rettssalen både har medvirket til og er påvirket av denne fremstillingen av ham som en rådvill og hjelpeløs type.⁷⁰²

Mediefremstillingen av de tiltalte jeg her har pekt på, kan nok til en viss grad ha vært med på å forme den forståelsesrammen de tiltalte ble betraktet i lys av, også inne i rettssalen. Skilbreis artikkel viser at måten de tiltalte ble presentert på i mediene til en viss grad ble bakt inn i de underliggende fortellingene i retten. Det blir vanskelig å adskille mediernes fortellinger fra rettens, de glir over i hverandre i en stadig utveksling. Fremstillingen av C som en som lyver om andre for å redde sitt eget skinn, fremsatt i mediene via hennes egen mor, korresponderer med flere av de underliggende fortellingene om C i rettssalen, blant annet B og Ds. Morens karakterisering av C kan samtidig underbygge Ds underliggende fortelling om ham selv som en blindt forelsket og derfor manipulerbar person. På den andre siden er mediernes betoning av Cs utadvendte og impulsive fremferd egnet til å støtte opp under både hennes egen og aktoratets underliggende fortelling om at C som menneske er ufiltrert og autentisk, derfor også troverdig.

De kulturelle nøkkelfortellingene

De underliggende fortellingene som språkspillene i rettssalen forsøker å fremme, drar veksler på typiske hendelsesforløp i såkalte makrofortellinger: «Det er ved å klassifisere hendelser og handlinger inn under kjente og delte makrofortellinger, at vi tillater oss å tilskrive skyld» hevder Audun Kjus.⁷⁰³ Som jeg har forsøkt å vise i drøftingen over, er de makrofortellingene som gjør seg gjeldende under rettsforhandlingene i Orderud-saken, nært forbundet med de større kulturelle

---

⁷⁰² Selv om vi i dommen ser at retten uvegerlig må ha betraktet A som handlekraftig og målbevisst.

⁷⁰³ Audun Kjus, "Ordet og livet i straffeprosessen," *Retfærd* 125, no. 2 (2009): s.54.

nøkkelfortellingene som Skilbrei peker på i sin artikkel. Nøkkelfortellingene er som tidligere drøftet, såpass gjennomkommuniserte i kulturen at de fremstår gjenkjennelige for folk flest, og de veileder tilhører i hvordan mennesker og hendelser i en sak skal betraktes. De tiltalte blir i så måte forstått i lys av kulturelt generaliserte karakteristikk.

Disse kulturelle stereotypene er også integrert i rettens språkspill. Wittgenstein hevder at å lære et språk er å lære en livsform. Vi kan legge til at å lære vår norske og vestlige livsform, er å lære kulturen som slike stereotyper og nøkkelfortellinger er en del av. Når vi lærer språket, blir vi kjent også med dem. Dette innebærer at når en tiltalt må respondere på eller vil imøtegå et språkspill som har til hensikt å fremme en bestemt underliggende fortelling, reagerer de samtidig på den kulturelle forestillingen knyttet til den mennesketypen de blir forstått i lys av. Bs respons på rettens språkspill er i et slikt perspektiv et forsøk på å imøtegå hele den kulturelle forestillingen om den manipulerende og utpekerte kvinnen med skjulte, uedle hensikter, mens A søker å avkrefte forestillingen om den selvutslettende og forsagte sønnen som etter å ha blitt underkuet i mange år har samlet opp forbitrelse nok til å ta et *endelig* oppgjør.

Møtet mellom det enkelte menneskets konkrete liv og de allment overleverte fortellingene som råder i kulturen, kan bli svært avgjørende for tiltaltes situasjon i retten. Kulturelle stereotyper er en del av vår livsforståelse og vårt språk, eksemplifisert ved uttrykk som 'den onde stemor', 'hore/madonna', 'den dumme blondinen', 'femme fatale', 'den underkuede sønn' og 'pater familias', osv. I kapittelet som følger drøfter jeg hva som karakteriserer de forståelsesrammene de tiltalte er blitt plassert inn i, for å belyse dette mer allmenne eller overordnede aspektet ved deres talesituasjon.

7. MYTOLOGISKE TYPER OG KULTURELLE FORTELLINGER

Innledende om bakgrunnen for refleksjonene som følger

Analysene har vist at den som ble trodd er den som utfordret og tøyet språkspillenes betingelser i rettssalen. Dersom tiltalte inngår i språkspillene på rettens betingelser og holder seg innenfor disse, kan de medvirke til å opprettholde de underliggende fortellingene som de juridiske språkspillene forsøker å fremme, og som i regelen er forenklete. Analysene viser at for å fremstå troverdig som menneske kan det være nødvendig å presse eller utvide disse.

Tiltaltes talesituasjon i rettssalen bærer preg av å være en respons på de juridiske aktørenes språkspill, og deres ytringer kan vanskelig betraktes isolert fra de underliggende fortellingene som forsøkes etablert. En konsekvens av at den språklige utvekslingen i rettssalen er underlagt reguleringer og agendaer beslektet med den typen vi finner i et spill, er at de kulturelle fortellingene – som gir næring til de underliggende fortellingene – får større virkerom. De bestemte fortellingene språkspillene skal fremme påvirker tiltaltes talesituasjon, fordi en betydelig del av deres respons handler om å imøtegå fortellinger de konfronteres med. Fortellingene «angir et landskap talerne må bevege seg i» som Audun Kjus formulerer det.⁷⁰⁴ Dette

---

⁷⁰⁴ «[...] de makrofortellingene som gjør seg gjeldende i forhold til bevissituasjonen i en sak, de angir et landskap talerne må bevege seg i». Ibid., s.53.

er særlig tydelig i Orderud-saken ettersom alle de fire tiltalte blir forsøkt fastholdt i et bilde – både av de juridiske aktørene og av hverandre – som de i liten grad får anledning til å utfordre uten å måtte utvide språkspillenes betingelser. De kulturelle fortellingenes sentrale rolle kan altså være et resultat av at den språklige utvekslingen i rettssalen er preget av strategier og agendaer som utelater perspektiver som kunne ført til en mer sammensatt oppfatning av både de tiltalte og hendelsene tiltalen gjelder. Det som følger under er et forsøk på å reflektere over dette funnet. Dette gjør jeg med utgangspunkt i sammenhengen mellom slike dype kulturelle urfortellinger og noen grunnleggende aspekter ved menneskets psyke, slik den forstås i et psykoanalytisk perspektiv.

Der analysene tok for seg den språklige utvekslingen i rettssalen for de tiltalte enkeltvis, tar jeg i dette kapittelet et skritt tilbake for å drøfte betydningen av de kulturelle fortellingene i et bredere perspektiv. Jeg vil først betrakte de fire tiltaltes uttrykk i lys av hverandre og deretter lese fremstillingen av dem inn i en større kulturell kontekst. Sentrale spørsmål er blant annet: I hvilken grad kommer kulturelle fortellinger til uttrykk i karakteriseringene av de tiltalte? Hvilke fortellinger vil vi gjerne høre, og hvorfor?⁷⁰⁵ Mer presist: Hvilke kulturelle fortellinger og arketyper blir de tiltalte assosiert med og hva i vårt ubevisste snakker disse til? I dette kapittelet søker jeg altså å løfte blikket opp fra de tiltalte og over på oss som betraktere og tilhørere, fordi omverdenens blick på dem utgjør en del av deres talesituasjon.

De konkrete funnene: Refleksjoner over det som ligger i dagen

I analysene har jeg forsøkt å se tiltaltes talesituasjon ut fra et både menneskelig og strategisk perspektiv: Hva er deres ytringer en respons på og hva vil de oppnå med det de sier? Funnene er på ett vis åpenbare, for de viser hvordan tiltalte er henvist til å respondere på situasjonen de befinner seg i. Men kan de tiltaltes uttrykk ha en annen

---

⁷⁰⁵ Audun Kjus understreker i sin bok *Sakens Fakta* distinksjonen mellom fortelling som en form for forståelse og fortelling som kommunikasjonsform, samt distinksjonen mellom på den ene side den mentale virksomheten til den som konstruerer og forbereder seg på å ytre en fortelling, og på den andre, den mentale virksomheten til den som mottar og fortolker en fortelling. I dette kapittelet handler det hovedsakelig om fortellinger som forståelse, og om hvordan tilhører mottar og fortolker fortellingene. *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*, s.41.

betydning enn det vi umiddelbart tror? I §129 i *Filosofiske undersøkelser* skriver Wittgenstein:

De aspektene ved tingene som er viktigst for oss, skjuler seg på grunn av sin enkelhet og hverdagslighet. (Man legger ikke merke til det – fordi man stadig har det foran øynene.) Mennesket blir slett ikke slått av de egentlige grunnlagene for sin søken. Det skulle da være at dette en gang har slått oss. – Og jeg vil si: Vi blir ikke slått av det som er det mest slående og sterkeste av alt, når vi først ser det.⁷⁰⁶

Det *åpenbare* må underkastes en undersøkelse, men ikke med vårt vante blikk.⁷⁰⁷ At noe ligger rett foran øynene våre er ifølge Wittgenstein nemlig ikke ensbetydende med at vi forstår det. Likevel tror vi at vi gjør det, nettopp i kraft av dets åpenbarhet, både i rettssalen og i livet for øvrig. Oppgaven er derfor kanskje ikke å produsere ny viten, men å få en bedre forståelse av den viten vi allerede har; vi må rette et nysgjerrig blikk mot det vi mener å vite, studere det igjen og igjen, fra ulike perspektiv, det Wittgenstein kaller betraktninger over en og samme gjenstand fra forskjellige synsvinkler. Hensikten med analysene har vært å kaste et *nytt lys* over det vi kanskje mente å forstå umiddelbart. Følgende konkrete funn fra analysen om hver enkelt av de fire tiltalte er utgangspunkt for det som tas opp i dette kapittelet:

A: Hans språklige usikkerhet og begrensede respons forsterker virkningen av de juridiske aktørenes språkspill. A fremstår maktesløs overfor dem.

B: Hun blir møtt av et offensivt – om enn indirekte – angrepsspill som gjør at hun konstant er i forsvarsposisjon. Forskansningen bak normer for adferd kan gi inntrykk av at hun har noe å skjule.

C: Hennes språklige og kroppslige utfoldelse tøyser språkspillenes betingelser og tar kontroll over den språklige utvekslingen i rettssalen. Med sin tilsynelatende åpenhet klarer hun ofte å få de juridiske aktørenes skeptiske språkspill til å fremstå fåfengte.

---

⁷⁰⁶ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s. 79-80.

⁷⁰⁷ «Hvor falder det mig vanskelig, at se, hvad der ligger lige foran mine øjne» lyder en av Wittgensteins bemerkninger publisert i *Kultur og Værdi. Kultur og værdi. Spredte bemærkninger*, s.51.

D: Hans appeller til retten og protester mot språkspillene viser at D ikke anerkjenner eller vil inngå i verken den språklige utvekslingen i rettssalen eller rollen som tiltalt.

Analysene har tatt sikte på å vise hvordan de tiltaltes ulike uttrykk er uløselig forbundet med de juridiske aktørenes språkspill. Dette gir samtidig anledning til å drøfte hvilken betydning det har at de tiltaltes ulike uttrykk forstås i lys av hverandre. Hvilken dypere betydning har det for vår opplevelse av de tiltalte at for eksempel C er ekspressiv og at Bs respons baserer seg på gjense normer for adferd?

Menneskers språk – og særlig i avgjørende situasjoner som for eksempel en rettssal – kan være ulikt i sin tone og rytme. Wittgenstein tematiserer noe lignende i følgende bemerkning: «Kompositioner, der er komponeret ved klaveret, på klaveret, og kompositioner, der er udtænkt med pen og papir og endelig sådanne, som alene er komponeret med det indre øre – de må have helt forskellig karakter, og de må gøre vidt forskellig indtryk».⁷⁰⁸ Wittgenstein fremsetter ikke her en påstand om hvordan musikken rent faktisk er blitt til, men uttrykker noe om hvordan han opplever den; hvilket inntrykk den gir ham. Vårt inntrykk av hvordan de tiltaltes uttrykk er skapt, får betydning for hvordan vi tenker om deres forhold til forbrytelsen. Legger vi analysens konkrete funn til grunn, kan vi med Wittgensteins analogi hevde at Cs tilsynelatende inspirerte og ufiltrerte talestrøm gir inntrykk av at hun komponerer ved klaveret, mens hun står i vitneboksen. Bs uttenkte og beherskede språk gir inntrykk av at hun har komponert ved skrivebordet med penn og papir, mens A på sin side, med sitt begrensede og uttrykksløse språk, gir inntrykk av at han har «komponert med sitt indre øre» og at det han sier blir gitt lyd for første gang i rettssalen. Ds uttrykk gir inntrykk av at han er fullstendig uinteressert i å komponere. Hvilken betydning får dette for opplevelsen av dem? Og drar rettens opplevelse av de tiltalte veksler på kulturelle forestillinger om ulike mennesketyper? Jeg vil nærme meg disse spesifikke spørsmålene via noen mer generelle, men like komplekse: Hvordan ser vi? Hva vil vi se? Og hvorfor det?

---

⁷⁰⁸ Ibid., s.25.

Hvordan ser vi?

I Wittgensteins bemerkninger og notater, utgitt i henholdsvis *Kultur og Værdi* og *Den ukjente Dagboken* kommer det frem ikke bare en interesse for det hverdagslige, men også for det han kaller dumme amerikanske filmer.⁷⁰⁹ Hvilken verdi fant han i dem? Hvilket blikk anla han på dem for å finne dem interessante? Wittgenstein sier dette om betydningen av blikket vi anlegger på tingene:

Intet kunne være mere underligt end at se på et menneske, der ikke følte sig iagttaget, og som var beskæftiget med et eller andet ganske simpelt hverdagsformål. Lad os forestille os et teater, tæppet går op, og vi ser et menneske gå alene frem og tilbage i sit værelse, tænde sig en cigaret, sætte sig ned osv., sådan at vi pludselig ville se et menneske ude fra på en måde, som man ellers aldrig kan se sig selv; det ville være som at se et kapitel i ens egen biografi med egne øjne – det måtte være uhyggeligt og vidunderligt på en gang. Mere vidunderligt end noget en digter kunne arrangere eller lade sige på en scene, vi ville se selve livet. Men det ser vi jo hver dag og det gjør ikke det mindste indtryk på os! Javel, men vi ser det ikke i det perspektiv [...].⁷¹⁰

Fra ett perspektiv kan selv de mest hverdagslige gjøremål betraktes med undring og fascinasjon. Wittgenstein hevder at det vi ønsker å se, kan hindre oss i å faktisk se og forstå et fenomen eller en gjenstand: «Herved kan netop det mest nærliggende blive det allervanskeligste at forstå. Det drejer sig ikke om at overvinde en vanskelighed ved forstanden, men ved viljen».⁷¹¹ Hva vi ønsker å se påvirker blikket vårt.

Så hvordan forstå bedre hvorfor vi ønsker å se det vi ønsker å se? I denne forbindelse vil jeg trekke frem det Wittgenstein kaller menneskenes «opprinnelige liv» – *trangen til å rase ut* – og det Sigmund Freud og Carl Jung har lært oss om *det ubevisste*, i et

---

⁷⁰⁹ Wittgenstein skriver: «Den dumme og naive amerikanske film kan i al sin dumhed og gennem den belære. Den fjøgede, ikke-naive engelske film kan ikke belære. Jeg har ofte draget lære af en dum amerikansk film». Ibid., s.69.

⁷¹⁰ Ibid., s.18.

⁷¹¹ Ibid., s.31.

forsøk på å vise at de nedarvede kulturelle fortellingene og arketyperne korresponderer med slike dype aspekter ved menneskesinnet og virker dypt i oss.^{712 713}

Fortellinger henvendt til det undertrykte i mennesket?

I *Kultur og Værdi* skriver Wittgenstein om hvordan et hus han bygget for en slektning var produktet av et utpreget sensitivt øre, gode manerer og stor forståelse, men «[...] det opprindelige liv, det vilde liv, der har trang til at rase ud – mangler. Man kunne således si, at sundheden er fraværende».⁷¹⁴ Det opprinnelige liv innebærer altså for Wittgenstein en trang til å rase ut, ja, det er sågar et sunnhetstegn.⁷¹⁵ Denne tanken deler han med både Sigmund Freud og Carl Jung som begge var opptatt av hvordan siviliseringen av samfunnet påvirket menneskepsyken.⁷¹⁶ Som den psykoanalytisk inspirerte jusprofessoren Peter Goodrich peker på, fører siviliseringsprosessen som mennesket i et sivilisert samfunn uvegerlig må gjennom, til et kompromiss mellom individet og samfunnet:

---

⁷¹² Ifølge den britiske filosofiprofessoren Ray Monk, påpekte Wittgenstein selv i sine forelesninger en analogi mellom hans filosofiske metode og Freuds psykologiske metode. Han skal endatil ha beskrevet seg selv som en disippel av Freud, selv om han ikke hadde sympati for hvordan Freud selv betraktet sine prestasjoner som vitenskapelige. Wittgenstein mente at Freuds bedrift var mye større enn å gi vitenskapelige forklaringer på drømmer og nevroses, for det Freud hadde bidratt med – ifølge Wittgenstein – var en ny mytologi, en ny måte å se på oss selv og mennesker rundt oss; en måte som tillot oss å se forbindelser mellom ting som vi ikke hadde sett tidligere. Wittgensteins ville med sitt begrep om språkspill gjøre noe av det samme. Monk, *How To Read Wittgenstein*, s. 74.

⁷¹³ At vårt indre liv virker inn på hvordan vi ser og vurderer andre mennesker også i rettssalen antydes av Sorenskriver Jon Høyland i artikkelen 'Hva styrer dommernes valg?': «Verken i eller utenfor rettssalen forholder vi oss til andre mennesker bare ut fra hva de faktisk er og gjør. Vi legger inn i andre forventninger og forestillinger som er skapt av våre egne ubevisste fantasier og behov. Det mennesket vi møter, kan bli idealisert eller devaluert, avhengig av den følelsesmessige kvaliteten i det projiserte. Prosessen er ubevisst, og vi gjenkjenner normalt ikke våre fordreininger». Høyland, "Hva styrer dommerens valg? Irrelevante og ubevisste faktorerets betydning for domstolens avgjørelser.", s.34.

⁷¹⁴ Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger*, s.50-51.

⁷¹⁵ Wittgensteins bemerkning er ikke en bemerkning om *menneskets* liv eller sjelsliv, kommentaren om det opprinnelige liv handlet om arkitektur, men ikke desto mindre vil jeg hevde at Wittgenstein formidler et livssyn her, som jeg velger å tolke mer bredt.

⁷¹⁶ Her baserer jeg meg primært på Sigmund Freuds *Ubehaget i Kulturen*: Freud, *Ubehaget i kulturen*. Og Frieda Fordhams bok *Innføring i Jungs Psykologi*: Frieda Fordham, *Innføring i Jungs Psykologi, Fakkell-bøker* (Oslo, Norge: Gyldendal, 1977).

Freudian psychoanalysis [...] is structured by conflicts between desire and law, the pleasure principle and the reality principle, and at its most extreme, sexuality and death - eros and thanatos. The jurisprudential themes of authority and prohibition, of desire and transgression, litter his substantive elaborations of the workings of the human psyche.⁷¹⁷

Grenseoverskridelsens tiltrekning er en konsekvens av loven. Goodrich mener at psykoanalysens betoning av det ubevisste antyder at loven er en slags mytologi, en illusjon som fascinerer og forplikter dem som er underlagt dens orden.⁷¹⁸ Freud hevdet at den sosiale konstitueringen av en samfunnsmoral i lover, regelverk og institusjoner, krever av det enkelte individ at det må gi avkall på enkelte av sine begjær og fortrenge flere av sine instinkter.⁷¹⁹ Han kaller dette 'kulturofferet'.⁷²⁰ I sin bok *Freuds retorikk* sammenfatter Trond Berg Eriksen kulturofferet på følgende måte: «Enhver kultur må bygge på tvang og forutsetter at borgerne gir avkall på tilfredsstillelsen av instinktive drifter».⁷²¹ Jung mente at denne prosessen førte til «dannelsen av den maske de fleste mennesker lever bak».⁷²² For driftene er, ifølge Atle Kittangs beskrivelse av psykoanalysen, samtidig de mest basale drivkreftene i menneskelivet:

Drift er [...] ein indre dynamisk prosess som har *kjelda* si i ei kroppsleg opphissing eller spenning [«trang»], målet er å fjerne denne spenningstilstanden, og målet blir oppnådd ved [eller i] eit eller anna objekt. [...] I sjelelivet kjenner vi driftene berre som gjennom målet, objektet og dei forestillingane som er knytte til prosessen.⁷²³

---

⁷¹⁷ Goodrich, "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law," s.1035.

⁷¹⁸ *Ibid.*, s.1041.

⁷¹⁹ Trilling formulerer det på følgende måte: «The informing doctrine of *Civilization and Its Discontents* is that the human mind, in course of instituting civilization, has so contrived its own nature that it directs against itself an unremitting and largely gratuitous harshness». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.151.

⁷²⁰ Som Trond Berg Eriksen peker på er kultur synonymt med sivilisasjon hos Freud. Trond Berg Eriksen, *Freuds retorikk. En kritikk av naturalismens kulturlære* (Oslo, Norge: Universitetsforlaget, 1991), s.57.

⁷²¹ *Ibid.*, s.56.

⁷²² Fordham, *Innføring i Jungs Psykologi*, s.45.

⁷²³ Atle Kittang, *Sigmund Freud*, Adriane (Norge: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1997), s. 56-57.

Disse aspektene ved mennesket har selvsagt ikke forsvunnet selv om samfunnet krever av oss at vi undertrykker dem. For Freud representerte denne undertrykkingen likevel et nødvendig onde, for hvordan hadde det vært om alle lot driftene styre og ikke innrettet seg etter samfunnets regler og var lojale mot dets fellesskapsorienterte føringer? Sivilisasjonsbygging handler om å tøyte menneskets driftsliv fordi det kan være ødeleggende for andre og en selv. Goodrich peker også på at hvis sivilisasjonen skal opprettholdes, må instinkter og begjær fortsatt holdes nede: «Far from the legal image of a rational and objective actor, psychoanalysis takes apart the mask of reason to reveal a domain of unconscious motives, feelings, and other irrational or more properly subjective biographical sources of action».⁷²⁴ Tapet av driftenes frie utløp gjør imidlertid at undertrykte lengsler og lyster blir sublimert inn i kunsten, tatt opp i mytene og fortellingene i alle slags medier. Alt det forbudte og skammelige foregår fortsatt på teatret, i tragediene, i eventyrene og filmene. Fortellingene som preger kulturen vår springer delvis ut av det fortrenge og undertrykte i det siviliserte menneske, og de kommuniserer med disse sidene i oss. Derfor *vil* vi – mer eller mindre ubevisst – se arketyper og det arketypiske i fortellingene vi omgis av; vår forståelse av både det hverdagslige og det ekstraordinære er påvirket av det indre motsetningsforhold mellom begjær og moral. De mytologiske skikkelsene kommuniserer i all sin flertydighet og ambivalens med nettopp disse sidene av oss.

Mytologiske typer

De kvinnelige tiltalte i Orderud-saken blir i de underliggende fortellingene plassert inn i en forståelsesramme som kan belyses via mytologiske kvinneskikkelser, især ideen om arketyper. Vi skal her hovedsakelig ta utgangspunkt i Carl Jungs begreper om *Anima* og *Animus*,⁷²⁵ og trekke linjer til Simone de Beauvoirs tematisering av mytenes rolle i forholdet mellom kjønnene.

Jung kaller mannens latente feminitet for *Anima*. *Anima* er et bilde av kvinnen som eksisterer i mannens underbevissthet og det er ved hjelp av dette mannen forstår

---

⁷²⁴ Goodrich, "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law," s.1040.

⁷²⁵ Jeg mener her at begrepene *Anima* og *Animus* kan belyse, eller bidra med et perspektiv på hvordan de tiltalte blir betraktet og forstått. Det er med andre ord *ikke* et forsøk på å si noe om de tiltaltes eventuelle *anima* eller *animus*.

kvinnens natur.⁷²⁶ Det er imidlertid kun kvinnen som generelt fenomen mannen forstår på denne måten, for bildet er det Jung kaller en *arkety*; «[...] en fremstilling av de urgamle opplevelser menn har hatt av kvinner; og selv om mange kvinner vil stemme overens med dette bildet, i det minste utvendig sett, står det på ingen måte for den virkelige kvinnens individuelle karakter».⁷²⁷ Anima er altså et *forestillingsbilde* av kvinnen. Det formes ikke bare av hvordan kvinnen (især moren) opptrer, men av hvordan mannen *føler* at hun opptrer. Dette forestillingsbildet blir overført på kvinner som gir den aller minste mulighet for det; de må «bære og representere dette allestedsnærværende og tidløse bilde som er i overensstemmelse med mannens dypeste virkelighet».⁷²⁸ Denne mannlige forestillingen om kvinnen manifesterer seg i arketyper. En arketyper kan ved første øyekast minne om dikotomien vi alle kjenner om hore/madonna – enten det ene eller det andre – men har det særlige ved seg at de er både/og. Med andre ord: Fordi de mytiske skikkelsene både viser forsiden og baksiden, skjuler den tilsynelatende gode og rene madonnaen alltid en mørk hore, og omvendt. Dobbelttheten er sentral.

Det Jung kaller mannens forestillingsbilde minner om Beauvoirs beskrivelse av mytene om kvinnen: «Hun er et idol, en tjenestepike, livets kilde og mørkets makt; hun er sannhetens elementære taushet, hun er kunstferdighet, snakksalighet og løgn; hun er helbrederske og heks, hun er mannens bytte, hun er hans undergang, hun er alt det han ikke er og som han vil ha, hans negasjon og hans eksistensberettigelse».⁷²⁹ For Beauvoir viser dette først og fremst hvordan kvinnen ikke er noe fast begrep, hun er snarere en som formidler motsetninger; «[...] gjennom henne foregår ustanselig overgangen fra håp til nederlag, fra hat til kjærlighet, fra det gode til onde, fra det onde til det gode. Uansett fra hvilket aspekt man ser henne, er det denne tvetydigheten som først slår en».⁷³⁰ Beauvoirs beskrivelse av de mytologiske kvinneskikkelsene har likhetstrekk med Jungs arketyper, selv om de mytologiske skikkelsenenes rolle hos Beauvoir er langt mer konkrete og forankret i menneskers erfaringer med å dele en verden med mennesker av begge kjønn.

---

⁷²⁶ Fordham, *Innføring i Jungs Psykologi*, s.50.

⁷²⁷ Ibid.

⁷²⁸ Ibid., s.51.

⁷²⁹ Beauvoir, *Det annet kjønn*, s. 162.

⁷³⁰ Ibid., s. 163.

Ifølge Beauvoir har kvinnen ikke skapt noen myte om mannen, dermed er de mytologiske skikkelsene og forestillingsbildene fullkomment mannens verk.⁷³¹ Jung på sin side taler om animus hos kvinner, som tilsvarer anima hos menn. Interessant nok kan animus hos kvinner manifestere seg i et system av gyldige utsagn og meninger som like gjerne kan være rettet mot kvinnen selv:

Tilsammen utgjør de et kompendium av forutfattede meninger som alltid står klar når som helst en bevisst og kompetent vurdering mangler [...] Av og til opptrer disse meningene som såkalt sunt folkevett, av og til opptrer de som prinsipper som er den rene karikatur av dannelsen: 'Folk har alltid gjort det på denne måten' eller 'alle sier at det er slik'.⁷³²

Når kvinnens animus kommer i spill, blir hun dogmatisk og selvrettferdig, hevder Jung; det er en side av henne som krever å ha rett. Animus tar form av en indre stemme som forteller henne at «'det skulle være slik' eller 'de skulle gjøre det', og som gjør det umulig for henne å se tingene slik de virkelig er».⁷³³ De kvinnelige forestillingsbilder av mannen er med andre ord knyttet til samfunnets normer. Hos Jung er anima og animus formidlere mellom det bevisste og det ubevisste, hos Beauvoir er de mytologiske kvinneskikkelsene formidlere av motsetninger. I begge tilfeller er de altså formidlere mellom to uforenlige motpoler, og et resultat av *mannens forestillingsbilde av kvinnen*,⁷³⁴ som har et solid rotfeste i vår kultur.⁷³⁵

---

⁷³¹ Ibid., s. 162.

⁷³² Fordham, *Innføring i Jungs Psykologi*.

⁷³³ Ibid., s.55.

⁷³⁴ Jeg hevder dette til tross for at Jung mener animus også kan manifestere seg i kvinnelige forestillinger om mannen. Disse fremstår likevel mindre fremtredende. Jeg hefter meg ved at det kvinnelige forestillingsbildet av mannen like gjerne kan arte seg som normer.

⁷³⁵ Man kan imidlertid hevde, i tråd med filosofen Luce Irigaray, at psykoanalysen selv, med Sigmund Freud i spissen, har produsert eller reprodusert myten om kvinnen, fordi den opererer med en fastlåst forestilling om hva kvinnen er eller burde være i et verdensbilde skapt av menn. Dette kaller Irigaray for 'fallossentrismens primitive blikk' på kvinnen. Irigaray tematiserer denne problematikken i det meste av sitt arbeid, blant annet i hovedverkene *This Sex Which is Not One* (1979) og *Speculum of the Other* (1985). Jeg skal ikke gå dypere inn i denne type kritikk av psykoanalysen, men kan nevne at denne avhandlingen for så vidt understøtter bildet av at forståelsen av kvinnen er formet av mannen og patriarkatets blikk på henne.

Når jeg hevder at myter og arketyperiske kvinneskikkelser blir aktualisert i Orderud-saken, er det for å rette oppmerksomheten mot tre aspekter ved fremstillingen av de kvinnelige tiltalte som jeg tror har stått sentralt i vurderingen av dem. Jeg vil derfor vise hvordan: 1) Begge kvinnene blir plassert inn i arketyperiske og mytologiske forståelsesrammer; 2) deres språklige uttrykk utviser en tvetydighet som understøtter en slik fremstilling av dem, og 3) de gjør dette på ulikt vis, som blir avgjørende for vurderingen av dem. Men først skal jeg trekke frem eksempler på hvordan mytologiske fortellinger og karakterer har gjort seg gjeldende i andre rettssaker.

Kulturelle forestillinger: Hva vil si se og høre?

Rettssaken mot tidligere amerikansk fotballspiller O. J. Simpson ble et verdensomspennende fenomen. Skal vi tro den amerikanske lov- og litteraturprofessoren, Shoshana Felman, handlet ikke interessen for saken bare om hva som *virkelig skjedde*, altså fakta, men like mye om hva folk *trodde* hadde skjedd.⁷³⁶ Det enorme bakteppet av folklore og myter som omga saken hadde vesentlig betydning for sensasjonskraften. Felman understreker at selv om hensikten med rettssaker nettopp er å forflytte oppmerksomheten fra tro og spekulasjon til harde fakta, så har rettsprosessen i tilfellet O.J. Simpson-saken ikke oppnådd transformasjonen fra mytiske bilder til utvilsomme fakta.⁷³⁷ Ikke desto mindre er de hendelsene som forårsaket rettssaken såpass definerte og betydningsfulle at de kan utgjøre det Felman kaller et «mester-narrativ»; det inneholder en blanding av flere avgjørende kategorier som for eksempel kjønn, rase, kjendiser, media-hype og det tidløse spørsmålet omkring rettferdighet og urettferdighet. Alt dette til sammen kan forklare hvorfor rettssaken utspilte seg som en kulturs kollektive drøm; «[...] acting out 'society's deepest passions: its fears, prejudices and desires'». ⁷³⁸ I rettssaken konkurrerte to kulturelt rotfestede fortellinger; i det ene var den hvite kvinnen offer for

---

⁷³⁶ Shoshana Felman siterer i denne forbindelse en artikkel fra Times Magazine.

⁷³⁷ Shoshana Felman, "Forms of Judicial Blindness, or Evidence of What Cannot be Seen: Traumatic Narratives and Legal Repetitions in the O.J. Simpson case and in Tolstoy's «The Kreutzer Sonata» " *Critical Inquiry* 23, no. 4 (1997): s.741-42.

⁷³⁸ Ibid., s.742.

en voldelig svart konemishandler, i det andre var mannen offer for et rasistisk samfunn.

Hvordan virkelige mennesker og hendelser forstås i lys av mytologiserte fortellinger drøftes også av Christine Bell og Marie Fox i artikkelen «Telling Stories about Women who Kill».⁷³⁹ Med utgangspunkt i en konkret sak hvor en kvinne dreper kona til sin elsker, belyser de hvordan fortellingene om hendelsen både i rettsalen og i mediene baserte seg på to ulike, men begge kulturelt etablerte arketyper; enten var elskerinnen en skurk og konen et offer, eller elskerinnen var et offer og ektemannen en skurk.⁷⁴⁰ I det første tilfellet, den såkalte 'Lady Macbeth'-modellen, forstås de kvinnelige forbrytere som moralsk fordervede og unaturlige monstre – altså arketyper – mer onde enn noen mann fordi de ikke bare har forbrutt seg mot moralske og rettslige lover, men også mot naturloven der kvinner er satt til å oppfostre, ikke ødelegge.⁷⁴¹ Dersom kvinnen derimot oppfattes som et offer, den såkalte 'Pygmalion'-modellen, betraktes hun som en naiv og godtroende kvinne som er villig til å gjøre hva som helst for kjærligheten, inkludert å drepe for å bevare forholdet.⁷⁴²

I saken Bell og Fox analyserer, blir den tiltalte kvinnen både fremstilt som en anti-heltinne gal av sjalusi og derfor en trussel mot familieenheten og samtidig, i en annen underliggende fortelling, som sjenert jomfru som ga seg hen til for deretter å bli forlatt av en gift mann. Begge fremstillinger dro veksler på kulturelle og mytologiserte forestillinger om kvinnen.⁷⁴³ Bell og Fox peker på at i tilfeller hvor kvinner tiltales for drap blir ofte en eksplisitt stereotypisering tatt i bruk av både påtalemyndigheter og forsvarere.⁷⁴⁴ Stereotypene er forbundet med visse fortellinger og visse fortellinger er avhengige av visse stereotyper. I tråd med dette hevder Bennett og Feldman at et av kriteriene for en suksessfull fortelling er at den inneholder en stereotyp som er

---

⁷³⁹ Marie Fox Christine Bell, "Telling Stories of Women who Kill," *Social & Legal Studies* 5, no. 4 (1996).

⁷⁴⁰ «Two competing narratives emerged, one portraying Susan Christie as the villain and Penny» *ibid.*, s.474.

⁷⁴¹ *Ibid.*, s.472.

⁷⁴² *Ibid.*, s.472-73.

⁷⁴³ Fortellingen om anti-heltinnen som ble fremmet av påtalemyndighetene, fikk gjennomslag i retten; den tiltalte kvinnen hadde et rasjonelt motiv som gikk ut på å fjerne konen slik at hun kunne få mannen for seg selv. Bell og Fox skriver: «a motivation and narrative sequence which obviously resonates with the vengeful deranged woman who will stop at nothing to get her man.» *ibid.*, s.476.

⁷⁴⁴ *Ibid.*

gjenkjennelig for offentligheten.⁷⁴⁵ Samtidig er det slik at noen fortellinger simpelthen har mer gjennomslagskraft enn andre.⁷⁴⁶

Skal vi tro jusprofessor Bronwyn Naylor er en av årsakene til at slike stereotyper får betydning, at vi trenger forklaringer på forbrytelser som utfordrer fundamentale sosiale strukturer og forventninger: «People seek explanations to reduce the contradictions they introduce. Explanations take the form of ‘stories’ or ‘narratives’». ⁷⁴⁷ Men fortellingen skal ikke bare løse en motsetning, den er samtidig direkte adressert mot spenningsfeltet mellom den angsten forbrytelser produserer og samfunnets reaksjon på den.⁷⁴⁸ Dette spenningsfeltet som omgir og vurderer menneskers grenseoverskridende adferd har samtidig stor tiltrekningskraft på oss;⁷⁴⁹ rettssalen forstått som det konkrete rommet hvor fortellingen om lovbruddet legges frem og lovbryster skal dømmes. Vi er igjen tilbake i motsetningsforholdet mellom menneskets indre driftsliv og samfunnets lov og orden.

Menneskene i lys av mytene

Kan slike stereotype forståelsesrammer som Bell og Fox peker på, og som ofte gjør seg gjeldende i saker hvor kvinner er tiltalt for drap, være resultat av mannens forestillingsbilde av kvinnen? Vi kan med Beauvoir og et psykoanalytisk blikk betrakte loven og retten som nært knyttet til patriarkatet og til det som kjennetegner en maskulin diskurs; en tilsynelatende rasjonalitet, besindighet, kontroll, orden og logikk er det som gjennom historien har blitt forbundet med maskuline verdier og egenskaper, i kontrast til kvinnen som har representert det ukontrollerte, emosjonelle, følelsesbaserte, kaotiske og intuitive. Vi skal i det følgende drøfte om og eventuelt hvordan de to kvinnelige tiltalte i Orderud-saken blir forstått som manifestasjoner av

---

⁷⁴⁵ W. Lance Bennett, *Reconstructing Reality in the Courtroom*.

⁷⁴⁶ Ifølge Bell og Fox er *Fatal Attraction*-filmen et eksemplarisk eksempel på en fortelling med stereotyper og hendelsesforløp vi gjenkjenner; «The scenario of the jealous ‘other’ woman who will stop at nothing to get her man has become part of our cultural repertoire of stock stories.» Christine Bell, "Telling Stories of Women who Kill," s.479.

⁷⁴⁷ Bronwyn Naylor, "Fair Trial or Free Press: Legal Responses to Media Reports of Criminal Trials," *Cambridge Law Journal* 53 (1994): s.494.

⁷⁴⁸ Christine Bell, "Telling Stories of Women who Kill," s.479.

⁷⁴⁹ Forbrytelser som korresponderer med mer eller mindre ubevisste ønsker i oss – hvem har ikke vært i situasjoner hvor de har hatt lyst til å drepe sin far eller gi valium til sin søster?

et mannlig forestillingsbilde. Er det kvinnenes «latente maskulinitet» som viser seg i språkbruken deres, når de begge for eksempel fremholder et folkevett («jeg måtte bare» og «det er klart at»)? I så fall kommer kvinnens animus i spill som protest mot hvordan hun blir presset inn i mannens forestillingsbilde (anima), manifestert i de juridiske aktørenes språkspill i rettssalen. Det er grunn til å undersøke nærmere hvordan slike forestillingsbilder og arketyper kan virke inn på forståelsen av de tiltalte og derfor på deres talesituasjon – i siste ende også i vurderingen av dem – og da med et særlig fokus på de to kvinnelige tiltalte, da de blir gjenstand for størst mytologisering.⁷⁵⁰

Ekteparet i Orderud-saken

At A og B er et ektepar blir sentralt i rettssaken. Maktforholdet mellom de to utgjør en viktig brikke i det som ifølge tiltalebeslutningen er motivet for drapet. Sagt mer spesifikt: Uten B ville det være vanskelig å sannsynliggjøre hendelsesforløp opp mot drapene. Dette gir seg utslag på to nivåer, både helt konkret og mer relasjonelt/psykologisk. For det første spiller B en rolle for forståelsen av gårdstvisten og den psykologiske utviklingen A angivelig skal ha gjennomgått i denne forbindelse. For det andre er det Bs kontakter som muliggjør våpenanskaffelse og drapsplanlegging. Her skal vi konsentrere oss om det første momentet, altså hvordan B angivelig skal ha påvirket A, med andre ord fremstillingen av maktforholdet mellom A og B.

Vi kan ta utgangspunkt i hvordan funnene fra analysen står i forhold til de framstillingene vi ble presentert for i retten: Analysen viser at A er språklig usikker og

---

⁷⁵⁰ Dette kommer også frem i Skilbreis analyse av hvordan halvsøstrene ble fremstilt: «[...] the two men were reduced to mere helpers or even manipulated victims of the two women who in different ways were portrayed as using their femininity to get their way: the men could not control but rather had to succumb to Kristin's greed and Veronica's ambitions. There were some similarities in how the women were presented as dominating; in this they appear as two versions of the femme fatale. Veronica was described as dominating Per, as a prolongation of the domination he had been subjected to by his father». Til dette kan vi legge til at vurderingen av de to kvinnelige tiltalte også blir avgjørende for utfallet av saken; får aktoratets fremstilling av B ikke gjennomslag, kan verken A eller B dømmes, kun C og D, men dersom vi tror på C dømmes både A og B og D. Skilbrei, "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm," s.147.

lett blir påvirket av andres språkbruk, mens B på sin side gir inntrykk av å være behersket og forskanse seg bak normer. Billedlig talt kan vi si at B holder opp et skjold, mens A mangler både skjold og sverd. I møte med de juridiske språkspillene klarer A verken å forsvare seg mot eller utfordre de strategiene advokatene tar i bruk for å få frem den underliggende fortellingen om at han var dominert av sin kone. I tillegg kommer at aktoratet for å underbygge antagelsen om at ekteskapet for B ikke sprang ut av kjærlighet, men et ønske om økonomisk trygghet, leser opp fra dagboken hennes der hun gir uttrykk for frustrasjon over ektemannens måte å «takle livet på». Når A står motstandslos overfor fortellingen aktoratet vil fremme og B forskanser seg bak gjeldende normer, medvirker begge til å reproducere fortellingen om den dominerende og ambisiøse kvinnen som utnytter en svak mann for egen vinnings skyld. De juridiske aktørene ser mulighetene både i denne fortellingen, og i hvordan de tiltalte språklig – om enn uintendert og på ulikt vis – understøtter den. Men hvordan kan Bs forskansning bak normer medvirke til å forsterke aktoratets fremstilling av henne?

En side ved de mytiske forestillingsbildene er maktforholdet mellom kjønnene. Kvinnen som objekt for mannens blikk og hennes historisk underlegne posisjon overfor ham, avspeiles også i de mytologiske forestillingsbildene om kvinnen. Skal vi tro fortellingen som aktoratet fikk gjennomslag for i retten, er maktforholdet imidlertid annerledes i ekteskapet mellom A og B. Indirekte fremstiller aktoratet konen som den dominerende og maktfulle part. B på sin side forsøker å fremme en underliggende fortelling om at hun er en moderne kvinne, som er opptatt av å klare seg selv og være uavhengig. I et slikt perspektiv er B fortsatt underlagt patriarkalske krefter – utspilt i rettssalen – som ikke anerkjenner som reelt en kvinnes forsøk på å være selvstendig, at hun tenker på seg selv og sitt eget forgodtbefinnende, slik mannen har gjort i århundrer. *Moderne* kvinne blir til *truende* kvinne i en patriarkalsk optikk, for veien til frigjørelse innebærer at hun må utnytte mannen – som enten er i hendene på sitt seksuelle begjær eller sitt behov for en ny morsfigur. Det er nettopp fordi kvinnen forsøker å frigjøre seg at hun blir truende. I mytene er kvinnene, ifølge Beauvoir, symbolet på alle verdier og antverdier som gir livet mening; det gode og onde står atskilt overfor hverandre som oppofrende mor og troløs elskerinne:

Mellom disse klart oppsatte polene kan man definere en mengde tvetydige skikkelser: ynkvverdige, avskyelige, syndefulle, ofrede, kokette, svake, engleaktige og djevlelske kvinner. Derigjennom ansføres mannen av et mangfold av adferd og følelser, og han berikes. Selve det sammensatte hos kvinnen begeistrer ham: her er en fantastisk hushjelp som han kan la seg beta av for en billig penge. Er hun engel eller djevel? Usikkerheten gjør henne til en Sfinx.⁷⁵¹

Beauvoir og Jung ville kanskje være enige i at det er en maskulin ånd som produserer forestillingsbildene om ulike arketyperiske 'fatale' kvinner. Beauvoir er i hvert fall tydelig på at det er mannens forestillinger som produserer disse mytiske bildene: «Både fremstillingen av verden og verden selv er menneskets virksomhet; de beskriver den fra sin egen synsvinkel, som de forveksler med den absolutte sannhet».⁷⁵² Kvinnene har aldri forestilt seg selv som subjekt, derfor har hun ikke laget noen myte om mannen.

Bs språkbruk kan motvirke hennes egen underliggende fortelling. Hun forsøker å fremstille seg selv som en moderne kvinne som ikke bare er blitt misforstått i Orderud-familiens diskurs, men nå også av den norske rettsstaten. Men språkbruken hennes viser samtidig at hun ikke bare har internalisert samfunnets patriarkalske normer, men også bruker dem som skjold når hun forklarer seg om egen adferd og tankegang. Hun argumenterer langs to ulike akser når hun bruker normene til sitt forsvar, men samtidig hevder at hun er en kvinne som vil fri seg fra dem for å være moderne.⁷⁵³ I og med dette fremstår hun nettopp som en arketype: Dersom vi er fristet til å tenke at normene bare blir brukt som midler, blir vi straks på vakt overfor hvilke hensikter eller ønsker som egentlig styrer henne. Kanskje hun – som forestillingen om den fatale kvinnen – forfører, villeder og bedrar, skjuler sin egentlige hensikt?

---

⁷⁵¹ Beauvoir, *Det annet kjønn*, s. 208-09.

⁷⁵² *Ibid.*, s. 162.

⁷⁵³ Som Frode Helmich Pedersen peker på i sin artikkel «Domsfortellingens Plausibilitet. En analyse av rettens fortelling i Baneheiasaken» må det være en viss konsistens i karakteriseringen for at en fortelling skal fremstå plausibel. Det er vanskelig å tro på en person som både er ydmyk, selvoppofrende, grisk og ondskapsfull. I tillegg kommer at det må det være «et visst samsvar mellom personens etablerte karaktertrekk og personens motiver». Pedersen, "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori," s.7.

Halvsøstrene

Her skal vi først se på det halvsøstrene har felles, for siden å drøfte betydningen av deres svært ulike fremtoning og språklige uttrykk. Vi begynner i tråd med § 72 i *Filosofiske undersøkelser*: «Å se det felles».⁷⁵⁴ Søstrenes språk har sentrale likhetstrekk på den måten at det vitner om at de begge har stor bevissthet om kvinnens posisjon i samfunnet og at rollen som den Andre manifesterer seg i begge språkbruk. Analysenes funn viser hvordan bruken av ord og uttrykk kan knyttes til ulike normer og til våre kulturelle forestillinger om kjønn, og illustrerer også hvordan våre erfaringer manifesterer seg språklig. Beauvoirs begrep om den levde erfaringen kan være med på å belyse hvordan og hvorfor begge kvinnene forholder seg svært bevisst til samfunnets normer, og hvorfor de gjør det på ulikt vis. Toril Moi skriver om hvilken rolle den levde erfaring spiller i Simone de Beauvoirs tenkning i boka *Hva er en kvinne?*:

Om vi virkelig vil forstå hva en kvinne er, vil generaliseringer om kjønnsforskjeller, enten disse oppfattes som biologiske eller sosiale, eller som begge deler, aldri være nok. Beauvoir inviterer oss heller til å undersøke variasjonene i kvinners levde erfaring. Ett aspekt ved den levde erfaringen er måten den individuelle kvinnen møter, internaliserer eller forkaster dominerende sosiale kjønnsnormer på. Men kvinnens situasjon gir alltid dette møtet en spesiell form. Med situasjonen forstår jeg både hennes personlige og idiosynkratiske historie slik den er vevd sammen med historiske situasjoner, som eksempelvis hennes alder, rase, klasse og nasjonalitet, og de spesifikke politiske konfliktene hun evt. deltar i.⁷⁵⁵

Søstrenes språkbruk i rettssalen kan vise oss noe om på hvilken måte de har erfart møtet med samfunnets regler; storesøster har internalisert dem, lillesøster bagatellisert og overskredet dem. Via språket deres får vi innblikk i deres levde erfaring. Kvinnens tradisjonelt undertrykte posisjon – der hun hvileløst beveger seg i konstant sirkulasjon

---

⁷⁵⁴ Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.56.

⁷⁵⁵ Toril Moi, *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori* (Norway: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1998), s.119-20.

rundt den mannlige subjektposisjonen⁷⁵⁶ – har gjort henne selvbevisst og gitt henne trening i å se seg selv utenfra. Hun er den Andre og er god til å tolke omgivelsenes blick på seg. Men i en rettsal får de to kvinnenes ulike forhold til samfunnets normer ulik virkning, for det språket som har internalisert samfunnets normer virker annerledes enn det som velger å bryte med dem. Dette forhold er utgangspunktet for drøftingen som følger.

Om å appellere til hode eller mage

De kvinnelige tiltalte fremstår umiddelbart som svært forskjellige: Bs beherskede språk og respons gir inntrykk av at hun er styrt av rasjonell resonnering, mens C later til å assosiere ufiltrert, og være styrt av følelser, impulser og intuisjon.⁷⁵⁷ Det samlede inntrykket av Cs språk er at det *uttrykker sin lyst*, mens det samlede inntrykket av Bs språk er at hun *uttrykker sin forurettethet*. Hvilken betydning får i så fall dette, og det forhold at halvsøstrenes ulike uttrykk og respons oppleves i lys av hverandre – ikke bare i familien, men også i retten?

Lyst skal her forstås i et psykoanalytisk perspektiv. C har en evne til – intendent eller ikke – å lede fokuset vekk fra seg selv som potensiell kriminell og mulig trippel-morderske, til seg selv som en hemningsløs, ukonvensjonell, leken kvinne, som tillater seg det meste uavhengig av skrevne og uskrevne regler, og som menn kan begjære og lovlydige kvinner (kanskje også B?) misunne. Dette handler både om *hva* hun forteller og om *måten* hun forteller på. Kanskje rettsalen forsterker Cs ekspressivitet? Dette formelle og autoritære rommet innbyr vanligvis til respekt, anstendig oppførsel, fornuft, argumentasjon, og saklig vurdering og bedømmelse.⁷⁵⁸ Det er stedet hvor de

---

⁷⁵⁶ At kvinnen blir definert av mannen og ikke av kvinnen selv, og at hun får sitt særpreg i forhold til mannen, understrekes av Beauvoir i følgende sekvens: «Hun bestemmes og skilles ut i forhold til mannen, ikke han i forhold til henne: hun er det uvesentlige overfor det vesentlige. Han er Subjektet, han er Det absolutte; hun er Den andre». Beauvoir, *Det annet kjønn*, s. 8.

⁷⁵⁷ Et bilde på søstrenes ulike språks virkning kan kanskje finnes i §440 i *Filosofiske Undersøkelser*: «Å si 'Jeg har lyst på et eple' betyr ikke: Jeg tror et eple vil tilfredsstille min følelse av utilfredsstillelse. Denne setningen er ikke uttrykk for et ønske, men for utilfredsstillelse». Wittgensteins poeng er presist og konkret, men det kan inspirere til refleksjon på et mer generelt plan. Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.193.

⁷⁵⁸ Rettens autoritet består i de spesifikke prosessuelle reglene som preger rettergangen: «Distinctive legal rules of procedure, jurisdiction, and evidence insist upon and define law's

aller fleste – også vaneforbrytere – forsøker å overbevise retten om at de er mer anstendige enn de egentlig er, hvor de gjerne finpusser sitt språk, renser ut banneord, toner ned eksessive sider ved seg selv og sin livsførsel – ja praktisk talt alt som adskiller dem fra den alminnelige borger. Men C forsøker etter alt å dømme ingenting av dette. Hennes uforferdede fremtreden og språk påvirker stemningen i rettssalen i den grad at den nesten ligner en teaterscene der C spiller hovedrollen i et fengslende stykke om grenseoverskridelse – om å leve uten måtehold, i sine drifters vold. Hun får antagelig publikum til å glemme sitt trivielle liv og kjenne på lysten på et annet, hvor begjær og lyst ikke må undertrykkes, som de fleste av oss antagelig kjenner på i ny og ne.⁷⁵⁹

Det samlede inntrykket av B er annerledes for hun har en dyp utilfredshet i sin undertone. Hun fremstår forurettet over å bli tvunget inn i vitneboksen i en rettssak hun mener hun ikke hører hjemme i. Det avmålte og selvbekreftende språket til B er fullt av generelle vendinger som tilsynelatende har til hensikt å vise hvor rettskaffen, lovlydig og ansvarlig hun er. Hun hører ikke hjemme i rollen som tiltalt, skal tilhørerne forstå, men snarere blant dem som vurderer og tar stilling til andre menneskers lovløse overskridelser. B fremstår nesten like kontrollert og instrumentell i sin håndtering av talesituasjonen i rettssalen som retten er i sin behandling av saker. I Bs beregnende språk får retten et bilde på seg selv. Hun forsøker å appellere til tilhørernes hode, til den allmenngyldige, rasjonelle loven og den instrumentelle rettsinstansen, mens C appellerer til driftene, til komplekset av alt det uuttalte og uhåndgripelige, skamfulle og lystbetonte, pirrende og plagende.

Wittgenstein skriver at personene i et drama fremkaller vår deltakelse, at de fremstår for oss som bekjente, ofte som mennesker vi elsker eller hater. Men ikke alle

---

autonomous character – indeed, constitute the very basis of a court's authority». Gewirtz, "Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems in the Criminal Trial," s.135.

⁷⁵⁹ Lionel Trilling skriver om hvordan hverdagslivets kjedelige rutiner kan medvirke til at øyeblikk av transendens føles desto mer vidunderlige når de oppstår i ny og ne. Han kaller dette 'spirit': «Human existence is in largest part compounded of the dullness and triviality of its routine, devitalized or paralysed by habit and the weight of necessity». Dette kan igjen knyttes til menneskets evne til leve seg inn i og bli absorbert av en fortelling: «[...] spellbound, momentarily forgetful of oneself, concerned with the faith of a person who is not oneself but who also, by reason of the spell that is being cast, is oneself his conduct and his destiny bearing upon the reader's own». Trilling, *Sincerity and Authenticity*, s.89 og 135.

personer i et drama klarer å fremkalle vår deltakelse;⁷⁶⁰ noen passerer bare forbi som «tanker», ikke som mennesker, bemerker han.⁷⁶¹ Det som skjer i rettssalen er barsk virkelighet, samtidig kan det – som mange før meg har påpekt – betraktes som en teaterscene hvor reelle dramaer utspiller seg. Noen av rettens aktører er imidlertid dyktigere enn andre til å forvandle sal til scene. C er en slik, for tilhørerne får inntrykk av at det hun uttrykker ikke hovedsakelig kommer fra hodet, men fra magen og hjertet. Det gjør at hun viser seg for tilskuerne som menneske, ikke bare tanke. Det er også nærliggende å tenke seg at den fortellergleden hun utviser virker oppfriskende og forsonende på retten.

Fra sal til scene

Cs fortellemåte og fremtreden – hennes dramatisering – kan gi tilhører en opplevelse av å være i teatret.⁷⁶² Hva gjør det med dem? I denne sammenhengen vil jeg peke på det teaterteoretikeren Gay McAuley kaller «energi-utveksling»,⁷⁶³ og som Nicholas Ridout drøfter i artikkelen «Welcome to the Vibratorium» med utgangspunkt i de psykologiske aspektene, private så vel som sosiale, involvert i utvekslingen mellom den som opptre og den som er del av et publikum.⁷⁶⁴

Energi-utveksling (energy-exchange) oppstår i og med den levende tilstedeværelsen til både opptreder og publikum. Utvekslingen består i at energien ikke bare går fra scenen til sal, men også den andre veien. Publikums respons vil virke inn

---

⁷⁶⁰ Wittgenstein nevner personene i siste halvdel av Faust som et eksempel.

⁷⁶¹ Wittgenstein, *Kultur og verdi. Spredte bemerkninger*, s.53.

⁷⁶² En medierapport fra rettssalen vitner om den store interesse for saken og kan underbygge dette poenget: «På tilhørbenkene er det noe ved stemningen som minner om tidligere tiders rettersteder, med de forventningsfulle skuelystne, noen av dem kritisert av partenes advokater for å te seg som publikum i en såpeopera». Ulf Andenæs, Aftenposten, 20.mars

⁷⁶³ Gay McAuley beskriver begrepet 'energy-exchange' på følgende vis: «[...]due to the live presence of both spectators and performers, the energy circulates from performer to spectator and back again, from spectator to performer and back again». Gay McAuley, *Space Performance: Making Meaning in the Theatre* (United States of America: University of Michigan Press, 2000), s.246.

⁷⁶⁴ Nicholas Ridout er professor i teatervitenskap på University of London og hans refleksjoner jeg er refererer til finnes i artikkelen «Welcome to the Vibratorium». Nicholas Ridout, "Welcome to the Vibratorium," *Senses & Society* 3, no. 2 (2008).

på den som opptrer.⁷⁶⁵ Denne frem og tilbake-bevegelsen kan ikke skilles fra hverandre: Det er en vibrasjon mellom den som opptrer og tilskuer og den oppleves i kroppen av begge parter som en slags stråling. Denne 'strålingen' er kun virksom når det eksisterer utvekslende kropper som kan overføre den. Resultatet er at begge parter blir «noen» for «den andre» hvilket innebærer at de overtar hverandres fysiske reaksjon, slik at spenningen som oppstår i den som opptrer, også oppstår i publikum.⁷⁶⁶ Med det forbehold at vi går til teatret med et *ønske* og en forventning om at dette skal skje, fordi vi har erfart det før og betalt for det, mens vi er uforberedt på å bli 'bestrålet' i rettssalen, virker det likevel rimelig å anta at denne type vibrasjonsutveksling gjør seg gjeldende når C dramatiserer seg selv og sine fortellinger i rettssalen. Kanskje virker bestrålingen desto sterkere når den skjer i et rom som presenterer seg som nøytralt og strengt kontrollert, og derfor kommer helt uventet? Cs dramatiseringer og hennes svært ekspressive fremferd produserer en vibrasjon som gjør at tilhører i rettssalen også blir «noen». Tilhørerne deltar i en utveksling hvor de både blir bestrålet og selv utstråler, og de opplever ikke bare det tiltalte forteller *om*, men også den *intensiteten* hun forteller med. Denne opplevelsen er sosial fordi den deles av hele publikum – de ler og sukker sammen – samtidig er den intim og individuell i form av en psykisk reaksjon som er den enkeltes helt egen.⁷⁶⁷

---

⁷⁶⁵ Ridout formulerer det slik: «[...] the stimulation appears to be mutual, and response may determine the performance». Ibid., s.224.

⁷⁶⁶ «[...] the act of becoming someone for the other [...] is accompanied by, or rather, consists in a shuddering adaption of the body to the social relation, and that something similar happens in the body of the other, for whom one is becoming something». Ibid., s. 225-26, 30.

⁷⁶⁷ Kanskje de opplever noe av den samme lystfylte stemning som når de for eksempel ser en Olsenbanden-film på lørdagskvelden med familien, der bruddet med samfunnets lover og et bankran framstilles som noe spennende og lettent og morsomt, som vi får lyst til å være med på, ja vi heier på Egon, ikke på politiet. Vi ler godt og befriende når Egon seirer, som tilhørerne ler når Cs forteller om da hun kjæresten ville sprengte parkeringsautomater med dynamitt – ikke for å få penger, forstår vi, når aktor spør henne ut, men bare for å se «om det virka».

Det autentiske

C fremstår som autentisk. Det vil si hun oppleves som sann, uavhengig av sannhetsgehalten i det hun sier og påstår.⁷⁶⁸ Hun appellerer til vårt følelsesliv fordi hun gir inntrykk av å handle i tråd med eget begjær, motiver, idealer og lyster. Men i rettssalen er begreper som oppriktighet og ærlighet viktigere enn autenticitet. Der de to førstnevnte har å gjøre med egenskaper som språket kan referere direkte til (han mente det han sa og påstanden var sann) er forestillingen om autenticitet vanskeligere å sette ord på. Ærlighet innebærer å fortelle sannheten, oppriktighet innebærer at vi mener det vi sier, mens autenticitet er mer uåndgripelig, det autentiske verken kan eller skal korrelere med et faktisk forhold, men viser snarere til et brudd med noe.⁷⁶⁹ Som Jacob Golomb viser i boka *In Search of Authenticity* handler autenticitet om et opprør mot de tradisjonelle konseptene om sannhet og oppriktighet:

Authenticity resides neither in the external correspondence of sentences to what they refer to, nor in the internal coherence of various statements. This, in fact, is the heart of the existentialist revolution: the eclipse of 'truth' by 'truthfulness', the transition from objective sincerity to personal authenticity.⁷⁷⁰

Distinksjonene mellom ærlighet, oppriktighet og autenticitet er interessante med hensyn til spørsmålet om troverdighet i retten. I hvilken grad spiller følelsen av autenticitet inn når en aktør oppfattes som troverdig, til tross for at vedkommende forteller en upålitelig fortelling? I likhet med eksistensialistene kan retten oppleve det autentiske som et menneskes evne til å oppheve den gjeldende etikken og til å overkomme ytre krav ved ikke å la seg forme. Det finnes en frihet ikke bare i å gjøre dette, men også i å bli vitne til at andre gjør det; skru av hodet og slå på hjertet. Eller med Golombs formulering; det er i avvisningen av «det ærlige individets» etos at vi

---

⁷⁶⁸ At det autentiske *oppleves* som sant, uavhengig av sannhetsgehalten, understrekes av Jacob Golomb i boka *In Search for Authenticity* når han betoner hvordan «rejection of the ethos of 'the honest individual' makes way for the pathos of authenticity». Jacob Golomb, *In Search of Authenticity: Existentialism from Kierkegaard to Camus*, 1 ed., Problems of Modern European Thought (USA and Canada: Routledge, 1995), s.9-10.

⁷⁶⁹ Ibid., s.7-8.

⁷⁷⁰ Ibid., s.8.

kan bane veien for autentisitetens patos.⁷⁷¹ I et slikt perspektiv er Cs brudd med normene i rettssalen – hennes opphevelse av den gjeldende etikken – et moment som underbygger opplevelsen av at hun er autentisk.

Skyggesiden

Det autentiske går på tvers av konvensjoner, reguleringer, normer og overleverte sannheter, meninger og holdninger. For Cs del er det autentiske knyttet til det som ser ut til å være et brudd med slike størrelser både i rettssalen og i livet for øvrig. C opplever autentisk fordi hun utvider språkspillenes betingelser og bryter med det som fastholder de underliggende fortellingene i det entydige, dikotomiske og forenklete. Fra et psykoanalytisk perspektiv har disse forenklete fortellingene alltid en bakside, eller som vi skal se med Jung; en skyggeside. Når den hittil skjulte baksiden – som fra et psykoanalytisk perspektiv alltid er tilstede – kommer til overflaten, blir det tydelig at vi aldri er enten eller, men alltid begge deler; vi er drevet av både det bevisste og det ubevisste.

Opplevelsen av at C uttrykker noe autentisk som appellerer til vårt følelsesliv, påvirker som allerede antydte det inntrykket vi får av B. De ulike uttrykkene deres forsterker hverandre og for B er kontrasten til halvsøsteren kanskje en del av problemet: Sett i lys av halvsøsterens blonde, lette og freidige fremtreden blir B den mørke, innelukkede og forknytte, i både bokstavelig og overført forstand. C inntar vitneboksen rett etter B og skiftet i uttrykk blir svært merkbart. Tilhørerne går fra å ha hørt på et selvbekreftende og beregnende språk som antyder en normstyrt livsform, til et tøylesløst og tilsynelatende ufiltrert språk som samsvarer med den livsformen det gis innblikk i. Hvordan påvirker dette inntrykket av dem?

Ifølge Carl Jung medfører fortrenning at visse sider av personligheten blir «skjøvet til side og henvist til underbevisstheten».⁷⁷² Det sosiale liv fordrer som nevnt at vi gjør dette, men i enkelte tilfeller kan våre forsøk på å leve som bedre og mer

---

⁷⁷¹ Ibid., s.9-10.

⁷⁷² Fordham, *Innføring i Jungs Psykologi*, s.44.

noble mennesker enn vi egentlig er, føre til forstillinger og bedrageri.⁷⁷³ I så fall kan det fortrenge, som Jung kaller 'skyggen' utgjøre en trussel:

[...] faren ved å fortrenge skyggen ligger i det forhold at den i underbevisstheten later til å øke i styrke og kraft, slik at når den situasjon oppstår (og det gjør den vanligvis) at den må tre frem, da er den atskillig farligere og har større sjanser til å bemektige seg hele personligheten [...]⁷⁷⁴

Derfor er vi kanskje ambivalente til selvframstillinger der skyggen tilsynelatende er totalt fraværende? Eller til en selvframstilling som ikke utviser noen ambivalens? Jo mer skjult og fortrengt noe er i oss, dess mer virksomt blir det. Vi får inntrykk av at B skjuler noe bak det tykke skjoldet av normer, når hun presenterer seg som skikkeligheten selv, men det likevel kommer frem, for eksempel, at hun ga halvsøsteren et glass med sterke piller for at det ikke skulle bli noen «scener». Tilhører aner et misforhold mellom selvframstilling og agering, mellom hva B sier og hva hun gjør.⁷⁷⁵

Kjønn: Formildende eller skjerpene?

Flere av utdragene fra eksaminasjonen gir inntrykk av at B straks fordømmer menneskelig adferd som ikke lever opp til en bestemt standard. Likevel blir det aldri klart for tilhører hva B egentlig mener å ha ansvar for når det gjelder egne handlinger, ettersom det meste bare «ble sånn» eller var noe man «bare måtte» gjøre. Språket hennes er fatalistisk og avsluttende. Vi inviteres ikke inn i noen fortelling, mens C byr oss velkommen inn i et fullt opplyst værelse. Hun gir oss tilsynelatende alle detaljer om alt vi trenger å vite, og det vi ikke trenger å vite, men likevel får, fungerer som

---

⁷⁷³ Ibid., s.48.

⁷⁷⁴ Ibid.

⁷⁷⁵ Det kan være fristende å knytte den skepsisen som oppstår i tilhører når vi registrerer – om enn ubevisst – denne dobbeltydigheten, med hvordan den kritiske samfunnsborger kan ane dobbeltydigheten i mye av det såkalte velgjørende eller 'humanitære' arbeid vestlige land 'bidrar' med i andre verdensdeler. Slavoj Zizek formulerer det slik i artikkelen «Vold»: «Velgjørenhet er den humanitære masken som skjuler den økonomiske utbyttingens ansikt». Slavoj Zizek, "Vold," *Agora*, no. 2-3 (2012).

krydder. Men kanskje finnes den avgjørende informasjonen i et skjult og avlåst rom? Det kan tenkes, men det glemmer kanskje tilhørerne i sin takknemlighet over å ha blitt sluppet inn i dette fascinerende rommet, så tilsynelatende åpent at det er vanskelig å tro at noe kan skjule seg *der*. I møte med B derimot går døren ikke går opp, tilhørerne blir henvist til terskelen og dørmatten. C står åpent frem med sine motsigelser og utnytter dem. Mens B forsøker å fremstå som 'hel ved' uten å gi tilhører utfyllende informasjon om det hun omtaler. Fordi hennes fortelling er så tappet for beskrivelser, må tilhørerne selv utfylle tomrommene i den. Dette er det Doron Menashe og Mutal E. Shamash kaller *the narrative fallacy*;

The Narrative Fallacy is an erroneous heuristic, through which fact finders attempt to use commonplace narratives in order to make sense of insufficient information, but mistakenly choose the wrong narrative (i. e., a story that does not in fact reflect reality) and so end up distorting the information they do have access to, and misunderstanding it.⁷⁷⁶

Jeg har forsøkt å drøfte hvilke mytologiske typer og kulturelle fortellinger det dras veksler på i forsøket på å skape sammenheng i Bs ufullstendige fortelling, og vise hvordan denne prosessen etter alt å dømme er påvirket av halvsøstrenes ulike uttrykk. Begge de kvinnelig tiltalte utviser en dobbelthet, forskjellen er at C er åpen om dette, for hun står ved sine selvmotsigelser og hennes umoralske og normløse sider. Bs dobbelthet viser seg på en annen måte; hun vil fremstå åpen og ærlig, men tilhørerne fornemmer at hun skjuler noe. Kanskje aner de at skjoldet ikke bare er der for å beskytte B mot angrep utefra, men også for å skjule sider av henne selv. Slik har hun likhetstrekk med det som kjennetegner de fatale kvinneskikkelsene. Det kan dermed se ut til at vår kulturs forestillinger om kjønn er en hemske for B, men en fordel for C, fordi hun ved å utstille sin dobbelthet fremstår mindre skummel enn sin halvsøster. Kjønn virker skjerpene for B, formildende for C.

---

⁷⁷⁶ Doron Menashe, "The Narrative Fallacy," s.15.

Kuede menn?

Mannens forestillingsbilder om kvinnen forteller noe om ham. De arketypiske forestillingene om kvinnen som eksisterer i vår kultur peker tilbake mot og forteller noe arketypisk om mannen. De kvinnelige arketyper forteller om mannen at han i møte med henne er forført, forfjamset, forblendet, forskrekket, forbannet. Hun er bildet på det han ikke kan kontrollere og styre og som han nettopp derfor har et sterkt ønske om å beherske og kontrollere. Derfor er det antagelig også at han blir skamfull når han ikke klarer å kontrollere henne, sin partner. Da fremstår han som umandig og lite maskulin, noe vi har mange ord for i språket vårt; tufs, tøffelheld, hanrei, vattpikk med flere. Alle disse ordene spøker i bakgrunnen under avhørene av de mannlige tiltalte i Orderud-saken, begge forsøkes framstilt som om de på ulike måter er underlagt deres kvinnelige partners kommando. Men det finnes selvsagt andre myter om mannen, med helt andre konnotasjoner, som redningsmannen, ridderen, han på 'den hvite hesten' og forførereren 'Don Juan' og den modige superhelten som redder menneskeheten fra verdens undergang. I den grad slike kommer i spill i Orderud-saken, er det i form av forestillinger om maskulin adferd som mennene *ikke* lever opp til. Som vi har sett setter Ds forsvarere forestillingene om 'tøffelhelden' i spill når de hevder at han har hatt et avhengighetsforhold til C. Men D ser ut til å opponere indirekte mot å bli presset inn i en slik stereotypi når han protesterer mot de juridiske aktørene i rettssalen. Han vil verne om egen maskulinitet. Resultatet er en opptreden som kanskje kan virke uhensiktsmessig for hans egen sak. A på sin side blir betraktet i lys av forestillinger om det 'mandige' som han ikke lever opp til, og at tiltalte ikke akkurat er noen possessiv og uimotståelig 'Don Juan' spøker i bakgrunnen når aktor vil vite hvem som tok initiativ til kjærlighetsrelasjonen mellom ham og B. Det mest påfallende er imidlertid hvordan A forblir i periferien i tragedien om menneskene på Orderud gård, til tross for at tiltalen må kunne hevdes å være verst for ham. A er, i motsetning til de andre tre, i nærmeste familie med dem han er tiltalt for å ha medvirket til drap på. Kan dette ha sammenheng med hvordan A i møtet med de juridiske aktørenes språkspill fremstår som en nærmest språkløs mann? Det lille han har å komme med blir frarøvet all betydning under den språklige utvekslingen i rettssalen. A fremstår intetsigende, både form- og tannløs viskes han ut som menneske og kommer i skyggen av de andres sterkere fremtoning og fortellinger. A gjør lite

inntrykk. Det forhold at han blir møtt med stor motstand og blir tillagt det sterkeste drapsmotivet, endrer ikke på at han fremstår som en uinteressant bifigur i sammenligning med for eksempel B. Kvinnene i saken trer frem som tydelige i sin tvetydige gåtefullhet, også om de kan vekke antipati, eller nettopp derfor. Men A blir ikke tydelig som menneske. Det er et misforhold mellom alvoret og tragedien i As historie og det at han fremstilles som en ikke-person, med flere ikke-forhold. Det eneste A er, er det han ikke er.

Analysen har også vist at A ikke klarer å imøtegå den underliggende fortellingen om at han er kuet av sin kone. Det som imidlertid fremstår mer trolig, men som tiltalte ikke vil medgi, er at han var kuet av sin far. Sønnens hat mot den dominerende og mektige faren er også et sentralt element i mange av våre kulturelle fortellinger. Et slikt undertrykket hat fra en sønn ser vi avspeilet i Lortie-saken som Peter Goodrich og Pierre Legendre analyserer, der en mann begikk et drap fordi offeret lignet på hans far.⁷⁷⁷ På tross av likhetstrekk med en slik fortelling – en sønn tiltalt for medvirkning til drap på sin far – er relasjonen mellom far og sønn nesten ikke et tema under eksaminasjonen av A. Det bores i forholdet til søsteren og moren, mens forholdet til faren ikke utdypes. Viktigere ser det altså ut til å være med spørsmålet: Hvordan kunne A ta livet av moren og søsteren sin?⁷⁷⁸ Jeg forundrer meg over dette, tatt i betraktning hvor sterkt begrepet fadermord står i vår kultur – fra Ødipus og Hamlet over Freuds *Totem og Tabu*, til de litterære fadermord som stadig begås i litterære tidsskrifter. Vår litteratur flommer derimot ikke over av drepte mødre. En sønns farshat, slik det fremstår i de kulturelle fortellingene, er da også ofte forbundet med nettopp sterke og kjærlige følelser for mor. Det påståtte nære båndet mellom mor og sønn gjenfinner vi i As fortelling om familien på Orderud. De lignet hverandre, hevder A. Men på hvilken måte? I fraværet av et utdypende svar fra A selv, kan tilhørerne være tilbøyelige til å tenke: Begge var kuet og dominert av en patriark. Men ingenting slikt kommer i spill i rettsaken. Det ser snarere ut til at forestillinger

---

⁷⁷⁷ Dette nevner jeg i kapittelet *Innledende om Rett og Litteratur* under avsnittet 'Et psykoanalytisk perspektiv'.

⁷⁷⁸ Hvis det er sant, vel og merke.

om den tafatte mannen som blir handlingslammet i møte med en kvinne eller en situasjon i forandring har fått større gjennomslag.⁷⁷⁹

Når jeg i drøftelsene over i større grad har tatt utgangspunkt i de to kvinnelige tiltalte enn de to mannlige i Orderud-saken, avspeiler det hvordan kvinnene ble gjenstand for størst interesse og spekulasjon både i mediene og i rettsalen. Kvinnenes rolle – både overfor hverandre og overfor mennene – fikk stor oppmerksomhet.⁷⁸⁰ Orderud-saken, som fortelling, har kvinnelige protagonister fordi de på både åpenbart og gåtefullt vis forbindes med de kulturelle fortellingene.

Et bilde av det indre

I refleksjonene over har jeg forsøkt å vise hvordan nedarvede kulturelle fortellinger og arketyper virker dypt i oss. De konkrete funnene fra analysene som viser hvor ulikt de fire tiltalte i Orderud-saken håndterer talesituasjonen i rettssalen, har vært utgangspunkt for disse drøftelsene. Betydningen av deres ulike uttrykk kan umiddelbart virke åpenbar, fordi vi tar det som en selvfølge at for eksempel en tilsynelatende åpen og livlig person gir et bedre inntrykk enn en som protesterer eller forsøker å skjule seg. Men over har jeg forsøkt å vise at slike umiddelbare vurderinger også er knyttet til overleverte fortellinger og myter som indirekte formidler forestillinger om hvordan mennesket – menn og kvinner – er. Disse forestillingene nærer seg på det fortrente og ubevisste i oss. De underliggende fortellingene i rettssalen – som språkspillene forsøker å fremme – kan derfor også betraktes som bilder av vår indre psyke, i like stor grad som det bildet av virkeligheten utenfor rettsalen som de foregir å være.

Utfordringene som oppstår når vi mennesker forsøker å forstå saksforhold i verden var et tema for Wittgenstein, særlig etterhvert som han beveget seg vekk fra ideen om 'det logiske rommet'. Han anerkjenner da i større grad hvor komplekse slike forståelsesprosesser er og hvor mye – også av slikt vi ikke er oss bevisst – som settes på spill i dem:

---

⁷⁷⁹ Slik vi kan finne mannen beskrevet hos for eksempel August Strindberg og Henrik Ibsen.

⁷⁸⁰ Mer enn forholdet mellom A og hans far. Dette til tross for at faren – mannen og patriarken – var den av ofrene som var blitt drept på mest ydmykende vis, nærmest som en henrettelse.

Hvis der er noget om Freuds lære om drømmetydningen, så viser den, på hvor kompliceret en måte den menneskelige ånd danner bilder af kendsgerningerne.

Så kompliceret, så uregelmæssig er afbildningsmåden, at man næppe længere kan kalde den afbildning.⁷⁸¹

Bemerkningen er skrevet i 1944 og illustrerer hvor langt Wittgenstein hadde fjernet seg fra tanken om språket som en modell av virkeligheten, et logisk rom, slik han hadde hevdet i *Tractatus*. Han har beveget seg over mot en erkjennelse av at det ikke kan finnes noen logisk form som kan fange opp hvordan vi mennesker forstår oss selv, hverandre og den verden vi lever i. Ikke bare er våre forståelsesprosesser for komplekse til at de kan gjengis adekvat i logiske modeller, de er også for ulogiske, for irrasjonelle, for følelsesstyrte til at de lar seg fange opp på en fullgod måte gjennom en rasjonalistisk tilnærming.

Som samfunnsinstitusjon er retten til en viss grad avhengig av å ha en formell, instrumentell og rasjonalistisk fremgangsmåte i de sakene den behandler. Samtidig er rettssalen – i hvert fall når vi har med straffesaker å gjøre – nettopp et sted der menneskelige overskridelser og utøylede driftsutfoldelser skal behandles, bearbeides, bedømmes. I dette kapitlet har jeg prøvd å vise at de irrasjonelle, emosjonelle og begjærstyrte sidene ved menneskelige forståelsesprosesser også gjør seg gjeldende innenfor rettens rasjonelle institusjonelle ramme. Disse sidene ved det menneskelige er ikke nødvendigvis sterkere tilstede hos de av aktørene som ikke har juridisk trening – de «nattlige» sidene ved det menneskelige finnes hos oss alle og er en uløselig del av de livsformene vi alle sammen inngår i, og preger derfor både våre språkspill og måten vi forstår andre på. Dermed vil enhver strafferettslig behandling alltid bære preg av den type motsetninger som oppstår når irrasjonelle handlinger og oppfatninger skal behandles innenfor en rasjonalistisk diskurs.

Rettens instrumentelle tilnærming står i kontrast til tiltaltes ofte emosjonspregede møte med det rettslige systemet – slik de formålstjenlige og strategiske språkspillene i rettssalen står i kontrast til de dype driftene i mennesket som de kulturelle fortellingene står i forbindelse med og fremstiller aspekter ved. Samtidig

---

⁷⁸¹ Wittgenstein, *Kultur og værdi. Spredte bemerkninger*, s. 56.

viser det seg altså at også de rettslige aktørens rasjonelle strategier, som jeg i denne avhandlingen har begrepsfestet med termen «underliggende fortellinger», henter kraft og mening fra de kulturelle fortellingenes irrasjonelle og mytologiske ur-grunn.

8. AVSLUTNING

I denne avhandlingen har jeg latt meg inspirere av filosofen Ludwig Wittgenstein og tatt utgangspunkt i en konkret sak, i forsøket på å forstå en særlig rettslig situasjon. Både Wittgensteins filosofi, Orderud-saken og tiltaltes talesituasjon i rettsalen er i seg selv store og komplekse emner som man kan nærme seg på ulike måter. Mitt utgangspunkt har vært at Wittgensteins språksyn kan belyse den språklige praksisen i rettssalen og bidra til å forbedre forståelsen av den tiltaltes talesituasjon. I forsøket på å vise dette har jeg altså tatt for meg en svært spesiell og særlig innfløkt straffesak. Wittgensteins begrep om språkspill har vist oss hvordan språkspillene kan brukes for å fremme ulike underliggende fortellinger som inviterer til en viss type respons, og hvordan disse henger sammen med de kulturelle fortellingene som til enhver tid omgir oss, ofte uten at vi er bevisste på det. De tiltalte i en rettssak befinner seg i en situasjon der de må forsøke å avkode og håndtere de strategiene som ligger til grunn for de juridiske aktørenes språkspill. Samtidig må de forholde seg til det uoversiktlige landskapet av kulturelle betydninger som de forståelsesrammene de blir forsøkt plassert inn i springer ut av.

I denne avhandlingen har jeg brukt språkspillbegrepet i et forsøk på å belyse hva tiltalte må respondere på og hvordan reaksjonen uløselig henger sammen med dette. Den språklige praksisen i rettssalen er lagt til rette for at den tiltalte skal få mulighet for å gjendrive den mistanken tiltalen baserer seg på. Men de tiltaltes handlingsrom er begrenset fordi de i regelen er henvist til å respondere på andres strategier. Mine analyser antyder at tiltaltes evne til å respondere på en for dem

hensiktsmessig måte avhenger av i hvilken grad de er i stand til å utfordre rettens regulerte og rasjonelle metoder på et vis som virker bekræftende og benektende på samme tid. En respons som *anerkjenner* den språklige utvekslingen i rettssalen, men som samtidig avviser eller utvider rettens instrumentelle, forenklete og normbaserte forståelse av menneskesinnet, kan se ut til å være fordelaktig for tiltalte. Men det forteller oss naturligvis ikke noe om hvorvidt tiltalte er skyldig eller ikke.

Distinksjonen mellom spill og samtale har vært viktig i denne forbindelse, da den er egnet til å belyse hvordan den språklige praksisen i rettssalen i hovedsak opererer på et instrumentelt plan – som en slags spill. Vi erfarer daglig at språket fungerer, vi skjønner stort sett hva andre mennesker mener når de snakker til oss, men begrepet om samtale fokuserer på den *erkjennelse* vi kan nå når det ikke bare handler om å forstå ordene, men om å utvide og utdype vår forståelse av både den andre, oss selv og situasjonen vi befinner oss i eller skal ta stilling til. Den språklige utvekslingen i rettssalen kan nok ligne en samtale. Studerer vi den nærmere ser vi imidlertid at den mer ligner et spill som de tiltalte har begrensede forutsetninger for å mestre, men som de likevel er henvist til å delta i og respondere på. Forskjellen på den samtaleformen vi kjenner fra dagliglivet og det juridiske spillet den tiltalte møter i rettssalen, er karakteristisk for tiltaltes talesituasjon. En språklig utveksling som dempet denne divergensen ville kanskje kunne styrke rettssikkerheten.

Talesituasjon og troverdighet

Vi inngår alle i ulike talesituasjoner: Over middagsbordet hjemme og med kollegaene på arbeidsplassen, vi holder innlegg på konferanser, tar muntlige eksamener, og vi går på jobbintervjuer og stevnemøter. Noen av disse situasjonene er hverdagslige, andre mer fremmede og krevende. I nesten alle spør og svarer vi i en gjensidig utveksling. Enkelte ganger med klare formål, men ofte med uklare eller underordnede formål. Vi har alle erfaring med talesituasjoner som føles ubehagelige og anstrengte. Men ofte er det bare vår forfengeligheit som står på spill når vi vurderer vår egen fremtreden. Kanskje får vi en dårlig karakter eller blir ikke tatt i betraktning til den jobben vi søkte. I rettssalen forholder det seg annerledes. En dårlig eller upassende opptreden der kan få store konsekvenser for den enkeltes liv. Det er heller ikke mulig å snike seg unna

situasjonen, uansett hvor unaturlig, fremmedgjørende og hemmende den oppleves. De tiltalte vet ikke alltid hva som står på spill i den språklige utvekslingen, hva som kreves eller forventes av dem, og heller ikke hva som er den mest hensiktsmessige måten å opptre på. Kanskje ønsker de å «være seg selv», men kan ikke vite hvordan de vil reagere i denne ukjente situasjonen og i møtet med de helt konkrete spørsmålene de konfronteres med.

Som vi har sett har språkspillene de tiltalte konfronteres med til hensikt å få retten med på at de tiltalte er personer som passer med de ulike underliggende fortellingene som indirekte fremmes og som legger store føringer for deres muligheter for å respondere. De juridiske aktørenes språkspill har en tendens til å basere seg på en logisk-kausalt tankegang og benytter seg gjerne av gjengse normer for adferd. I tillegg etterlyser de ofte verifiserbare belegg for tiltaltes påstander. Dette kommer til uttrykk på ulikt vis og på ulike punkter for hver av de tiltalte. Deres antatte rolle i den spesifikke saken spiller inn på graden av motstand de blir møtt med og på hvilke områder, og deres kulturelle og personlige forutsetninger for å takle språkspillene er svært ulike. Hver tiltalt er unik og hver sak er unik, like fullt følger retten en godt innarbeidet tradisjonell fremgangsmåte. Språkspillene advokatene setter i gang under eksaminasjonen av de tiltalte i Orderud-saken, ligner på språkspillene som praktiseres i andre rettssaker. Men tiltaltes talesituasjon vil alltid være kompleks, utfordrende og umulig å generalisere. Vurderer vi de tiltalte i lys av den særlige situasjonen de befinner seg i, blir det likevel tydelig at deres ulike reaksjoner på de juridiske aktørenes språkspill ikke nødvendigvis får frem noe nytt om deres rolle i saken. Den tiltaltes spesielle talesituasjon, preget av å skulle svare på tiltale under utfordrende forhold, er derimot helt avgjørende når retten foretar en vurdering av hvorvidt den tiltalte er *troverdig* eller ikke. Troverdighetsvurderingen vil uvegerlig måtte basere seg på hvordan de tiltalte responderer på et strategisk spill som de i regelen ikke har trening i å praktisere. De tiltalte forsøker naturligvis å fremstå så troverdige som mulig, men er fullt klar over at flere av rettens aktører leter etter tegn på utroverdighet mens de svarer for seg i vitneboksen. Det minste feiltrekk kan få negativ innvirkning på deres sak og mye står på spill. Spørsmålet er om det kan svekke de tiltaltes troverdighet dersom de utviser for stor bevissthet om at de må manøvrere riktig i et utfordrende terreng. Analysen har vist at tiltalte ikke nødvendigvis oppfattes som

troverdig bare ved å reagere som forventet på spillet. Det ser snarere ut til å være slik at den vurderes mer troverdig som reagerer på spillet som om det ikke var et strategisk spill, men en samtale, slik vi ser at C gjør. Årsaken til dette er kanskje at menneskelige nyanser – og det levde liv – trer frem når spillet nedtones.

Wittgensteins perspektiv og den konkrete saken

I denne avhandlingen har jeg arbeidet ut fra en overbevisning om at en spesifikk sak, belyst via konkrete eksempler fra den språklige utvekslingen i rettsalen, kan lære oss noe som har relevans utover sitt eget tilfelle. Analysene viser frem noen særlige trekk ved tiltaltes talesituasjon i Orderud-saken spesielt, og i rettssalen generelt.

Wittgensteins eksempelorienterte metode springer ut av en overbevisning om at vi kan ha utbytte av å studere det enkelte tilfellet og den konkrete situasjonen. Eksempelene skal vise hvordan språkbruken vår er forbundet med menneskelige praksiser, og samtidig utfordre et syn på språket som hevder at ord eller begreper refererer til en kjensgjerning eller et faktum. Wittgensteins sene filosofi er på mange måter en reaksjon på den strukturelle og strengt logiske måten å betrakte språket på som leseren presenteres for i *Tractatus*. Wittgensteins begrep om språkspill opptrer som et ledd i hans forsøk på å komme ut av en slik tankegang og skal vise kompleksiteten og mangfoldet i hvordan språket brukes i praksis. Wittgensteins ønske om å få frem den konstante og kontinuerlige sammenvevingen av språket og verden, var forbundet med hans oppfatning om at vitenskapens fremskrittstanke ble overført til flere og flere områder av menneskelig aktivitet.⁷⁸² Men vitenskapen som metodeideal forårsaker, ifølge Wittgenstein, filosofiske floker. Overtar vi vitenskapens metoder og tenkemåte som ideal blir vi fristet til å stille og besvare spørsmål på samme måte som vitenskapen gjør det i alle livets forhold. Vitenskapelige idealer, eksempelvis forventningen om at hypoteser og teorier skal være mest mulig generelle, skaper problemer når de blir benyttet i andre fagområder, særlig humanistiske, fordi de gjør det vanskelig å se forskjellene, forbindelseslinjene, likhetene og mangfoldet, med andre ord; det som ikke går opp i strengt vitenskapelige regnestykker eller logiske

---

⁷⁸² Se blant annet Knut Olav Åmås' essay i: *Filosofiske undersøkelser*, s.XIX-XXVIII. Og: Monk, *How To Read Wittgenstein*.

resonnementer.⁷⁸³ Hypoteser og teorier kan forhindre oss i å se klart og oppnå den oversiktlige fremstillingen som ifølge Wittgenstein er målet med enhver undersøkelse.

Wittgenstein insisterer altså på å adskille de fagområdene der vitenskapelige metodeidealer er nødvendige fra de områdene hvor de kan være direkte villedende. Retten befinner seg i skjæringspunktet mellom disse områdene. Behandlingen av konkrete rettssaker innebærer både å finne ut av fakta og å vurdere dem: Rettens bestrebelse på å finne sannheten og deretter komme til en domsslutning i en sak er en epistemologisk prosess som inkluderer både håndtering av sikre bevis og etablerte saksforhold, og en vurdering av hvordan disse står i forhold til andre, tvetydige saksforhold som er mer åpne for fortolkning. Menneskers fremtreden og fortellinger i rettssalen er eksempler på sistnevnte. Eksaminasjonen av tiltalte utgjør et sentralt ledd i forbindelsen mellom jussen og det levde liv, fordi retten her må vurdere menneskers språk og uttrykk. Det er derfor viktig å operere med både et *skille mellom* og en fruktbar *forening* av det Blandhol kaller «kunnskapsutsagn og vurderingsuttrykk».⁷⁸⁴ Det er ikke enten det ene eller det andre, men begge deler og hele skalaen. Med denne avhandlingen har jeg forsøkt å utforske dette spenningsfeltet mellom kunnskap og vurdering, det rettslige spillet og den menneskelige samtalen, mellom institusjonens logikk og den menneskelige-intuitive måten å være i verden på. En slik utforskning vil alltid være en uavsluttet størrelse, men jeg håper jeg med disse undersøkelsene og refleksjonene som fulgte med dem, har bidratt til å øke vår forståelse av det som foregår i møtet mellom retten og det levde liv.

---

⁷⁸³ I sitt innledende essay til *Filosofiske Undersøkelser* formulerer Knut Olav Åmås det slik: «Ludwig Wittgensteins [...] tenkning står i motsetning til den filosofiske tradisjon, [...] fordi den ikke er det vi kan kalle en begrunnelsesfilosofi. Han leter ikke etter begrunnelser på et dypere, skjult nivå. Interessen for det åpenbare er snarere en av hjørnesteinene i Wittgensteins filosofi etter *Tractatus*.» Wittgenstein, *Filosofiske undersøkelser*, s.XXIV.

⁷⁸⁴ Blandhol, "Retorikk og juss," s. 515.

9. EPILOG

En samtale

Jeg fant aldri ut av om det var Alma som hadde tatt elsa-viften fra Hannah eller omvendt. Ofte ender det slik i hverdagslivets store og små konflikter, at vi ikke får nok kunnskap til at vi kan være sikre i en sak. Men livet går som regel videre uten at stor skade er skjedd, snart krangles det om andre leketøy og elsa-viften er glemt. Eller kanskje ikke? En sen lørdagskveld sitter jeg bøyd over maskinen for å skrive en avslutning på denne avhandlingen, da jeg hører subbeskritt fra gangen og så står Hannah i døra med sovehår og søvnige øyne og en bamse i hånden: *Moor?*

Meg: Ja?

Hannah: Hvem er det du snakker med?

Meg: Jeg snakker ikke med noen. Jeg bare arbeider litt.

Hannah: Du snakker når du arbeider?

Mig: Ja, det er blitt slik dessverre. Jeg burde nok tenke i stedet. Men jeg tenker jo når jeg snakker!

Hannah [ser forvirret ut, venter litt]: Er det det samme arbeidet som du alltid arbeider med?

Meg: [litt trist] Ja, det er nok det.

Hannah: At man kommer i fengsel hvis man gjør gale ting, hvis jeg stjeler i butikken kommer jeg i fengsel, det er det du arbeider med når du snakker om natten.

Meg: Ja, nei, ikke akkurat. Det er mer sånn at det ikke alltid er lett å finne ut om eller hvem som har stjålet i butikken. Vi kan ikke sette folk i fengsel hvis vi bare tror de har stjålet? Vi må prøve å finne ut hva som har skjedd.

Hannah: Jeg har stjålet i butikken uten at noen så det.

Meg: Hva?

Hannah: Nei.

Meg: Nei?

Hannah: Det er helt sant nesten ... – Det var Alma!

Meg: Ja vel. Det var Alma?

Hannah [håpefull]: Så nå kommer hun i fengsel?

Meg: Det må jo undersøkes grundig det du sier der. Vi kan ikke sette Alma i fengsel bare fordi du sier at hun har stjålet i butikken.

Hannah: Nei ...?

Meg: Hva stjal Alma i butikken da?

Hannah: Tyggegummi! Og brus og pastiller og alt mulig og kaffe og så tok hun Elsa-viften min!

Meg: Men Alma sier at den er hennes, hvem skal jeg tro på når dere sier forskjellige ting?

Hannah: Meg!

LITTERATUR

- Andenæs, Ulf. "En halvveis oppklart krimgåte." *Aftenposten*, 21. desember 2002.
- . "En sak som vil leve videre." *Aftenposten*, 6. april 2002.
- . "En tiltalt med stigende troverdighet." *Aftenposten*, 31. januar 2002.
- . "Per forsvarers mot sin vilje." *Aftenposten*, 7. mars 2002.
- Arild Linneberg, Johann Dragvoll, Bjørn C. Ekeland. *Justismordets retorikk*. Norge: Vidarforlaget, 2013.
- Aristoteles. *Retorik*. København: Museum Tusulanums Forlag, 2013.
- Austin, J.L. *How to do things with words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1975.
- Baron, Jane. "Literature and the Problems of Interdisciplinarity." *The Yale Law Journal* 108, no. 5 (1999).
- Beauvoir, Simone de. *Det annet kjønn*. Bokklubbens Kulturbibliotek. Norge: Bokklubben Dagens Bøker, 2000.
- Blandhol, Sverre. "Retorikk og juss." *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 116, no. 04 (2003): 19.
- Brooks, Peter. "The Law as Narrative and Rhetoric." In *Law's Stories*, edited by Peter Brooks and Paul Gewirtz. New Haven and London: Yale University Press, 1996.
- . "Narrative Transactions – Does Law Need a Narratology?". *Yale Journal of Law & Humanities* 18, no. 1 (2006): 28.
- Cavell, Stanley. *Erfaring og det hverdagslige*. Norge: Pax Forlag, 1998.
- . *Must we mean what we say?* Updated Edition ed. NY, United States of America: Cambridge University Press, 2003.
- Christine Bell, Marie Fox. "Telling Stories of Women who Kill." *Social & Legal Studies* 5, no. 4 (1996): 24.
- Dahlberg, Leif. "Emotional Tropes in the Courtrooms: On Representation of Affect and Emotion in Legal Court Proceedings." *Law and Humanities* 3, no. 2 (2009).
- Delgado, Richard. "Storytelling for Oppositionists and Others - A Plea for Narrative." *Michigan Law Review* 87, no. 8 (1989): 30.
- Dershowitz, Alan. "Life is Not a Dramatic Narrative." In *Law's Stories. Narrative and Rhetoric in the Law*, edited by Peter Brooks & Paul Gewirtz, 7. New Haven and London: Yale University Press, 1996.
- Doron Menashe, Mutal E. Shamash. "The Narrative Fallacy." *International Commentary on Evidence* 33, no. 1 (2005).
- Dworkin, Ronald. "Law as Interpretation." *Critical Inquiry* 9, no. 1 (1982).
- Eckhoff, Torstein. *Rettskildelære*. 3 ed. Oslo: Universitetet i Oslo, 1997.
- Ekeland, Bjørn C. "Rettferdige ord – humanistisk rettsstenkning mellom rett og retorikk, lov og litteratur." Universitetet i Bergen, 2009.
- Ellen Limstrand, Øystein Milli, Terje Bringedal. "Veronicas skap trolig ikke sjekket." *VG*, 12. april 2002.
- Eriksen, Trond Berg. *Freuds retorikk. En kritikk av naturalismens kulturlære*. Oslo, Norge: Universitetsforlaget, 1991.
- Felman, Shoshana. "Forms of Judicial Blindness, or Evidence of What Cannot be Seen: Traumatic Narratives and Legal Repetitions in the O.J. Simpson case and in Tolstoy's «The Kreutzer Sonata» ". *Critical Inquiry* 23, no. 4 (1997): 50.

- Ferguson, Robert A. "Rhetorics of the Judicial Opinion." *Yale Journal of Law & Humanities* 2, no. 201 (1990).
- Fish, Stanley. *Doing What Comes Naturally*. Durham and London: Duke University Press, 1989.
- . "Working on the Chain Gang: Interpretation in the Law and in the Literary Criticism." *Critical Inquiry* 9, no. 1 (1982).
- Fordham, Frieda. *Innføring i Jungs Psykologi*. Fakkell-bøker. Oslo, Norge: Gyldendal, 1977.
- Frank Gander, Jørn Wisløff, Erik Tumyr, Lars-Erik Nygaard. "Veronica bryter sammen." *VG*, 5. august 1999.
- Freud, Sigmund. *Ubehaget i kulturen*. Translated by Petter Larsen. Cappelen's upopulære skrifter. Edited by Håkon Harket og Eivind Tjønneland Trond Berg Eriksen. Oslo: J. W. Cappelen's forlag, 2013.
- Gewirtz, Paul. "Victims and Voyeurs: Two Narrative Problems in the Criminal Trial." In *Law's Stories*, edited by Peter Brooks & Paul Gewirtz. New Haven and London: Yale University Press, 1996.
- Goffman, Ervin. *The Presentation of Self in Everyday Life*. Penguin Psychology. Great Britain: Penguin Books, 1990.
- Golomb, Jacob. *in Search of Authenticity: Existentialism from Kierkegaard to Camus*. Problems of Modern European Thought. 1 ed. USA and Canada: Routledge, 1995.
- Goodrich, Peter. "Legal Fiction." In *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*, edited by Jahn Manfred David Herman, Marie-Laure Ryan. London: Routledge, 2010.
- . "Maladies of the Legal Soul: Psychoanalysis and Interpretation in Law." *Washington and Lee Law Review* 54, no. 3 (1997): 41.
- Graver, Hans Petter. *Juridisk overtalelseskunst*. Bergen, Norge: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, 2008.
- Guyora Binder, Robert Weisberg. *Literary Criticism of Law*. Princeton, NJ: Princeton university Press, 2000.
- Hagen, Anders W. "«Jeg har forbannet dagen jeg kom til Orderud». Veronica om: Dommen, søster Kristin, Orderud-familien, gårdstvisten." *Dagbladet*, 17. april 2002.
- Hans Kringstad, Jan Johannessen. "Fredag 21. mai 1999: En telefon eller en advarsel er nok til å hindre trippeldrapet på Orderud gård påfølgende natt." *VG*, 6. april 2002.
- Hanssen, Halvard C. "Dom uten tårer." *Dagbladet*, 6. april 2002.
- . "Tiltalte ingen kan målbinde." *Dagbladet*, 31. januar 2002.
- . "Ærligheten i å tilstå løgn." *Dagbladet*, 16. januar 2002.
- Hanssen, Inge D. "Haukeland vek ikke en tomme." *Aftenposten*, 31. januar 2002.
- Hauge, Ragnar. *Kriminalitetens årsaker. Utsnitt av kriminologiens historie*. Oslo: Universitetsforlaget, 1993.
- Haukeland, Kristin Kirkemo. *Fanget og fri*. Oslo, Norge: Aschehoug & Co., 2002.
- Hertzberg, Lars. "Rhees on the Unity of Language." *Philosophical Investigations* 35, no. 3-4 (2012): 14.
- . "Språkspel kontra samtal - Wittgenstein och Rhees." *Norsk filosofisk tidsskrift* 44, no. 3-4 (2009).
- . "Språkspel kontra samtal - Wittgenstein och Rhees." *Norsk Filosofisk Tidsskrift* 44, no. 3-4 (2009): 9.

- Hjort, J.B. *Prosedyreteknikk – herunder parts- og vitneavhøring*. Oslo: Den Norske Sakførerforening, 1956.
- Hov, Jo. *Rettergang 1. Sivil- og Straffeprosess*. Oslo: Papinian, 1999.
- Hyman, Herbert. "Reflections on Reference Groups." *The Public Opinion Quarterly* 24, no. 3 (1960): 13.
- Høyland, Jon. "Hva styrer dommerens valg? Irrelevante og ubevisste faktorerens betydning for domstolenes avgjørelser." *Lov og Rett*, no. 01 (2003).
- Inge D. Hanssen, Tor Arne Andreassen. "Prosedyre i ankesaken. Knallhardt angrep på ekteparet." *Aftenposten*, 13. mars 2002.
- . "Prosedyre i ankesaken. Tok livet av Grønnerøds troverdighet." *Aftenposten*, 14. mars 2002.
- Irigaray, Luce. *Speculum of the Other Woman*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 1985.
- James, William. "What is an Emotion?." *Mind* 9, no. 34 (1884): 19.
- Johansen, Tore. "Veronica på hugget." *VG*, 17. april 2002.
- Jolly, Kelly Dean. *Wittgenstein: Key Concepts*. Key Concepts series. Routledge, 2014.
- Jørgen Tangnes, Anne Kristin Hjukse, Ulf André Andersen. "Derfor må de dømmes." *Dagbladet*, 13. mars 2002.
- Jørgen Tangnes, Frode Hansen, Gunnar Hultgreen og Gunnar Hagen. "Trippeldrapet. De siktede. Alle nekter skyld." *Dagbladet*, 15. juni 1999.
- Jørgensen, Kenneth Fosse. "Karakteren – selvets relasjonelt tilgjengelige og erfaringsnære utside." *Tidsskrift for norsk psykologforening* 55, no. 6 (2018): 9.
- Kittang, Atle. *Sigmund Freud*. Adriane. Norge: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1997.
- Kjus, Audun. "Ordet og livet i straffeprosessen." *Retfærd* 125, no. 2 (2009): 9.
- . *Sakens fakta. Fortellingsstrategier i straffesaker*. Unipub, 2008.
- Kolflaath, Eivind. *Bevisbedømmelse i praksis*. Norge: Fagbokforlaget Vigmostad & Bjørke AS, 2013.
- Kolsrud, Kjetil. "Veronica dopet Per og skjøt de tre." *Aftenposten*, 18. mars 2002.
- Lakoff, Robin. "Language and Woman's Place." *Language in Society* 2, no. 1 (1973): 36.
- Lanham, Richard A. *A Handlist of Rhetorical Terms*. 2nd ed. California: Berkeley, 1991.
- Law's Stories. Narrative and Rhetoric in the Law.*: Yale University Press, 1996.
- Lawrence Solan, Peter M. Tiersma. *Speaking of Crime. The Language of Criminal Justice*. The Chicago Series in Law and Society. Chicago & London: The University of Chicago Press, 2005.
- Letvik, Tor. "Pekte mot Veronica – Pers lojalitet overfor henne er ekstrem." *Dagsavisen*, 15. mars 2002.
- Lie, Niels Erik. *Parts- og vitneavhør – i straffesaker og sivile saker*. 2 ed. Norge: Cappelen Damm Akademisk, 2012.
- Lindhardt, Jan. *Retorik*. 3 ed. København: Rosinante Forlag A/S, 2000.
- Magnussen, Svein. *Vitnepsykologi 2.0*. Oslo: Abstrakt Forlag, 2017.
- Markussen, Bjarne. "Rett og litteratur – en introduksjon og et bidrag." *Edda*, no. 03 (2005): 17.
- Martinovski, Bilyana. "The Role of Repetitions and Reformulations in Court Proceedings - A Comparison of Sweden and Bulgaria." Gøteborg Universitet, 2000.
- McAuley, Gay. *Space Performance: Making Meaning in the Theatre*. United States of America: University of Michigan Press, 2000.

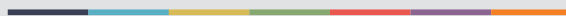
- Moestue, Bugge Erle. "Tett på Veronica." *Aftenposten*, 16. april 2002.
- Moi, Toril. *Hva er en kvinne? Kjønn og kropp i feministisk teori*. Norway: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1998.
- . *Revolution of the Ordinary. Literary Studies after Wittgenstein, Austin and Cavell*. United States of America: University of Chicago Press, 2017.
- Monk, Ray. *How To Read Wittgenstein*. How To Read. New York: Morton, 2005.
- Naylor, Bronwyn. "Fair Trial or Free Press: Legal Responses to Media Reports of Criminal Trials." *Cambridge Law Journal* 53 (1994).
- O'Barr, William. *Linguistic Evidence*. USA: Academic Press Inc., 1982.
- Pedersen, Frode Helmich. "Fortellinger og plausibilitet. En kritisk analyse av Eivind Kolflaaths bevisteori." *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, no. 01 (2016).
- . "Unnskylldninger uten forsoning." *Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfunnsspørsmål* 128, no. 2 (2018): 13.
- Penelope Eckert, Sally McConnell-Ginet. *Language and Gender*. 2nd ed. United States of America: Cambridge University Press, 2013.
- Posner, Richard A. *Law and Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Rachel Giora, Ofer Fein, Nili Metuki, Pnina Stern. "Negation as a metaphor-inducing operator." In *The Expression of Negation*, edited by Laurence R. Horn. The Expression of Cognitive Categories (ECC): De Gruyter, Inc., 2010.
- Rhees, Rush. *Discussions of Wittgenstein*. London, Great Britain: Routledge & Kegan Paul, 1970.
- . *Wittgenstein and the possibility of discourse*. United Kingdom: Cambridge University Press, 1999.
- Ridout, Nicholas. "Welcome to the Vibratorium." *Senses & Society* 3, no. 2 (2008): 10.
- Schjønberg, Wenche. "Forsvarer på stram juridisk line." *Adresseavisen*, 15. mars 2002.
- Schlomith Rimmon-Kenan. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. 2nd ed. New York, USA: Routledge, 2002.
- Skilbrei, May-len. "Sisters in Crime: Representations of gender and class in the media coverage and court proceedings of the triple homicide at Orderud Farm." *Crime, Media, Culture: An International Journal* 9, no. 2 (2013): 18.
- "Slett forsvarerarbeid?". *VG*, 18. januar 2002.
- Svein Magnussen, Annika Melinder. "Umiddelbarhetsprinsippet i bevisvurderingen - en utfordring til rettsikkerheten?". *Lov og Rett* 53, no. 10 (2014): 15.
- Svein Ove Søreide, Gunnar Hagen, Gunnar Hultgreen. "Kristin jaktet på alibi." *Dagbladet*, 18. juli 1999.
- Svennevig, Jan. «Ikke sant» as a response token in Norwegian conversation. Interpreting utterances. Oslo, Norge: Novus Press, 2007.
- tekst, NTB. "Aktor: Kristin og Lars var «hjelpere»." *NTB*, 13. mars 2002.
- . "Ga Veronica Kristin piller for at hun skulle glemme?" *NTB*, 15. mars 2002.
- . "Kjærvik: - Krstin Haukeland er aldri tatt i bevisst løgn." *NTB*, 14. januar 2002.
- . "Kjærvik: Peker ut Veronica." *NTB*, 15. mars 2002.
- . "Naglet ekteparet Orderud til trippeldrapet." *NTB*, 12. mars 2002.
- . "Repetisjonsøvelse på Åråsen." *NTB*, 14. januar 2002.
- . "Tegnet et bilde av Veronica som snill og normal." *NTB*, 14. mars 2002.
- Trilling, Lionel. *Sincerity and Authenticity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1973.

- Ulf Stridbeck, Anders Bratholm. "Rettsikkerhet i praksis – En empirisk undersøkelse." *Lov og Rett* (1998): 39.
- Viskum, Bjarke. *Politisk Filosofi og Argumentasjonsteori for Jurister*. 1. udgave ed.: Hans Reitzel Forlag, 2018.
- W. Lance Bennett, Martha S. Feldman. *Reconstructing Reality in the Courtroom*. Second Edition ed. New Orleans: Quid Pro Books, 2014.
- Weisberg, Robert H. "Coming of age some more: 'law and literature' beyond the cradle." *Nova Law review* 13, no. 1 (1988): 17.
- White, James Boyd. "Law as language: Reading law and reading literature." *Texas Law review* 60, no. 3 (1982): 30.
- . *The Legal Imagination*. USA: University of Chicago Press. Abridged edition, 1985.
- Wikipedia. 2018.
- Wittgenstein, Ludwig. *Den blå bog og den brune bog*. [The Blue and Brown Book]. Kulturklassiker Klim. Danmark: Klim, 2012.
- . *Den ukjente dagboken*. Oslo: Spartacus Forlag AS, 2004.
- . *Filosofiske undersøkelser*. Bokklubbens Kulturbibliotek. Norge: De norske Bokklubbene AS, 2003.
- . *Kultur og verdi. Spredte bemerkninger*. Aarhus, Danmark: Forlaget Modtryk, 1991.
- . *Om visshet*. Cappelen's Upopulære Skrifter. Oslo: J. W. Cappelen's Forlag as, 2005.
- . *Tractatus Logico-Philosophicus*. Norge: Gyldendal Norsk Forlag ASA, 1999.
- Zizek, Slavoj. "Vold." *Agora*, no. 2-3 (2012): 27.
- Žižek, Slavoj. *The Parallax View*. United States: MIT Press, 2006.

Grafisk design: Kommunikasjonseksperimenter, UIB / Trykk: Skjerve Kommunikasjon AS

uib.no

9788230843031 (print)

9788230848524 (PDF)